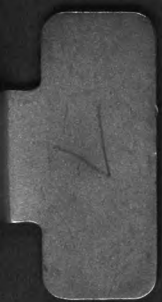

UC-NRLF

QB 582 739

110.3-6
JN9798
C8C14

JN9798
C8C14
110.3-6

Şeyh Galip, hayatı ve şiirleri

Yazan: **Dr. Ali Nihad Tarlan**

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

Muhterem Dinleyiciler;

Şeyh Galip on sekizin cıasrın sonunda yetişmiş büyük bir şairimizdir. Türk klâsik edebiyatının, bu çapta ancak dört beş şair yetiştirdiği kanaati hemen hemen umumîdir denilebilir. On sekizinci ile dokuzuncu asır, divan edebiyatının artık yıprandığı bir asır addediliyor. Ben bu kanaatta değilim. Böyle mahdut bir konferans içinde muhterem dinleyicilerin dikkat ve sabrını suiistimal ederek uzun ve biraz sıkıcı tafsilâta girişmeden bu husustaki kanaatimi arz etmek istedim:

Bence divan edebiyatında ikişer asır alıp bunu hazırlık, kemal ve inhitat diye üç müsavi kısma ayırmak doğru değildir. Cemiyet ile edebiyatın karşılıklı tesirlerinin ilmi bir neticesine dayanan bu tasnif; eğer cemiyetin iç tarihi, hususiyeti, o devir san'at nazariyesinin hakikî mahiyeti ve nihayet eserler hakkile mütalea edilirse bu tasnifin sakat olduğu görülür.

Ben bir iki satırla bu noktalara işaret etmek istiyorum: Acaba Osmanlı imparatorluğunun geniş hudutları içinde bu dahilî ve haricî gerilemenin akisleri ne dereceye kadar merkeze ve bilhassa san'ata müessir olabilmiştir. Kemal ve inhitat devirlerini, devlet mefhumunu din fikrinin ona verdiği hususiyet ve mahiyet dahilinde düşünebilen san'atkârlar nasıl telâkkî ve mütalea etmişlerdir?

Ve nihayet kemal devri şairlerinde inhitat devri şairlerinde bulunmayan nasıl bir ruh ve hamle görebiliyoruz?

Bilhassa bu üç nokta üzerinde çok tevakkuf etmek zaruridir. On sekizinci ve on dokuzuncu asrın böyle bir yıpranma devri olmayıp divan edebiyatının bu asırlarda ilk teessüs ânındanberi aldığı iç istikameti adım adım tekâmül ettirdiğini ve ancak siyasî ve hayatî zaruret karşısında sahneden yavaş yavaş çekildiğini kaydetmek isterim. Hattâ bu mazuliyetin ihtizar devresi pek uzun olmuştur. Serveti fûnun edebiyatının çok ince ve mümtaz

şairi (Hüseyin Siret) in geçen sene intişar eden (Kıvılcımlı Kül) ü içinde onun son nefeslerine şahit oluyoruz. Şeyh Galip bu iç tekâmülün sonlarına doğru yetmiştir. O zaman divan edebiyatı mevkii iktidarda idi.

Galip, hakikaten kendi dediği gibi şirin pek kuvvetsiz bir devrinde yetişti. Maamafih, o büyük kudret ve şöhretini bu kudretsizliğe medyum değildir.

İnidem ki zîşairi esernist - Sultanı sahiî menem değernist

dediği zaman bu dava ettiği sultanlık körler memleketinde şaşıl原因 hükümdarlığına benzemez. O her hangi bir devirde yetişseydi, ruhunun orijinalitesi, onu derhal birinci safa geçirirdi.

Bu müzahabemin asıl mevzuu Galibin san'atini tahlil etmektir. On-
dan evvel şairin kısaca tercüme halinden bahsedeceğim.

Şeyh Galip, hicrî 1171, milâdî 1756 senesinde İstanbulda Yenikapı Mevlevihanesi civarında bir evde dünyaya gelmiştir.

Her babda bir derde düşer derbeder-i aşk

Hâşâki kedersiz geçile rehğüzer-i aşk

Gazelini maktaindaki,

Kim kadir ilâç eylemeğe hüküm-ü kaderdir

Tirihi imiş Galib-i zarın eseri aşk

(Eser - i aşk) kendi doğum tarihidir. Bu tarihin kendisi tarafından söylenmediği (imiş) kaydı ile bir dereceye kadar anlaşılırsa da kimin tarafından düşürüldüğü malûm değildir. Yalnız (Muallim Naci) Vahid efendi tarafından söylendiğini kaydediyor.

Galibin babası Reşit efendi ketebeden idi. Zamanına göre oldukça okumuş, bilhassa tasavvuf bahislerini oldukça kavramış bir zat olan (Mustafa Reşit) efendinin, oğlu üzerinde mühim tesiri olmuştur.

Mustafa nam-ü-Reşid-ü-mürşid-ü-üstud-ı kül

Her nigâh-ı himmeit iksir-i a'zamdır bize

Zamanına göre okumuş ve bilhassa mevlevî muhibbi olduğu için Mesnevî ile meşgul olmuş olan Mustafa Reşit efendi, oğluna şiri ve mevlevî tarikatini sevdirmiştir. Bu zevki babası Mustafa Reşit efendi ile dedesi Mehmet efendiden bu zevki tevarüs eden Galip büyük bir mevlevî şairi olmuştur. Galip, babasından bir miktar okumuş ve bilâhara şahsî mesaisile bu husustaki müktesebatını ilerletmiştir.

Pek genç iken yazdığı (Hüsnü aşk) bu husustaki bilgilerini ne derece genişletmiş olduğunu vazihan gösterir. Bu sıralarda zamanın şiir üstadı sayılan (Hoca Neş'et) ile Galata mevlevihanesi postnişini Aşçıbaşı Hüseyin Dededen mühim istifadeler temin etmiştir. Bir müddet Divanı Hümayun kaleminde bulunan Galip, artık şiirlerini neşre başlıyor ve oldukça şöhret kazanıyordu. Yirmi dört yaşında bir nüshası Üniversite kütüphanesinde bulunan küçük divanını, yirmi altı yaşında da (Nabi) nin Hayrâbadına nazire olarak yazlığı meşhur (Hüsn - ü - aşk) ı ikmalden sonra 1198 senesinde Konyadaki (Dergâh - Mevlâna) ya gelip çile çıkarmak istedise de ailesinin tavassutu ile (Yanıkapı) mevlevihanesinde bu hizmeti ifa için oraya iade edildi. Yenikapı mevlevihanesinde o zaman şeyh olan Ali Nutkî Dededen hörmitle bahseder. Galip çile esnasında şiir yazmadı. Çileyi ikmâlden sonra tekrar şiire avdet etti. Bundan sonra onun mevlevî tarikati ve tasavvuf üzerinde ilmî mesaisine şahit oluyoruz. Essohbetüsafeiye'ye yazdığı talikata (Errisaletülbehiyye fi tarikatilmevleviyye) adını vermişti. (Yusuf - u Sineçâk) in (Cezire - Mesnevi) sini şerhetti.

Şi'rinin şöhreti saraya da vasıl olmuştu. O zaman Osmanlı tahtında Üçüncü Sultan Selim vardı. (İlhamî) mahlâsi ile şiirler yazan ve musikiye büyük maharet gösteren bu Padişah Şeyh Galibi çok takdir ediyordu. Mevleviliğe de samimî bir alâka gösteren Üçüncü Sultan Selim artık Galata mevlevihanesi postnişini olan Galibe çok teveccüh gösteriyordu. Onun meşihatinden sonra Galata mevlevihanesi bir ikbal devresine girmişti. Üçüncü Sultan Selim üç bin altın vererek Galibin divanını yazdırmış, ve tabettirmiştir. Ona resmî gayrı resmî ihsanlar veriyordu. Saray ile yakından temas eden Şeyhin, Padişahın hemşiresi Beyhan Sultana aşık olduğu rivayet edilir. Galip 1211 senesinde ikinci defa Konyaya gelmiş

en beş gün kaldıktan sonra İstanbula dönmüştü. Bu şeref ve refah içinde yaşayan Şair büyük bir debdebe ile hayatının en mes'ut devrini sürerken vereme yakalanıyor ve 1213 senesi recebinin 26 ıncı çarşamba sabahı vefat ediyor. Galata mevlevîhanesinde metfundur.

Şeyh Galip, klâsik Türk edebiyatının belli başlı simaları arasında yer almış bir şairdir. Bu cidden değerli şair, uzun bir mazinin edebî tekâmülünü kendinde toplamış olduğundan hem şiir zevki almak, hem de asırlarca süren bir mazinin aşağı yukarı bütün hususiyetlerini, an'anelerini tekrar gözden geçirmek için Galibi okuyup anlamak elzemdir. Yalnız itibar etmemelidir ki bu şair, çok defa en müdekkik nazarları bile aldatacak, âciz bırakacak bir muğlâkiyet arzeder. Onun her ukdesinin nasıl bir ihtiyaç ve tekâmül sırrını gizlediği, daha açık bir tabir ile, şair tarafından nasıl bağlandığı bilinmeyince o düğüm ancak İskenderin kılıcı ile açılabilir. Bu ise o düğümü çözmek değildir.

Bu muhtasar mukaddimenin tahammül edebileceği mıkyaasta meseleyi biraz daha tavzih etmek ihtiyacı karşısındayız:

Yukarıda «onun her ukdesinin nasıl bir ihtiyaç ve tekâmül sırrını gizlediği» demiştik. Bu teşbih ile Galibin üslûbunun en esaslı noktasına temas ediyoruz. Divan edebiyatının nasıl mahdut bir tefekkür ve tahassüs âlemi içinde ilerlediği her edebiyat müntesibinin az çok malûmudur. Galip, çok defa bu âlemin içindedir. Ondan pek nâdiren ayrılır. Divan edebiyatının şairleri içinde Galibi hayal itibarile yüksek addederler. Bu yükseklik yaratıcı muhayyilede midir? Bunu anlamak için Galibin bir kaç beytini tahlil etmemiz icap eder.

*Canlar üzmüş zulmet-i hecrinde gisu koymuş ad
Ahlar almış gam-ı aşkında ebru koymuş ad*

Ayrılığın karanlığında canları inceltmiş (üzmüş); buna saç adını vermiş. Aşıklara yaptığı cevru cefa neticesinde ahlar almış; ona da kaş ismi Divan edebiyatı ile iştilal edenler bilirler ki bu edebiyatta saç siyahtır; geceye teşbih edilir. Saç kıvrım kıvrımdır; her telinde bir aşkın canı gizlidir. Yine biliyoruz ki tasavvuf ıstılahları arasında saç kesrettir yani çokluktur, vahdeti örter.

Bu bilgilerimizle şu mısraı tahlil edersek içinde hakikaten orijinal bir şey bulamayız. Fakat görünüşte mümtazdır. Bu mümtaziyet hayallerin tekâsüsünden doğar. (Zulmet - i hecr) terkibi ile saçın siyahlığını, hicranın ızdırabını, canların bedenden ayrılıp yarın zülfünde yer tutmalarını anlıyoruz.

İkinci mısra'da kaşı (ah) üzerindeki (med: -) e benzetiyor. (Med) işareti kaş olunca (medli elif) uzun boydur. Yine eski şairlerin (kameti) elife benzettikleri malûmumuzdur. (Gamı aşkında ahlar almış) demekle bu (elif ve med) mazmununu lirik bir elbise altında gizlemeğe muvaffak olmuştur.

Gösterüb mir'at hüsnü İsi-i mu'ciz-deme

Hasta-i nevmid edüb çeşm-i suhangû koymuş ad

Güzelliğin, nefesi bir mucize olan İsa'ya ayna gösterüp onu ümitsiz hasta etmiş ve ona söz söyleyen göz adını ve rmiş. Buradaki fikirleri tahlil edelim:

İsa, edebiyatımıza bir kaç vasıf ile girmiştir. Bunların içinde ölüyü diriltme ile, doğar doğmaz söz söyleme mucizeleri, kıyamete kadar yaşaması vardır.

Merkezi sikleti (çeşm - i suhaugû) (söz söyleyen göz) dür. Göz eski edebiyatta hasta, sarhoş, mahmur vasıflarını alır.

Şairin söylemek istediği şudur: Sen o kadar güzel bir göze maliksin ki mucize nev'inden söz söyleyen ve sözü, nefesi hayat veren İsa, ona yetişememekten mütevellit ızdırap içinde ölüme mahkûm olur. O İsa ki ebedî hayata namzettir. Burada (hüsn) den maksat göz güzelliğidir. Mecazı mürsel yolu ile cüz'ün yerine küll getirilmiştir. Göz güzelliği hüsnün mühim bir kısmını teşkil ediyor. Bunu biraz daha vazıh söyleyelim: Senin gözün insana mucize gibi hayat verici, tatlı sözler söyler.

Bu beytin etrafındaki hayallere geçelim:

(Hastai nevmit) ile (Çeşmi suhangû) yanyana gelince ümitsiz hastaların ancak gözleriyle konuşabilecekleri hayali derhal göz önüne gelir.

(Mir'at) ile (Suhangû) yanyana gelince ayna ile konuşan papağanı düşünmemek kabil midir? Bu suretle o söz söyleyen gözün gayet tatlı söz söylediğini anlıyoruz. Çünkü Divan Edebiyatında papağan (Şekkerhâ) şeker çiğneyen, yani şeker gibi tatlı söz söyleyendir. Bu ayna ile papağan hususundaki izahımızı Galibin şu beyti bize pek güzel anlatır:

Sözü agyara imiş hayf ol tut-i canbahşın

Benim ayineveş mebhut-u-hayran olduğum kaldı.

O insana can verecek kadar tatlı sözler söyleyen papağanın sözü yazıkki ağyara imiş. Benim onun karşısında ayna gibi mebhut ve hayran olduğum kaldı. (Başka hiç bir suretle ondan bir şey elde edemedim).

Divan Edebiyatında gözün bir vasfı da öldürmektir. Yan bakış (Gamze) ok ve kilica benzer. Kaş yay şeklindedir, kirpik te oka benzer. Bunun heyeti mecmuası öldürür.

O halde hüsnü yani gözünün güzelliği (İsa) nın karşısına bu vasıf ile geçince elbette onu (Hastai nevmi) edecektir. Şair bu beyitte gözün bu vasfını da unutmıyor. (Hüsün) niçin (Mir'at) oluyor? Çünkü tasavvufta her güzellik ilâhî güzelliği aksettiren bir aynadır. Bir peygamberi hastai nevmi edecek (hüsnü) elbette ilâhî bir hüsün olacaktır. Fanilere karşı ölüyü diriltmek mucizesini gösteren İsa, ilâhî güzelliğin önünde ölüm hastası oluyor.

İsanın hayatına intikal edersek görürüz ki (İsa) göğe çekilmiş fakat allah ile visale nail olamamıştır. Visalden nevmittir. Çünkü üzerinde bulunan bir (iğne) dünyaya aittir. Bu iğne onun dünyevî alâkalardan sıyrılamadığını gösterdiği için dördüncü kat gökte kalmış, daha yukarı çıkmamıştır. Dördüncü kat gök (felek - şems) dir. O halde İsanın bir tek göz olup kalması güneşin göze benzetildiğine delâlet eder. Hamit te bunu söyler:

Ey şems ki halik-ı şehder

Çeşmin o ama-yi nur-manzar

Sönsün ki bu hale bihaberdir.

Bu beyti tahlil ettiğimiz zaman görülüyor ki daima Divan edebiyatının muayyen mazmunlarına o edebiyata dahil olan dinî ve tasavvufî akidelere istinat ediyor; bunun haricinde hiç bir hususî taraf göremiyoruz. İsanın dördüncü gökte kalup ileri geçemediği o gökün de güneş olduğu hakkındaki tefsirimizi Şairin şu beyti ile teyit edebiliriz:

Gittik sipihr-i çarüme dek çarehah olub

Derdâ ki Isi-i dîl-i bîmarî görmedik

Derdimize çare aramak için dördüncü göke kadar gittik fakat yazık ki hasta gönlümüzün İsasını görmek nasip olmadı.

Nurdan tasvir kılmış bir belâ Feyyaz-ı kül

Ol belâya can verüb yar-ı sitem-hu koymuş ad

Bu beyitte tasvir edilen sevgilinin kametidir. Bunu (nurdan belâ) ve (Feyyazı kül) kaydı ile anlıyoruz. (Belâ) kelimesi bir yandan (bâlâ) ile diğer taraftan (kamet, kıyamet) mefhumları ile alâkadardır. (Feyyaz) feyiz veren yetiştiren demektir. (Kül) ile beraber olunca (Allah) demek olur. Ancak (Feyz) aslan nebatata taallûk eder. (Boy) u eski şairler (serv) e benzetirler. (Serv) Allahın feyyaz vasfına da mazhar olunca yükselir durur. Fakat bu (serv) nurdandır. (Allah) onun evvelâ tasvirini yaptıktan sonra ona can vermiş ve (zâlim sevgili) adını koymuş.

Sevgili (sitem hû) yani zulüm etmeyi huy edinmiş bulunduğu için (belâ) dır. Bu beyitte can vermek kelimesi iki manâyadır. Can vermek diriltmek demek olduğu gibi belâ ile beraber olunca o belâ yüzünden ölmek, daha doğrusu, o nurdan belâyı isteye isteye canını vermek.

Tasvir kelimesi de ayrıca üzerinde durulacak bir kelimedir. (Tasvir) bizde güzel manâsına gelir. Tasvir gibi güzel tabiri meşhurdur.

Tohm-u Firdevs ekmiş ol ruhsara Ridvan-ı Rıza

Her şikenc-i turraya bir bag-ı dilcu koymuş ad

Bu beyitte hulâsaten mâna şudur:

O güzelin yanağı üzerindeki benler birer cennet tohumu gibidir ki siyah olan o benlerden yani tohumlardan siyah saçlar bitmiş. Ve bu saçlar aşıkları bağlayan güzel birer bağ olmuştur.

Fakat bununla iş bitmiyor. (Ruhsar) eski debiyatta (cennet) e teşbih edilir. (Cennet) bağçe manasınadır. Burada gülistan demektir. Yanaklar güle teşbih ediliyor. (Tohm - u Firdevs) cennet tohumuna gelince.

Benler divan edebiyatında (Haceri esved) e yani kâbedeki mukaddes taşa benzetilir. (Hacer - i esved) cennetten arza düşmüştür. (Cennet tohumunu) bu sebeptendir. Bu tohumdan yetişen saç bükümleri güzel bir bağıdır. Bağ kelimesini türkçe manasile izah mecburiyetindeyiz. Halbuki dilcu vasfı terkiбіsile bir sıfat terkibi teşkil etmek için kelime farsça (bağ) bağçe olmalıdır. Farsça olunca tohum, Firdevs, ekmiş kelimeleri ile mütenasip olur. (Dilcu) gönül arayan demektir. (Bağı dilcu) gönül arayan bağ yani içinde aşıkların gönülleri bağlanmış olan bağ olur. Çünkü saç kıvrımıdır. Halbuki (cu) kelimesini ikinci manada yani (ırmak) manasına alırsak o zaman mana değişir. Öyle bir bağçe ki ırmak yerine oraya gönüller akar demektir. Ve ırmak manasına almaya mecburuz. Çünkü tohum ve bağçe ile ihamı tenasüp teşkil edecektir. (Rıdvan - ı Rıza) ya gelince:

(Rıdvan) razı olmak manasınadır. İsmi has olarak cennet bekçisine verilen isimdir. Bu, (cennet) e girebilmek için Allahın rızasını elde etmek lâzımdır demektir. O halde ikinci (rıza) ya ne lüzum var?

Bu (teşbihi belîğ) dir. (Rıdvan) kelimesini imi has olarak alup (Rıza) ile onu tefsir ve izah ediyor. Bundan maksadı şudur:

(Atlübülhayır indihsanülvücut) hayrı güzel yüzlülerde arayınız diye bir hâdis vardır. Hayır ise Allahın rızasını celp eden bir şeydir. (Rıza) ile güzel yüz arasındaki münasebet te budur. Onun şiir karakterini ve hayal tarzını gösteren bir kaç mısraını daha tahlil edelim:

*Gûya hayal-i hatt-ı lebinle müjemde hun
Bag-ı vefada tuti-i zenburdur bana*

Dudağının etrafındaki (hat) tı düşünerek, onu tahayyül ederek kan ağlıyorum. Bu kan ağlamak benim için vefa bağında bir geveze papağan gibidir. Bu beyti anlattığım şekilde anlarsak hiç bir şey anlamamış oluruz. Bunun etrafında teşekkül eden hayalleri ve her kelimenin neleri ihtiva ettiğini anlamağa çalışalım:

Dudağın etrafındaki hat, (sebz) dir. Yani yeşil. Fakat farsçada koyu renge sebz derler. Yeşil değil koyu yeşil demektir; siyaha yakın. Hat ke-limesinden (sebz) yani yeşili alacağız. Müje yani kirpiğin ucundaki kan kırmızıdır. Müje, kirpik tüydür. Kırmızı tüy. Başı yeşil kuyruğun ucu kırmızı bir kuş vardır; işte o, ikinci mısrada söylediği (tuti) dir.

Ahmet paşanın meşhur güneş kaidesinde aynı hayal vardır:

Tuti-i sersebzdir k'âyinede per gösterir

Hattı ruhsarın kim olmuştur ana şehper güneş

Ahmet paşa (hat) tı (sebz) ile şehper ki kuyruktaki en büyük tüydür onu da kırmızı (güneş) ile ifade edip bir papağan resmediyor.

Gûya kelimesi hem teşbih edatıdır hem de tutinin vasfıdır: (Tuti - i gûya) konuşan papağan. (Hattı leb) de bir terkip vardır. Şair (hat) tın vasfını sebz dolayısıyla tutiye verdi. (Leb) için de gonca vasfını söylüyor. Bunu tutinin sıfatı olan (zenbur) da buluyoruz. (Zenbur) un asıl manası arı demektir. Arı ise çiçekler üzerinde dolaşır. Çünkü (bağı vefa) terki-bi ile hayalimiz çiçeklere naklediliyor. (Zenbur) un ikinci manası (geveze) dir.

Teblerzevad gevher-i galtan-ı gurbetim

Mihr-i sadeğ sabah-ı Nişaburdur bana

Titremeden doğan ve yuvarlana yuvarlana diyardan diyara giden bir gurbet incisiyim. (Sadeğ) in sevgisi benim için Nişabur sabahı kadar felâketlidir.

Nişabur, zelzelesile meşhur bir şehirdir. Üç defa büyük zelzele geçirmiştir. Zelzele olup da arzın içindeki hazinelerin yer yüzüne çıkması (sedefin içinden incinin çıkması) kıyamet zamanına mahsus bir haldir. Bu kıyameti (mihr) kelimesinin delâlet ettiği güneş manasından anlıyoruz. Çünkü yine kıyamet günü doğacak güneşin ne kadar elîm olduğunu bize dinî menbalar öğretiyor.

İncinin, vatani olan sedeften çıkıp ayrılması gurbete düşmesi demektir. Sedefin muhabbeti neden kendisi için bir felâket oluyor? Çünkü se-

defin muhabbetle mutena bir inci olarak yetiştirmesi onu felâketten felâkete atmak için kâfi bir sebeptir. Çünkü inci sedeften ayrılmak ve bir süs eşyası olmak için yetiştirilmiştir. Teblerzezad (titremekten doğan) dalgaların inciye şahile atmasını anlatıyor:

Lisan-ı hâldir minkar-ı mürg-i şem'e pervane

Suhansaz-ı hamuşi hemzeban ister mi, ister ya

Muş (şem,) bir kuştur. Bu kuşun gagasının hâl dili pervanedir. Sükû tun sözünü söyleyen birisi, kendisile konuşacak bir arkadaşı istermi? ister ya.

Ta eskidenberi mum ile pervane, gül ile bülbül gibi aşkın bir timsali olarak alınır. Fakat bu tavassuru hayalinin mümtaziyeti ile kimse bu şekle sokmamıştır. Mum yanarken onun etrafında bir gölge gibi sessiz dönüp dolaşan pervaneyi mumun gagaya benzeyen şulesinin hâl dili tasavvur etmek fevkalâde sayılacak muvaffakiyetlerdendir. Çünkü hâl dili her hangi bir şeyi yalnız vaziyetle ifade etmektir. Pervane de aşk ateşine yandığı halde sesini çıkarmamak ve feryad etmemekle maruftur. Meşhur İran şairi Sadî «ey seher kuşu aşkı pervaneden öğren! O yanarak ölen biçarenin canı gittiği halde kendisinde bir feryat sadır olmadı» der. Sonra tasavvuf bakımından çok muvaffakiyetli bir nükteyi ihtiva eder. Aşk, güzelliğin bir ifadesidir. Ayrı bir mevcudiyeti yoktur. Esasen aşık ve maşuk ayrı ayrı şeyler değildir. Şairin aynı manayı ifade eden diğer bir beyti ile bu şerhi tevsik edelim:

Yekrengdir zeban-ı hakikatte hüsn-ü-aşk

Bang-i hezar şubesidir ateş-i gülün

Hakikat dilinde güzellik ile sevgi aynı mahiyettedir. Bülbülün feryadı gül ateşinin alevidir.

Şev-ki tecrid ile puşide-ten-i zâf olalı

Nefes-i Isi-i canbahş kaba geldi bana

Masivadan yani Allahtan gayrı olan şeylerden kendimi tecrit ederek (soyarak) zafa düştüm ve bu zayıf vücudumu ancak tecrid elbisesi ile örttüm. O zamandanberi İsânın insana can bağışlayan nefesi bana kaba geldi.

(İsa) tasavvufta tecridin timsalidir. Dünyevî ihtiraslardan kurtulduğu için göğsü çekilmiş; fakat üzerinde bir iğne bulunduğu için dördüncü gökte kalmıştır. Vücudumu yalnız (şevk, mahabbet) in manevî elbisesile örttüğüm zamandanberi bir nefes.... Yalnız o değil İsanın insana can bağışlayan nefesi dahi benim vücuduma kaba geldi, beni incitti. Zayıf vücuduma ağır geldi, kesif geldi. Halbuki zayıf vücudun istediği şey (can) dır. Onu dahi istemiyor, yani (can) bir mevcudiyettir. Masivaya ait bir varlıktır. Onu dahi istemem çünkü benim ince vahdet zevkimi bozuyor? (Şevk) gibi tamamen manevî olan bir şey yanında nefes maddî olarak kalıyor. Sonra (kaba) keilmesinin ikinci manası (elbise) dir. Dünyadan kendimi çektiğim zamandanberi bana (İsa) nefesinden elbise ihsan edildi.

Gülşen-efruz olıcak şu'le-i ah-ı bülbül

Reng-i gül rugan-i kandil-i fena geldi bana

Bülbülün ahının alevi gülistanı aydınlatmağa başladığı zaman gülün rengini fanilik kandilinin yağı zannettim. Bu ne kadar müphemdir. (Şulei ah - 1 bülbül) yani aşk yüzünden çekilen ızdırabın alevi bir gülşen olan kâinatı aydınlatınca asıl gülşeni aydınlatan gülün rengi - ki esasen kırmızı bir alev şeklindedir - o aydınlığın yanında fânilik kandilinin yağı gibi geldi. O kadar sönük idi. Gül, bu ızdıraba sebep olduğu halde onun verdiği ızdırabın masivayı aydınlatan alevi yanında kendi mevcudiyeti hiç kalıyor. Alev yanında kandil gibi. Tasavvufta mecazî güzellikten hakikî güzelliğe geçilir. Burada âşıkın mecaz yüzünden vâsıl olduğu hakikat, asıl o mecazın çok fevkindedir demek istiyor. Bunu ifadeden anlıyoruz. Kuvvetli bir aydınlık tasavvuru yanında bana zeytinyağı gibi geldi ifadesinden bu istihkar manası anlaşılır. Sonra (fena) kelimesindeki tevriye de bizi bu yola götürür. Fakat bu kadarla da kalmak doğru değildir. Alevi meydana getiren yağdır. Gülşen fânidir, masivadır. Bülbülü yakan onca bu masivanın en güzel bir vücudu olan gül rengidir. Maddesi değil. Yani bizi meczup eden masivanın kesret yani araz tarafıdır. (Madde) birdir.

Eskiden bir akıde vardı: Gûya asmaya ilk yürüyen su ile zeytinyağını halledip o yağda bir fitil yakılırsa her tarafta asma yaprakları sarkar gi-

bi olurmuş. Bülbülün ahının alevi de gül rengile karışmış değil bizzat gül rengi yağ içinde yanan bir fitilden çıkıyor. Onun aydınlattığı âlem, elbette bir gülşen olacaktır. Bu tasavvuru bize gül rengi karıştırılmış kandil yağı vermektedir.

Tasavvufta «aşk izdirabı başlayınca, o yolda yürüyünce her tarafta her şeyde sevgiliyi görmek kabildir» umdesi bize bu tasavvuru verir. Çünkü bu görüş maddî görüş değil manevî görüştür. Yani ruh heyecanının muhite yayılmasıdır. Bu manevî görüş ile gül yağı içinde yanan fitilin her tarafı gülistan göstermesi arasındaki benzeyiş çok muvaffakiyetli bir teşbihtir. Aynı tasavvuru ihtiva eden bir beyit daha:

*Çerağ-ı daga rugan yakdılar ab-ı zümürüdden
Bu efzara kim derd ehli şebhun eylemişlerdir.*

Bu yılan dolu yere gece baskını eden derd ehli dağlarının mumunun fitilini zümrüt suyu yağı içinde yakmışlardır.

Bu beyitte ancak derd ehli kelimesi bize bu beytin anahtarını veriyor. Derd ehli, aşk ehli, yani mutasavvife, ihtiras yılanlarıyla dolu olan bu dünyaya geldikleri zaman, aşk yüzünden aldıkları her yara bir zümrüt alevi neşreder ve yılanlar onlara yavaşamazlar. Gözleri kör olur. Yılanın zümrüde karşı olan zâfî Sünbülzade Vehbinin şu beytinden de pek güzel anlaşılır:

*Kapar çeşmin görünce zahid-i ef'inigeh gûya
Zümürüdd ma'denindendir meğer kim cevher-i mâna*

Şarap şişesinin cevheri yani madeni zümrüd madeninden olacak ki yılan bakışlı zâhid onu görünce gözünü kapıyor.

*Olduk harabı cilve-i berk-i tekellümün
Kâr etdi cana suz-u şirar-ı tebessümün*

Söz söylediğim zaman dişlerin şimşek gibi parlıyor. Bizi bu görünüş harap etti. Gülüşünün kıvılcımlarının yakışı ise canımıza kâr etti.

Bu beytin birinci mısraında harap, cilve, tekellüm, berk kelimeleri yanyana gelince Kelîmullah olan Musanın Tur dağındaki macerası derhal hatıra gelir Cenabı Hak, kendi tecellisine Musanın tahammül edemeyece-

ğini anlatmak için (Tur) dağına tecelli ediyor. Dağ parça parça oluyor Musa düşüp bayılıyor.

Bu beyitteki izahatımızı şairin ikinci bir beytile tevsik etmek kabildir:

*Olur Galib nigâh-ı germi hayil şu'le-i aha
Gül-i şem'-i tekellüm hande-i berk-ı tecellâdır.*

Tekellüm, berk, tecellâ kelimelerini yanyana getirerek Musa kıssasına işaret eden şair şu beytile demek istiyor ki hiddetli hiddetli bakan sevgili karşısında ah etmek bile kabil değildir. O gülmeye âşık duygularını anlatmak için söz söyleyebilir. Bu esas maksadın yanında ancak ilk ve son baharlarda şimşek çaktığını, gülün bu mevsimlerde yetiştiğini, buna ilâveten Musa kıssasını anlatıyor. Son olarak bir beyit daha izah edelim:

*Ben ah etdikçe güldü bezm-i hüsnün mah-ruyanı
O meclisde yanub şem'-i şebistan olduğum kaldı*

Ben ah ettikçe güzellik meclisinin ay yüzlüleri güldü. Benim o mecliste bir yatak odası mumu gibi yandığım kaldı. Bu beytin şu manası altında gizlenen tabloya gelince: Divan edebiyatında bir duman hâlinde göklere yükselen ah servi ağacına benzetilir. Siyah serviler üstünde gülen bir ay manzarası. Ahın bu duman halinde yükselişini ikinci mısrağdaki yanup kelimesile izah edebiliriz mehtaplı bir gece tasavvurunu da şebistan kelimesinden alıyoruz. Çünkü şebistan yatak odası manasına geldiği gibi şeb yani gece ile mekân edatı olan sitan'dan mürekkeptir.

Bu izahatı daha fazla uzatmıyacağım. Şimdiye kadar yaptığım tahlillerden maksadım yukarıda söylediğim bir cümleyi teyid etmektir. Orada: «Şairin eserlerindeki her ukdenin bir tekâmül sırrını ihtiva ettiğini» söylemişdim. Bu şerh ettiğim beyitlerden sonra zannederim ki ben de hasıl olan bu kanaatin yersiz olmadığına inanmak lâzım gelecektir. İşte Şeyh Galib'in üslûbu budur. Yani muayyen mefhumlar üzerinde asırların geçmesi ve bir çok şairlerin onlar üzerinde işlemelerile hasıl olan genişliğe ve zenginliğe Galib tevarüs etmiş ve mahdud hecelerden mürekkep olan mısrağ içine bu cidden geniş tahayyülleri renkli bir ifade ile sıkıştırmıştır. Bunu yaparken de çok defa müphem kalmıştır. O bir kelime ile veya iki kelimenin yanyana gelmesile geniş ve şümüllü bir hâdisе veya mefhuma bir temas

edip geçer gûya gittiği yol başkadır, gûya başka bir şey anlatmak ister. Fakat hayır, buna aldanmamalı. Galib'in maksadı bütün o tasavvur âlemini ikinci ve üçüncü derecede gelen tedailerile beraber kucaklamaktır. Çünkü o bir veya iki kelime divan edebiyatı kültürü almış bir kafada gayrı ihtiyarî bu ikinci ve üçüncü derecede gelen fikir, hayal veya mefhumları tedai ettirecektir. Beytin manzarası bu tedai silsilesinin üzerinden atlaya atlaya gayet renkli bir şekil alır. Şair kendisi bu mazhariyetini iyi bilir. Üçüncü Selim namına yazdığı bir kasidede kendini şöyle tasvir ediyor.

*Hüsn-ü edayi benden alur kârban-ı naz
Çkdi gazellerim hat-ı anber-feşan gibi
Ruşen nikâti etmede endişem aşikâr
Pür gevher-i kevakib olan asuman gibi
Efsunu bîkr-i fikrimin ahır edüb eser
Açdim tılsım-ı ma'niyi genç-i nihan gibi
Elfazım oldu nur-i cîlâ çeşm-i ma'niye
Ken'ana pirehen götüren kârban gibi
Her iki mısraımdan açub bal-ü-per suhan
Eyler uruc-i arş-ı berin kudsiyan gibi
Etmekeydim cevahire müstağrak âlemi
Cuş eyledikce nazm ile derya-vü-kân gibi
Sukussuver midir bilemem kûçe-i kalem
Sadreng eder mezamini hur-i cinan gibi
Galib zemin-i köhneyi Hızr-ı hayatveş
Geçtikçe kîlk-i sebz-peyim nevzemin eder*

Galib'in ihtiyar ettiği bu üslûp İranda (Sebk-i Hindî) namile maruftur. Bu tarzın İranda üstad ve mürevvicleri Saib-i Tebrizî, Şevket-i Buharî, Bidil, Kelim-i Hemedanî, Talib-i Amülî gibi şairlerdir. Hind üslûbunun mümeyyiz vasfı bir çok girift hayalleri ihtiva etmesidir. Hayal gayet incedir, renklidir. İranda pek revac bulmayan bu tarz Hindistanda doğmuş ve Türk edebiyatında mühim akisler yapmıştır. Bu yolun bizde en büyük yolcusu da Şeyh Galib'dir. Şeyh Galib kendine kadar tekâmül ede ede gelen bu dil ve mefhum genişliğini Hind üslûbuna pek müsait bulmuş ve hakikaten bu yolda hârikalar göstermiştir. Bilhassa Fars dilile yazdığı gazellerde bu şairlerden bahseder:

Kilkem bebezme çün gazeli âşıkane güft
Ez sûz ve reşki hatır Hafız fığâr kerd

Der aybı ô çü sürmei dikkat keşide em
Saip metân hıyş bediğêr diyar kerd

Fikrem çü tenknayı hayalât vâ küşûd
Şevket zi aczi hıyş mera iftikar kerd

În cevabı an gazel Galip ki Şevket güfte est
Tünki şekker Mısr başed kârbani murra

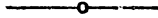
Fikretertra sûht Galip Şevketi âteşzeban
İntihab âsân nebaşed hub ü ziştî şû'lera

Zi bes girâyi mazmunest fikri devri o Galip
Henüz ez tab'ı pâkem yaft mâni ra

Galip in an gazeli Şevketi nadide edâst
Ki redifeş heme çün meddi nigh müjgânest

Galip ez işrakı dil dared be Şevket güftügû
Şu'lei takriri ma tâ bî sada şûd sâf şûd

În cevabı an gazel Galip ki migûyed kelîm
Subhı mârâ didi ez şebhayı tarî ma mepürs

San'at bakımından edebiyatımızın dahili tekâmülü

Yazan: Dr. Ali Nihad Tarlan

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

San'at bakımından edebiyatımızın dahilî tekâmülü

2/3/939 ta Adana Halkevinde verilecektir.

Muhterem dinleyiciler,

San'at hakkında sizinle ufak bir müzahabe yaptıktan sonra Türk Edebiyatının dahilî tekâmülüne seri bir göz gezdirmek, bu yolda vasıl olduğum neticeleri işaret etmek istiyorum.

San'at.... Bu cidden fırtınalı bir kelime, kıyametler koparan bir tâbir... Beşeriyet asırlardanberi bu düğümün başı ucunda onu çözebilmek kaygısı ile uğraşmış ve didinmiş; her mütefekkir kafadan bir ses çıkmış.

Hakikat sahilinde mebde' ve maad adlı bir kaya vardır. İnsanlık o kayaya yaradılışın başlangıcından itibaren tos vuruyor; parçalanıp geri gidiyor; ummanın içinde sönüp mahvoluyor. O kayanın yanı başında bir kaya daha vardır: San'at kayası. San'at meşhur (körler ile fil) hikâyesine benzer. Herkesi hilkat bu muazzam filin bir tarafına düşürmüştür. Hasselelerinin kudretine göre erebildiği hakikati bağıracaktır ve bağırmıştır.

Zihnî hayatımızın dört tarafı hendesî şekillerle örülmüştür. Elimizde bir miyar vardır. San'ata gelince iş değişiyor. Kimse miyâr ve mikyâs kabul etmiyor. Her san'atkâr bir âlemdir. İnsanı bu derece buhranlı bir karışıklığa uğratacak bu uçsuz bucaksız, yersiz göksüz âleme girebilmek için haylica cesaret lâzımdır. Bu cesareti gösteren san'atkârları tebrik etmemek elden gelmiyor. Yalnız acele etmiyelim. Onlar bu tehlikeyi bile bile oraya atılmış değillerdir. Yeni dünyaya gelen bir çocuk hayatta karşılaşacağı ıstırabları idrak etseydi geldiği âleme derhal dönerdi.

San'atkârları san'at âlemine, çocuğu dünyaya atan el atmıştır. Ben de herkes gibi bir duman içindeyim. Size meşhur bediiyatçıların nazariyelerini tekrar edecek değilim. Hepsinin muhakkak bir çürük noktası vardır. Esasen mevzuum da bu değildir. San'attan bir mukaddime olarak bahsedecektim.

Şimdi size filin benim tetkik hissemeye düşen tarafını söyleyeyim:

İnsan uzviyetini tetkik edersek görüyoruz ki her uzuv küllün hayatını idame için bir takım vazifeler yüklenmiştir. Bu vazifelerin yanı başında neslin idamesi. Her hangi bir hayat hâdisesini tetkik edersek altında bu iki vazifenin bir iskelet hâlinde teressüm ettiğini görürüz.

Bu iki vazife silsilesinin icaplarını idare eden bir de sinir cümlesi vardır. Bu sinir cümlesi insaniyeti hayat ve neslin idamesine doğru kamçılayan, sürükleyen bir müeyyide, insanın şahsî, ve nev'i hayatını koruyan bir teşkilâttır. Onun en ufak heyecandan en büyük ihtiras buhranlarına kadar olan görünüşleri san'attır.

Bir de kâinata bakalım: Tabiat gûya her şeyi bu iki vazifeye doğru götürmek için en ince zekâsını sarfeder. Erkeği dişiye doğru çeken câzibe yalnız insanların ve hayvanların sinirlerinde ürpermez. Ufkun kim bilir hangi köşesinden tam zamanında bir rüzgâr fırlar, çiçekleri aşılacak için eser; bulutları getirir, onları sular büyütür, tohumunu altr. Sonra da vazifesi nihayet bulan o nebatı öldürmek için şiddetli fırtına olur. Genç bir sima taravetlidir, güzeldir. İçindeki hayat usaresini tüketinceye kadar tabiat onu ihmal etmez. Haricî düşmanlara karşı onu müdafaa edecek vasıtaları çoktur ve kuvvetlidir. Zaman geçer bir gün o zavallı limonun ancak posası elde kalır. Bu sefer onu mezara atmak için tabiat elinden geleni ihmal etmez. Bu manzara karşısında kalan müfekkire kâinatın takımı ile bu iki hedefe doğru yürüdüğünü görüyor. Ve zarfta gördüğü bu faaliyeti mazrufa da teşmil ediyor. Bütün ahlâkî ve içtimâî yüksek mevzuların bu çekerdek etrafında yetiştiğini söylemek zannederim ki o umdelere hakaret manasını tazammun etmez.

İşte sinir cümlesinin bütün heyecanlarını derinleştirirsek onların ferdî hayâtı muayyen bir zamana kadar korumak, nev'i hayâtı ebedî olarak devam ettirecek vasıtaları kamçılamaktan başka bir gayeye teveccüh ettiklerini görmek kabil değildir.

İnsan ise zihnî ve teessürî hayatının hey'eti mecmuasıdır. Eğer öyle olmasaydı insanın hi çbir câzibesine kalmazdı. Bunu başka türlü düşünmeğe esasen imkân mevcut değildir. Tabiatın şaşmaz bir kanunu da şudur: O

hiç bir zaman mevcudata bilâvasıta hitab etmez. Onlara yüklettiği vazifeleri daima ikinci plânda gösterir. Yani evvelâ tahrik ettiği heyecandır. İlk anda heyecan belki sebebi gayrı meş'ur bir haz veya elem hamlesidir. Biraz derinleştirdiniz mi altından muhakkak bir vazife çıkar. Tabiatın nâ-mütenâhî rengi, kokusu, musikisi, hendesesi boş bir şey değildir. Onlar birer tuzaktır. Eğer tabiat gayelerini bilâvasıta elde etmeğe kalkışsaydı dünya bir fizik ve kimya lâboratuvarına dönerdi. Biraz derinleşen gözle tabiate baktınız mı hiç olmazsa onun bu hilelerini sezer ve artık onunla daha teklifsiz konuşabilirsiniz. Kendisini saran tabiatten bu dersi gören insan, gayet tabii olarak, yaradılışının kabiliyetine göre bilfiil değilse bile bin nazariyye san'atkârıdır. Biz insanı tetkik ederken bir tarafını ihmal edemeyiz. Tayyare motörü ile beraber tayyaredir. Sinir cümlesi bütün varlığı tahrik eden bir motördür. İnsanı insan yapan odur.

Evet yukarıda insanın bütün cazibesi bu heyecanlarından gelir demiştik. Aksini iddia edenlere en mükemmel insan tipi olarak Amerikalıların Robotosunu gösteririz. Onda istedikleri kadar cazibe bulsunlar. İnsanın heyecanlanması kadar tabii bir hâdise yoktur. Bu heyecan haricî âlemin manzarasını o andaki hayatî ihtiyacımıza uygun olarak değiştirir. Muhitimiz canlanır. Bizi heyecanlandıran mevzuun yanı başında onun mahiyetine göre ikinci bir tablo peyda olur. Bu tabloyu tedâi dediğimiz Psikolojik zaruret meydana getirir. Bu ikinci tablo o kadar kuvvetlidir ki birincisini çok defa örter. Biz tedamızla başbaşa kalırız. İşte hafıza ve muhayyilenin bu ibda'ları, büyüyen küçülen, şeklini değiştiren haricî âlem, heyecanın sinir cümlesine verdiği ihtizazın bu neticeleri san'at mevzuudur. O halde hülâsa edersek san'at ferdi ve nev'î hayatın muhafaza ve idamesine nazır ve müvekkel olan sinir cümlesinin o an için meşhur hayatî bir ihtiyaca tekabül etmeyen hamlesidir. Bu ihtiyacın o an için gayrı meş'ur veya heyecana müteaddit vasıtalarla bağlı olmasıdır ki bediî heyecan dediğimiz heyecana hasbî vasfını vermiştir. Bu hamle, bu tevettür çok defa tahteşşuur ihtiyaçlara tekabül eder. O zaman san'atkâr bazan bir kâhin, ekseriya ileri adam olur. Çünkü o hassas makine faaliyete girmiş, daha doğrusu zengin tahteşşuurundaki insiyakî ve tabii imtizaçlar bu hassas makineyi tahrik etmiştir.

Veyahut mahsus veya gayrı mahsus sebeplerle hatıranın tahrik ettiği bir hamle olur. San'atkârlarda en çok bu iki türlü faaliyet görülür.

Cinsî heyecan bu san'at faaliyetinin birinci safhasıdır. Daha ileri gidilirse cinsî heyecana istinat eden ihtibaslar san'atkârın uzviyetine, dimağî kabiliyetine göre şeklini değiştirerek türlü türlü heyecanlar halinde gözükür. Büyük terkiбі heyecan ve ihtiras şeklini alır. Bu ilim, fazilet, vatan, din gibi terkiбі ve insanî heyecanlardır. Bunlar cinsî heyecanın genişlemesi, fikir ile imtizacıdır. O zaman tefekkür biraz derinleştirilince bu terkibin altında gizlenen ferdî ve nev'î hayatı muhafaza insiyakını derhal meydana çıkarır. Bu cephenin fikrî faaliyetle müterafik olduğunu söylemiştik. O zaman fikir meselâ fert ve nev'in hür ve bahtiyar yaşayabileceği bir yurt mefhumuna; ferdî ve nev'î hayatın saadetini temin eden fazilete, bir taraftan faziletin müeyyidesi, diğer taraftan fikrî huzurunun kâfili olan dine yükselir. Bu heyecanlar hayatî insiyakın genişlemiş, tekâmül etmiş safhalarıdır. Bu safhalarda fikrin heyecan haline inkılâbı gözükür. Heyecanın dil ile ifadesi ise edebiyattır.

Ancak bütün bu heyecan tesirile haricî eşyanın değişmesi bir ahenk dahilindedir. Bu ahengin kanunları da bir takım mebdelere bağlıdır. Bu mebde evvelâ bütün bir veraset ve mihitin mevlûdu olan insan uzviyetidir. Bu uzviyeti, üzerine müessir olan her türlü hayat şartları dahilinde mütalea etmeye mecburuz. Bu nokta üzerine nazarı dikkati celbetmek isterim.

Heyecanın tahtı tesirinde haricî âlemin değişmesi çok kuvvetli bir muayyeniyet çizgisile çevrilmiştir. Başı boş değildir. O ruhî teşevvüş bize haricî âlemin insan ile temasından doğan hâletin grafiğini verir. Bizce asıl mühim olan odur. Bir takım metafizik girdaplara kapılmadan âmiyane bir saffetle diyebiliriz ki herkes tabiatı ve güzeli görüyor. Bizim görmek istediğimiz onun insan ruhundaki inkisarı, daha doğrusu, yeni bir insan ruhudur.

zzBu ufak mukaddimeden sonra edebiyatımıza intikal edebiliriz. Edebiyat her cemiyette başka başka tezahürler gösterir. Bizdeki tezahürlerine seri bir göz gezdirelim:

İslâmiyetten evvelki türk edebiyatı dıramatik nevi de dahil olduğu halde edebî nevilerin ufak birer çekirdeğini ihtiva eder. Onda lirik, didaktik, pastoral, epik unsurlar bulabiliriz. Ancak dil şüphesiz ki iptidaidir. Bununla beraber enerjik, hayatî bir dildir. Bu devir edebiyatının mühim ve kısmen aristokrat diyebileceğimiz bir kısmı dinîdir. Bu cephesi nisbeten bugüne kadar mahfuz kalmış ise de halka ait olan şifahî kısmı zayi olmuştur. Bu kısımdan bir mikdarını ancak Divanı lûgatü'ttrkte bulabiliyoruz. İslâmiyetten evvelki Türk edebiyatının umumî karakteri şudur: Sade, tekellüfsüzdür. Canlı tasvirleri ihtiva eder. Fazla muhayyile faaliyeti görülmez. İfade ile ifade edilecek şey arasındaki nisbet mütevizin, hatta ifade tarafı noksandır. Hayat hareketli olduğu halde ifade kısmı üzerinde işlenilmediği için onunla at başı beraber gidemiyor. İslâmî edebiyata gelince bu edebiyat İran edebiyatını örnek almıştır. Ancak bu iki millet hayatî şartların doğurduğu ayrı ayrı dehâlara sahip olduğu için Türk edebiyatı birinci plânda onun hemen hemen bütün mazmunlarını, tekniğini aldığı halde ikinci plânda, yani onların işleniş tarzında, tamamen ayrı bir yol tutmuştur. Denebilir ki bizim islâmî edebiyatımızda daha fazla hâkim olan cephe lüzumsuz bir zekâ cehdidir. İslâmî devrede islâmiyetin amelî hayata kadar inen akidelerine bağlı bir ruhî istikrar vardır. İslâmî divan edebiyatı kimlere hitap ederdi, onu araştıralım:

Birinci derecede ülema sınıfının bir kısmına. Çünkü bu sınıfın bir kısmı da yalnız dinî ilimlerin tahsiline hayatını vakfetmişti. Senelerce arabî okudukları halde arapça iki kelimeyi bir araya getirip yazamazlar, edebî nazariyelerin üzerinde senelerce uğraştıkları, bunları pek güzel anladıkları halde hattâ Türkçe bir arzuhal yazmaktan âciz kalırlardı. Yine o sınıfın içinde Arapça mükemmel neşir ve şiir yazan, Türk edebiyatının mefahiri sırasına geçenler bulunduğunu da unutmamak lâzımdır. Bu sebepten bir kısmına kaydını koydum. Ülema sınıfına mensup olmadığı halde orta münevver addedilen, yani biraz okuduktan sonra devlet hizmetine giren memur sınıfı ile saray etrafında toplanan enderun zümresi bu edebiyatın hitap ettiği iki sınıftır.

Divan ve halk edebiyatlarının tekkeye teveccüh eden cephelerini de zikrettikten sonra ortada hitap edilecek zümre kalmıyordu. Tüccar sınıfı

da ya temasta bulunduğu veya fikrî seviyesine uygun bir zümreye temayül ediyordu. Has, timar ve zaamet ashabının yarı münevver kısmı içinde divan edebiyatı ile alâkadar olanlara tesadüf edilir. O halde ortada arap ve İranın kültür faakiyetine edebiyatın ancak o sahada yapılan örneklerle uygun olabileceğine inanan bu ülema, memur, saray mensupları ile yarı münevver tabaka bu edebiyatı anlıyor ve seviyorlardı. Edebiyata olan ihtiyacın mahiyeti de ayrılıyordu. Köylü, asker sınıfı için bu ihtiyaç ruhun derinliklerinden tabii olarak gelen ihtiyaç idi. Bu sebepten onların edebiyatı daha hareketli ve mahallîdir. Münevver sınıfın ihtiyacı biraz fanteziye kaçır. Bu fantezi, edebiyatın o zümredeki kıymet hükmünden ileri geliyor. Duyan yaşayan, seven insanın hakikî ve tabii ihtiyacını bu fantezi altında sezmek imkânsızdır. Başlangıcı belli olmıyan zamanlardanberi devam eden halk edebiyatının on altıncı ve on yedinci asra kadar şifahî olarak devam edip zaptedilmemesi o edebiyatın, muayyen anların tabii ihtiyacı telakki edilerek üzerinde tevakkuf edilmemesinden ileri gelir. Yemek yemek su içmek gibi. Halbuki divan edebiyatı bir kerre eli kalem tutan sınıf arasında yayılmıştır. Sonra tabii ihtiyacı karşılamakla beraber onda başka bir kıymet hükmü vardı. Evvelâ üzerinde muayyen kaidelere uyularak çalışıldığı için zekânın fazla bir emeği vardır. Bu emek neticesi meydana gelen eser zayi olmamak için ikinci derecede bir hak kazanmış olur. O halde bu edebiyata sun'î bir edebiyat demek hakikaten manasız olur. Bir cemiyetin her hangi bir tesir altında kalan bir sınıfı o cemiyetten sayılmaz mı? Bu edebiyat o zamanın bütün münevverlerine hitap ediyordu ve yanında ikinci derecede bir münevver sınıf edebiyatı mevcut değildi. Bu edebiyata gayrı millî demek için altı asrı mütecaviz bir zaman bu milletin münevver zümresini teşkil edenleri Türklük camiasından çıkarmak icap eder. Divan edebiyatı san'atkârları asırlarca muayyen mazmunlar üzerinde oynayup durmuşlar. Acaba bu kadar müsterek ifade altında duygu hususiyeti silinip gitmiyor mu? Bunu sun'î ve âdeta zekâ oynanacağı bir edebiyat sayanların en ziyade istinat ettikleri nokta burasıdır. Yalnız onlar bir noktada yanılıyorlar. Bu mazmunlar delâlet ettikleri hassaların o zaman için en geniş ve kuvvetli mefhumunu ifade eden bir müşebbehünbih'tir. Bu müşebbehünbih içine san'atkâr anlatmak iste-

diği maddenin kendisine hitap eden bütün şahsî ve hususî taraflarını kayabilir. Eskilerin tarzında yürümek esas olarak kabul edildikten sonra san'atkâr eski üstatların bu geniş mazmunlarla yazılmış eserlerini okurken o mazmunu kendi muhayyilesindeki o âna mahsus hâleti ruhiye ile telkkî eder. Bu mazmun esas itibarile müşterektir. Fakat onun o ândaki telâkkisi hususîdir. Haricî ihsaslarımız, müterafik oldukları ruhî ânın bütün duygularile hafızamıza intikal ettiği için bu mazmunu eserine koyan san'atkâr onda kendi ruhî hususiyetinin damgasını bulur ve kendimi tamamen ifade ettim zanneder. Nihayet bu bir zandır. O san'at eserini okuyanlar da o mazmunu yine kendi hususî anlarının icaplarına göre kabul ederler. On dört ve on beşinci asırlarda kısmen mahallî unsurlar arasında bulunan mazmunlar bir iki asır sonra eserde hâkim vaziyete geçip tamamen klâsik yani öneklere uygun bir hal alacaktır. Edebiyatımızın bu taklit ettiği edebiyata intibak için yaptığı cehd ayrı bir tetkik mevzuu teşkil eder. On yedinci asırda mahallilik tekrar başlar fakat bu sefer tamamen başka üslûptadır, başka ihtiyacın mevlûdudur. Klâsik edebiyatımızın dahilî tekâmülünü bu mazmunların işleniş tarzında görürüz. Yani esas itibarile vasıtasız olan teşbih bu sefer vasıtalı olur. Heyeti umumiyesi itibarile bir istiarei mekniyeye doğru yürür. Arada mülâyimler gelir. Ve yavaş yavaş bu mülâyimler de seyrekleşir; müşebbeh ile müşebbehünbiğ arasındaki fasıla çoğalır, bizi müşebbehe götürecek işaretler kalkar, bu sefer şiir mebde ve hareket noktaları muayyen bir sembolizm şekline inkılâp eder. İşte ŞEYH GALİP deki hayal parlaklığı, orijinalite, sembolizm budur. Halbuki bu mebde ve hareket noktalarını yani ip uçlarını kavramış bir göz için bu birbirine girmiş hayalleri çözmek pek güç değildir. Çünkü yüzde sekseni eski mazmunların işlenmiş şeklidir. Bu tarzı doğuran ihtiyaç evvelâ muayyen bir âlem içinde mahbus kalmanın verdiği ızdıraptır. Çünkü bütün şahsiyetini bu muayyen hayal âlemi içinde gösterecektir. San'atkâr evvelâ zekâsını işe müdahale ettiriyor. His ve heyecanın tabii yürüyüşünü kaybetmemeğe çalışarak bu mazmun maddeleri üzerinde türlü türlü tasannular yapıyor. Bu tasannular da bir takım zümrelere ayrılır: Ya şeklen bir kelimenin iki manası üzerinde yahut iki kelime arasında olur. Tarih ve kasasa telmih eder. Tenasüp veya ihamı tenasüp yo-

lile olur. Bunlardan maada tarihler, muamma ve lügazler gelir ki bunlar tamamen zekâ işidir. Bir de hayaller üzerinden atlayarak meselâ renk ve koku gibi hassaları birbirine karıştırmak suretile bir orijinalite göstermeğe kalkışır. Bütün bunların sebebi ilhamın geniş ana yolunun san'at telakkisiyle kapanmasıdır. Hayatın derin menbalarından gelen bu san'at ihtiyacı bir mayi mahiyetindedir. Her cemiyet ve fert uzviyeti onların bütün hayatî şartları bu mayie bir kalıp hazırlar. Bu kalıp san'at telakkisidir. Onu yapan da hayatın muayyeniyetidir. Hiç bir zaman biz kalıba güzel veya çirkin vasıflarını veremeyiz. Çünkü bu iki vasıf izafidir; hiç bir hakikati ifade etmez. Hakikat izafî olabilir denirse o zaman bu hakikatin ilmî kıymeti olmaz. Biraz daha derinleşilip bütün bilgilerimiz izafî değildir? Denirse ona cevap olarak: (Evet fakat izafiler içinde mümkün olduğu kadar asliye benzeyenlerine kadar inmek mecburiyetindeyiz) deriz. Eğer bu aslî sandığımız kanaat de temelinden sarsılırsa o zaman yeni bir sağlam toprak ararız. Ya buluruz veya bulamayız. Bunun içindir ki bu kalıbı hayatın muayyeniyeti dahilinde mütalea etmeğe mecburuz. On dokuzuncu asırda bu mazmunların işlenişi son had-dini bulmuştur. Eğer biraz daha ileri gitseydi muzlim kalacaktı. Bu devrede edebiyatın imdadına siyaset yetişi siyasî tanzimat arkasından edebî yenilik başladı. Bu yenilik fikir sahasında idi. Çünkü uyandırılacak, garp medeniyetine yaklaştırılacak bir kütle vardı. Bu fikrî teceddüdün başında olan ŞİNASÎnin asıl yaptığı yenilik nesirde olmuştur. Manzum ve şiire yaklaşan eserlerini mütalea edersek kendinden bir iki asır evvel başlayan sadelik temayülünün tesiri yani eserin dışı istisna edilirse içde ve bir çok eserlerinde dışda bir yenilik göremeyiz.

Namık Kemal dahi kendinden evvel asırlarca süren bu mahdut hayal âleminin pek dışına çıkamamıştır. Namık Kemal daha ziyade eskilerin veciz hale getirdikleri hayalleri kuvvet itibariyle müfrit, enerjik muhayyilesi içinde yaymış o hayal parçaları içine mübalâgalı bir kudret koymuştur. Bu tarz Namık Kemal'in biraz yenilik tarafıdır. Eski şiirlerinde yine tasavvufun ve ekseriya eski hayal âleminin içinde kalmış, fakat tasavvufa son kudret hududunu çizebilmiştir. Bu hiç bir zaman Namık Kemal'in mutasavvıf olduğunu isbat etmez.

O hazır bulduğu tasavvuf umdelerine ileri bir hamle vermiştir. Bu hamle de fîtratındaki enerjiden ileri gelir. Yalnız onlara tasavvufî umdelerin felsefî ve ruhî insicamını verememiştir.

Hâmit.... İşte asıl lirik inkılâp onunla başlar. O içte ve dışta bütün eski kayıtları kırmıştır. Muhitinde ne bulmuşsa bedîi ihtiyacına hâdim kılabilmiştir. Bu hususta Divan edebiyatı dili ile Tanzimat dilinin kendinden evvelki bütün tekâmüllerini önünde hazır bularak onlardan âzamî istifadeler etmiş, muhayyilesinin en geniş ufuklarını bilâkaydüşart açmıştır. Onda Fransız ve İngiliz edebiyatlarının romantik devirlerine ait bütün tecelliler görülür. Artık edebiyatımız geniş bir nefes almıştır. İlham ancak zevkiselim kaydı ile bağlıdır. Gittikçe tasavvurlar ve hayaller Romantizmin genişliğini muhafaza ederek realiteye iniyor. Hayal müşahhas mefhumlar üzerinde işlemeğe başlıyor. İnsan ve tabiat güzellikleri bir tek mücerret, muhayyel güzellik üzerinde değil şe'nî ve birbirinden ayrı tecelliler üzerinde işleniyor. Hâmidin geniş dehâ darbesi Servetifünunda kuvvetli bir mâkes bulamadı. O mekteb Hâmid'in şeklen kırıp döktüğünü derleyip toparlamakla meşgul oldu. Hâmid nazmın tekniğine hiç riayet etmezdi. Servetifünunda şekil daha muntazam, çok itinalı bir haldedir. Fakat ondaki ilham Cenap ve Fikret hududunu aşamadı. Gerek Hâmitte gerek Servetifünunda vâzih ve muayyen fikir ve hisler üzerinde vuzuh ile yürünüyordu. Tanzimat edebiyatının ifkrî vüzuhunu Lirizmin hamlesi ile yıkan Hâmit oldu. Onun içindir ki Hâmidî zamanında Kemal ve biraz Recâî Zade ile kendi arkadaşlarından maada eski tarz edebî nazariyeler içinde mahbus kalan ekseriyet duyamadı, aşşırdı. Edebiyatımız ilk defa kuvvetli bir heyecan fırtınası geçiriyordu. Bu fırtına yıkıp deviriyordu. Fakat gök yüzünde de bulut bırakmadı. Servetifünunda bunun küçük bir nümunesini Cenap yaptı. O da yine vuzuhtan biraz sembolizme kaydı. Haricî eşyayı ilhamının ânî görüşü ile birbirine karıştırdı. Bu hâdise Servetifünun edebiyatını ikiye ayırdı. O edebiyat içinde Hâmit artık anlaşılmıştı. Çünkü o; ilhamının kuvveti istikametinde yürüyor, vüzuhu ip uçlarını elden kaçırmıyordu. Hâmitte mevzular da muayyendi. Onun dehâsı toptan ve kuvvetli idi. Binaenaleyh vazıhtı. Cenap ruhun ince, gizli ve müphem taraflarına gidiyor. Bize yeni bir âlemin müphem duygularını veriyordu. Bu duygu müphem olduğu için teknik de muhayyilenin klâsik

kayıtlarını kırıp aşıyor, tabiatı ile müphem oluyordu. Lâkin bu ipham **da** ma'serî ve cemiyetin müşterek duygu ve hayallerini biraz daha ince, biraz daha tüllü aksettirdiği için duyuluyordu. Bunda da ip uçları elden kaçmamıştı. O âleme de girebiliyorduk. Bu hareket yavaş yavaş ve mefhum ve mevzular cemiyete sindirilerek yapıldığı için san'at telâkkisi ileri bir ekseriyet bunu derhal kabul etti. Millî edebiyat devresinde henüz dil yeni işlenmiye başlayordu. Bu sebeple onun siasî dahilinde mümkün olduğu kadar çalışıldıktan, eski halk edebiyatı bazan da halk tekke edebiyatı yolunda eserler verildikten sonradır ki bu devre Cumhuriyet rejimi içinde nisbeten kuvvetli bir tekâmül göstermiştir. Halk edebiyatına ve sade dile gidenlerin davası halkı tenvir etmek, saz şairleri gibi onların harimine girmekti. Bu davayı tesbit ettikten sonra bugün edebiyatımızda tebellür etmiş tarzları görelim:

1 — Eski aruz ve hece tekniğini bozmayan zümre.

Bunların içinde eski gazel yolunda - çünkü Divan edebiyatının hayatiyeti en ziyade haiz olan şekil budur - yazarlar olduğu gibi Fecriâtî ve Millî edebiyat başlangıcı devrelerinde başladıkları tarzı devam ettirenler de vardır. Bu zümrenin içinde aruz veznini devam ettirenler eski yolda gazel yazarlar ile gençler içinde aruzu kullananlardır. Hece vezni ile yazarlar ki kısımdır. Biri Millî edebiyat başlangıcındanberi yazdıkları yolda muntazam hece vezni şekillerini devam ettirenler ve mevzularını o zamana kadar işlenen dilin genişliği dahilinde vuzuh ile yazarlardır. Bunların da bir kısmı eski halk edebiyatı mevzuları ve üslûbu dahilinde kalmışlar, bir kısmı mevzularını biraz havassa yükseltip millî edebiyat zümresi içinde ikinci bir Servetifünun devresi açmak istemişlerdir. Çünkü bu ikinci zümrenin eserleri halka yabancıdır. Halkın yani bizde müstahsil sınıfının umumî ve bedîî ihtiyaç ve seviyyesinin haricine çıkan her san'atkâr elbette ondan uzaklaşacaktır. Bu sefer anlaşılmayan dil değil tasavvur ve ifade tarzı yani üslûp inceliğidir. Hece vezni edebiyatı içinde üçüncü bir kısım vardır ki tamamen esprit moderne) denilen yeni Fransız edebiyatının cereyanına kapılmıştır. Bu zümre şairlerinin teknikte gayet itinalı, âhenk-tar ve titizdir. Bazıları da aynı espriyi muhafaza ederek serbest nazmı tercih ederler. Bu iki sınıf şairerin birinci vasıfları ferdî olmalarıdır. Onlar

haricî eşyadan alınan ihsasları tedailerinin ferdî ve hususî mukabilleriyle ifadeye çalışıyorlar. Bunları ifade ederken kullandıkları madde ve vasıfların ihsas ile alâkaları o kadar ferdî ve hususîdir ki o ihsasa doğrudan doğruya intikal gayrı kabildir. Onun fikrî değil hatta hissî hudutlarını çizmek imkânı olmadığı gibi o hududa yaklaşmak dahi pek güç veya muhaldir.

Artık dil müşterek bir ifade vasıtası olmaktan çıkmıştır. Meşhur bir hikâye vardır: Adamın birine (ördek) deyince kızarmış. Bir arkadaşı kendisine havanın bozuk olduğunu söylemiş. Adamcağız fena halde kızmış;

— Vay sen bana ördek diyorsun... demiş.

Öteki:

Ben sana hava bozuk dedim, ördeği nerden çıkardın? deyince

— Hava bozar, yağmur yağar, su birikintileri olur, o sularda da ördekler yüzer.

Diye cevap vermiş. Her insanın şuurunda böyle bir idfiks yoktur veya herkes san'atkârın idfiksine müştereken sahip değildir ki havanın bozukluğundan ördeğe intikal edebilsin.

Bu zümre san'atkârlarının hususî bir vokabüleleri var. Meselâ (yelken) deyince hasret anlaşılacak. Çünkü Fransız şiirinde yelken bu manaya kullanılmıştır. Orada bu mefhum cemiyetin müşterek malı olmuştur. Veya yelken ile hasret arasında vüzuh merhaleleri o kadar taayyün etmiştir ki nihayet ikisi arasında bir hamlelik mesafe kalmıştır. Fakat bizde ekseriya kullanılan kelimeden ifade edilmek istenen manaya mucize kabilinden atlamak kabil oluyor.

Bir de işin içine tahteşşuur karıştı mı artık işin içinden çıkmak muhaldir. Millî edebiyatın bundan evvelki kısmını halkın avamı anlamıyor demistik. Bu şimdi tavsif ettiğimiz zümreyi ise ne avam ne havas anlıyor. Yalnız başta bizzat san'atkâr olduğu halde onun âleminde yaşayan ve ancak o şiir için (ehassül havas) mertebesine yükselen bir zümre belki anlıyor veya anladım zannediyor. Yahut ta anlamış görünüyor.

Divan edebiyatını, halk anlamıyor, halktan ayrı bir edebiyattır. Diye terhzil ediyorduk. Onlardaki Arapça ve İranca kelimeleri lûgattle hallettikten sonra derhal manalarına varmak kabildi. Bu yeni sade dili anlamak için maalesef elimizde hiç bir vasıta yoktur. Bu (école) ün bir iddiası da derinliktir. Eğer nihayeti görülmeyen bir bu'ud derinlikse duvardaki bir karış oyuk gölgeye gelince simsiyahtır ve sonu gözükmez. Bu derinlik ziya hokkabazlığı ile meydana gelen bir derinliktir. Edebiyatta da üç beş mücerret ve gölgeli kelimenin şaşırtıcı bir garabetle yan yana getirilmesinden bir derinlik vücuda getirilmiş oluyor. Hakikî derinlik bu değildir. Vüh içinde derinliği ve sonsuzluğu göstermek hünerdir. Sonra bu kadar derinlik, bazı dehâlar müstesna, derin bir ilim, şahsî ve felsefî bir görüş, uzun ve duyularak yaşanmış bir hayat mahsulü olmalıdır. Bu sözlerimizle bu tarzda yazan şairlerin hepsini kasdetmiyoruz. Onların içinde bazan oldukça muvaffakiyet gösteren değerli san'atkârlarımız vardır. Bu yol çok güç fakat çok zengin bir yoldur; ancak cemiyetin ruhî ve seyyal ince vokabülerini, tahteşşuurunun dahi müşterek taraflarını bulmak bahtiyarlığına eren san'atkârın işidir. Her müphem güzel değildir. Duvaklar nice çirkin yüzleri örtmüştür. Evet itiraf etmeli ki cemiyetin müşterek hisleri artık söylenmiştir. Hakikaten Divan edebiyatı devresinde birinci derecede din ve tasavvuf, ikinci derecede gözlerimizi diktığımız medeniyet, üçüncü derecede fikrî ve ırkî kabiliyet ve muhitimizin çizdiği daire içinde altı asrı mütecaviz bir zaman dönüp dolaştık. Bu devre kısmen idealist bir manzara gösterdi. Avrupanın siyasî ve fikrî cephesi ile bize gelen tanzimat yine edebiyatı dar bir hudut içerisine sıkıştırdı. Onu dinî metafizikten ziyade realiteye dayanan bir ahlâk ve fikre temayül ettirdi. Şinasî, Kemal, Ziya Paşa ve Hâmid de bu siyaset, fikir ve ahlâk muhtelif nisbetlerde mevcuttur.

Hulâsa bu tekerrürden kurtulmak, daha derin, daha şahsî, daha hususî duygulara, görüşlere doğru derinleşmek lâzımdır. San'atın hududu yoktur. Evet! fakat bir hududu vardır: Anlaşılma.

Cemiyet içine yayılan yeni bir san'at cereyanı muhakkak ki bir ihtiyaca cevap verir. Onu kendi zihniyetine, müesses kanaatine dayanarak reddetmek kadar manasız bir hareket olamaz. Bir münekkidin veya ede-

biyat tarihçisinin vazifesi bu cereyanın sebeplerini, membağlarını aramaktır. Biz Hâmid'i anlamayan Naci ve taraftarlarını, Cenaba hücum eden Servetifünun erhkânını niçin Naci ve Cenab'a muarız Servetifünucular, eşya arasında hassasiyetin ruhi bir anda çizebileceği uzak ittisal hatlarını kabul etmiyorlar ve hakikat ile mecaz arasında dört başı mağmur münasebetler arıyorlardı. Her hangi bir edebiyatın dahilî tekâmülünü araştırırsak nihayet vasıl olacağımız mukayese zemini budur: Hakikat ile onu ifade eden mecaz arasında zaman ile artan bir açıklık. Bu açıklığın derece ve mahiyetine göre biz edebî esere tarih koyabiliriz. Yeniler daima bu açıklığı genişletmek isterler. Eskiler mani olur. Fakat bu açıklık bir hadde kadardır. Birinden diğeri hayal mayal gözükecek veya sezilecek kadar fasıla. İkisi birbirini kaybettiği dakikada ifade denen şey ortadan kalkmıştır. San'atkâr okuyanın elinden tutup onu kendi âlemine götürecektir. San'atkârın bir kendi âlemi olmalıdır. Ve o evvelâ bu âlemi bilmelidir. Sonra bu âleme nasıl girilir, hangi yoldan gidilir, onu bilmelidir. Bu âlem bir köy kasaba, bir şehir olabilir. Bir memleket olur ve belki de bir kıt'adır. San'atkâr bulunduğu yere göre hiç olmazsa onun cihetini tayin etmeli. Bu âlem belki de Arzdan hariçtir ve meselâ yıldızlardır. Onların da kendilerine göre mevkileri, cihetleri vardır. Eğer hi çbir şey bilinmiyorsa bize lûtfen onu söylemeli; beraber aramaya çıkmamızı teklif etmeli. Delâlet vazifesini, eser ortaya atarak, yüklendikten sonra bizi çöl ortasında bırakmak ne akla ne mantığa ne de ahlâka muvafık olur. Evet eserini ortaya atmak, muhitine: (Ben sizi şu duyguya götüreceğim. Bu vazifeyi taahhüt ediyorum) emektir.

Yoksa eser niçin ortaya atılır? Bektaşî: (İmanım Ali, kendin doldur kendin iç) demiş. Biz de: (Muhterem şair, kendin yaz kendin oku) deriz. Bu kadar kendinde kalan san'atkâr eserini neşretmekle cemiyete:

(Ey insanlar, siz ben Hazretlerinin hususî hayatına ait tedaileri, ben Hazretlerinin kendimin dahi farkına varmadığım tahteşşuur âlemini bilmekle mükellefsiniz. Bunu bilmediğiniz için çok cahilsiniz) demiş olmaz mı? Bugün biraz kısır, biraz şaşkın edebiyat muhitine savrulan bu cins eserler üzerine yarının amansız tenkidi aç bir kaplan gibi atılacaktır.

O günü derin derin düşünmek mecburiyetindeyiz.

San'atkârın elinde dil denen bir malezimeye vardır. O bu malezimeye istediği şekilde tasarruf edebilir. Onun en uzak münasebetlerinden, tâlâfuz ve âhenk hususiyetinden istifade eder. Fakat o kelimeye bağlamak istediği maña ile kelime arasında tamamen hususî bir münasebet kuramaz. Hayatının her hangi bir devresinde bir gün baca üstünde leylek görüp de bahar zevkini tadan bir adam baca ile bahar arasında mecazî bir münasebet tesis edemez. Başı boş mecaz demek olan (Mecazı Mürsel) bile nihayet dört esaslı kaideye bağlıdır.

Biz bu kaidelere tabi kalamayız. Doğru.... Ancak bizim kurabileceğimiz hususî münasebetler, bu kaidelere girebilecek derecede maaşeri bir alâkayı haiz olmak sureti ile birbirine bağlı olmalıdır. Bu dört kaide eşyanın birbiri ile münasebatını en şümüllü hadlerinde tesbit eden esaslardır. Onların haricine çıkılmaz. Ancak hayat o münasebetler içine girebilecek yeni hâdiseler vücuda getirebilir. Bunlar haricinde yazarsak yazdıklarımızı kimse anlamaz. Anlaşılmayan bir şey de duyulmaz.

Bu psikolojinin bir mütearifesidir: Benim şuurumu muayyen bir hâdiseye, bir şey, daha doğrusu bir mevzu tenbih edecektir. Hatta gayrı muayyen bir şey dahi gayrı muayyenliğile şuurumu tenbih ederse ben yine bir şey anlarım. Fakat bu da olmazsa meşhur rüya gibi bir şey olur. Hikâye malûmdur: Adamın biri muabbire rüyasını şöyle anlatmış: Bir yere gidiyorum; yolda bir şeye rastladım, adam mı desem, ağaç mı desem, ırmak mı desem, bulut mu desem..... Sağımda da bir şey vardı: Duvar mı desem, köprü mü desem.... ilâh.

Muabbirin tâbiri malûm.

Duygu, duyguya mevzu olacak ihsası almadıktan sonra faaliyete geçemez. Yalnız kelimelerin garip geçit resmile veya yalnız kelimelerin uyandıracığı hissî veya fikrî tedailerin sıralanması ile şuurumuz doymuş olmaz. Hulâsa edebiyatın zarurî bir yürüyüşüyle vardığı bu san'at telakkisi en büyük mana ile en gülünç manasızlığın birleşebileceği bir noktadır. Muvaffakiyet temini çok güçtür. San'atkârlarımıza bir noktayı daha hatırlatmak isterim: Dil meselesi. Acaba büyük inkılâp geçiren dilimiz bu çok ileri san'at (écsle) üne intibak edebilir mi? Bu ekol garpte şiddetli

İnkılâp geçirmeden yürüyen ve bir çığ gibi asırların içinde yuvarlandıkça korkunç bir cesamet peyda eden kelimelerle yapılır. Bizde öyle olmadı. Zengin Türk dili maa'lesef lâyikile işlenmemiştir. Divan edebiyatı asırlarca süren bir tekâmül ile bunu başardı ve Şeyh Galip'e kadar muvaffakiyetle getirdi. Lâkin tanzimattan sonra dil âdeta Penelop'un kasnağına döndü. İşlendi çözüldü, işlendi çözüldü. Dilde mâziden âtiye pek az bir şey kaldı. Bu sebeptendir ki bugünkü edebiyat âlemimiz henüz emekleme manzarası gösterir. Bu halde koşu rekoru kırmak azmini besleyyoruz. Halbuki o sahada yetişmek istediklerimiz asırlarsa egzersiz yapmış, adale adale üzerine koymuşlardır. Bir noktaya daha temas etmeme müsaadenizi dilerim: San'atkâr hitap edeceği âlemi bilmelidir. Hangi sınıfa hitap ediyor. Yeni san'atkârlarımız yalnız Fransız edebiyatı ile beslenmiş kafalara hitap ediyorlar. Devrin havas zümresi onlardır. Farkında olmadan ikinci bir İran vücuda getiriyoruz: Bir boyunduruktan ikinci bir boyunduruğa ben san'at bakımından buna muteriz değilim. Demek ki Türkiye'ye gelmek isteyen san'at bu sefer Pariste konakladı. Elbette oradan da geçecek. Yalnız bu netice millî edebiyat mukaddime ve davasına yabancı değil midir? Fîlvaki memnuniyetle görüyoruz ki san'atkârlarımız arasında bir iş bölümü vardır. Türk milletinin ekseriyetini teşkil eden kütleyi unutmuyorlar. İstanbuldan, Ankaradan onlara selâm gönderiyorlar. Kaloriferden tezek yakan ocağa bu selâm ve iltifat da yine bir şeydir. Onlara müteşekkîr kalmalıyız. Çünkü millî edebiyat terkinin şerefini muhafaza etmiş oluyorlar. Memlekette fikrî hiyerarşiyi kurmak lâzımdır. San'atkâr hangi sınıfın malı ise yerini bilmelidir. Halbuki zavallı, yerini buluncaya kadar çok itilip kakılıyor, istiskallere uğrayor. Muayyen bir yeri ve kıymeti olduğu halde diğer yerlerde uğradığı hakaret hakikî mevkiindeki vaziyetini de sarsıyor.

Şekle gelince: Serbest nazım, bence ideal bir nazım şeklidir. Ben şahsan şiirde o ânın ahengini duymak isterim. Kalıplara sığdırmak için zorlanan şiir otomatik, ârızî bir ahenge varabilmek için hakikî mahiyetini feda ediyor zannındayım. Bu sözlerimden şimdiye kadar aruz ve hece vezinlerinde yazılan şiirleri kusurlu buluyorum zannedilmesin. Hayır o kalıplar dahilinde de çok güzel şiirler yazılmıştır ve yazılır. Buna kimse

bir şey diyemez. Yalnız ben şahsen serbest nazma taraftarım. Ve bu şeklin de çok güç olduğu kanaatindeyim. Serbest nazım mevzuu en uygun ahenk ile ahenksizliğin birleştiği noktadır. Bence serbest nazım telleri ipten bir musiki âletile terennüm etmeye benzer. San'atkârın elinde kurulmuş mükemmel bir saz yoktur. O ip telli saza kendi bir ânının ahengini vermiye mecburdur. Bu ise, itiraf edelim ki, çok güçtür. Serbest nazım hece ve aruzda mükemmel bir muvaffakiyet gösterdiği halde kendini ifade ettiğine kani olmayan san'atkârın işidir. Eser bize aczin değil kudretin muhteşem manzarasını verebilmelidir. Elde edilen ahenk de bu iki veznin fevkinde olmalıdır. Çünkü serbest nazım lirizmin muntazam nazım tekniğini kırıp hem zaman hem de mahiyet itibarile ilerlemiş bir şeklidir.

Muhterem dinleyiciler,

Edebiyatımızın yalnız şiir vadisinde bugüne kadar dahilî tekâmülünü hulâsa etmek istedim. Edebiyat da her içtimai müessese gibi tabii seyrini takip edecektir. San'ata bir istikamet çizmeye kalkışmak doğru olmaz. Nihayet keskin bir görüşle onun bugünkü seyrinden yarınki istikameti belki sezilebilir. Bazı cemiyetler san'ati cemiyetin nef'ine istihdam etmek isterler. San'at bence bunun da fevkindedir. O bir köpek gibidir. Deniz ne kadar dalgalanırsa o kadar köpürür. Cemiyet ve fert deniz ve dalgaadır. San'at cemiyeti yürüten rüzgârlara bakar. Biz dalga ve köpüğü esen rüzgârın mahiyet ve şiddetile mukayese ederiz. Eğer mukadder rüzgâr cemiyetin iztiraplarile kıvranan bir ruhda esmiş ve ona cemiyet üzerine müessir olacak şeraiti temin etmişse bu maşerî faideyi temin edecek san'atkârı ortaya atmış demektir. San'atin istikbali hakkında yapılacak bir temenni dahi olamaz. Çünkü esasen olabildiği kadar güzel ve yüksek olmak onun şiarıdır. San'atkâr da bu yurt ve cemiyetin adamı olduğu için olabildiği derecede faideli olacaktır. Ben san'atkârlarımıza, bu vesile ile, yeni tarzın çok yüksek ve güzel, lâkin çok tehlikeli ve bu tarzda muvaffakiyet ihtimalinin çok az olduğunu ve, tekrar edeceğim, büyük muvaffakiyet ile büyük muvaffakiyetsizliğe düşmek arasında ancak bir bıçak sırtı fark bulunduğunu hatırlatmak isterim. Meydanı bu yayı çekebilecek kahramana bırakalım.

**Türk destanları tetkikinin bugünkü vaziyeti ve
vardığı neticeler**

Yazan: Pertev Naili Boratav

Dil. Tarih, Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı Doç.

Türk destanları tetkikinin bugünkü vaziyeti ve vardığı neticeler (*)

Asırlarca büyük tarihî hâdiseler içinde çalkanmış her millette olduğu gibi, milletimizin yazılı edebiyatında ve halk edebiyatında bir takım mahsuller var ki burada tarihî vakıa diye gösterilen şeyler, tarih kitaplarının ve insan maceraları diye anlatılan şeylerde roman veya hikâyenin çerçevesini parçalayacak kadar büyülmüş halde gözümüzün önünden geçerler: Bu türlü eserlerin kahramanları, hatta çok defa tarihlerin bize bütün vasıflarile tasvir ettikleri maruf şahıslar dahi olsa, bizim insanları anlatmak için kullandığımız ölçülerle ölçülmezler:

Doksan deriden yapılmış kürk bunların topuğunu bile örtmez, dokuz deriden yapılmış külâh kulağını bile saklamaz; bunlar zaman, mesafe tanımazlar: Kendileri kadar harukulâde atların üstünde dağları, ovaları, deryaları «iki aylık yolu iki günde alarak» aşarlar. Hikâyenin san'atkârının evvelden tayin ettiği imkânsızlıklar ve manialardan başka önlerine gelecek hail yoktur; ölüm bile onlar için bazan yedi gün kırk gün süren uykularından daha az mühimdir; zira istedikleri zaman tekrar dirilirler. Bu harikulâde insanlar bazan ordularla, bazan kendileri çapında kimselele düğüşürler; yenerler; yenilirler, ve bütün bunlar sonsuz bir maceradır. Destanlar ve destanı menkıbeler diye ad verdiğimiz ve kendilerini meydana getirenler tarafından tarih diye kabul edilen bu hikâyeler nerede başlar, nerede biter bilinemez. Bunlardaki insanî hislerin ifadesi de bizim ölçülerimize uymazlar: Düşmanlar tarafından çalınıp götürülen evladının yolunu gözlemeğe çıkan baba atının gidip gelirken sert kayaların içinde açtığı yol bir at boyunu bulduğu halde ümidini kesmez; oğlunun yarasına ana südile yapılmış bir merhemini iyi geleceğini öğrenen ihtiyar ana, oğlunu diriltmek için, kurumuş memesinden kanla karışık süt çıkar-

(*) Ankara Halkevinde 13 nisan 1939 da verilmiş konferansın metni.

mak kudretini kendinde bulur. Bu türlü mahsuller her devirde meydana geldi, fakat her devirde âlimlerin ve müdekkiklerin dikkatini çekmeğe muvaffak olamadı. On sekizinci asır sonlarına gelinceye kadar Avrupada, klâsik Yunan ve Lâtin destanları bir tarafa bırakılacak olursa, milletlerin halk edebiyatlarının bu zengin mahsullerine hiç bir ciddi âlim ehemmiyet vermiyordu. Bizde bizzat Türk müdekkiklerinin kendi milletlerinin bu kültür mahsullerini araştırmaya ve incelemeğe girişmeleri çok daha yenidir, bu türlü çalışmaları yirminci asırdan daha evvele çıkarmak imkânsızdır. «Yalanda Firdevsîyi geride bırakan» bu muhayyilâta yakın zamana kadar meşgul olmağa değmez manasızlıklar diye istihfafla bakılıyordu. Ve bu hükümler, görüyoruz ki, bir kaç sene evvel doğumunun bininci yıl dönümünü bütün dünyayı kutladığı büyük Firdevsîyi bir kalemde, sadece yalancı vasfile çizip atıyordu.

Bugün destan tetkiklerinden anladığımız mana bilhassa 19 uncu asrın ortalarındanberi gittikçe daha çok vuzuh kesbeden manadır: Bununla, bir milletin, sahipleri malûm san'at eserleri, yani epopeîler halinde olsun, halk destanı, yani kat'î şeklini almamış, daima değişmeğe müsteit bir halde halk içinde yaşayan ve oluşan menkıbeler ve manzum veya mensur menkıbevî hikâyeler halinde olsun, «destanı» karakter dediğimiz hususî damgayı taşıyan mahsullerin tetkikini anlıyoruz?

Bu işi bilhassa iki ilim şubesi üzerine almış bulunuyoruz: Edebiyat tarihi ve folklor. Daima birbirinden yardım görerek çalışan bu iki bilgi şubesi topladıkları materyalleri ve çıkardığı neticeleri kültür tarihine, daha umumî ve şümüllü manasile tarihe veriyor.

Destanî karakter taşıyan eserler didik, tarihî hadise motifine ehemmiyet vermeksizin, hatta onları tahrif ederek, mevzu edinen ve ekseriyetle manzum «bazan nazım nesir karışık» veyahut ritmik bir nesir lisanile yazılmış eserleri kastediyoruz: Şu halde destanî eser, mevzuu ve şekli bakımından, tarihî ve edebî iki mana taşıyor.

Diyeceksinizki tarihî hadiseleri mevsuk olup olmadıklarını düşünmeden alup anlattığına göre destandan nasıl olur da tarih istifade eder; ve materyalleri arasında böyle gayri mevsuk menkulât da bulunan tarihe

biz nasıl itimat edebiliriz? Fîlvaki destanlarda tarihî hadisat hiç bir zaman hakikatte olduğunun aynı değildir. Fakat şunu da düşünelim: Tarihî hadiseler hakikatta acaba vesikaların en mükemmel tenkidinden sonra elde ettiğimiz şekilde mi vuku bulmuştur? Vesikaların en mükemmel tenkidinden sonra elde olunan neticeler nihayet bize tarihî hadiselerin güzergâhını geçireceğimiz belli başlı noktaları verir; yalnız vesikalarla iktifa edüp bu noktaları birbirine birleştirirsek bir takım münkesir hatlar elde ederiz. Halbuki içinde yaşadığımız hâdiselerden de kıyas ederek anlıyoruz ki hâdisat birbiri ucuna zaviyeler yapacak şekilde eklenen müstekim hatlarla değil kıvrımları his olunmaz münhanilerle çizilen güzergâh takip ediyor. Beşeriyetin mazisini böyle en ince inhinasına kadar aydınlatacak bir tarih yazmak belki imkânsız bir şeydir; fakat tarihin güzergâhını hakikata daha yakın inhinalarla çizebilmek için lâzım olan mutavassıt noktaları müverrihe verecek vasıta umumiyetle kültür mahsullerinin, san'at mahsullerinin tahlilidir; ve milletlerin tarihî vesikalarının en az bulunduğu devirlere ait söz san'atlarının ön safında yer alan destanların tetkiki elbette tarih çalışmaları için zaruridir. Bu yolda destanlardan hakikate istifade edebilmek için ise, onları, reel kıymetlerini bilerek kullanmak lâzımgelir. Şüphesiz destan hiç bir zaman tarih değildir; modern tarih metodu, her milletin destanı menkıbelerle tarihî vakıalarını birbirine karıştıran eski tarihçilerin eserlerini bu bakımdan amansız bir tenkide uğrattıyor. Fakat destanın, eski devirlerde tarih diye anlaşılması da bugünün tarihçisi için mühim bir vakıadır. Muayyen bir tarihî hadise, üzerinden bir zaman geçsin veya geçmesin tamamen değişmiş şeklile tarihî hakikat diye kabul olunduğuna göre bizim için bu muharref şeklile de bir şeniyettir. Tarihî şeniyet değil, psikolojik şeniyet.

Bütün fantastik unsurlarile destanlar ve menkıbeler tarihî hadiselerin halk kütlelerinde bıraktığı izleri, halkın onlar hakkındaki kanatlarını ve hükümlerini, onların kahramanları olantarihî şahsiyetler hakkındaki sempati veya antipatilerini, onlara izafe ettikleri ve hakikatte kendi arzularının sembolü olan karakterleri ne şahsiyetleri tesbit eder. Gayesi sade siyasî hadiseleri ve devletlerin başında bulunan şahsiyetlerin hayatını vefillerini tasvir etmek değil, aynı zamanda halkın da içinde yaşadığı mad-

dî ve manevî realite ile beraber zaman içinde geçirdiği sosyal ve psikolojik merhaleleri tesbit etmek olan tarih için böyle materyellere sahip olmak az kazanç mıdır?

Destan kendisini meydana getiren zümre ve muhitlerin görüşile tarih addolunuyor. O muhitlerin dışında kalanlar için - yani bizim için - ise destan bugün romanın gördüğü işi eski devirlerde görmektedir. Yani hâdisatı ve insanları hikâye etmektedir. Epopeler cemiyetle ferdin birvahder halinde kaynaştıkları, fertle cemiyet tezatlarının, kendilerine ifade verecek kadar kuvvetlenmediği, yegâne «patetik» unsurların, cemiyetin arzularını sembolleştiren kahramanın, hariçle yani mensup olduğu cemiyetin dışındaki kuvvetlerle - ilâhlarla, tabiatla, âfetlerle, veya başka milletlerin kahramanlarıyla - mücadelede bulunabileceği devrin romanıdır. Cemiyetle fert arasındaki bu anlaşma bozulmağa, tezatlar şiddetlenmeğe başlayınca epope de tereddî etmeğe yüz tutuyor: Cemiyetin kendi dahilinde ferdî rekabetlerin, kınkançlıkların, memnuniyetsizliklerin ve tahakkuku imkânsız emellerin masum ifadelerini veren masallar bu tereddinin ilk edebî mahsulleridir. Artık epope, romana dağru yeni bir tekâmül seyri almaktadır; arada bir çok mutavassıt merhaleler geçirdikten sonra modern romana müntehi olacaktır.

İşte destanı bu kıymetleri içinde görmek icabeder. Unutmamalıyız ki destanî edebiyat en mükemmel nûmunelerini Homerin epopelerinde ve yahut Kırgızların «Manas» destanlarında olduğu gibi, cemiyetin bedîî ibdallarının bu ilk merhalesinde verir, fakat destan tetkikleri sahasına sadece bunlar girmez: Destandan romana doğru kademeler teşkil eden, bilhas- sa tarihî vasfile, eski halk epopelerinin veyahut cemiyetin ilk merhalelerini destanî menkıbelerinin bakıyeleri olduklarını bize gösteren bütün «hikâye edici eserler» uzaktan veya yakından bizi alâkadar eder. Şu halde destanların tahlilinde aynı zamanda onların hikâye ve roman vasıflarını da göz önünde tutmak icabeder.

Size Türk destanları tetkikinin uzun bir tarihçesini yapacak değilim. burada yalnız Türk destanile alâkadar neşriyat ve çalışmaların başlıca safhalarını, destan ve hususî olarak Türk destanı meselesine karşı mü-

dekkiklerin aldıkları vaziyeti tebarüz ettirecek şekilde gözden geçirmekle iktifa edeceğim.

Asya tarihi ve Türk tarihi üzerindeki toplamalarıyla Türk destanları tetkikinin de çıkırını açmış olan garp müverrihlerinin işlerinin destanların müstakil tetkiki diye saymak imkânsızdır. Bu müverrihlerden çok daha evvel, destanlarımız hakkında çok kıymetli malûmat vermiş olan Kâşgarlı Mahmut veya Ebulgazi Bahadır Han gibi eski Türk muharrirlerinin eserleri hakkında da aynı hükmü verebiliriz. Türk tarihi yazmış muhtelif Avrupalı müverrihler nihayet Çin ve İslâm membalarının Türk destanları ve menkıbeleri hakkında verdikleri malûmatı nakletmişlerdir. Hatta destanî-mitolojik mahsuller hakkında bazılarının yürüttükleri mülâhazalar onların bu türlü eserler hakkında menfi kanaatlarını da gösterir. Deguignes'den karakteristik bir misal zikredeceğim: Bu müverrih kitabında Siyen-pi Türklerinin menşesine dair bir efsâneyi naklediyor; bir Siyen-Pi kadını kocası yokken gebe kalmıştır, kocası gelip de kendisini bunun için öldürmeğe kalkınca kadın, ağzına düşen bir dolu tanesinden gebe kaldığını söyleyerek ölümden kurtulur. Siyen-Pi lerin ilk büyük hükümdarlarının nasıl fevkattabî bir şekilde dünyaya geldiğini anlatan bu efsaneyi Deguignes, kadının kocasını kandırmak için müracaat ettiği bir hilenin hikâyesi şeklinde izah ediyor; menkıbeye âdeta fattan bir kadınla saf bir erkek arasında cereyan eden melodram hali veriyor.

Türk destanları müstakil bir mevzu halinde, on dokuzuncu asrın ortalarına doğru, destanî Kalevala'nın neşrinden sonra umumiyetle destanlara karşı uyanan tecessüsün neticesi olarak, tetkik edilmeğe başlanıyor: O sırada Siberya Türklerini her cihetten öğrenmek hususunda çalışmalar başlamış bulunuyordu.

Titow, Castren, Schiefner gibi âlimler Siberya Türklerinin mitolojik ve epik mahsullarını 1847 den itibaren tesbit ve gerek metinlerini, gerek tercemelerini neşre başlıyorlar. 1859 da Schiefner'in Minosin tatarlarının epik manzumelerinin Almanca tercemesini ihtiva eden büyük cildi, büyük Fin destan müdekkiki ve destan şairi Lönnrot'a ithaf etmesi manidardır. Filhakika Schiefner 1852 de Kalevalayı da nazmen Almancaya terceme etmişti; Minosin destanlarını da aynı ritimle terceme ediyor. Artık bundan

sonra Türk destanları için tetkik çıkışı açılmış oluyordu. Radolf 1866 dan itibaren on cildi 1907 de - son üç cildinde Katanof Kunoş ve Moşkof'un iştirakile tamamlanacak olan, asıl dil numuneleri olmak üzere toplanmış olmakla beraber destan tetkikleri için zengin malzeme teşkil eden büyük halk edebiyatı metinleri külliyyatını Almanca tercemeleriyle beraber neşre başlıyor. Bu külliyyatın 1885 de neşrolunan V inci cildi, gerek metni gerek başına Radlofun yazdığı uzunca bir mukaddime ile, Türk destanları tetkiki bakımından fevkalâde ehemmiyet taşır; Radlof burada evvelâ Kırgızların Manas destanının muhtelif epizotlarının nasıl meydana geldiğini anlatır: Bugünkü haliyle kâfir Kalmukların ve Çinlilerin Kırgızlarla XVII inci asırdaki uzun mücadelelerinin tarihî hüviyetleri tamamen meçhul Manas, Alman Bet, Kökçe gibi kahramanların, etrafında toplanmış uzun manzum menkıbeler halindeki hikâyesinden ibaret bulunan bu epizotlar ihtimal çok eski hatıraları saklıyor; belki IX uncu asırdaki Uygurlarla Kırgızların mücadelelerinin yeni hâdiselerle örtülmüş şeklidir. Bu epizotları, Radlof zamanında nesilleri inkıraza yüz tutmuş irticalci halk şairleri tedvin ediyorlardı; bunların yerini o asırlarda, tedvin edilmiş epizotları tekrarla mükellef «akın» denilen destancılar tutmuştu. Radlof sadece Kırgız destanının tekevvününü izahla kalmıyor: Elde ettiği neticeleri Homer destanının izahı için de kullanıyor. Radlof Homer destanını Kalevala misaliyle izah ediyor: Kalevala nasıl bir millet içinde birbirinden ayrı dağınık parçalar halinde yaşayan menkıbeler arasındaki vahdeti sezmiş bir şairin - Löröt'un bu menkıbeleri bir plâna göre fakat kendisini bir halk şairi zihniyeti ve ruhî hâleti içine koyduktan sonra - terkiyle meydana gelmişse, Homirosun destanı da aynı tekevvün vetiresini geçirmiştir. Yalnız Kalevala misalinde, bir de folklorcu, müdekkik Lönrot var: Lönrotu Fin halk edebiyatındaki uzun yıllar süren tetkikleri bir halk şairi yapmıştı. Homer için aynı hâdisenin vukua geldiği söylenemez. İşte burada meselenin düğümünü Kırgız destanı çözüyor: Kırgız destanları dağınık destânî menkıbeler merhalesiyle büyük edebî destanlar merhalesi arasında bulunan halk destanlarıdır ki Lönrot zamanında Finler de bunların benzerleri mevcut değildi. Homer ise eserini böyle bir merhalede meydana getirmiştir. Yani o hem zamanının halk destanlarını bilen ve tekrar eden rapsptların ki Kır-

gızların akınlarına tekabül eder, en büyüğü, hem de zaten mevcut halk destanlarına mükemmel birer san'at eseri şeklini vermeğe kadir, dâhî san'atkârdı.

Radlof'un tesbit ettiği zamanlar böyle bir mutavassıt merhalede bulunan Kırgız halk destanı, öğrendiğimize göre son senelerde Kalevalaların vardığı merhaleye varmış: Orozbekof, Karabayef, Moldabasan adlı Kırgız şairlerinin ağzından 240000 mısra' olarak tedvin edilmiştir. Büyüklüğü itibariyle şehnameyi bile geride bırakan bu muazzam destan abidesinin Kalevala, Şehname ve Homer destanlarının bediî vasıflarına sahip olup olmadığı hakkında, onu okumadan bir hüküm vermek imkânsızdır: Bildiğimiz bir şey varsa cihan edebiyatı bu suretle hakikî büyük bir destan (belki son büyük destan) kazanmış bulunuyor.

Minusin ve Kırgız destanları üzerindeki bu tetkikler daha çok coğrafi bir çerçeve içinde kalıyorlar. Bunlardaki esas karakter, tabii Fin destanı gibi, mitolojik ve fantastik bir nesç içinde tarihî hâdiselerin erimiş bulunmasıdır: Filhakika bunlarda tarihî vakıalar ve şahıslar tasrih edilmiyor. Sonra bunların tetkiki hakikî epopelerin teşekkülünü ve tekâmülünü bize öğretiyor. Destanların bir de cemiyetin tarihî seyri içinde tekâmülü var ki bunu, muhtelif tipte devletler ve cemiyet nizamları içinde başka bir istikamet takip ederek yukarıda temas ettiğimiz gibi romana doğru mutavassıt merhalelerden geçen başka destanlarımızda görüyoruz: Bunlar Türk imparatorluklarının tarihine sıkı sıkıya bağlı edebî mahsullardır.

Bu ikinci kategorideki Türk destanları, tekâmül seyirlerinin başlangıcında iken şüphesiz Kırgız ve Minosin Türklerinin halk destanlarının, Homerin ve Lönrot'un epopelerinin vasıflarını taşıyorlardı. Fakat biz bu epopeleri ancak nazari olarak bu şekilleri izafe ediyoruz. Bugün elimizde bunların bu ilk hakikî epope şekillerini veren metinler mevcut değildir; ancak bu tahminleri yapmağa yarayan tarihî malûmata sahibiz.

Çok eski devirlerden itibaren bunlar hakkında tarihî kaynaklar haber veriyorsa da, bunları birer manzume halinde görmek ve tarihî hadisatla aralarındaki münasebetleri tesis etmek teşebbüsü ilk defa Türk müdekikler tarafından yapılmıştır. Ziya Gökalp, profesör Zeki Velidî, Profe-

sör Fuat Köprülü'nün muhtelif yazılarında Türk destanlarını sistemleştirme tecrübeleri Fuat Köprülü'nün Edebiyat tarihinde ve Zeki Velîdî'nin «Türk destanlarının tasnifi» adlı makalelerinde (*) son şeklini almış görünüyor.

Bu sistemde görülen en eski Türk destanî menkıbeleri olarak «Alp Ertunga»nın etrafına toplananları gösterebiliriz. Bunların Türkler tarafından tesbit edilmiş eski metinleri mevcut değildir. İlk olarak Kaşgarlı Mahmut (XI inci asırda) onu Efrasyap ile aynı şahsiyet olarak göstermiştir; diğer taraftan Firdevsînin X uncu asırda meydana getirdiği büyük İrân destanında da Efrasyap Turan kahramanı olarak gösterilmiş, ve kendisine büyük epizotlar tahsis edilmiştir.

Öyle anlaşıyor ki: Efrasyabın Türk kahramanı olduğunu nakleden Şehname şairi bunu elbette mevcut rivayetlere istinaden yapmıştır; Kâşgarlı Mahmutta ya mahallî rivayetlere, veya Şehnamenin rivayetine dayanarak kitabında Alp Er Tunganın ismi geçtiği zaman onu Efrasyap diye izah etmiştir; Mahmut bize zamanında bu Tunga Alp hakkında söylenen uzun mersiye'nin kolaylıkla bugünkü şivemize çevrilebilen şu güzel kıt'a ile başlayan uzun bir mersiye'yi de nakletmiştir; meçhul halk şairi soruyor:

Alp Ertunga öldü mü?

İssız dünya kaldı mı?

Felek öcün aldı mı?

Şimdi yürek yırtılır

Keza Yusuf Has Hacıp de Kudatgu Birliğinde (1070) «Türk beylerinden adı meşhur Tunga Alp er vardı ki ona Tacikler (yani Acemler) Efrasyap derler. Faziletli, bilgili bir beydi» diyerek onu hükümdarlara nümune gösteriyor.

Çok daha eski bir tarihte, Orhandaki Kök Türk âbidelerinden Bilge Kagan kitabesinde - ki 735 de yazılmıştır - hakan yaptığı işleri sayarken dokuz oğuzlardan Tongara Yılpağı'yı Tonga Tiğin'in yuğunda öldürdü-

(*) Adsız Mecmua. 1931. sayı 1., 2., 3., 5.

ğünü söyler. Köşgarlı Mahmudun, eski bir Türk kahramanı olarak zikrettiği Erdunga hakkındaki mersiye-yi hatırlarsak kitabeldeki bu kaydı «Tunga Tışının ölümünün hatırasına yapılan yuğ merasimi» diye tefsir etmek ve Gök Türkler arasında da destanî kahraman Tunga Alpın hatırasının yaşamış olduğunu düşünmekle mümkün olur.

Profesör Zeki Velidî, henalde Şehmanenin Efrasyabını hareket noktası olarak, ve Yunan, Hint ve Arap tarihi ve edebî kaynaklarının da yardımı ile, İranlılarla Türklerin mücadelelerinden tarihe ve destana böyle bir kahramanın hatırasını bırakacak epizotlar arayarak aşağıdaki faraziye-yi ileri sürüyor: Milâddan evvel 624 de Medyalı Keyaksaros bir Saka Türk kumandanını mağlûp edip öldürmüştür (Şehnamede de Efrasyap Keyhusrev tarafından öldürülür). Türkler bu eski tarihî hadise-yi destanî bir menkıbe olarak muhafaza etmişlerdir. Bunun muahhar devirlere ait kıyıntıları bize kadar gelebilmiştir.

Yukarıda da söylediğim gibi şimdilik bu destanın menkıbeler mecmuasının ancak İran destanında okuyabiliyoruz.

İkinci büyük Türk destanı dairesini Gök Türk menkıbeleri teşkil ediyor. Bu daireye ait rivayetleri bize Çin tarihi membalarından naklen De-guines, A. Remusat, Stanislas Julien gibi yeni zamanların Avrupa Alikeri ve Reşidettin, Ebulgazi Bahadır Han'ın eserleri gibi İran ve Türk kaynakları öğretiyorlar. Birinciler bunları doğrudan doğruya Gök Türklerin menşesini veya tarihlerinin başlangıçlarını izah eden efsaneler şeklinde naklederler. İkinciler ise bu efsaneleri Mogolların tarihinin başlangıcı olarak gösterirler? Bu menkıbeler iki epizot teşkil ederler. Birincisine menşe epizotu diye biliriz; nesli imha edilmiş Türklerden kalan bir erkek, dişi bir kurtla yeniden Türklerin neslini meydana getirirler. İkincisi Ergenekon epizotu diye adlandırılabilir: Burada Türkleri iltica ettikleri geçit vermez dağlar arasındaki yrutlarından Ergenekondan), oraya sığınacak kadar çoğalınca bir demircinin dağı eriterek açtığı yoldan, yine kurdun rehberliğiyle nasıl çıktıklarını ve etrafa yayılıp yeni bir hakanlık kurdukları anlatılır.

Tarihî kaynaklarda rivayetler halinde naklolunan bu menkıbelerde, görüyoruzki bir destanî - edbî şekil altında, yani epopeler halinde bize kadar gelememişlerdir. Belki, nâdir hallerde, bazı edebî eserlere aksetmişlerdir: Meselâ Şemsi Kâşanî - yine bir İran şairidir - Şehnamei Cengizisinde - ki Gazan hana ithaf edilmiş manzum bir Cengiz tarihidir - Cengiz ve oğullarının tarihî vekayiine methal olarak Ergenekon menkıbesini de anlatır: Fakat bu farisî manzumede tarihî kaynaklarda naklolunandan fazla bir hususiyet, bir epik karakter görünmüyor.

Gök Türklerin tarihlerinin başlangıcına ait bu efsaneler şu itibarla destan ve mitoloji kıymetini taşıyor ki biz bunlar vasıtasile asırların gerisinde bir kavmin ilk içtimâî konsepsiyonlarını anlamağa muvaffak oluyoruz. Kurdun Türkler arasında totem - ceddi alâ kıymetini haiz olduğunu bize haber veren en eski tarihî vesikaları bu menkıbe fragmanları teşkil ediyor. Keza bunlar bir imperatorluğun mebdeini, yurtlarında barınamıyan bir kavmin taşınmasını - büyük bir istilâ hareketini - en umumî çizgilerile ifade etmeğe muvaffak oluyor.

Bu türlü menşe ve göç menkıbelerinin dikkate değer başka rivayetlerini «Uygur dairesi» diye anılan menkıbeler manzumesi veriyor.

Mogollar devrine ait Çin kaynak ve Uygur ve Mogol tarihlerini görmüş olan Cüveynî Uygurların tarihî - destanî menkıbelerine ait epeyce malûmat nakletmişlerdir. Bunları da bu kaynaklardan ilk çıkarıp bize tanıtan yine Visdelou, Klaproth, Lumley David gibi Avrupalı âlimler oldu. Bu menkıbelerin bir kısmı yine Türklerin totem - ceddi alâlarından bahsederler; yalnız burada, kurttan başka unsurlar da işe karışıyorlar: Uygurların ecdadı olarak mukaddes bir dağdan veyahut o dağdaki mukaddes saçtan doğmuş çocuklar gösteriliyor: Bunu yerleşme ve ziraat devirlerinin başlangıcında tesis etmiş bir toprak (dağ) ve ağaç kültürünün izleri diye mi görmek icabeder? Bu bir mesele olarak durmaktadır.

Bu menkıbelere bağlı ikinci epizotu göç hikâyesi teşkil eder; hikâyeye göre Uygurlar, kıyılarına oturdukları Tuğla, Selenga nehirlerinin menbalarının bulunduğu mukaddes dağı prenslerine aldıkları Çinli Prenses mukabil Çinlilere verirler, Çinliler bu dağı evvelâ kızdırıp sonra sirke dökmek

suretiyle parçalayarak götürürler; bunun neticesinde memleketleri kurmağa başlıyan Uygurlar vatanlarından cenuba göçerler. VIII inci asırda Uygurların cenuba, Hoço mıntakasına göç etmeleri tarihî bir vakıadır. Elbette bu menkıbe, tarihen malûm göçün, diğer eski göç hareketlerinin hatırasını tazeleyip, eski menkıbelerin neşçi içine girmesiyle husule gelmiş, ve bu şekliyle bize intikal etmiştir.

Şimdi hem bizi (garp Türklerini) daha fazla alâkadar ettiği için, hem de hakkında daha çok malûmat sahibi bulunduğumuz için, mühim olan dördüncü bir destan dairesine geliyoruz: Bu Oğuz menkıbeleri dairesidir.

Bu menkıbeler mevzuubahis olunca her şeyden evvel iki meseleyi ayırt etmek lâzım. Birincisi: Oğuzlar dediğimiz Türk zümresinin kendi rivayet tetkikleri veya başka milletlerin - elbette bu Türk rivayetlerinden alacak - onlara ait telâkki ettikleri menkıbevî tarihler meselesi.

İkincisi: Gerek bu menkıbevî tarihlerden telmihan, gerek edebî metinler halinde, yine Oğuzların, tarihî çerçeve içindeki hayatlarına ait, fakat tarihî hüviyetleri ikinci plânda kalan ve yahut ta hiç mevzuubahis olmayan şahıslar etrafında toplanmış menkıbeler ve hikâyeler meselesi.

Maalesef eskidenberi bu iki ayrı gruba ait, ve hususiyetleri bakımından da ayrı hüviyetle taşıyan menkulâtın hepsine Oğuzname denegelmiştir; bilhassa zihinleri karıştıran budur: Dede Korkut kitabındaki hikâyeleri, meselâ, onları yazan hikâyeci de Oğuzname diye adlandırır. Oğuzların menkıbevî tarihi Oğuz hanın fevkalâde doğumunu, babasıyla mücadelesini, onu öldürüp yerine hükümdar olmasını, fütuhatını ve oğullarına memleketini taksim etmesini anlatan meşhur Oğuz menkıbesiyle başlar. Bunu bize Reşideddin ve ondan naklen Ebûlgazi Bahadır Han gibi müverrihler naklediyorlar. Keza Oğuz Hanın menkıbelerini anlatan müstakil bazı metinler de vücut bulmuştur. Bunlardan bir tanesi, içinde bir kaç manzum parça bulunan Uygur yazılarıyla yazılmış metindir; ve etraflı filolojik tetkiklere mevzu olmuş, bu tetkiklerin sahipleri tarafından, sırasıyle Radlof, Rıza Nur, Bang-Rahmeti tarafından tercemeleriyle neşredilmiştir: Küçük bir metin için büyük bahtiyarlık.. Fakat bu metin, destan tetkikleri bakımından bize fazla bir şey kazandırmıyor. Zira bir destan metni, bir

epope epizotu değil, tarihî kaynaklarda, biraz değişik şekille verilen, malûmatın hepsini, yani Oğuz Hanın menkıbevi tarihinin 10-12 sahifede hikâyesidir.

İkinci metni Hüseyin Namık Orkun «Oğuzlara dair» adlı kitabında neşretti. Bu da mahiyet itibariyle Oğuzun diğer menkıbevi tarihinden başka bir şey değildir. Daha muahhar bir metindir ve manzum yazılmıştır, fakat hiç bir epik karakter ve şekil göstermiyor. Gerek Rıza Nur, gerek Reşit Rahmeti neşrettikleri metinde birincisi Türk destanı ikincisi «Oğuz Kagan» destanı demekle mubalâğa etmiş oluyorlar. Bir çok Osmanlı tarihçilerinde de daha eski tarihlerden naklen Osmanlıların cedit olan Oğuzların menkıbevi tarihlerine ait bu menkıbeler rastlanır.

Tarihî eserlerden Ebûlgazi'nin Şecerei Terakime si, Oğuz'un ve oğullarının menkıbevi tarihini diğer kaynaklardan daha çok uzatıyor. Ebûlgazi, Reşideddin'in malûmatını Türkmen rivayetleriyle tamamlamıştır. Mamâfi burada da biz yine Oğuzların menkıbe ile karışmış tarihlerini buluyoruz. Bazı nadir hallerde destanî mahsullere telmih olabilecek mahiyette fıkralara rastlıyoruz. Keza on dördüncü asır Mısır müverrihi Aybek oğlu Ebû Bekir Abdullah'ın kitabında, IX uncu asırda yaşamış Cebraîl bin İhtişu'un kitabındaki Türklere ait fasıldan naklettiğini söylediği malûmatta aynı kategoriye, Oğuzların menkıbevi tarihleri kategorisine girer. Bu malûmat arasında çok eskiden Türklerin destanî menkıbelerinin mevcüdiyetini haber verenler de vardır: Meselâ Basat Depegöz hikâyesi hakkında en eski malûmatı biz bu kaynaklar vasıtasıyla öğreniyoruz.

Doğrudan doğruya edebî bir şekil altında Oğuzların bu çok zengin olduğunu tahmin ettiğimiz destanî mahsullerinin eski versiyonlarına sahip değiliz. Mevcut metinlerden fazla XV inci asır başlarına götürülebiliyor. Bunlar iki tanedir, biri Dede Korkut metinleri, diğeri de biraz daha eski tahmin olunabilen ve Yazıcı oğlunun Selçuknamesinin - ki on beşinci asıra aittir - başına konmuş bir Türkçe metindir: Bu Oğuz kabilesine ve Oğuz kahramanlarına ait alkışları duaları ihtiva ediyor; mansur fakat ritmik ve alliterasyonlu bir lisanla yazılmıştır, belki bir yarı mensur destanî metinden kopmuş bir parçadır. İkinci metin ise meşhur Dede Korkut kitabıdır.

Dede Korkut hikâyeleri - fakat bugünkü şekilleriyle - nisbeten yeni devirlerin tarihî hâdiselerini çerçevesi içine girmiş menkıbeleridir; kitapta çok eski hikâye temlerinin mevcut bulunduğuna şüphe etmemek icap eder. Meselâ yukarıda çok eskiden Türkler arasında mevcudiyeti hakkında verilen malûmatı hulâsa ettiğimiz Tepegöz hikâyesi: Oğuz kavmini kendisine yemek olarak her gün iki delikanlı getirmeğe mecbur eden korkunç tek gözlü canavarla, yurdunu bu âfetten kurtaran Basatın menkıbesi, bir epizodu Ulysse'in memleketine dönüşüne, hatta bazı teferrüatıyla benzen Bamsi Beyreğin maceraları ve saire... Her halde bunlar çok eski efsanelerdi: Her halde çok eski devirlerde bunlar, destanî mahsuller halinde yaşadı; zira Oğuzların Türkistandaki eski çağlarına destanî mahsuller için lâzım bütün şeraite sahip muhitleri vardı. Fakat maalesef o devirlerden bize bir şey kalmamıştır. Nihayet tahminlerimizi bu cengâver ve şair kavmin muahhar devirlerde muhafaza ettikleri hatıralar üzerine bina ediyoruz.

Oğuz menkıbelerine ait söyleyecek şeyleri sona erdirmeden şunu da ilâve edeyim ki: Müdekkikler Oğuzlarla Kunların aynı olduklarını isbat ettikten sonra Oğuz Hanla, tarihî hüviyetini bize Çin menbalarının haber verdikleri Mete veya Modenin aynıyetini de ileri sürüyorlar: Kuvvetlendirici delil olarak, Oğuza ait menkıbelerdeki baba - oğul mücadelesinin meşhur Kun hükümdarı ile babası arasındaki mücadeleye benzeyişi, sonra menkıbede Oğuzun oğullarından biri olan Gün Hanla, tarihte Metenin torununun Kün veya Kiyün yabgunun isimleri arasındaki benzerliği gösteriyorlar.

••

Bundan sonra islâmiyete giren Türklerin yeni şartlar içinde - bilhas-
sa bu şartlar arasında Türklerin islâm dünyasile ve islâm dünyasının bütün kültür masullarile temasını göz önünde tutmak lâzım - meydana getirdikleri destanî mahiyette menkıbeler, veyahutta eski menkıbelerin yeni muhitte aldıkları şekillerin tetkiki geliyor. Bu yeni safhadaki mahsullerin başında Türkistanın müsliman oluşunu anlatan menkıbeler gelir. Bunlar Satuk Buğra hanın şahsiyeti etrafında toplanmıştır. Burada Buğra hanın nasıl fevkalâde şekilde müsliman olduğu; mucizevî kudretlerle-

mücehhez olarak kâfirlerle mücadelesi ve onları islâm dinine girmeğe mecbur etmesi tasvir olunur. Onun mücadeleleri, Türk destanları üzerinde tetkikler yapanlara, Kırgızların din mücadelelerini meydana getiren Manas destanının menşei gibi görünmektedir. Manas destanında tamamen epik bir şekil almış olan müsliman - kâfir mücadelesi menkıbeleri Batuk Buğra hanın mevzu olduğu ve esasen Kara Hanlılar zamanına veyahutta onlara yakın devirlere ait nüshaları mevcut olmayan menkıbenamede yarı dinî, yarı tarihî bir hüviyet taşır. Bu menkıbeler bize mevzuları itibarıyla en eski yeni menkıbevi edebiyatın nümunelerini veriyor: Artık muhteva nakımından, din tezatlarının ön plânda tutulduğu, ve şekil bakımından mensur menkıbevi hikâyeye şeklinin, yavaş yavaş epik mahsullerin yerini aldığı devre giriyoruz.

12 inci asırda yaşamış Türk şofisi Ahmet Yesevinin menkıbevi hayatı da edebiyatın bu yeni tekâmülünün mahsulları arasında yer alır: Bunları bir «büyük şahıslar ve evliyalar menkıbeleri dairesi» adı altında toplamak mümkündür.

Gerçi epopelerin ve epik hususiyetler taşıyan edebî mahsullerin tetkikini mevzu edinen tahlillerimize bu evliya menkıbelerinin girmemesi icabeder. Fakat buna bir dereceye kadar mecbur kalıyoruz; zira destanlardan romanlara geçişin bir merhalesi olan bu nevi eserlerde, başka şartlar içinde destanların mevzuu olabilecek temleri ve vak'aları bu evliya menkıbeleri içlerine alıyorlar. Profesör Fuat Köprülünün muhtelif vesilelerle mevzuu bahsettiği eski ozanların islâmî devirde dervişler haline inkılâbî hadisesine muvazi olarak, destanların evliya menkıbeleri haline gelmesi, yahutta bu sonuncuların destanî mevzuları da işlerine alarak bir yeni nevi halinde teşekkül etmesi hadisesi karşısında bulunuyoruz. Binnetice eski destan kahramanları - muharipler alplar beğler yerlerini evliyalara terk ediyorlar.

Ahmet Yesevinin şahsiyeti etrafında teşekkül etmiş menkıbenameler büyük tarihî hâdiselere bu Türk sofisini muhakkak karıştırıyorlar: Meselâ Türkistana çayın girişi menkıbe onun yorgun bir zamanında bir kadının ikram ettiği çaya hayır dua etmesile bu yeni nebatın makbul ve mü-

barak addedilmeğe başlandığını ve bundan sonra taammüm ettiğini anlatıyor. Anadolu'da kâfirlere karşı harp eden, kâfir ellerinde fütuhât yapan gaziler ya bizzat onun dervişleridir, yahut onun işaretile hareket etmektedirler veyahut ta hiç olmazsa nesup itibarile ona mensupturlar. Hatta Yesevinin zamanından çok daha sonraki hâdisata da karıştırıldığı vakidir: Timur menkıbelerinde Ahmet Yesevî, Timura yardım şeklinde ve kayie iştirak eder.

Anadoludaki Türk istilâsının ilk devirlerine ait menkıbelerde hep bu dinî vasfı buluruz. Halâ Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde menakibi anlatılan yatırıların çoğu bu fütuhât devrinin gazileridir. Bunlar muhariplikle mücahitliği, din naşirliğini özlerinde toplamış destanî kahramanlardır: Aslında böyle olmayanlar, yalnız tarihî rollerile temayüz etmiş olanlar dahi halk muhayyilesinde sonradan bu hüviyeti kazanmışlardır. Evliya Çelebi gibi Anadolunun tarihî folkloruna ait zengin malzeme veren seyyahlar bunlardan her vesile ile uzun uzun bahsederler. Osmanlı fütuhâtı da hiç şüphe yok bu çeşitten bir takım menkıbeler meydana getirmeğe müsaitti. Osmanlı devrinde teşekkül etmiş menkıbenameler bu karakteri taşıyan hikâyelerle doludur.

Menkıbe, bildiğimiz gibi, Hacı Bektaşî Osmanlı fütuhâtı hâdiselerine karıştırır. Hacı Bektaş, Ahmet Ye'sevinin emrile Rum diyarını müsliman etmeğe gelmiş bir dervîştir. Ekserisi, dediğim gibi, Ahmet Ye'sevinin şahsiyetine bağlı daha bir çok dervişler, aynı misyonla ruma gelmişler, ve menkıbelerini osmanlı fütuhâtına bağlamışlardır: Bir çok kerametler gösterip Çinde bir ejderi öldürdükten sonra nice rum karyelerini islâm etmeğe gelen «Emiri Çinû Osman, vahşî sığınlara binip Orhan Gazi ile sefere giden Geyikli Dede, Fatihin İstanbulu fethinde bulunan Horos Dede, Evliya Çelebinin uzun uzun menkıbelerini anlattığı Sarı Satık bu arada sayılabilirler. Bu son derviş-kahramandan bahseden, Kanunî Süleymanın Şehnamecisi Seyd Lokman, onun kâfirleri müsliman etmek için Rumeliye geçişi hikâyesini Oğuznameden aldığını söylüyor: Bu bize eski Oğuz menkıbevi tarihini ihtiva eden kitaplarla bu derviş menkıbelerinin münasebetini göstermek itibarile şayanı dikkattir. Sarı Saltık Evliya Çelebinin anlattığına göre tâ.... Lehistana kadar gitmiş, orada bir çok keramet-

ler, ejderleri öldürmek gibi kahramanlıklar gösterdikten sonra kâfirleri müsliman etmiştir. Daha muahhar devirlerde Osmanlı ordularının seferleri de bu çeşit menkıbelere vücut verdi: Menkıbevî manzum, mensur hikâyeler veyahutta Osmanlı tarihleri içine sıkışmış rivayetler bize halk muhayyilesinin, an'anevî modellere uyarak, Osmanlı seferlerinin bir çok safhalarını nasıl menkıbe haline soktuklarını anlatacak mahiyettedir. Bunlardan tamamen farklı karakterde bir daire teşkil eden Köroğlu hikâyeleri veya manzum rivayetleri de Osmanlı seferlerinin bir kısmını - İran seferlerini - epizotlar halinde ihtiva etmektedir.

Bu İran seferlerinin en kanlı epizotlarından birini IV üncü Muradın Bağdat seferi teşkil eder; Genç Osman hikâye rivayetleri, bu seferin doğurduğu menkıbeler manzumesidir: Hikâyeye göre genç Osman, daima bıyığına tarak batmayan genç bir askerdir; Bağdatın uzun muhasarasına nihayet vermek için yapılan bütün gayretlere rağmen harbin uzaması neticesinde ordunun bozulan maneviyatını onun gösterdiği şecaat ve kahramanlıklar düzeltir; Genç Osman kalenin üstünde, düşman kılıcile baş göğdesinden ayrıldığı halde «kelle koltuğunda üç gün savaşı» ve nihayet Bağdat fethedilir. Bu kategoriden menkıbeler ekseriyetle şifahî hikâyelerde veya saz şairlerinin manzume ve türkülerinde şekilleniyor.

Bazı nâdir hallerde, divan edebiyatının şekillerile ifade edildikleri vaki oluyor: Ömer Seyfeddinin güzel bir hikâyesine mevzu veren «başını vermeyen şehit» menkıbesinin ilk şeklini, Macaristandaki Serhat kalelerinden birindeki bir kadının aruzla ve mesnevî tarzında yazılmış manzum uzunca bir hikâyesi bize veriyor.

İslâmiyete girip Anadoluya yayılmağa başlayan Türklerin tarihî menkıbelerini müstakil edebî şekiller altında toplayan başka çeşit mahsullar, destanî edebiyatın tekâmülü bahsında daha mühim yer tutarlar. Bunlar da da hâkim fikir dinî fikirdir. Fakat Evliya menkıbenamelerinin sarîh dinî gayeleri taşıyan menkıbevî tercemei hal karakterinin yerini bunlarda tam manasile hikaye karakteri alıyor. İşte bunlar, epopeden romana doğru anlatıcı edebiyat nevilerinin tekâmülünde tam manasile bir mer-

hale teşkil ediyorlar. Bu gruptaki eserlerin mevzuları mütenevvidir; fakat tarihî temelleri birdir: Anadolu'da Selçukî istilâsile başlayan mücadeleler, içlerinden Battal Gazi hikâyeleri kahramanlarını islâmîyetin ilk asırlarındaki Arap - Bizans mücadelesinden, Danişment Gazi hikâyeleri ilk Selçukî istilâsından, nihayet Dede Korkut kitabı eski Oğuzların menkıbevi tarihlerinden alıyorlar. Fakat hepsinin sahnesi Anadolu'dur.

Battal Gazi menkıbelerinin çok eski nüshalarına rastlamıyoruz. Danişmentnâmenin mevcut en eski nüshası II. inci Murat zamanına aittir. Bu iki eser öyle tahmin olunuyorki, Anadolu Türk fütuhâtına ait rivayetleri bariz bir islâmî ideoloji hâkim unsur kılan Danişment kişilerin, Arap kahramanlık romanlarını model ittihaz ederek vücûda getirdikleri mecmualardır.

Dede Korkut kitabı için hal başkadır. Elimizdeki şekliyle XV. inci asırda yazılmış olduğu tahmin olunan bu hikâyeler Erzurum - Bayburt muntakalarını yani Bayındırlı Türkmenlerden oldukları malûm olan Ak Koyunluların yaşadıkları sahaları vak'alara sahne yaparlar. Kahramanlar Oğuzların Şecerei Terakime gibi menkıbevi tarihlerindeki şahsiyetlerdir: Bayındır Han, Salur Kazan, Dede Korkut Oğuzların kurdukları ve tarihlerin bize anlattıkları devletlerin reis veya erkânından hiç birine tekabül etmiyorlar. Vak'alar ise şarkî Anadolu'nun bu sahasında on üçüncü asır sonlarında Anadolu'ya geçen Ak Koyunlu ve Kara koyunlu Türkmenlerinin on dördüncü asır boyunca burada komşu Gürcü, Ermeni ve Trabzon Rum devletleriyle mücadeleleri olmak icap eder.

Öyle anlaşılıyor ki Türkmen zümrelerinin Oğuzların menkıbelerine ait birlikte getirdikleri zengin hikâyeye hazineleri, Dede Korkut kitabında on dördüncü asrın hâdiseleriyle «mahallilieşti», ve bu hikâyeleri bugünkü şeklini meydana getirdi.

Edebî şekli itibarile Dede Korkut kitabı edebiyatımızda şayanı dikkat bir mevki tutar ve destanî mahsullerin tekâmülünün tetkiki bakımından da ehemmiyetli bir mevzu teşkil eder. Bu bir epope değildir: Esas itibarile mensurdur; yer yer nazma yakın bir nesir, ve bilhassa kahramanların konuşmalarında ve bazı tasvirî parçalarda da iptidai serbest ritimli bir na-

zım, mensur hikâyenin yeknesaklığını bertaraf eder. 12 hikâyeden her biri müstakil bir mevzua sahiptir; fakat ekseriyetle bir hikâyenin kahramanını diğer hikâyelerde de gördüğümüz vâkidir. Binaenaleyh hikâyeci, her parçaya istiklâl vermekle beraber, onların bütün bir menkıbeler mecmuasının epizotları olmak karakterini de kaybettirmiştir. Vak'alar söylediğim gibi, Oğuz boylarının mücavir kâfirlerle mücadelelerinden ibarettir. Fakat kitap tarihi hadiselerin birbiri arkasına dizilmesile meydana gelmiş değildir. Kahramanların tarihî karakterleri tamamen ikinci plâna atılmış, onlar insan olarak sahneye konulmuş, vekayi onların insan karakterlerini, hislerini, ihtirasları, hayat hakkındaki düşüncülerini, düşmanla olan münasebetlerindeki trajik ve hatta bazan komik sahneleri tebarüz ettirmek için rol almış unsurlardan ileri geçmez. Asıl olan insan hayatının, san'at eserini alâkadar edecek anâtınır tesbitidir ve Dede Korkut hikâyelerinin meçhul san'atkâr hikâyecisi bunda muvaffak olmuştur. Külliyyatın edebî şeklini tayin eden mensur hikâye tarzı olmasaydı, Dede Korkut menkıbelerini bir Türk epopesi diye göstermek mümkündü. Elimizdeki şekille menkıbeler destanla, tarihî - menkıbevi mensur hikâyeler arasındaki merhalenin en güzel ve orijinal nümunesini veriyor.

••

Şimdi yeni bir merhaleye geliyoruz: Osmanlı İmparatorluğunun inhiyat devri.. Osmanlı imperatorluğunun yeni bir takım destanî - menkıbevi eserlerin vücut bulmasına imkân veren devir halk edebiyatı mahsulleri arasında en karakteristik nümunesini «Köroğlu» hikâyeleri ve manzumeleri teşkil eder. Bunlar çoktanberi folklorla ve halk edebiyatıyla uğraşanların alâkalarını çekiyordu. Ben 1931 de, kendi topladığım metinler ve daha evvel neşredilen malzeme üzerindeki tahlillerimi bir cilt halinde neşrettim. Kitabıma o zaman «Köroğlu Destanı» adını vermiştim. Yukardan beri yaptığımız tahlillere göre hiç bir epik şekil arzetmeyen Köroğlu menkıbelerine bu isim biraz büyük geliyor şüphesiz... Fakat şu itibarla bu menkıbelere destan ismini vermek mubalâğalı değildir ki: Burada tam manasıyla bir epik kahramanın karşısında bulunuyoruz. Onun menkıbeleri oluş halinde bir halk destanı karakterini taşıyorlar. Bu kahramanın etrafında toplanan rivayetler, hikâyeler ve şiirlerde hep iki esaslı tem üzerine ku-

rulmaktadır: Birincisi: Bir derebeyine isyan eden bir halk kahramanının (babasının intikamını almak için dağa çıkmış bir seyis oğlu) efsanevî kahraman mertebesine erişmesi. İkincisi: Yeni tekniği temsil eden ateşli silâhın karşısında ok, kılıç ve mızrağın hezimetli. Menkıbelerin başlangıcını teşkil eden birinci tem on altıncı asırdan itibaren imparatorluğun merkezileşmesi, hudutların genişlemesi neticesinde halkın iktisaden müthiş surette ezilmesiyle husule gelen büyük küçük halk isyanlarının izahını, Köroğlunun dünyadan sır olup çekilmesiyle hikâyelerin sonunu bağlayan ikincisi ise Avrupa karşısında Asyanın hezimetinin ifadesini veriyor. Şüphesiz ki bu izahları «zamanında» büyük bir san'atkâr görüp onları büyük

bir eser içinde ifade etseydi Köroğlu menkıbeleri bir epope olurdu. Fakat buna imkân yoktu; zira bu menkıbelerin mühim bir kısmının meydana geldiği 16-17 inci asırlar bunun için lâzım şeraite sahip değildi. Nihayet o devirlerin verebildikleri ifade kalıplarıyla mensur manzum karışık hikâyeler, ve bilhassa saz şairlerinin muhtelif mevzuları ifade için kullandıkları monolok veya diyalok (bazı müstesna hallerde üç, dört kişinin konuştukları davaki) halinde ki konuşmaların saz şairleri an'anesine uygun manzum şekilleriyle yazılmış veya söylemiş destanî fragmanlar halinde şekillenmek mecburiyetinde kaldı. Bu şekiller altında asırlardır halk içinde yaşamakta olan Köroğlu menkıbeleri bizim destanî mahsullerimizin son manzumesini teşkil ediyor.

Bir kısa konuşmanın müsaadesi nisbetinde gözden geçirdiğimiz Türk destanları ve destanî mahsulleri hiç şüphe yok ki bu hulâsamızın çerçevesini aşan çalışmalara damevzu olmuştur. Ben burada yalnız bizi her hangi bir neticeye götürmüş şu veya bu noktai nazardan destanlarımız üzerinde, onların gayeleri ve ehemmiyetlerine dair mutalâa yürütmüş tetkiklerden bahsettim. Gerek hocalarımızın neslinden, gerek bizim neslimizden Türk destan materyallarını toplayan veya işleyen ve üzerlerine dikkatimizi çeken Türk müdekkiklerinin sayısı her gün artmaktadır. Onların mesaisini şükranla karşılamak borcumuzdur

**

Sözümü bitirirken bir noktaya işaret etmek isterim. Türlü edebî mahsulleri gözden geçirirken şu neticeye vardık ki: Türk destan tetkiklerinin

mevzuunu - Kırgız destanları istisna edilecek olursa, ve destanî devirlere ait epopeler de bize kadar intikal etmediğine göre - yalnız mutavassıt merhalelerdeki tamamen epik edebiyata mal edilemeyen eserler teşkil etmek zaruretindedir. Bu zaruret destan tetkikleri sahasındaki faaliyetimizi gevşetmemelidir. Biz eski destanlarımıza ait malûmat ararken, bizzarure, yukarıdanberi gözden geçirdiğimiz bin bir renkte bin bir çeşitte halk edebiyatı ve folklor mahsulleri üzerinde duracağız. Bu bize halkımızın psikolojisini, ve cemiyetin muhtelif merhalelerini aydınlatmak bakımından elbette büyük kazançlar verecek ve bizim tarih ve san'at ufuklarımızı açacaktır. Çok defa: Yetişecek büyük destan şairlerine materiyaller hazırlıyoruz dediğimiz de oluyor. Bize belki haklı olarak yirminci asırda destan şairi yetişmez cevabını veriyorlar. Evet epopeyi Homer'i, veya Manas destanının an'anevî şekillerile tarif edersek doğru.... Fakat - tıpkı vakıtle e popenin romana doğru gittiği gibi - artık romanın epopeye doğru tekâmül ettiğini düşünürsek epope şairlerine olmasa bile, büyük Türk muharirlerine materiyaller hazırlıyoruz, diyerek, ancak gayesini bilen bir çalışmanın temin edeceği huzur ve neş'e içinde faaliyetimize devam edebiliriz.

Faust» insanlığın trajedisi

Yazan: Dr. Melahat Özgü

Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi Alman Edebiyatı Doç.

Faust» insanlığın trajedisi

Cihan edebiyatında mühim bir yer işgal eden Alman şairlerinin en büyük dehası Goethe, en büyük eserini ortaya koyabilmek için hemen bütün hayatını ona verdi. «Faust» un üzerinde tam altmış seneden fazla çalıştı. İlk kısmı kendi nezareti altında, 1808 tarihinde, «trajedinin birinci kısmı» olarak çıktı. İkinci kısmı ise 1832 de, ölümünden sonra neşredildi. Üzerinde, bir sene evvel hususî kâtibi Eckermann'a gönderdiği el yazısında, olduğu gibi «trajedinin ikinci kısmı» kaydı vardı. Bütün esere Goethe bizzat trajedi diyordu. Fakat bu nasıl bir trajediydi? Tetkik için evvelâ bu edebî nevi üzerinde duralım. Trajik unsurların mahiyetlerini çizelim. Sonra bunları eserde gösterelim. O zaman eser, kendiliğinden bir trajedi olarak tecelli edecek, bu trajedinin umum insanlık sahasına giren unsurların bir arada tebarüzü de insanlığın trajesini verecektir.

Trajedi, en kısa tarifle, trajik vak'aları temsil eder. Vak'alar daima karşılıklı iki kuvvetin çarpışmasından ileri gelir. Şu halde, trajik vak'aların da karşılıklı çarpışan iki kuvveti olacaktır. Bu iki kuvvet: Akidevî bir görüşle insan ve Allah'tır. Fakat bu insanın bir karakteri vardır.

Bu karakter bir mukadderat karşısındadır. Bu insanın bir arzusu vardır. Bu arzu tabiatın kanunlarına tabidir. Nihayet bu insan bir ferddir, ve yalnız değil bir cemiyetin içindedir. Cihanın kültür tarihine bakacak olursak, dünyanın kuruluşundanberi, bu kuvvetleri karşı karşıya görürüz. Zaman ve mekân gözetmeksizin, onlar, her yerde ve her devirde çarpışmışlardır; fakat hiç bir zaman berabere kalmış değildirler. İkisinden birisi muhakkak galip gelmiştir. İşte trajedi müellifi de bu kuvvetleri ele aldığı zaman, muhakkak ki ikisinden birini kazandıracaktır. Zaferi hangisine bahşedeceği artık, romantik bir şairin, kendi görüşüne bağlıdır.

Fakat burada bir sual daha hatırimıza gelebilir. Bu kuvvetlerin çarpışmasından meydana gelen her hâdise trajikmi dir? Buna hiç şüphesiz,

bilâkaydüşart, evet diyemeyiz. Saydığımız kuvvetleri tekrar gözden geçirelim:

*İnsan ile Allah,
Karakter ile mukadderat,
Arzu ile kanun,
Fert ile cemiyet.*

Dikkat edecek olursak daima küçük kuvvetin büyük kuvvet karşısında kaldığını görürüz. Halbuki küçüğün de kendine göre bir kıymeti, bir ideali vardır, mânen yüksektir. Fakat buna rağmen kendinden büyük olan kuvvete karşı zaif ve hattâ suçlu vaziyettedir, binaenaleyh bunun için ezilmeğe mahkûmdur. Büyük her hususta kendisinden daha kuvvetli daha kadirdir. Böyle bir kudret karşısında küçük titrer, sarsılır, sendeler, nihayet çırpınarak yere düşer. İşte asıl trajik olan da budur. Bu itibarla, böyle bir eser karşısında seyirci ya bir korku duyar, ya bir merhamet, yahutta kahramanın çektiği ıztıraplardan kendi ruhunu temizler. Çünkü suçlu cezalandırılmakla ancak, o suç ile uzlaşmış olur.

Görüyoruz ki kahramanın çektiği ıztıraplar burada kendisine hep harîçten, karşısındaki kuvvetten geliyor. Şu halde, bu nevî trajedi afakidir. Buna mukabilenfüsü trajedide, ıztıraplar kahramanın şahsiyetinden doğar. Yani çarpışan kuvvetler o insanın içindedir. Bunlar artık büyüklük, küçüklük, kudret ve zaaf değil, iyilik ve fenalık gibi birbirine zıt iki kuvvettir.

Tabiat insanı iyilikle mücehhez kıldımı derhal şeytan onun içine girer. Yabancı zevklerle kendisini iğfale çalışır. İhtiraslarını arttırır ve ona hâkim olur. Bu suretle iyi bir iisan farkında olmayarak, kendini şeytana teslim eder, fena olur. İyi ve fena arasındaki bu mücadele hiç şüphesiz insanlığın en eski davasıdır. Böyle bir davayı ele alan şair de eserile yalnız bir milletin insanına değil, bütün cihanın insanlığına hitap eder.

Goethe eserinin hemen ilk sahnesinde bizi bu dava ile karşılaştırıyor.

Gök yüzündeyiz. Allah tahtında oturmuştur. Melekler etrafını çeviriyorlar. Şeytan, yani Mephisto menfi ve alaycı ruhile, Allahın huzurunda

insanlar hakkında rapor veriyor. İnsanlar dünyanın ilk kuruluşundanberi hep aynı haldedirler. Çok eziyet çekiyorlar. «Sen onlara gök yüzünden biraz ışık verdin. Eğer bunu yapmamış olsaydın belki o zaman daha iyi yaşıyacaktı. Onlar bu ışığa idrak diyorlar, ve onu her hayvandan daha hayvan olmak için kullanıyorlar». Şeytan burada fenalığın timsalidir: İnsanların aleyhine çalışan menfi bir ruh.

Allah onun eline iyiliğin timsalini veriyor: Faust'u deneyecektir. Eğer onun ruhunu yakalayarak, öz kaynağından ayırabilirse, kendisile beraber uçuruma giden yola sürükleyecektir, buna mezundur. «Yakalayabilirse» diyor, burası şayanı dikkattir. Demek ki, fenalık iyiliğin peşinden koşmaktadır, ve aralarında bir fasıla vardır. Acaba şeytan Faust'a hâkim olabilecek mi? Fena iyiye galebe çalabilecek mi?

«İyi bir insan, belirsiz istekleri içinde, doğru yolu müdriktir». Allah bu hükmile şeytanın galebe çalamıyacağını önceden söylemiş bulunuyor. Halbuki bir trajedinin meydana gelmesi için, iyinin fenaya kurban gitmesi şarttır. Bu noktayı göz önünde bulunduracak olursak daha şimdiden eserin bir trajedi olmadığını ileriye sürebiliriz. Şu halde Goethe trajedi sözünü eserin kabı üzerine yazmakla kelimenin şumulünden ayrılmış, büsbütün başka bir mâna kastetmiş oluyor. Netekim ihtiyarlığında arkadaş Zelter'e gönderdiği bir mektupta «çok uzlaştırmacı bir karaktere sahibim, aslından barıştırmayacak olan trajik bir vak'a beni alâkadar edemez» demiştir. Öyle ise Goethe'yi bu eser için alâkalandıran trajik vak'aları evvelâ ele alalım, ve bunları, hangi uzlaştırmacı fikir etrafında birbirine bağladığını araştıralım.

Eser iki kısımdan müteşekkildir demiştik. Birinci kısımda: Faust her şeyden evvel bir insandır. «İnsan demek, mücahit demektir». Karşısında ki kuvvet Allah'tır. Hayatını hep tahsile vermiş, bütün ilimlerle iştilal etmiştir. Fakat buna rağmen «kâinatı içten bir arada tutan kuvvetin ne olduğunu bulamamış, varlığının mahiyetini tanıyamamıştır. Hayat nedir? Hangi kuvvetler ona müessirdir? Kuru ve ölü bilgilerin hiç biri bunları kendisine öğretmemiştir. Allah neden bu sırları fânilerin gözü önüne koymuyor? İşte bunun için ümitsizdir. Faust'un karakteri burada kendisini

gösterir. Hassas ve ateşli ruhu onu burada Allaha karşı isyankâr yapar. Varlığı bu büyük kudret karşısında korkunç denecek kadar yabancı ve sö-nüktür. «Bu vaziyette bir köpek gibi yaşamakta devam etmektense, sihir ile şiir ve bilgi yollarını arayacak, sevgi ve ızdırabın sırlarını keşfe çalışa-caktır. O, bu haleti ruhiye içinde çırpınırken karşısına Arzın - Ruhu çı-kar ve önüne bilginin hududunu çizer, mukadderatını tayin eder ve ileri-sini artık aramamasını söyler. Hudutsuzluğa bu kadar hasret çeken insa-na, sana ancak bu kadar öğrenmek mukadderdir, ötesini bilemezsin, den-diği ve bu tahdit kendisinde şuura intikal ettiği zaman, hiç şüphesiz ki, o insan sarsılacaktır. Çünkü kendisini bir başka kuvvet karşısında görüyor demektir. Mukadderat, ona sonsuzluğa karşı duyulan hasret ile şuura inti-kal eden hat arasındaki trajik noktayı gösterir. Faust, bu mukadderata bo-yun eğmeyerek, bütün kuvvetine rağmen, onu yenmek için mücadeleye devam eder. Son bir ümit ile kendisini şeytanın kollarına atar. «Çok gü-zelsin, dur» diyecek anı göstermesi için onunla bir mukavele imzalar. İşte kahramanın en büyük suçu burada, varlığını şeytana vermesindedir, iyi bir insanın fenaya nasıl bağlandığını gösterir. Şimdi iyi de, fena ile beraber yuvarlanacak ve cezasını mahv ile bulacaktır, çünkü böyle br netice ancak, suç ile barışı telif edebilecektir.

Acaba Goethe'nin de istediği yalnız bumıydı?

Faust sonunda ölebilmirdiydi?

Bu suale cevap verebilmek için, onun geçirdiği hayat merhalelerine bakalım. Her insan gibi, o da üç devre yaşamıştır:

1. Gençlik,
2. Orta çağ,
3. İhtiyarlık.

Her birisinde şeytan Faust'u iğfale çalışmıştır. Her birisinde Faust şeytanla karşı karşıya kalmıştır. Şeytan ile Faust, ikisi, tek bir insandır, yahut bir insanın iki cephesi, iki ruhudur. Biri onu topağa, duygularının zevkine çeken aşağı ruh, fena ruh, diğeri, sonsuğluğa, ilâhiliğe, ebedî ha-yata sürükleyen yüksek ruh, iyi ruhtur.

Daha ilk devrede şeytan, Allahın en iyi insan diye ileriye sürdüğü Faust'un özünü aslından ayırmak, onu tam manasile yere vurmak istiyor. Bunun için insanların hırs ve iştahasını celbedebilecek bütün zevkleri kendisine verecek, bir seyahat plânı hazırlayacak, onu iki âlemden geçirecektir.

1. Küçük âlem, yani halkın yaşadığı hususî hayat.
2. Büyük âlem, yani umumî hayat, devlet hayatı.

Küçük âlem: Talebe hayatının cereyan ettiği Auerbach mahseninden başlar. Burada akademik yaşayışın öglenceli, sathî ve aşağı tarafları gösterilir. Bu sahnelerle, şeytan, zaten hiç bir surette tatmin edilemediği için, ilim hayatına vedâ etmiş olan Faust'u kanaatında büsbütün kuvvetlendirmek ister. Fakat o, şeytanın şakalarına tahammül edemez. Zevki, en bayağı hislerle yalnız içkide bulan arkadaşlarından ikrah eder. Onlara iştirak etmek şöyle dursun, cemiyetlerinden bir an evvel uzaklaşmak için çırpınır. Sihirbazların mutfağında da Faust her türlü büyüğe karşı durur. Çünkü burada büyük tabiat kuvveti olarak değil, demon, yani fenanın eseri olarak kendini gösterir. Bunun üzerine şeytan, onu tahrik etmek ve ruhunda büyük bir tesir meydana getirebilmek için, başka bir çare aramak mecburiyetinde kalır: Şimdiye kadar hiç tanımadığı aşkın kuvvetini, dünyanın en yüksek saadetini ve en derin ızdırabını kendisine duyurmak, insanlığın bütün zevklerini ve acılarını göstermek. Ruhunu gençleştirmek ve ihtiraslarını uyandırmak için ona sihirli bir şerbet içirir, ve sihirli bir aynanın içinde güzel bir kadın hayali gösterir. Faust hiç bir adilik ve kabalıkların zevkine kapılmamışken, şimdi bu küçük ve günahkâr âlemden sevgiyi tatmak için, içinden büyük ve kuvvetli bir arzu duyar. Bu iştiahtır ki, onun en yüksek fikir âlemini önümüzde parçalanmış görürüz. İşte Faust bu anda sukut etmiştir. Şeytan artık gayesine erişebileceğini umabilir.

Faust'un sokakta Margerete'ye rastlaması, şimdiye kadar çizilen sahnelerin en müthişidir. Vak'a bundan tabii ve bundan sade bir şekilde girilemezdi. Fakat buna rağmen bu tesadüf bize derhal büyük bir trajediyi hissettirir. «Size kolumu, arkadaşlığımı teklife cesaret edebilirmiyim?» Sözlerle sokakta başlayan vak'a «Haynrih senden korkuyorum» feryadile

hapishanede biter. Ufak bir aşk macerasından başka bir şey değildir, fakat bizi, yine çarpışan ve afakî trajedinin elemanlarını teşkil eden iki kuvvetin karşısında bırakır:

Margarete'nin karakteri ve onun mukadderatı. Henüz yetişmekte olan masum, temiz, halktan bir kız, küçük dünyasını çeviren evinin muhiti içinde müreffeh bir hayat geçirmektedir. Bir kız kardeşi vardır. Ona bakar ve annelik hislerini onunla tatmin eder. Fakat Faust'a rastladığından beri, saf ruhuna huzursuzluğun ilk gölgeleri düşmüştür. Tehlikeyi o da sezmektedir. Fakat bundan kendini nasıl sakınabilirdi? Kalbini bir kere ona vermiş, hem de elinde olmıyarak. Şu halde, şeytan haklı idi: «Birincisinde serbestiz, ikincisinde köle! Margarete şeytanın önünde gayrı ihtiyarî titremektedir, fakat kendisi için değil, sevgilisi için.

Ona bütün ruhu ile bağlanmıştı. Saf kalbinden doğan bu sevgi, şimdi kuvvetli bir aşk halini almıştır. Faust'un da bu temiz kıza olan alâkası evvelâ her ne kadar geçici bir hevesle başlamış ise de, çok sürmeden derin bir sevgiye inkilâp etmiştir. Hiç farkında olmadan birbirlerine karşı duydukları bu sonsuz temayül, onları birbirlerine yaklaştırır. Faust bu ateşten kurtulmak için «Orman ve İn» sahnesinde Margarete'den kaçır. Çünkü onu mahva sürükleyecek her adımı atmaktan ürker. Fakat şeytan Faust'u, tabii arzularının hilâfına olarak, yeniden hararetlendirir. Onun tesiri altında bulunan Faust, yine Margarete'ye döner. Varlığının edebî huzursuzluğuna, demonuna, fenanın eseri karışarak, behimiyetin çılgın cesareti, kendisini suç işlemeğe götürdüğünden, vermiş olduğu kararı merhametsizce ifaya koşır. Margarete'de bu suça iştirak etmektedir. O da, o büyük sevginin tesiri altında bir şeyi ret edemiycek vaziyete gelmiştir. Öyle ki, annesini öldürmek için, eline sıkıştırılan zehir şişesini bile sevinçle alır. Ona en büyük suçu işleten işte onun bu iktidarsızlığıdır.

Erkek kardeşinin ölümüne sebep olan kendi olduğu gibi, anneliğini hissettiği anda da, çocuğunun katili olan yine kendisidir. Sonunda çıldırır, hapishaneye atılır, ölüm orada celladın elile kendisini beklemektedir. Bir idilden trajediye giden meş'um bir yol! Fakat şair en büyük hakikatı burada gösteriyor: Cürüm ve ceza, Hiç bir müdahale yok. Hiç bir vak'a.

ne kapatılıyor, ne zayıf gösteriliyor. Fakat buna rağmen içimizde Margarete'ye karşı bir merhamet uyanıyor. Ona karşı sevgimiz azalmıyor. Cezasını haklı bulmakla beraber, tıpkı suçlu çocuğunu red edemiyen bir baba gibi, onu bırakamıyoruz. Ona imanımız vardır. O, «iyi bir ruh» dur. Onu mazur görmek, onu affetmek insanlığın en büyük bir tezahürü değil mi? Fakat bunun, ancak, onun masumiyetine kani olduğumuz zaman yapabiliriz. Düşünelim: Margarete kendisini büyük bir iman içinde, bütün safiyetle, Faust'a teslim etti. Karakterindeki asalet burada kendisini gösterir. Onu bu meş'um hareketlere sevk eden, içindeki temiz tabiat, temiz ve güzel tabiattır. Mukadderat. İşte onun son ve en yüksek manada masumiyeti, burada tecellî eder. Dünya mukadderatının önünden kaçmak, onu yenmek imkânsızdır. Margarete ona mağlûptur. Asıl trajik olan da budur.

Bu son vak'anın diğerlerine olan rabıtası gayet zayıf gibi görünür. Böyle olmuş olsaydı, Goethe eserinin bu ilk kısmına Faust trajedisi değil, Margarete - trajedisi demeliydi. Şu halde, şair, trajediyi Margarete'den ziyade Faust'da görmektedir. En büyük sözlerle Allahtan bahsederken, sevgilisinin eline cinayet için sıkıştırdığı şişe ile en trajik anı vermiş oluyor. Sonra, Valentino'yu öldüren, şeytanın sihirli silâhile de olsa, yine kendisidi. Ve nihayet masum bir kızı iğfal etmiştir. Şimdi suçunu yavaş yavaş hissetmeğe başlar. Fakat bu hislerden şeytan, kendisini kurtarmak için, tabiat hayatının en çılgın girdabına, fena ruhların eğlendikleri Valpurgis gecesine götürür. Faust bir müddet burada, onların zevklerine dalarsa da, Margarete'nin hayali kendisini bırakmaz. O bir hayal, «solgun, güzel bir kızın» hayalini görür. Mahkûmunun hatları, gözünün önünde canlanır. Margarete'nin mukadderatını öğrenir. Şimdi hayalin manasını anlar. Suçunu idrake başlar. Şuuru kendisini ezer. Yaptıklarına son derece pişman olur. Artık yegâne düşüncesi Margarete'yi kurtarmaktır. Faust'un en insan tarafı işte burada kendisini gösterir: Sadakatsızlıkla neticelenen kuvvetli bir aşk, geç kalan bir pişmanlık, mahvedici bir şuur. İşte bunlar, aziz ve masum bir insan yavrusunu, hodgâmlıkla sükuta mahkûm etmiştir. «Belirsiz istekleri içinde» çırpınan Faust, tam emeline kavuştuğunu zannettiği anda, ümidini kaybetmiş, mânen ölmüş bulunur.

yor. Burada trajedi en yüksek mertebesine çıkarak, bizi hayat tecrübelerinin gençlik çağından, onu takip edecek olan orta çağın daha ağır basamaklarına sürüklemiş bulunuyor. Faust «bütün insanlığa müessir olan şey» i anlamak için hevesleri peşinde koşmakta devam edecektir. Gayri faal, âtil bir pişmanlık, şüphe yok ki, onun karakterine sığmayacaktır. Fakat halâ Margarete'nin mukadderatı ile derinden alâkadardır. Suçun şuurlaşması, ve iltiraplarının vicdani bir hale gelmesi, kendisini ezmektedir. Bunlardan, ruhu içten bir değişiklik geçirirse ancak kurtulabilecektir. İşte bunun için Faust hayatının orta çağında yeniden dünyaya gelmiş gibidir. Netekim, bundan sonraki mukadderatı çok manalı olarak, açık tabiat içinde başlar. Şimdi artık ruhu temiz ve tazedir. Faaliyete geçmek için, ilk selâmı, kendine yeniden bir karar uyandıran toprağıdır. «Hiç durmadan çalışmak»: Faust'un asıl karakteri, burada da kendisini gösterir. Onun son gayesi en yüksek varlığa erişmektir. Gün doğuyor, güneş parlıyor, fakat hayata yeniden uyanan Faust bu kuvvetli ziyaya bakamıyor, gözleri kamaşıyor. İltiraptan yüzünü güneşten çeviriyor, ve yalnız onun tesirlerini, «renkli inikâslarını» seyrediyor. İşte Margarete trajedisi de manen bu noktaya bağlanmış bulunuyor. «Hayatın meş'alelerini yakmak istiyorduk. Etrafımızı bir ateş denizi bürüdü. Büyük bir sevinç ve keder münavebesile saran gençlik nikabı altında barındırmak için bizi yeniden toprağı baktıran bu ateş, sevgi mi? Kin mi? Olgun olmadığımız için iltirap ve çılgınlık içinde biz bu Phaton yangınında yanmıştık. Şimdi yeniden dünyaya geldik. Hayata yeniden başlayacağız ve belki bu sefer evvelkinden daha düşünceli yürüyeceğiz. İşte güneşin bu harikulâde tesirlerini seyrederken, onun renkli inikâslarında bir svinç duyarken, büsbütün yeni bir haleti ruhiye içinde bulunuyoruz. Arzu ve iştihadan feragat, müşahade, Faust yeni faaliyetine işte bu haleti ruhiye ile başlıyor. Şeytan şimdi ona Büyük âlemi gösterecektir. Mukavele ile ileriye sürülen eski dava yeniden hatırimıza geliyor. Acaba dünya işleri içinde Faust bir anda durabilecek mi? Yoksa yine hep yürümek mi isteyecek?

Kendisini az sonra, orta zaman zihniyetile, varlığın en zirve noktası görünen hükümdarın sarayında buluyoruz. Bilâhare hâkimiyeti elde etmek için, hükümdarın hizmetinde gayretini göstermek istiyor. Halbuki

şeytanın ümidi başka taraftadır. O, Faust hükümdarının teveccühünü kazandıktan sonra, sarayda, siyasî hayatta kendisini unutmasını ve bununla davayı kaybetmesini istiyor. Fakat Faust, sarayda yaptığı bütün işlere rağmen, oraya içten bir alâka duyamıyor. Bu sırada devlet korkunç bir felâket içinde bulunmaktadır. Hükümdarın riyaseti altında toplanan büyük kurultayda, ülkenin tehlikeli vaziyeti konuşulmaktadır. Büyükle-
rin sarhoşluğu yüzünden hazineye para kalmamıştır. Bu zarureti sarayla birlikte, bütün memleket de çekmektedir. Buna bir tek çare vardır: Kâ-
ğat para icat etmek. Şeytanın yardımile hiç şüphesiz bu da temin edilebi-
lirdi, çünkü yerin dibinde mukabil altın kaynaklar vardı. Faust bu fikirle
başkalarına yardıma koşarken, kendini yükseltmiş oluyor. Sonunda işleri
başlı başına üzerine almıştır, ve sevinçle giriştiği bu faaliyete, sihir fevka-
lâde bir kudret ilâve etmektedir. Akıllara hayret veren bu ateş oyunu kar-
şısında hükümdarın neş'esi büsbütün artar: Kendine yeni yeni eğlenceler
arar. Zenginlik artık onun kaba zevklerini de incelttiği için sihribazlar-
dan, insanların en mükemmel nümunesi olan Helena ve Paris'in hayalet-
lerini görmek ister. İkinci kısmın trajedisine bu sahne bir başlangıçtır,
ve Margarete trajedisine tekabül eden bir trajediyi haber verir. Yalnız şu
farkla ki, orada biz, canlı insanlar içinde bulunuyorduk. Vak'alar hakikiyi-
di. Gençliğin coşkunluğunu, hararetini veriyordu. Sonra, bu kendimiz-
den bir parça sayılırdı. Halbuki burada hayali bir vak'a ile karşılaşuyo-
ruz Faust Helena'yı bulmak için bizzat «annelerin», yani yer altı ilâhla-
rın diyarına inmek mecburiyetindedir. Bu diyar cihanın özünü teşkil eden
hakikatın sahasıdır. Şimdiye kadar var olan ve bundan sonra da var ola-
cak olan her şeyin değişmeyen ilk şekilleri, burada mahfuzdur. Anneler
varlığın bu ebedî şekillerinden, yeni şekiller meydana getiren, yaratıcı
kuvvetin timsalidirler. Yer yüzünde doğan her varlık o kuvvetten gelir,
yer yüzünde ölen her varlık, yine ruh halinde o kuvvetlere döner ve bir
tesadüf ile yeni bir varlığa münkalip oluncaya kadar, bu annelerin yanında
kalırlar. Fakat onlar zaman ve mekân mefhumları tanımayan engin, ka-
ranlık bir boşluktadırlar. Mephisto Faust'a bu sonsuz boşluğun içinde hiç
bir şey göremeyeceğini ve ilâhların kendilerini fânilere göstermediklerini
ileriye sürerek, onun, bu yolda da aradığını bulamayacağını anlatmak is-

ter. Halbuki Faust Mephisto'nun bu sözlerinde kendisini kahramanca bir harekete tahrik edildiğini sezer, ve şimdiye kadar bulmak için çırpındığı hayatın kaynağına nihayet yaklaştığını zanneder, ve «Senin hiç'inde ben her şeyi bulacağımı umuyorum» der. Bu her şey, «en yüksek varlığa erişmek için daimî bir çırpınmadır». Şimdi Faust'un ideali, kahramanca bir hayat yaşamaktır.

Filhakika, Mephisto, ona, kendisini bu annelerin diyarına götürecek olan sihirli anahtarı verirken titrer fakat «üst insan» yapılacak bu kadar «büyük bir eser» karşısında, hiç durmak bilmeyen gayretine, gayet cesur bir ifade verir. «Ben şifamı donup kalmakta aramıyorum» der. İşte bu insan yine büyük bir kuvvet karşındadır, vazih olarak bilemediği halde, yalnız hissettiği bu yüksek kuvvetin önünde titrer. Fakat buna rağmen ona yaklaşmaktan da kendini alamaz.

Faust bu kahramanca hareketini ifa etmiştir. Ebediyetin diyarına girmeğe muvaffak olmuştur. Bu yer altı ruhlarına hüküm edecek sihir kuvvetile onları çağırır. Helena üzerinde şimdiye kadar hiç görmediği ve tanımadığı bir güzellik fikrini verir. Yunan güzelliğinden yüksek bir hayatın hissini alır: Yalnız hayalini gördüğü bu şahsiyet üzerinde büyük bir tesir yapar, öyle ki bu mükemmel güzelliğin karşısında içindeki şeytan uyanır ve her nevi huzurunu parçalar. «Onu tanıyan elinden kaçırmamalıdır» söziyle hayali yakalamak ister, fakat o anda, hayal söner. Faust baygın yere düşer.

Görüyoruz ki Faust'ı daha hayalile kendine bu kadar esir eden Yunanlı kahraman, Helena'da sihirli bir şey var. Çünkü bu neviden bir klâsik yaşayış bir dünya hâdisesi değil, bir ruh hâdisesidir. Faust bu hayali vak'ayı ruhan yaşadı. Ruhî hâdiseler, sade olsalar dahi, yüksek neviden hakikatlardır. Bu hakikatlar ona yaratıcı kuvvetleri ve bunların kosmik kuvvetlerle olan yakınlığını tanıttı ve onu tekâmülde, bir adım daha ileriye götürdü. Güzelliği «şuur ile tatmasını» öğretti. İkinci perde, bu güzelliği elde etmek için nasıl bir yol takip ettiğini gösterir, üçüncü perde de onun trajik sonunu verir.

Büyük âlemde istediği neticeyi alamadığı için Mephisto'nun ümitleri biraz kırılmıştır. Fakat galip gelmek için durmayacak, başka vesileler

arayacaktır. Baygın Faust'u, eski evine, çalışma odasına getirir. Onu ya-
vaşcacık kanapenin üzerine bıraktıktan sonra, şimdi efendisinin yerine
profesörlük eden Wagner'e yardıma koşar. Wagner şişelerin içinde kimya
yolile, sun'î insan yaratmakla meşguldür. Bu Homunkulus ruh ve fik-
rin fevkalâde vasıflarına sahiptir ,ayrıca Faust'u iyileştirecek vasıtayı da
bilir: «Mademki varım, şu halde faal olmalıyım» der. Bu insancık Faust'un
başında dolaşır ve onun rüyasını görür. Faust hâlâ Helena'nın hayali ile
meşguldür. Ve bunun için Mephisto'yı, Faust'u bu karanlık şimal memleke-
tinden, ebedî güzelliğin diyarına, Yunanistana götürmesi için teşvik
eder. Hakikî Helena'yı Faust ancak orada bulabilecektir.

Birbirlerinin tamamen tezatları olan bu üç varlığın gitmek istedikleri
Tassalya da, o sırada klâsik Valpurgie gecesi yaşanılmaktadır: Eski Yu-
nan hayaletlerinin, tes'it ettikleri gece.

Bu gecenin hayaletleri arasında, Faust Sfenkse Helenayı sorar, o da
onu, hakîm Chiron'a gönderir. Chiron'u ararken, güzel su perilerine rast-
lar. Bunlar, onu, «kendisinin hiç yapmadığı istirahatata» davet ederler. Fa-
kat Faust istirahat istemez. Burada rüyasında gördüğü ilâhî kuğu'nun
nasıl Leda'ya yanaştığını görür ve birdenbire hiç yorulmıyan Chiron'un
geldiğini farkeder. Bu «ben durmam» diye kendisine seslendikten sonra
Faust'u derhal üzerine bindirir ve güzelliğe hasretten hasta olanı, bu has-
talıktan kurtarmak için, büyük tabip Aeskulap'ın kızı olan Manto'ya ge-
tirir. Fakat Manto, Faust'un kahramanlık tasavvurunu bildiğinden, onu
tam kendisine yaraşacak bir şekilde karşılar:

«Ben gayri mümkünü istiyeni, severim.» der. İşte bu söz Faust'un
bütün mukadderatını ifade eder. Nihayet bütün çalışmasında mümkün
olmayanı, mümkün kılmıştır. Manto onu, ölülerin ilâhı olan Persepho-
neia'ya götürür. Faust ondan Helena'yı ister.

Helena'nın hayalinden, hakikî Helena'ya, Yunan hayaletler âlemin-
den klâsik âlemin saf güzelliğine açılan yol işte bu yoldur. Helena - traje-
disi asıl bundan sonra başlar, ve Faust'un davayı kaybetmesi için önüne
çıkartılan ikinci bir vakadır.

Truva düşmüştür. Helena kurban merasimine hazırlık yapmak için İspartaya avdet eder. Valpurgis gecesinde çirkin Phorkias'ın şeklini almış olan Mephisto, vekilharç olarak karşısına çıkar. Kurban edilecek olan kendisinin olduğunu söyleyerek, kocası Menelas'ın elinden sakınmasını ister, ve bir şimal neslinin yerleşip, kal'a kurdukları Eurotas vâdisine kaçmasını tavsiye eder. Helena buna razı olur ve Faust'a gelir. Bu suretle klâsik kadın kahramanı orta çağ şövalyesine yaklaştırmış olur, ve şövalyelik bu güzelliğin önünde eğilir. Her ikisi birleşir. Fakat bu birleşme artık bir zevk ve heves neticesinde değil, güzellik ve ruh, biribirile anlaşılmıştır. İkincisinden şiir doğmuştur; adına Euphorion demişlerdir.

Ele avuca sığmıyan bir çocuk, gençliğinin verdiği cesaretle coşar ve daima ileriye doğru atılmak isteyen hamleleriyle sonunda felâkete sürüklenerir. Bütün dünya kuvvetlerinden harice, yükseğe uçmak için çabalar. Nihayet düşer, parçalanır, ölür. Euphorion Faust'un yeni bir âlem kurmak için, içinde hissettiği kuvvetten bir parçadır. Fakat tahayyül ettiği yüksek âleme o hakikî nazarile bakmak istiyor ve bunun karşısında, sonsuz hayranlık içinde mahvolması, bir senbolidir. Oda sanatkârâne yaratışların en yüksek zirvesine temas edebilir, fakat tabii hudutları aşmak için çırpınmaları arasında sonsuzlukta parçalanır.

Euphorion'nun ölümü, Helena'yı da Faust'dan ayırır. Annesi çocuğunun son feryadını takip eder. Ve bu an, Faust'a «saadet ve güelliğin ebedî olmadığı» kanaatını verir.

Hayatın ve sevginin bağları yine parçalanmıştır. Mukadderat onları yine insanın elinden almıştır.

Fakat bu ölüm ile Faust için mevcut olan bir tehlike de, arkadik saadette, huzur bularak güzel bir anda durmak istemesi ihtimali, bertaraf edilmiş oldu. Fenalığın timsali olan Mephisto, bu tecrübesinde de muvafak olmadı.

Yalnız Faust eski çağın bu güzellik diyarına dalmakla insanlığın en yüksek basamağına çıkmış oluyor. Helena ile izdivaç, en yüksek güzelliği anlamak ve ondan zevk almak için kendisine estetik bir zihniyet verdi. Onu bayağı, aşağı ihtiraslardan tamamen kurtardı ve yüksek düşünce-

lere yüksek faaliyetlere sevketti, onu zevk almanın ve çalışmanın son basamağına çıkarmış oldu. Burada Faust artık ihtiyarlık devresindedir. İçinde büyük işlere karşı kuvvetli bir arzu duymaktadır. «İş her şeydir, şöhret hiç». Bütün çalışması şimdi içtimâî kültür içindir. Şimdi fert cemiyetin karşısında bulunuyor. Gayesi onun refahını temin etmektir: Kanaatlar açmak, setler inşa etmek ve bu suretle serbest, faal bir halk için arazi elde etmek ve bunu münbitleştirmek. Fakat her şeyden evvel Hükümdardan sahilin imtiyazını almak lâzımdır. Bunu yine şeytan temin edecektir. Güzel bir fırsat var: Devlet ihtilâl içinde. Ortaya ikinci bir Hükümdar çıkmıştır. Mücadele devam etmektedir. Muhakkak bir taraf galip gelecektir. Serbest tabiat kuvvetlerinin tesiri altında şeytan, dolayısıyla Faust, asıl hükümdara zaferi verir. Hükümdar da onu bu deniz sahili ile mükâfatlandırır.

Margarete trajedisinde tabii zevklerini, Helena trajedisinde de güzellik zevkini tatmin ettikten sonra Faust şimdi yaratıcılık zevkine dalmıştır. Tabiat hâkim olmak için gösterdiği bu gayretle o, tekâmülün bir basamağına daha çıkmış bulunuyor.

Yaratıcılık trajedisi onun tecrübe sahasında son merhalesini teşkil eder. Faust şimdi, yeni plânının hakikat kesp edeceği bir zamanda, acaba tatbin olunabilecek mi?

Seneler geçmektedir. Faust tam yüz yaşını bulmuştur. Fakat tecrübenin kuvveti hiç azalmamıştır. Yaratıcılıkta muvaffak olmuş sağlam kara parçası, gecenin karanlıklarında elde edilmiştir. O şimdi kendi kurduğu bahçelerin arasındaki bir köşkte oturuyor. Fakat büyük malikânesi pürüzsüz değildir. Yeni kazanılan diyarın ortasında ufak bir kulübe vardır. İçinde çok ihtiyar bir karı koca son demlerini yaşıyorlar. Faust kendilerine mübadele için güzel bir çiftlik teklif ettiği halde, veraset suretile elde ettikleri bu mülklerini kaybetmek istemezler. Faust, şeytanın yardımıyla onlara cebreder. Bu yüzden her iki ihtiyarın ölümüne sebep olur. Faust böylelikle yine yanılmış ve yine bir suç işlemiş oluyor. Daimî surette yanılma ve suç ile bağlı olan hayatın onu korkak bir pişmanlığa sürüklemesi mümkündür. Fakat buna mukavemet için çırpınır-

ken, son tehlikenin timsali olan Keder kendisine yanaşır. Görünmeyen bu düşman ile son mücadele başlar, bu da yine bir insanın kosmik kuvvetlerle mücadelesidir. Fakat Faust bu mücadeleye bir insan olarak ve «erkekçe, yalnız» olarak girer. Artık tabiatın üst kuvvetlerinde, sihir kuvvetinden yardım dilemez. O büyük tecrübeyi başlı başına başarmak, insanların mukadderatını omuzlarında taşımak, şimdi en büyük gayesidir. Hayat ancak dünya çerçevesi içinde müessir oluşile kıymetlidir. «Fâal olana bu dünya sessiz değildir». Fakat bu fâaliyet egoizmlikten uzak, ferdin müessir olduğu muhit ve cemiyet içinde, herkes için faal olmaktadır. «Hüriyet ve hayat, yalnız bunlar için her gün çalışmak mecburiyetinde olan kazanır» hâkimliğinin son sözüdür. Hiç durmadan çalışmak, tehlikeli anlarda, mücadelelerde bir işe yaramak, işte hüriyetin ve hayatın kendisini veren şeyler. Hayatın manasını bu asil harekette aramak lâzımdır. Geçen hiç bir andan memnun olmıyan ve saadeti ancak terakkide bulan ihtiyar Faust, tekâmülün işte bu son basamağına erişmiştir. Her şeyin geçici ve yalnız, beşeriyet için meydana getirilen işlerin ebedî olduğunu, tam manasile, hayata gözlerini kapamadan az evvel idrak etmiştir. Ve bir hissi kablelvuku ile duyduğu bu saadetin en yüksek anına dur demek istemiştir.

Bunda, Mephisto, davayı kazandığını ileri süremez; çünkü, sönen, Faust'un yalnız yer yüzündeki yıpranmış hayatıdır. Her insanın böyle bir hayata kurban gitmesi mukadderdir.

Söylediklerimizi hülâsaten tekrar gözden geçirecek olursak, diyebiliriz ki, Faust'un hayatında ki trajedi, onun şahsiyetinden doğmuştur. O, bir insan olarak dünyaya gelmişti, ruhunda hem iyilik, hem de fena-lık vardı. İyi tarafı, onu yüksek gayeler peşinden koşturmuş, her şeyin mahiyetini araştırtmış, yaratmak için çalıştırtmıştı. Fena tarafı da, onu aşağıya, bayağı zevklerin peşinden sürükletmiş, onu yere vurmak, Mephisto'nun dediği gibi ona «toprak yedirtmek» istemiştir. Fakat bunda muvaffak olamamıştır. Çünkü Faust, aslında iyi bir insandı, fakat sadece hareketlerinde yanılmıştır. Bu yanılma ona tekâmül devrelerinin her merhalesinde bir suç işletti ve bu suç onun düşmesine sebep oldu.

1. İlk basamakta, gençliğin verdiği çoşgunluğun tesiri altında, hırs ve hevesin uğruna mağlûp oldu.

2. Orta basamakta güzelliğe karşı duyduğu hasreti, şuurla karşılamak için giriştiği mücadelede düştü.

3. Son basamakta nihayet kemale erişerek, saadeti fiiliyatta buldu, fakat o zamana kadar yıpranmış olan hayatına kurban gitti.

Şu halde, Faust, hayat sahasının her devresinde bir trajedi yaşadı. Fakat her düşüşü, onu, daima daha yüksek bir merhaleye yeniden doğuran bir düşüş oldu. Bu itibarla, bütün hayatımız, içimizde yeni bir insanın didinmesinden başka bir şey değildir ve yüz senelik bir ömürden sonra Faust'un vücudunun ölümü, onun tekrar, daha yüksek bir insanlığa doğuşudur.

İşte Goethe'nin sözleri:

«Bunu hâkim olanlardan başka kimseye söylemeyin,

çünkü halk hemen alay eder,

ben alevin içinde ölmeye

hasret çeken canlı şeyi methetmek istiyorum.

Seni yaratan ve içinde senin yarattığın

sevgi gecelerinin serinliğinde

sessiz mum yanarken

ruhunu yabancı bir his bürür.

O zaman sen karanlık gölgelerin içinde artık

kapalı kalamaz, ve seni daha yüksek

bir birleşmeğe götürecek olan

yeni bir istek duyarsın.

Hiç bir mesafe seni bundan alakoyamaz,

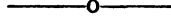
uçarak, hayran gelirsın,

ve sonunda, ey ışığa hâris pervane,

yanarsın.

İçinde şu: Öl ve ol! hükmünü
taşımadığın müddetçe
sen bu karanlık toprağın üzerinde
yalnız renksiz bir misafirden başka bir şey değilsin».

Şu halde hakikat ışığına doğru yürümek, koşman, sevmek, ıztırap
çekmek, iş görmek, eser vermek, didinmek, düşmek, doğrulmak..... sonra
yeniden, başlamak için tahrip edilmek, işte insanlığın trajedisi.

Nitzsche ve fevkalbeşere dair

Yazan: Dr. Sadi Irmak

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Fizyoloji Doç.

Nitzsche ve fevkalbeşere dair

Yazan: Dr. Sadi Irmak

1844 de doğan Nische'nin kısa ömrünün haricî hâdiseleri bir kaç cümle içine sığacak kadar basittir. Erken alevlenen bir zekâ, daha lise çağında Helen filolojisine yeni bir ışık serpecek kadar kendine güvenen bir kafa, pervasız yanan, açık rüzgârlara maruz kalmış bir şule ki bütün şiddetile yandığı bir anda sönüyor. Leipzigde henüz doktorasını vermemiş bir talebe iken filoloji tezleriyle dikkati çekiyor ve Bazele profesör olarak çağrılıyor. Öyle ki Leipzig Fakültesi doktorayı arkasından yollamaya mecbur kalıyor.

Bazelde 1871 e kadar feyizli bir çalışmadan sonra ilk ruhî buhran baş gösteriyor, nöbetlerin sıklaşması yüzünden 1879 da tekaüt oluyor, 1900 de ölüyor.

Bizzat Nische, biyografisinde dedelerinin Lehistandan gelmiş olmalarına ehemmiyetle işaret eder. Lehistan asılzadelerinin Veto hakkını kendi kanında bir alev gibi hisseder. İleride göreceğiz ki Nitsche'nin hayatı ve mücadeleleri cezrî bir veto şeklinde tecelli edecektir. Bu veto, bütün sosyal kıymetlere karşı bir cenk ifade edecek ve yeni bir kıymet nizamının ortaya atılmasına müncer olacaktır. Muasırlarından bilhassa ikisi ile yakın bir alâkası vardır. Schopenhawer ve Wagner. Her ikisile olan münasebeti üç safha içinde cereyan etmiştir. Başta bir hayranlık ve şakirdlik devri. Sonra şüphelenme ve mukavemet safhası ve en sonunda da bütün tesirlerden sıyrılıp kendi iç şahsiyetini bulma devri. Zerdüş da bu üç devir şöyle remizlendirilmiştir. İnsan en başta deve gibidir. Sabur ve mukavim, üzerine vurulan yükü alır ve daha fazla yüklenmek ister. Bu, üstün bir şahsiyete beslenen hudutsuz hayranlığı ifade eder. İnsan sonra arslan olur, yani mukavemet göstermeğe başlar ve en nihayet çocuk olur. Bu müstakil yaratma kudretinin, iç şahsiyete dönüşünün bir remzidir. Schopenhaver'le Wagner arasında ve Nitsche derunî bir yakınlık bulur.

Wagner Müziğini Schopenhaver felsefesinin sanat sahasındaki realizasyonunu telekki eder. Nitsche'yi éyi kavramak için Schopenhaver felsefesine bir göz atmak icap eder. Çünkü her iki filosofun hareket noktaları aynıdır. Hatta her ikisi müşterek bir yol üzerinde uzun bir mesafe katettikten sonradır ki bir noktada birdenbire iki zıd istikamete yönelirler. Bu ayrılık noktasına kadar müşterek yolu şöyle anlatabiliriz.

Malûmdur ki Schopenhaver, Kant'm arkasından yürümüşdür. Kant zaman ve mekân zaruretleri gibi insan kafasının eklediği mefhumlar haricinde eşyaya bir «Ding an sich» kendi başına varlık, cevheri mutlak» izafe eder. Schopenhaver'e göre bu kendi başına varlık mahza iradedir. Ancak küllî ve cihanşümul bir irade, Nische bu noktada Schopenhaver'le aynı fikirdedir. Şu farkla ki onca irade kudret değildir, kudret iradedir. Buraya kadar beraber yürünen yol şimdi iki filosofun ayrıldığı bir noktaya varıyor. Çünkü Schopenhaver iradeyi mahrumiyetin alâmeti telekki ediyor. Onca dünya bu mahrumiyetlerin kaynaştığı bir ıztırapgâhtır. Şu halde bu ıstıraplardan sıyrılmak gerektir. Yani hayatı değil ölümü sevmek ve dilemek lâzım. Halbuki Nitsche nazarında en büyük esas yaşama iradesidir. Kudret ve nüfuzu her an artan bir hayat. Nitsche felsefesinin bu temel taşı bütün eserlerinde yer alır ve bütün kitapları bu kanaatin safha safha ve mantıkî bir teselsül dahilinde işlenmesinden başka bir şey değildir.

En ziyade «kudret iradesi» ve «zerdüş» eserlerinde işlenen bu mefhum bütün beşerî kültür tarihini yeni bir zaviyeden tetkik etmek imkânını vermiştir.

Nitsche'ye göre kültür: «Hayat üslûbundeki vahdettir» Avrupa kültürünün beşiği olan Helen kültür tarihini Nitsche yeni bir tasnife tâbi tutar:

Apollonik devir, Dionisiak devir. Apollong gölgenin itidalin ilâhıdır.

Kendisini en ziyade hülya ve rüyada gösterir. Dionisos taşkınlığın, itidsizliğin, kudretin ilâhıdır. Ve en saf bir şekilde mesti, vecd (exlas) halinde tecelli eder. Bu devrede irade coşar, enteleket susar.

Nitscheye göre ilk Yunanlılar Apollonikdiler bu devrin felsefesine göre en büyük saadet dünyaya hiç gelmemektir.

Yunan kültürüne Dionisak unsurları Trakyadan gelen muhacirler getirmiştir.

Yunan kültürünün üçüncü devri bu iki istikametin imtizacına ait safhadır.

Dördüncü devir trajik devredir. Bu devrenin başında Herakhlit bulunur, yine Apollona bir rucu baş gösterir.

Klâsik felsefe tarihinde Yunan kültürü Sokrattan evvelkiler, Sokrat, Eflâtun, Arisyoya doğru bir yükseliş şeklinde ifade edilir. İniş Aristodan sonra başlatılır. Halbuki Nicsche nazarında Yunan medeniyetinin zevali Sokratla başlar ve Sokratın halefleri artık bir iniş ifade eder.

Bütün orta çağ ve yeni devirler Nicsche nazarında milletlerin kâh yüksek bir hayat iradesi gösterdikleri kâh bu iradeden mahrum olarak zevale uğradıkları devrelerle doludur.

Nicsche kendi yaşadığı 19 uncu asrı bir Nihilizm asrı telâkki eder. O, demokrat ceryanların, dinlerin, içtimai yardım teşekküllerinin dünyayı bir Darülâcезeye çevireceğini ve artık yüksek kudret iradesine malik kahrâmanların yetişemeyeceğinden endişe eder. Zerdüştle son insan diye tiplendirilen bu yirminci asır insanına dair şu cümleler vardır:

«Sevgi nedir? Hilkat nedir, hasret nedir, yıldız nedir?

«Son insan bunları sorar ve gözlerini kırpar (neme lâzım der gibi).

«Arz o zaman ufalmıştır ve üstünde her şeyi küçülten son insan yaşamaktadır. Toprak biti gibi velud olan bu neslin imhası imkânsızdır. Son insan en ömürlü mahlûktur. Son insanlar «biz saadeti bulduk» derler ve göz kırparlar.

«Hayatı güçleştiren iklimleri terkettik, çünkü hararete ihtiyaç var, «komşu sevilir çünkü ona sürtünülür, çünkü hararete ihtiyaç var. Hastalık ve güvensizlik günahkârlıktır, birbirlerini sayarlar, ayağı taşlara ve «ya insanlara takılan artık delidir. Zaman zaman biraz zehir, bu, tatlı hül-yalar verir ve sonunda biraz daha fazla zehir bu da hoş bir ölüm getirir.

«Çalışma daha devam ediyor çünkü bir eğlencedir. Fakat eğlencenin «fena tesir etmemesine bakılır. Ne zengin var ne fakir çünkü her ikisi zor, «emretmek isteyen de yok, itaat etmek isteyen de çünkü ikisi de zor.

«Çobansız bir sürü, herkes aynı şeyi ister, herkes aynıdır. Aykırı şey «isteyen kendi arzusile tımarhaneye gider.

«En akıllıları evvelce bütün dünya deli idi derler ve göz kırparlar.

«Son insanlar saadeti bulduk derler ve göz kırparlar».

Nicsche'nin ruhu bir asalet abidesidir. Bu asalet onun riya ile müca-
delesinden geliyor. Filhakika beşer tarihinde Nicsche ayarında bir riya
düşmanı bilmiyoruz. Onun düşmanı olduğu riya, yalnız insanlar arasın-
daki münasebette tecelli eden riya değildir. Şuur ve tahteşşuur da insa-
nın hakikat arama ihtiyacını boğan ne kadar mefhumlar telâkiiler, an'a-
neler varsa hepsini teşhir eder, bilhassa dinî taassup onun mücadele et-
tiği mevzulardan birisidir. Onun nazarında Human denen müesseseler za-
yıfları sığındıran, esirleri barındıran ve böylece kavi insanın yetişmesine
engel olan teşekküllerdir. Nicscheye göre iki nevi moral vardır:

Birisi hâkim, kudretli insanın ahlâkiyatıdır ki buna «Herren moral»
tesmiye eder. Bu, Merdliğin, hamlenin, kahramanlığın, hüküm ve nüfu-
zun ahlâkiyatıdır. Bunun karşısında zayıfın himayeye muhtaç olanın, sü-
rünün ahlâkiyatı bulunuyor ki buna köle ahlâkiyatı «Sklavenmoral» tes-
miye eder.

Nicsche termiyolojisinde iyi; kudret, hamle, hüküm ve nüfuza ait
tecellilerdir. Fena; zayıf, itaat, sürü mensupluğu, dindarlık, zühdün re-
mizidir.

Kudret insanı tekâmül ettikçe fevkalbeşer «Übermensch» tipi zuhur
edecektir ve kütlenin biricik fonksiyonu fevkalbeşeri doğurmak ve itaat
etmektir.

Bu fevkalbeşer mefhumunu zerdüşünde şöyle tavsif eder:

«Fevkalbeşer hayatın gayesidir.

«İnsan, kirli bir seldir ve kirlenmeden kirli bir seli içine alabilmek için deniz olmak gerektir. Fevkalbeşer, bu denizdir.

«Dili ile sizi yalayacak yıldırım nerede, sizi aşılması lâzım gelen delilik nerede, fevkalbeşer, bu yıldırım, bu bir cinnettir».

Nicsche'deki riya düşmanlığı zerdüşündeki şu cümlelerden çok iyi anlaşılır:

«Görüp geçirebileceğiniz şeylerin en büyüğü derunî bir istihkar saattir. Bu saat, saadetinizin, idrakinizin, faziletinizin size iğrenç geleceği saattir.

«Bu saat diyeceksiniz ki benim saadetim nedir? Züğürtlük, kirlilik, acınacak bir rahat düşkünlüğü. Halbuki benim saadetim, bizzat varlığı-mı yaratmalıdır. Diyeceksiniz ki benim aklım nedir? Akıl arslanın gıdaya saldırdığı gibi bilgiye saldırmalıydı. Benim aklım fakirlik, kirlilik acınacak bir rahat düşkünlüğüdür, o saat diyeceksiniz ki benim faziletim nedir ki halâ beni çıldırtamadı.

«O saat diyeceksiniz ki benim adaletim nedir ki halâ alev ve kömür olduğumu görmeyorum. Halbuki âdil olan alev ve kömür gibi olur».

Aynı riya düşmanlığı Nicsche'yi kadın hakkında verilmiş hükümlerin en şiddetlisini savurmağa sevketmiştir.

«Erkeğin saadeti ben isterimdedir, kadının saadeti «o isteyordadır».

«Bak dünya ne mükemmel «bütün sevgisile itaat eden kadın böyle söyler.

«Kadın itaat etmeli ve sathiyetile bir derinlik bulmalıdır.

«Kadının gidiyorsun? Kırbacı unutma;

«Kadında her şey bir muamma ve muammanın bir tek halli vardır. gebelik.

«Kadın için erkek bir vasıtaadır, gaye daima çocuktur. Halis erkek iki «şey ister; Tehlike ve oyun. Onun için kadının tehlikeli bir oyuncak ol-masını diler.»

Bu fikirlerin leh ve aleyhinde şüphesiz çok şeyler söylenebilir. Fakat ihtiva ettikleri hakikat hissesini kimse inkâr edemez.

Nicsche felsefesinde yer tutan meselelerden birisi de beden ve ruh münasبتidir. Vakıa Nicsche'den evvel de bedenle ruh arasındaki münasبتelere işaret eden mütefekkirler gelip geçmiştir. Fakat hiç kimse bedenle ruh birliğini onun kadar sarahatle tebarüz ettirmemiştir. Ona göre ruh, bedende mevcut bir şeyin adıdır. Müstakil bir varlık değildir. Hiç şüphe edilemez ki «beden» eskiden telekki edildiği gibi ruh ve denen bir varlığın emrine işleyen otomatik bir makine değildir. Bilâkis bedenın de kendisine mahsus bir «şuuru» vardır. Dimağı çıkartılmış bir uzviyetin bütün uzuvlarında kendi faaliyetlerini salim bir şekilde idame etmek, şuuru baki kalır. Ve her uzuv icabında müstakillen işlemek için lâzımgelen bütün tertibatı haizdir. Buna modern fiziyo-lojide «otomati» diyoruz. Bu sayededir ki muayyen uzuvları vücut haricine çıkan veya tekbaşına yaşatmak imkânı hasıl olmuştur. Şu kadar ki normal şeraitte bu otomati gizli kalır ve uzuvlardaki otomati merkezin emri altına girer, yani küllî ruh hüküm sürer. Fakat bu, uzuvlarda «cüz'î ruh» un mevcudiyetini inkâra vesile olamaz. İstihâ, istihâsızlık, haz, şehvet muayyen şeylere karşı derunî sempati veya antipati, işte bütün bunlar menşei bedenimizde olan tahavvülâtının ifadesidirler. Ve hatta denebilir ki menşei bedeni olan bu temayüllerdir ki ruhun faaliyet istikametini tayin ederler. Bu itibarla Nicsche'nin dediği gibi ruh, bedenın emirberidir.

Görülüyor ki Nicsche'nin felsefedeki manası 19 uncu asrın ikinci yarısında baş gösteren koyu maddiyeciliğe ve sosyalizme karşı bir aksülâmelidir. O, ekstrem ferdiyetçi bir idealizmi kuran adamdır. Bir dehâ ki yaptığı işın samimiyetile meşbudur. Onun için eserlerinde yarım inanmış filozoflarda görülen geveleme görülmez. Kendi tabiri veçhile felsefesini çekikle yazar. Üslûbu kuru, tok, metindir. Konsesyonlara girişmez, hakikat bulma cehdi hiç bir filosofda görülmeyen bir kudret gösterir.

Nicsche, tesirini en ziyade zamanımızda göstermektedir. Denebilir ki bütün milletleri saran şef ihtiyacı bunun delilidir. Eğer hakikî demokrasi, kitlenin hakimiyeti demek değil de milletlerin hakikî güzideleri tarafından

idaresi ve bu idarenin başında o milletin kudret iradesine en fazla sahip bir ferdin bulunması demekse Nicsche yi en büyük bir demokrat filozofu telekki edebiliriz. Fakat demokrasinin, bızatihî kitlenin şoursuz bir şekilde hükümrân olması ve büyük şahsiyetlerin kalabalık içinde boğulması şeklinde anlaşılmasına muarızdır. Dinlerle olan münasebetine gelince: Önce bir tek din vardır: Fevkalbeşere inanmak. Hıristiyanlık hasta ve hayat iradesi sönmüş bir yahudinin eseridir. Hayat iradesinin zafıdır ki Allah fikrini yaratmıştır. Bedeni kuvvetlenip, yaşama iradesi çelikleşen insan artık semavî ve muhayyel Tanrılara değil bu arzın Tanrısına yani insanlık içinden yetişecek fevkalbeşerlere inanır.

Böylece büyük filozofun meşgul olduğu meseleleri gözden geçirmiş oluyoruz. İyi anlaşılması büyük bir kültür davası olan bir filozofu daha yakından kavrayabilmek için orijinal eserlerinin ibr an evvel dilimize çevrilmesi lâzımdır.

En mühim eserler:

Zerdüşt böyle söylüyordu

Kudret iradesi

Şen ilim

Trajedinin doğuşu

Fecir

Ecce Homo

Antichrist

Terbiye müesseselerinin âtisi

Tarihin fayda ve zararı

Dünya para meseleleri ve Türk Parası

Yazan: Hazım Atıf Kuyucak

Siyasal Bilgiler Okulu Prof. İş Bankası Malî Müşaviri

Dünya para meseleleri ve Türk Parası

Muhterem arkadaşlar,

Hasbihâlimin mevzuunu umumiyetle para ve bilhassa Türk parası teşkil edecektir. Maksadım, paranın medeniyet âleminde bugünkü mevkiini hülâsa ettikten sonra Türk parasının geçirdiği istihaleleri ve şimdiki vaziyetini tetkik etmektir....

Her şeyden evvel, ilk nazarda mevzu ile pek alâkadar görünmiyen bir noktaya temas edeceğim. Unutmamalıyız ki medeniyetin en mühim ve bâriz vasfı fazla istihsâldır. Ancak her günkü ihtiyaçları karşılayacak derecede istihsâlde bulunan hiç bir millet yüksek ve medenî bir seviyeye vasıl olmamıştır. Medeniyetimizin esasını teşkil eden makineler, demiryolları ve gemi gibi vasıtalar, ancak insanların istihlâk ettiklerinden fazla istihsâl etmeleriyle mümkün olmuştur. Milyonlarca ferdin arttırdığı istihsâl fazlası mübadele vasıtasıyla bir araya toplanmakta ve bu büyük medeniyet eserleri vücade getirilmektedir. İlim ve fennin terakkisi de istihsâl fazlasına mütevakkıftır. Büyük âlimler ve kâşifler maişet derdiyle uğraşan milletler arasında değil, her türlü maddî refaha kavuşmuş cemiyetlerde yetişebilir.

Bir çiftiç fazla buğday istihsâl eder, bu fazlayı satarak diğer ihtiyaçlarını tatmin eyler. Fakat bu fazla buğday meselâ bir yol yapan, bir kanal açan, bir gemi inşasında çalışan amelenin gıdasını teşkil etmesi itibariyle sabit sermayeye tahavvül etmiş olur. Eğer çiftçinin istihsâl fazlası olmazsa başka işlerde çalışanların gıda ihtiyaçları bile tatmin edilemez.... Diğer istihsâl sahaları da böyledir. Bir istihsal sahasındaki fazla diğerlerinde kullanılmak suretiyle her sahada terakki mümkün olabilir.

Herkes, fazla istihsâlini mübadele eder, ve mukabilinde, ihtiyacı olan veya ileride ihtiyacı olabilecek bir şey alır.... Basit manasiyle trampa dediğimiz mübadele hakikatte bir malı veya hizmeti diğer mal veya hizmetle değişmektir.

İnsanlar arasında ilk mübadeleler şüphesiz ki böyle trampa şeklinde başlamıştır. Fakat trampa'nın bir çok mahzurları vardır: Elimizdeki malı isteyen ve elinde bizim istediğimiz mal bulunan birisini bulmalıyız. Mübadele edilecek olan bu malların kıymetleri de müsavi olmalıdır. Meselâ sizde bir koyun var. Bir ayakkabı istiyorsunuz. Hem ete ihtiyacı olan hem de fazla ayakkabısı bulunan birisini bulmalısınız. Böyle birini bulsanız bile koyun iki ayakkabı kıymetinde olabilir. Fakat bir ayakkabı almak için hayvanı parçalamak da sizin işinize gelmez. Çünkü etin mütebakisine sizin ihtiyacınız olmadığı gibi bunu saklamak ta mümkün değildir.

İşte bütün bu mahzurlar insanlar arasındaki mübadelelerde bir vasıta kullanılmasına sebep olmuştur. Bu vasıta da herkesin almak isteyeceği bir maldır. Meselâ bazı kavimlerde boncuk ve saire gibi ziynet eşyası bazılarında ham deriler böyle herkesin ihtiyacı olan şeylerden bulunduğundan koyununu verip ayakkabı almak isteyen birisi ete ihtiyacı olan bir ayakkabı sahibi arıyacak yerde koyuna ihtiyacı olan ve elinde herkesin istediği ve aradığı mallardan meselâ tezyinat eşyasından bulunan birisine koyununu verir mukabilinde, vasıta olarak kullanılan bu eşyadan alır ve bunları da sonra ayakkabı ile mübadele eder. İşte mübadelede böyle bir vasıta kullanılan yerlerde yavaş yavaş her malın kıymeti bu vasıta ile ifade olunur. Meselâ bir kile buğday şu kadar boncuğa bir tavuk da şu kadar boncuğa mübadele ediliyor denilir.

Muhtelif devirlerde ve muhtelif memleketlerde değişik maddelerden mübadele vasıtaları kullanılmıştır. Fakat son bir kaç asırda insanlar en iyi mübadele vasıtasının kıymetli madenler yani altın ve gümüş olduğunu görmüş ve artık her şeyin kıymeti şu kadar dirhem altın veya şu kadar dirhem gümüş olarak ifade edilmeğe başlamıştır.

Kıymetli madenler mübadele vasıtası olarak bidayette külçe halinde kullanıldığı halde sonradan bu madenlerden sikkeler yapılmağa başla-

mıştır. Sikke imâli hükümdarın ve devletin para ve mübadele işlerine ilk müdahalesidir. Malûmdur ki kıymetli madenler mübadele vasıtası olarak kullanıldığı zaman malları mukabilinde bunları alanlar için iki müşkül nokta vardır. Biri, alınan madenin ayarı diğeri de ağırlığıdır. Farzedelim ki elinizdeki bir malı yirmi gram altın mukabilinde satacaksınız. Size de bir altın külçesi veriliyor. Acaba bu külçe hakikaten 20 gram mıdır? İçindeki maden de saf altın mıdır? Bunu öğrenmek için külçeyi hem tartmak hem de ayarlamak lâzım gelir. İşte sikke basmak suretiyle devletin yaptığı iş kıymetli madenleri muayyen ağırlıkta ve muayyen ayarda ayırıp üzerlerine damgasını vurmak yani vezin ile ayarı temin etmektir.

Meselâ bizde, bugün tedavül etmemekle beraber henüz kanunî sikkelerimizden sayılan, altın Türk lirasında 6.615 gram halis altın vardır. Devletin damgasıyla temin ettiği de budur. Muayyen bir mal bir altın lira eder demek hakikatte bu malın kıymetiyle 6.615 gram ağırlığında halis altının kıymetleri müsavidir demektir.

Hükümdarlar bir defa muayyen madenlerden yaptıkları sikkelerin muayyen kıymetlerde geçtiğini görünce paraya ihtiyaçları oldukça tedavüldeki sikkeleri toplayıp eritmeğe ve külçenin içine bakır karıştırarak tekrar aynı ağırlıkta fakat daha çok sikke basmağa başlamışlardır. Tağşiş denilen bu ameliyeye her memlekette tesadüf olunur. Osmanlı İmparatorluğunda da gerek gümüş sikke olan akçanın ve gerek Fatih Mehmet devrinden itibaren basılmağa başlayan altın sikkelerin ayarları defaatla indirilmiş, paraların vezninde değişiklik yapılması da âdetâ âdet hükmüne girmişti. Bu yolda ayarı veya vezni indirilmiş paraların kıymeti tabii düşer, buna mukabil eşya fiatları yükselir ve halk da büyük zararlara girerdi. Osmanlı devletinde mağşuş para yüzünden bir çok halk galeyanları ve hatta bazı yeniçeri isyanları bile olmuştur.

Madenî paraların tağşiş edilmesine hükümdarların, para ihtiyaçlarından başka bir de hatalı bir fikir sebep oluyordu. Bu da orta çağlardanberi bazı âlimlerin bile ileri sürdükleri, hükümdarın para basmakla kıymet yaratabileceği fikri idi. Bu mütalâaya göre paranın kıymeti içindeki madenden değil üzerindeki resmî damgadan geliyordu. Binaenaleyh hükümdar-

lar resmî damgalarını muhtevî bu sikkeleri istedikleri kadar çoğaltabilirlerdi. Bu fikre dayanan para politikası her memlekette daima fiatların yükselmesine ve halkın zarar görmesine sebep olmuştur.

İnsanların mübadele işlerinde madenî sikkeden sonra tekâmül ettirdikleri diğer bir vasıta da banknottur. Malûmdur ki madenî sikkeleri saklamak, bir yerdén diğer bir yere nakletmek hem masraflı hem de tehlikelidir. İşte bu sebeple on yedinci milâdî asrın ortalarına doğru kurulan bazı malî müesseseler halkın altın sikkelerini muhafaza eyliyor ve sahiplerine birer senet veriyordu. Bu senetlerden her biri bir altına tekabül ediyor ve bu müesseseye ibraz olununca mukabilinde altın alınıyordu. Bu gibi müesseselerin itibarı herkesçe tanındığından halk arasında mübadele vasıtası olarak altın yerine bu müessesenin senetleri kullanılıyordu. Bugün nasıl bir silo senedi muayyen miktarda ve muayyen cinsten buğdayı temsil ederse bu senetler de muayyen ağırlıkta altından terekkep eden sikkeyi temsil ederlerdi. Fakat bu müesseseler, daha doğrusu bankalar gördüler ki kendilerine para yatıranların hepsi birden gelip paralarını istemiyorlar. Binaenaleyh ellerinde emanet bırakılan altınların bir kısmını istiyenlere ikraz etmeğe imkân buldular. Biraz daha sonra kendilerinden istikraz etmek istiyenlere altın vermeğe bile lüzum olmadığını ve altın ödeme taahhütlerini yani senetlerini verebileceklerini keşfettiler ve bu suretle de ilk banknot meydana gelmiş oldu. Çünkü bankaların halkın elindeki senetleri yani banknotları kasalarındaki altından fazla bir miktara balığ oldu.

Bidayette banknot ihracı serbestti. Her banka istediği şekilde ve istediği kadar banknot çıkarırdı. Fakat bunun bir çok mahzurları görüldüğünden banknot usulleri yavaş yavaş devletler tarafından kontrol edilmeğe başlandı. Son zamanlarda ise banknot ihracı salâhiyeti yalnız Merkez Bankalarına hasredilmiş gibidir.

Bizde ilk banknot 1863 senesinde İngiliz ve Fransız sermayesile kurulan Osmanlı Bankası tarafından çıkarılmıştır. Banka banknotlarını ibrazında altınla ödemek ve bunun için de banknot miktarının üçte biri kadar altın saklamak mecburiyetinde idi. Şimdi bu bankanın ancak 200,000 lira kadar banknotu kalmışsa da yeniden ihraç imtiyazı nihayet bulmuştur.

1932 de faaliyete başlıyan Cumhuriyet Merkez Bankası bizde ihraç imtiyazına malik yegâne müessesedir.

Banknot şeklindeki kâğıt parayı halkın kabul etmesi devlet tarafından kâğıt para çıkarılmasına yol açmıştır. Eski zamanlarda hükümdarların malî müşkülât karşısında madenî paraları tağşış ettiklerini yukarıda söylemiştim. Son bir buçuk asırdanberi bunun yerini kâğıt para tecrübeleri tutmuştur. Bizde kaime namıyla tanınan kâğıt para ile hakikî manasında banknot arasındaki en mühim fark banknotların karşılıklı olmasına, ibrazında altına kabili tahvil bulunmasına mukabil kaimenin karşılıksız olması ve hiç bir suretle altına tahvili mümkün bulunmamasıdır. Banknot itibara müstenit bir paradır. İhtiyaca göre çoğalır ve azalır. Kaime bu elâstikiyet yoktur. Esasen devletin malî ihtiyacına binaen çıkarıldığından miktarı mütemadiyen artar ve kıymeti de düşmeğe meyleder.

Umumî Harpten evvel hemen her memleket kaimeyi bir veya bir kaç defa tecrübe etmişti. Bizde iki defa tecrübe olunmuştu. Birinci defa Abdülmecit devrinde 1840 da çıkarılan kaimeler tam yirmi üç sene tedavülde kalmış ve nihayet 1863 de Osmanlı Bankasının kurulmasından sonra tedavülden kaldırılmıştı. İkinci Abdülhamidin ilk saltanat senelerinde çıkarılan ve Rus harbinin verdiği zahmetlere nicelerini ilâve eden ikinci kaimedir. Bu da 3 sene kadar tedavülde kalmış ve nihayet kaldırılmıştı.

1914 de Umumî Harp başlamadan evvel hemen bütün dünya devletlerinin para sistemleri sağlamdı ve altın esasına dayanıyordu. Bugünkü para meselelerini anlamamız için harpten önceki bu sistemi kısaca hülâsa edelim: Tedavülde esas para olmak üzere altın tedavül ediyor, altın sikkele-
rin kıymeti muhtevî bulundukları altının kıymetine müsavi oluyor ve elinde külçe altını bulunan herkes bunu devlet darphanesine götürerek cüz'î bir darp ücreti mukabilinde sikkeye tahvil ettirmek salâhiyetine malik bulunuyordu. Altının memleketten çıkması ve girmesi serbestti. Banknotlar da ibraz edilince mukabilinde altın veriliyordu. İşte Umumî Harp bu sistemi altüst etti ve her memleket altın mikyasını bırakarak kâğıt para çıkarmak mecburiyetinde kaldı. Harpten sonra bazı memleketler yine altına döndülerse de 1929 da başlıyan buhrandan sonra tekrar bu mikyası

terketmek lüzumu hissedildi. Bugün umumî harpten evvelki manada altın mikyası kullanan hiç bir devlet kalmamıştır.

Buraya kadar hülâsa ettiğimiz vaziyet bizi şu neticeye vardiıyor: İnsanlar mübadelelerini altına ihtiyaç olmadan da yapabilmektedirler. Aynı zamanda şu sualle de karşılaşyoruz: Acaba bu, beşerin iktisadî tarihinde yeni bir inkişaf mıdır, yoksa muvakkat ve gayrı tabii bir vaziyet midir?

Bu suallere cevap vermek için paradan ne beklediğimizi tetkik edelim: Biraz evvel tekâmülünü izah ederken de söylediğim gibi paranın ilk ve belki en mühim vazifesi mübadele vasıtası olmasıdır. Fakat hemen aynı derecede mühim diğer bir vazifesi de kıymet ölçülüğüdür. Bir kilo şeker 30 kuruş ve bir kilo peynir 60 kuruştur demek kuruş denilen bir ölçüyü şekerin ve peynirin kıymetlerine tatbik ederek birinde 30 diğerinde 60 defa bulunduğunu söylemektir. Bununla ilk bakışta, bir tarlanın eni 30 ve boyu 60 metredir demek arasında fark görünmiyebilir. Fakat çok mühim bir fark vardır. Metre sabit bir uzunluk ölçüsü olduğu halde para böyle bir kıymet ölçüsü değildir. Meselâ muayyen bir tarlanın eni boyu metre ile ölçüldüğü zaman 1914 de ne ise 1939 da da aynı neticeyi verir. Fakat aynıtarlanın kıymeti 1914 de meselâ 5,000 kuruşa şimdi 50,000 kuruştur. Bu netice, yalnız, umumî harpte olduğu gibi, kâğıt para çıkarılmış olmasından ileri gelmez belki altın sikkeler tedavül ettiği zaman da bunların kıymetleri değişebilir çünkü bunlar muayyen miktar altını temsil ederler ve altının da kıymeti zamanla değişmektedir.

Paranın diğer bir vazifesi de müddahar kıymet olmasıdır. Bundan maksat kıymeti temsil etmesi, kıymetleri toplamak için kullanılması, diğer bir tâbirle, âdetâ bir kıymet komprimesi olmasıdır. Serveti bir yer den diğer yere naklederken veya saklarken bunu umumiyetle en seyyal kıymet olan paraya tahvil ederler. Müstakbel tediyeler için kullanılan ölçü de paradır. Yani istikbalde ifa edilecek taahhütler umumiyetle para ile yapılır.

Cemiyet tekâmül ettikçe paranın oynadığı rol ve ifa ettiği vazifeler de ehemmiyet kesbeder. Avcılıkla veya basit ziraatle geçinen bir cemiyet

hiç para kullanmadan da mübadelelerini yapabilir. Netekim memleketin hücre yerlerinde bir çok mübadeleler paraya ihtiyaç olmadan yapılır. Fakat mütekâmil bir cemiyet, para mefhumu ortadan kalktığı gün bütün faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kalır. Bunun için canlı bir misal alalım: Bir sabah uyandığımız zaman bütün para mekanizmasının ortadan kalktığını yani ne kuruş, ne lira ve ne de bunları temsil eden kâğıt veya madenî vesikaların artık mevcut olmadığını farzedelim. Acaba gazetemizi nasıl alacağız? Bakkalla nasıl alış veriş yapacağız? Elektrik sarfiyatımız için nasıl bir tediye bulunacağız? Devlet memurlarına ne şekilde maaş verecek ve halktan nasıl vergi alacaktır? Bu noktaları düşününüz, o zaman iş bölümüne dayanan tekemmül etmiş bir cemiyette paranın, para vahidi kıyasısının ne büyük bir rolü olduğunu takdir edersiniz.

Paranın mübadele vasıtası olarak rolü mühim olmakla beraber fevkalâde ehemmiyeti haiz değildir. Çünkü mübadele edilecek malların kıymetlerini mukayese etmek için müşterek bir ölçü bulunursa iş kolaylaşmış olur. Filhakika umumî harpten evvel bile bilhassa Anglo-Sakson memleketlerinde çok tekâmül etmiş ve genişlemiş olan çek sistemi tedavül vasıtasına ihtiyaç göstermeden mübadeleyi mümkün kılmaktadır. Malûm olduğu veçhile çek bir bankaya hitaben verilen bir tediye emridir. Bir şeyden aldığım 100 liralık mal mukabilinde kendisine bir banka üzerine çekilmiş bir çek verirsem bu çekle gidip 100 lirayı bankadan alabilir fakat eğer o zatın da bankada bir hesabı varsa 100 lirayı almasına ihtiyaç yoktur. Çeki verir ve 100 lirayı benim hesabımdan çıkarıp kendi hesabına yazarlar. Yani ortada para dönmekten tediye yapılmış olur. Şurası muhakkaktır ki ne kadar çok kimselerin bankalarda hesapları olursa ve memlekette ne kadar çok banka veya banka şubesi bulunursa çekle tediye o kadar taammüm eder ve paranın mübadele vasıtası rolü de o kadar azalır.

Şu halde paranın modern bir cemiyetteki en mühim rolü, muhtelif mübadele ve muamelelerde kıymetleri karşılaştırmaya yarayan bir ölçü olmasıdır. Bir malın kıymeti para ile ölçülünce ifade olunan neticeye fiat denilir. Meselâ bir kitabın kıymeti, lira dediğimiz para ile ölçülüp bunda beş liranın kıymeti bulunursa o zaman kitabın fiatı beş liradır deriz.

İşte bu fiat mefhumu sınaî ve ticarî asrı olan asrımızın ana mekanizmalarından biridir. Hakikî manasiyle istihsâl fiata dayanır. Yani müstahsiller ancak maliyet fiatından fazlaya satabilecekleri malları istihsâl ederler. Bu sebeple fiatlar düşünce istihsâl azalır, yükselince çoğalır.

Paranın en mühim rolü kıymet ölçüsü olunca bunda her ölçüde aradığımız en bariz vasfı yani istikrarı aramalıyız. Pek iyi bilirsiniz ki metre ve yarda dediğimiz uzunluk ölçüleri gayet hassas vasıtalarla tesbit edilmiş olan ve katiyen değişmeyen uzunlukları temsil etmektedirler. Halbuki dünyada bugün en mühim ölçü olan kıymet ölçüsü için maalesef henüz bu itinayı gösteremiyoruz. Her memleketin kıymet ölçüsü olan parası bilhassa umumî harptenberi zikzaklar çizmekte devam ediyor. İngiltere, Fransa ve Amerika gibi malî kudretleriyle meşhur memleketler bile, bu hususta istisna teşkil edemiyorlar.

Parada istikrarsızlık bir memleketin uğrıyabileceği büyük felâketlerden biridir. Bunun bâriz misallerini umumî harpte, bundan sonra ve hatta yakın zamanlarda gördük ve hâlâ görmekteyiz.

Para yalnız mübadele vasıtası olmak itibariyle bir servet teşkil etmez. Altın sikke bir servettir çünkü kıymetli bir madeni muhtevîdir. Bu bakımdan da meselâ kömürle altın arasında fark yoktur. Fakat rayiç kıymetleri muhtevî bulundukları madenden fazla olan sikkeler ve bilhassa kâğıt paralar yalnız mübadelede kullanılacak birer vasıtadan ibarettir. Vasıtannı miktarı ise ihtiyaç ile mukayyet ve mahdud olmalıdır. Binaenaleyh her hangi bir zamanda memleketteki tedavül vasıtaları yani borç ödeme kabiliyetini haiz olan paarlar ihtiyaçtan fazla artarsa bunların kıymetleri düşer, çünkü bir memlekette yapılacak muamelelerin ve mübadelelerin yekünü mahduttur. Aynı kıymetteki mübadeleler daha çok para vahitleriyle yapılırsa bu para vahitlerinden her biri daha az bir kıymeti ifade eder. İşte her hangi bir zaman memlekette ihtiyaçtan fazla para tedavüle çıkarılırsa enflasyon dediğimiz hâdisе husule gelir ve fiatlar yükselir. Fiatlardaki istikrarsızlığın ise cemiyet için muhtelif bakımlardan zararı vardır.

Umumî Harp bize enflasyon zararlarının muhtelif misallerini göstermiştir. Şurası muhakkaktır ki harpte kâğıt para çıkaran her memleketi

fiatları yükselmiş ve fakat bazı memleketlerde, meselâ Almanya, Avusturya ve Rusyada fiat yükselişleri bilhassa harpten sonra devam etmiştir. Buralarda paranın kıymeti âdeta sıfıra inmiş ve milyonlarca aileler felâkete sürüklenmiştir.

Para kıymetinin düşmesi alacaklılar için zararlı, borçlular için kârlıdır. Netekim bizde dahi 1914 den evvel altın para ikraz edenler bunun yerine beşte, onda biri kıymetinde kâğıt para almışlardı. Para kıymetinin düşmekte olduğu bir zamanda bu vaziyetten istifade etmek isteyenler mütemadiyen borçlanırlar.

Sabit gelirli olanlar da enflasyon zamanında âdeta felâkete uğrarlar. Sabit gelirlilerden maksadım mütekaitler, tahvilât hâmilleri ve uzun müddetli kira mukaveleleri yapmış olanlardır. Senelerce çalıştıktan sonra bir tekaüdiye kazanmış bir ihtiyar yahut kocasından küçük bir maaş kalmış bir dul kadın tasavvur edelim: Eğer her hangi bir enflasyon neticesinde paranın kıymeti üçte veya dörtte birine inerse bu biçarelerin iştira kabiliyeti de üçte, dörtte birine iner yani kendileri için kat'î bir sefalet başlar. Umumî harpte ve bundansonraki enflasyon hâdiselerinde böyle bir çok misallere tesadüf olunmuştur.

Para kıymetinin düşmesi memlekette tasarrufu ortadan kaldırır. Halkı israfa teşvik eder. Tasarruf edip para biriktirmek daima zararlı olur çünkü gün geçtikçe biriken paranın alabileceği eşya miktarı azalır. Bu hususta âdeta klâsik hale gelmiş bir misal vardır: Umumî Harbin başlarında bir zengin Alman ölerек iki oğlundan her birine beşer yüz bin mark bırakmış. Oğullarından büyüğü her makul adamın yapacağı veçhile bu para ile devlet tahvilâtı almış küçüğü de elindeki serveti tamamiyle içkiye ve eğlenceye sarfetmiş yalnız hatıra olarak içtiği muhtelif içkilerin şişelerini saklamış. Almanyada enflasyon olup da mark kıymeti âdeta sıfıra indiği zaman sefih ve müsrif olan küçük kardeş büyüğünden zengin olmuş çünkü elindeki şişeleri bir milyon marka satmış.... Halbuki dûrendiş kardeşin elinde bir kaç şişe kıymeti kadar bile bir servet kalmamış.

Harpte sefahatin artmasındaki sebeplerden biri de kâğıt para ve enf-

lasyondur. Mütemadiyen kıymeti düşen parayı kimse elinde tutmak ve biriktirmek istemediğinden gayrı şuurî olarak israf artar.

Parada istikrarsızlık bulunduğu zamanlarda halk uzun müddetli mukavelelere itimat etmediği gibi hayat sigortasına da ehemmiyet vermez. Çünkü para alma veya verme taahhüdünden ibaret olan uzun müddetli bir mukavele ifa olunacağı zaman paranın ne vaziyette bulunacağını tayin güçtür. Hayat sigortası için de böyledir. Çünkü hayat sigortası bir nevi tasarruf demektir ve sigorta şirketinin taahhüdü de para iledir. Halbuki parada istikrarsızlık sigortayı da kıymetten düşürür.

Paranın istikrarsız bulunduğu bir zamanda ne devlet ve ne de hususi müesseseler için muntazam ve doğru bütçe ve bilânço tanzimine imkân yoktur. Devlet varidatını vergilerle tedarik eder. Bugünkü cemiyette ise bütün vergiler nakden ödenir. Şu halde parada istikrarsızlık olursa yani kıymeti düşer veya inip çıkarsa devlet eline geçecek varidatın kifayet edip etmiyeceğini bilemez. Eğer memlekette enflasyon başlamışsa bu bir daireyi faside halinde devam edip gider. Çünkü devlet malî müzayakada olduğundan enflasyona müracaat etmiş yani kâğıt para çıkarmıştır. Enflasyon ise paranın kıymetini düşürür ve fiatları yükseltir. Fiatlar yükselince devletin masrafları artar. Malî müzayaka şiddetlenir, daha fazla kâğıt para çıkarılır. Yeniden çıkan para, fiatları daha ziyade yükseltir.... bu, masrafları arttırır.... ve tekrar kâğıt para çıkarılır. İşte bu dairei faside Umumî Harpte ve ondan sonra bir çok memleketlerde kendini göstermiş, bazılarında nihayet para kıymeti sıfıra inerek yeni bir para çıkarılmış diğerlerinde ise para eski asıl kıymetinden muayyen bir nisbetinde düşükten sonra enflasyon durdurulabilmiştir.

Para hakkındaki bu umumî mütalâalardan sonra Türk parasının geçirdiği istihaleleri tetkik edebiliriz: Osmanlı devletinin ilk parası gümüştü ve akça namıyla basılırdı. Fatih Mehmet devrinden itibaren de altın sikkeler basılmağa başladı. Fakat biraz evvel bilmünasebe söylediğim gibi gerek akçanın ve gerek Flori, Sultanî, Eşrefî gibi isimlerle anılan altın sikkelerin ayar ve vezinleri zaman zaman malî müşkülât görüldükçe indirilmekte devam etmiş ve İkinci Mahmut devrinde vaziyet tahammül edilmez bir

hal almıştı. 1839 da Abdülmecit tahta çıktığı zaman para meselesi ıslahı icabeden işlerin başında geliyordu. İşte bu sebeple 1844 de yapılan para ıslahatında binde 916 $\frac{2}{3}$ ayarında 7.216 miligram ağırlığındaki sikke yani lira 100 kuruş olarak tesbit olundu ve beş, iki buçuk, bir, yarım ve çeyrek liralık sikkeler basıldı. Gümüşten yapılan sikke de yirmi kuruşluktu. Mecidiye denilen bu sikke 24 gram ağırlığında 830 ayarında gümüşten tereküp ediyordu.

Abdülmecit zamanında bir taraftan sikke sistemi ıslah edilirken diğer taraftan da harplar dolayısıyla artan malî müşkülâtı karşılamak üzere kâğıt para çıkarılmakta idi. Mamafi hemen umumiyetle yalnız İstanbula münhasır kalan bu kâğıt para memleketin umumî iktisadî düzeninde pek büyük bir tesir bırakmamış yalnız halkı kâğıt şeklinde paradan tevahhuş ettirdiğinden sonradan çıkarılan Osmanlı Bankası banknotlarının fazla taammüm etmemesinde âmil olmuştur.

Mecit zamanında çıkarılan kâğıt para bidayette el ile yazılmış ve % 8 faizli senetlerden tereküp ediyordu. Fakat sonraları faizsiz çıkarılan senetlerin de tedavül ettiği görülünce artık devlet masrafları hep kâğıt para ile ödenmeğe başladı. O zamanki devlet ricalinin kâğıt para hakkındaki fikrine bir misal olmak üzere yine klâsik hale gelen şu fıkrayı anlatırlar: Abdülmecit o zaman yeni inşa edilen bir sarayın kaç mal olduğunu Hazinei Hassa Nazırından sormuş ve 3,500 kuruşa yapıldığı cevabını almıştı. Nazırın bu cevapla ifade etmek istediği, sarayın inşasına giden 3.5 milyon liralık kâğıt parayı basmak için 3.500 kuruş masraf ihtiyar olunduğu idi. Bir kelime ile, Nazırın mütalâasına devletin kâğıt üzerine damga koymakla bir servet vücade getirdiği ve bunu vererek sarayı inşa ettirdiği fikri hâkim oluyordu.

Mecit devrinden meşrutiyete kadar para işlerimizde mühim bir değişiklik görülmez. Yalnız ilk kâğıt para 23 sene tedavülde kaldıktan sonra kaldırılmış fakat 1876 da yeniden kaime çıkarmak mecburiyeti hasıl olmuştu. Bu da üç sene tedavülde kaldı. Meşrutiyetten evvel para işlerinde teknik bakımdan alınan en mühim karar gümüşün serbest basılmasına nihayet verilmesidir. Malûmdur ki sikkenin ıslahında konulan prensibe gö-

re gerek gümüş ve gerek altın için memlekette serbest darp usulü vardı. Fakat sonraları gümüş madeni altına nisbetle kıymetten düştüğün den altın lira da gümüş mecidiyeye nisbetle prim yapmağa başlamıştı. Devlet de altın lirayı 102.6 kuruş olarak kabul etmek suretiyle bu primi resmen tanımış oldu. Nihayet mecidiyenin serbest darbına son verilmekle bu primin artmasına mani olundu.

Meşrutiyette para meselesi yeniden etüt edildi ve çok garip bir vaziyetle karşılaşıldı. Meselâ memleketin muhtelif yerlerinde altın ve gümüş sikkelerin 88 muhtelif rayici olduğu meydana çıktı. Bu devirde kuruşun üç kıymeti vardı: Altın kuruş, hakikî kuruş, mevzua kuruş. Bunlardan birincisi liranın 1/100 i, ikincisi 1/102.6 i ve üçüncüsü de 1/108 i idi. Ufak sikkeler memleketin iş hacmine nisbetle az olduğundan sarraflar ihtikâr yapmakta ve bu yüzden de halk zarar görmekte idi.

Muhtelif kıymetlerde hesaplanan kuruş ise hayalî ve (çürük para) denilen bir kuruştı. Bu çürük kuruşlar ile esasen bir kuruşluk gümüş sikke arasında hiç bir münasebet yoktu. Meselâ mecidiye 33 kuruş hesabıyla 7 kuruş olan bir şeyin satın alınması için 4 adet kuruşluk sikke vermek kâfi idi, çünkü $7 \times \frac{20}{35} = 4$ ediyordu.

Sikkelerdeki bu gibi karışıklıklardan dolayı memleketin muhtelif yerlerinde coğrafi ve ticarî vaziyetlere göre muhtelif ecnebi sikkeler tedavül ediyordu. Meselâ, Trabzon vilâyeti Rusyaya hudut olup oraya eşya ihraç etmekte olduğu gibi vilâyet ahalisinin bir kısmı da Rusyaya gidip çalıştıklarından bu vilâyette her nevi Rus paraları tedavül ederdi. Kudüse her sene ecnebi memleketlerinden bir çok ziyaretçi gelip giderdi. Gerek burada ve gerek Berutta Fransız liraları ve gümüş franklar geçerdi. Antalya ve İneboludan Mısıra odun, kereste ve meyve ihraç olunduğundan buralarda Fransız ve İngiliz liraları kullanılırdı. Zonguldaktan da maden kömürü ihracatı yapıldığından burada da Fransız ve İngiliz liraları bulunuyordu. Yemende ise Avusturyanın eski 1780 tarihli Mari Terez reyalleri esas sikkeyi teşkil etmekte idi. Cidede Hacca gelen Hintlilerin ve oradaki Hint tacirlerinin getirdiği rupyeler geçirdi.

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğunda eğer tâbir caizse diğerlerine ilâveten bir nevi para kapitülasyonu da vardı. İmparatorluğun banknot-larını ecnebi sermayesiyle müteşekkil ve hemen tamamıyla ecnebi idaresin-de bulunan bir banka çıkarıyor. Devletin resmî ve kanunî meskûkâtına ilâveten memleketin muhtelif yerlerinde muhtelif ecnebi paraları tedavül ediyordu.

Meşrutiyet devrinde bu dertlere çare bulmak için tedbirler araştırılır-ken araya Trablus, Balkan harpleri ve nihayet Umumî Harp girdi, ve para işleri ıslah edilecek yerde daha ziyade karıştı.

Bugünkü paramızın esasını teşkil eden kâğıt para 24 senelik bir hayata maliktir. Filen 1915 Temmuzundan itibaren tedavüle çıkarılmağa başla-nılan kâğıt paranın ilk kısmı Almanyanın Türkiyeye verdiği altın avans karşılığı idi. Bize avans olarak verilen altınlar mukavele hükümüne göre Almanyada ve Avusturyada kalacaktı. Hükûmet Osmanlı Bankasına mü-racaat ederek bu altınları almasını ve bu ankes mukabilinde statüsündeki salâhiyetine binaen 15,000,000 liralık banknot çıkararak kendisine ikraz eylemesini istedi. Banka bu malî muameleye tavassut etmiyerek hükûme-tin doğrudan doğruya kâğıt para çıkarmasına razı olduğunu bildirdi. Os-manlı Bankası 1876'da hükûmet malî müşkülâta uğradığı zaman da yine böyle yapmıştı.

Bunun üzerine hükûmet Düyunuumumiye Meclisiyle anlaştı ve Al-manyadaki altınlar mukabilinde burada kâğıt para çıkarıldı. Bu kâğıt para sulhun akdinden altı ay sonra altınla ödenecekti. Adeta bir altın se-nedi mahiyetinde olan ilk tertip evrakı nakdiyenin miktarı da fazla olma-dığından bir müddet altın lira ile başa baş tedavül etti. 1915 Teşrinisa-nisinin sonuna kadar yeni kâğıt paranın piyasada fazla bir tesiri görülmedi fakat harp devam edip de fazla paraya ihtiyaç duyulduğu zaman, Alman-yanın artık altın ikraz etmesine imkân olmadığından bu hükûmet bize al-tınla tediye olunacak hazine tahvilâtı verdi. Bunlar sulhten bir sene sonra ödenecekti. Osmanlı Hükûmeti de Alman tahvilâtını Düyunuumumiyeye tevdi ederek ikinci tertip evrakı nakdiyeyi çıkardı ve bu tarihten itibaren de altın lira prim yapmağa ve tedavülden çekilmeğe başladı. Yeni tertip çıktığından bir ay sonra bir altın lira kâğıt para ile 182 kuruş ediyordu.

İkinci tertibi diğer beş tertip kâğıt para takip etti. Mütareke imzalandığı zaman tedavüle çıkarılmış olan miktar ceman 161,000,000 lirayı ve altına nisbetle kâğıdın kıymetindeki düşüş de beşte biri bulmuştu.

Gerek Millî Mücadeleyi idare eden ve gerek bundan sonra yeni millî Hükûmeti kuran Devlet ricalimizin minnetle anılacak hareketlerinden biri de her türlü malî müşkülâta ve ihtiyaçlara rağmen Merkez Bankası kuruluncaya kadar yeniden kâğıt para çıkarmamış olmalarıdır.

Cumhuriyet devrinde paramızın madenî kısmı ıslah edilmeğe başlandı ve yeni Cümhuriyet bozukluk sikkeleri basıldı.

Unutulmamalıdır ki paranın bir mübadele vasıtası olduğunu kabul edersek mübadelât artınca para miktarının o nisbette artması, eksilince eksilmesi lâzım geldiğini takdir ederiz. Harpten evvel yani hemen her tarafta altın mikyası cârî olduğu zamanlar bu lüzum iki suretle karşılanıyordu. Evvelâ hasad zamanları ve sene başları gibi alış verişin çok olduğu zamanlarda muvakkaten artan mübadele vasıtası ihtiyacı ihraç bankalarının fazla banknot çıkarmasıyla karşılanıyor. Nihayet bu ihtiyaç devamlı bir surette arttığı zamanlarda, altın sikke basması serbest olduğundan, daha fazla altın para basılıyordu. Harpten evvelki zamanlarda bile mümkün mertebe altından tasarruf etmek ve daha az altınla daha çok mübadele vasıtası temin etmek için banknot kullanılmakta idi. Esasen on dokuzuncu asrın son yarısında fevkalâde artan dünya ticaret ve mübadelâtını yalnız altın sikke ile yapmağa imkân da yoktu. Binaenaleyh, denilebilir ki, banknot sistemi tam zamanında tekâmül etmiştir.

İşte para işlerinin en salim bir tarzda işlemesi elâstik bir banknot sistemine lüzum gösterdiği içindir ki hükûmetimiz 1930 da çıkardığı bir kanunla Cumhuriyet Merkez Bankasını kurmuş ve bu banka 1932 de faaliyete başlamıştır.

Bankanın kurulduğu tarihte tedavülde kalan kâğıt para (158,748,000) idi. Devlet bu parayı Merkez Bankasına devretti ve banka da bunları kendi banknotları olarak ödemeği taahhüt eyledi. Bankanın bu taahhüdüne karşı devlet bankaya aynı miktarda hazine bonosu verdiği gibi bir miktar da altın ve esham ve tahvilât verdi. Her sene hususî bütçelerden ayrılan

küçük bir miktardan teraküm eden para devredilmek suretiyle devletin bankaya olan taahhüdü ifa edilmektedir.

Banka, teşkilât kanunu mucibince karşılığı tamamiyle altın olarak yenden banknot çıkarabildiği gibi reeskont mukabili de banknot çıkarır. İşte memleketimizde para miktarına bir elâstikiyet veren ve ihtiyaçları karşılama imkânını temin eden bankanın bu mühim salâhiyetidir.

Şurasını katiyetle tekrar etmek lâzımdır ki para ancak bir vasıta, asıl servet istihsâl olunan maddî şeylerdir. Binaenaleyh, bazılarının düşündükleri gibi Merkez Bankasının kolay reeskont şartları koyarak memleketteki faiz haddini indirmesi yani, yalnız para miktarını artırmakla sermayeyi çoğaltması, mümkün değildir. Çünkü sermaye maddî olan, makine, bina, malzeme gibi şeylerdir. Yoksa bunların kıymetlerini ölçmek ve bunları mübadele etmek için kullandığımız para değildir. Bir gün içinde memleketteki kâğıt paranın yekûnunu iki misline bile çıkarsak hakikî sermayeyi artırmış olmayız, belki sermayeyi teşkil eden maddî şeylerin fiatları yükselir, iki misline çıkar. Merkez Bankası kurulduğu zaman % 7 olan reeskont haddi sonradan % 5 e ve nihayet % 4 e indirilmiştir. Bu ise ortaya fazla para konulmasıyla değil belki memlekette hakikî maddî sermayenin artmasıyla mümkün olmuştur.

O halde sorulabilir: Merkez Bankası 158 milyon olarak üzerine aldığı evrakı nakdiyeyi meselâ 938 sonunda niçin 204,744,000 liraya çıkarmıştır. Yukarıda izah ettiğim veçhile para miktarındaki artma ihtiyacı ya devamlı veya muvakkattır. Memleketimizde 1932 denberi görülen sınaî ve ticarî inkişaf vergi tahsilâtında ve ithalât ve ihracatta kendisini bariz bir şekilde göstermektedir. Sınaî ve ticarî inkişaf var demek memleketimizde daha fazla mübadele yapılıyor demektir. Fazla mübadele ise fazla mübadele vasıtasına lüzum gösterir. Mübadele fazlaştıkça bankalara daha çok senetler kırıdırılır. Bankalar da daha çok reeskont yapar yani Merkez Bankasına senet kırıdırırlar. Reeskont arttıkça da banka ihtiyaca göre tedavüle fazla banknot çıkarır. Görülüyor ki bu artış memlekette çoğalan ve mübadele olunan servete tekabül etmekte ve bittabi mahsûs bir enflasyon husule getirmemektedir.

Merkez Bankası mevsimlik ihtiyaçları karşılamak için de banknot miktarını arttırır. Meselâ hasad mevsiminde memlekette umumî bir ticarî faaliyet olur. Mahsul satılır, borçlar ödenir, yeni sene ihtiyaçları satın alınır. İşte bu mevsime mahsus olarak fazla paraya ihtiyaç olur. Bu ihtiyaç da yine bilvasıta karşılanır. Tüccarın senetlerini bankalar kırar, bankalar da ellerindeki para kâfi gelmeyince bu senetleri Merkez Bankasına reeskont ederler. Merkez Bankası, ihtiyaç görürse, bu senetler mukabilinde tedavüle fazla banknot çıkarır. Bu banknotlar memleketteki mübadelelerin yapılmasına yardım eder. Sonra bankalardan borç alanlar borçlarını ödemekle artık ihtiyaç kalmıyan para bankalara buralardan da Merkez Bankasına döner ve tedavüldeki banknot miktarı azalır.

Muhterem dinleyiciler, şimdiye kadar tebarüz ettirmek istediğim nokta şu idi: Bir memlekette en ehemmiyetli olan şey istihsâl ve bunun neticesi elde edilen servettir. Bu servetin mübadelesine yarayan para ancak bir vasıttadır. Altına ihtiyaç olmadan da para kıymeti muhafaza edilebilir ve devamlı bir mübadele sistemi kurmak için de muhakkak altına ihtiyaç yoktur. Fiat seviyesini ve piyasayı iyi gözliyen ve vaktinde tedbirler alan bir Merkez Bankası memlekette parayı müstakar bir mübadele vasıtası, bir kıymet ölçüsü olarak muhafaza edebilir. Bu sayede de uzun müddetli mukavelelere girişmek imkânı hasıl olur.

Memleketimizde, banka mevduatının ve sigorta mukavelelerinin artmakta olması, bu neticenin elde edilmekte olduğuna en büyük delildir. Paramızın dahilî iştira kabiliyetini garanti eden diğerk çok mühim âmil de devlet maliyesinin düzgün olmasıdır. Devletin bütçesi mütevazın oldukça para sağlam demektir. Çünkü bir memlekette parayı bozan en mühim âmil devletin malî ihtiyaçlarıdır. Harpten sonra gerek 1920 de ve gerek 1922 de yapılan beynelmilel mütehassıslar toplantılarının her ikisinde de para işlerine istikrar vermek için iki şeye teveccüh olunmuştu. Biri devletin bütçesini mütevazın bulundurması diğeri de bir Merkez Bankası kurup bunun malî ve teknik işlerine fazla müdahale etmemesi idi. Bizde bunların her ikisi de tahakkuk etmiş gibidir. Binaenaleyh altını ve karşılığını düşünmeden Türk parasına itimad edebiliriz.

Gelelim paramızın haricî kıymetine.... Buna biz kambiyo kıymeti diyoruz. Meselâ: bir isterlin 600 kuruş, bir frank 3 kuruş gibi. Hasbihalimin başında söylediğim gibi bir memleket parasının haricî kıymeti de istihsâle ve ihracata dayanır..... Filhakika harpten evvel paralar altına bağlı iken bir memleket parasının kıymetiyle diğeri arasında sabit bir münasebet vardı. Fakat o zaman bile eğer bir memleket hariçle alış verişinde daima borçlu kalırsa aradaki farkı altınla öderdi. Fakat bu uzun bir müddet devam edemez. Nihayet altın azalır ve hatta biter ve tabîî paranın kambiyo kıymeti de düşer.

Esasen milletler arasındaki ticaret tam manasiyle trampa esasına dayanır. Nasıl ki hiç bir insan, başkalarına verdiğinden fazla onlardan almakta devam edemezse milletler de böyledir. Hiç bir memleket uzun bir müddet harice sattığından fazla hariçten alamaz... Almağa devam ederse parasının kıymeti düşer yani ecnebi kambiyosu yükselir. Hakikatte bir memleket bütün diğerk memleketlere sattığı malların ve hizmetlerin yekûnunu bütün bu memleketlerden aldığı mallarla ve hizmetlerle mübadele etmiş demektir. Şu halde kıymetli maddeleri istihsâl etmekle ve bunları en münasip şekillerde satmakla ve alış verişimizde ihtiyacımız olan malların bedellerini bunlarla karşılamakla paramızı kambiyo da dahi oldukça müstakar tutabiliriz. Bugün Hükûmetimizin ve bütün diğerk memleketlerin yapmağa çalıştıkları da budur.

Şu halde hülâsatan diyebiliriz ki para meselemizin de en iyi hal sureti ve paramızın dahilî ve haricî kıymetini muhafaza etmenin en mükemmel usulü istihsâlimizi artırmak ve tedavüldeki para miktarını tedavül ihtiyacıyla mütenasip bir hadde bulundurmaktır.

Evlenme birliğinde eşlerin durumu

Yazan: Prof. Hüseyin Avni Göktürk

Ankara Hukuk Fa. Medenî Hukuk Prof.

Evlenme birliğinde eşlerin durumu (1)

Muhterem dinleyicilerim!

Evlenme deyince: Zamanımızın bazı kadınlarının ve hele bazı erkeklerinin biraz irkildiklerini ve yahut hiç olmazsa bir bıyık burduklarını görürüz. Acaba evlenmeye karşı bu istihfaf neden? Hattâ evlilik aleyhindeki bu düşünüş ve görüş tarzını açığa vuran ve ekseriya lâtife şeklinde söylenen bir takım tâbirler ve sözler de dilimizde eksik değildir. Meselâ: (Bekârlık sultanlık, ah bekârlık, bekârlığa derman olmaz, bekârken sultandım, nişanlandım vezir oldum, evlendim rezil oldum ilh...) gibi sözleri bazı evlilerin ağzından işitirsiniz. Çok kere lâtife mevkiinde kullanılan bu sözlerin ve tâbirlerin her halde ruhî bir hâletin ifadesi olduğunu söylemek lâzımdır. Evlilik hakkındaki böyle propagandacı mahiyette olan istihfafların sebepleri muhtelifdir. Evliliğin ne demek olduğunu, bunun eşlere ne gibi karşılıklı haklar ve vazifeler yüklediğinin iyice bilinmemesinin bu hususta tesiri vardır. Fakat bu hususta daha ziyade ahlâka bağlı sebepler ve fert olarak alınan insanın tabiatına bağlı sebepler ve dinî telâkkiler mühim rol oynar.

Fakat muhterem dinleyicilerim her şeyden evvel şu hakikatı tebarüz ettirmek icabeder:

Evlenme ve artma ferdlerin münferit hayatlarında olduğu kadar topluluk halinde yaşayan insanların (cemiyetlerin) hayatlarında da bir zarurettir. Başka ifade ile evlenme: İnsanların sevkitaabilerinde gizlenmiş ve kuvvetini ondan alan içtimaî bir zarurettir. Şu halde eğer cemiyetler ve

(1) 25 şubat 1939 da Ankara Halkevinde Prof. Dr. Hüseyin Avni Güktürk tarafından konferans olarak verilmiştir.

milletler var olmak istiyorlarsa evlenmeyi teşvik ve tanzim eylemek yani artmak ve çoğalmak ihtiyacındadırlar. Bu hareket noktasından kalkılınca evlenmeyi aynı zamanda bir millî vazife telâkki eylemek mümkündür. Şu halde memleketini ve milletini seven Türkler bekâr kalmamalıdırlar. Hatta bu hususta Devletin müdahalesinin lüzumunu da burada söylemeğe mecburuz. Bugün evlenmeyi korumak bekârları evlenmeye teşvik etmek, çok çocuk yetiştirmeyi teşvik eylemek hususlarında Almanya ve İtalyada Devlet tarafından pek çok ve müessir tedbirler alınmıştır. Bizde Devletin evlenmeyi ve çok çocuklu aileleri koruma bakımından müdahaleye henüz imkân bulamadığını söylemek lâzımdır. Türkiye gibi her şeyi yeniden yapılmıya mühtaç olan bir memlekette elbette sıra ona da gelecektir. Bizde de bilhassa şehir ve kasaba halkı bakımından bu müdahaleye kat'î zaruret vardır.

O halde eşlerin evlilik birliği dediğimiz aile yuvası içindeki haklarını ve vazifelerini iyice tesbit edersek ailede âhengin daha iyi kurulmasına yardım etmiş oluruz, ve belki bu vesile ile evlenme hakkındaki kötü fikirlerden de kurtulabiliriz.

Fakat evlenme birliğinde eşlerin bugünkü vaziyetini daha iyi anlıyabilmek için eskiden memleketimizde evlenmenin nasıl olduğunu kısaca görmek icabeder:
görmek icabeder:

Eskiden eşlerin evlenme birliği içindeki haklarını ve vazifelerini tayin eyleyen hukuk, kaynağını dinden alıyordu. Bu hukukun koyduğu kaide-lere göre eski evlenmelerde hemen her türlü haklar erkeğe aitti. Bir kere erkek dörde kadar karı alabilirdi. Bugünkü manasında evlenmek yoktu. Zaten evlenmede bütün hakların erkeğe ait olduğunu yani eşler arasındaki müsavatsızlığı bu hususta kullanılan tâbirlerden çıkarmak mümkündür. Meselâ (erkekler hakkında bir karı, iki karı.... dört karı aldı; karısını boşadı....terketti, itlâk etti ilh..) gibi tâbirler kullanılırdı. Fakat kadınlar hakkında ancak: (filâna vardı, filân erkeğe vardı, kocası kendisini boşadı...) denilirdi.

Her ne kadar o zamanki evlenmeğe de nazarî olarak bir mukavele gö-

ziyle bakılırsa da filiyatta öyle değildir. Yani evlenmeğe iki tarafın rızasıyla yapılmış bir mukavele gibi bakmak gerekirse de işin iç yüzü hiç te böyle değildir. Bir kere eskiden kadın kocasını serbestçe seçmek imkânına filen, ahlâkan ve örfen malik değildi. Bilhassa şehir ve kasaba kadını açık ve yalnız dolaşarak evinden çıkmağa mezun olmadığı için görücüleri beklemekten başka bir çaresi yoktu. Bazen bu bekleme pek te uzun olabiliirdi. Nihayet taliplerden birisini veya ilk geleni tercihe mecbur olurdu. Sonra bu seçimde ana ve babasının veya diğer yakın hısımlarının arzuları ekseriya kendisinininkinden daha fazla rol oynardı.

Eski zaman kızının haddi varsa babasının vermek istediği bir erkeğe varmasını. Demek ki evlenirken kadın kiminle evlendiğinin pek farkında bile değildir. Mamafih erkek te kadını ekseriya pek tanımazdı. Yekdiğerlerini ya uzaktan ve yahut kafes arkasından veya sokakta bir kere çarşaf içinde görmüşlerdir. Hattâ bu yüzden bazı çirkin aldatmalar da olurdu. Meselâ görücülere iki kız kardeşten en güzelini göstererek bilâhare çirkini vermek gibi ahlâkî sahtekârlıklara da tesadüf olunurdu. Erkek bu suretle aldığı karının üzerinde her türlü hakları filen haizdi. Vâkıa şeriat ona karısına hürmet ve yardım vazifesini yüklemişti. Fakat vazifelerini yapmazsa kendisini zorlayacak bir müeyyide, bir kuvvet yoktu. Şu halde karıyı erkek bazen kendi zevki için bir âlet, âdeta çocuk yetiştirmeğe yarayan bir mahlûk, nihayet her türlü ev içi ve hattâ köylerde ev dışı hizmetlerini görmekle mükellef bir hizmetçi gibi telâkki ederdi. Onun bu hizmetlerine mukabil de onu ve çocuklarını beslemekle mükellefti. Fakat bazen erkek karısından bıkarsa, karısı yaşlanırsa ve yahut artık hoşuna gitmezse üzerine bir, iki, üç kere daha evlenebilirdi. Hattâ bazan daha ileriye gider ve ahlâkî kayıtlardan da sıyrılarak zavallı kadını bazan döğmeğe, bazan da bunu yapmıya lüzum görmezse bütün kimsesizliği ile sokağa bile fırlatmağa (yani boşamağa) kendini haklı sayardı. O devirde böylece sokağa konan bir kadın eğer kimsesizse ölüme veya kötü hayata düşmeğe mahkûm demekti. Çünkü o zaman kadın henüz erkekle hayatta dışarda karşı karşıya gelmemiş ve hayata karışmamıştı. Böylece hayatın içine yalnız başına atıldığı gün sendeleyip devrilmekten başka nasibi yoktu. Evlilik birliğini bu manada anlıyan bir hukuk sisteminin çok fena olduğu-

nu söylemeğe bile lüzum yoktur. Neden yalnız bir taraf evlenmede hak sahibi olsun da diğer taraf yalnız borç ve mükellefiyet sahibi bulunsun. O halde kadını bu zelil mevkiden kurtarmak, erkeklerin kendilerini doğuranlara, büyütenlere, adam yapanlara ve onların cinsine karşı kurduğu bu zâlim hodbinklik sistemine bir nihayet vermek lâzımdı. Ancak bu suretle Türk ailesi kurtulabilecekti.

İşte yeni Türk medenî hukuku kadının bu kötü vaziyetine nihayet verdi. Evlenme birliği içinde onun vaziyetini erkeğinkine mümkün mertebe yaklaştırdı. Yeni Türk Devletinin yaptığı inkılâpların en mühimmi ve manalı ve Türk Milleti için en ehemmiyetlisi hiç şüphesiz yeni Türk aile hukukuyla tahakkuk ettirilen bu inkılâptır. Yeni Türk aile hukuku Türk kadınlarını eskiden evlilik birliği içinde tahammüle mecbur oldukları ıztıraplardan, müşkül ve elemli vaziyetlerden kurtarmıştır. Bugün artık karılar kocalarının kendi üzerlerine tekrar evlenebilmesi gibi feci ve tahammülsüz bir âkibetten masundurlar. Kocalar karılarını bir mal parçası, bir hizmetçi gibi diledikleri anda sokağa atamazlar, karı kocadan her ikisinin de aile ve çocuklar üzerinde hakları ve vazifeleri vardır. Şu halde bugünkü hukukumuzda eşlerin hukukî vaziyeti tamamen değişmiştir. Artık münhasıran erkeğin lehine bir evlilik müessesesi yoktur. Ancak ne bizim kanunumuz ve ne de diğer kanunlar evlenme birliğinde eşlerin vaziyetini tamamen müsavi bir hale de koyamamıştır. Hattâ burada şunu da bilmünasebe öğrenerek söyleyebiliriz ki ailede kadına bizim kanunumuzun verdiği ihtiram mevkii başka milletlerin kanunlarında verilmemiştir. Meselâ bizim kanunumuza göre eşler Fransız kanunundakinden daha çok fazla hukuk müsavatına yaklaşırlar. Bugünkü hukukumuzda göre evlenme karşılıklı rıza ile ve devlet memuru ve şahitler huzurunda akdolunur ve evlenme kütüğüne de tescil olunur.

Bu evlenme ile evlilik birliği denilen bir hayat birliği teşekkül eder ki bu birlik esas itibariyle ahlâkî ve daimî bir birliktir. Karşılıklı sevgi, saygı ve sadakat kaidelerine istinat eder. Çünkü evliler hayatlarını birleştiren artık bir daha ayrılmamak üzere müşterek hayatlarının ve yuvalarının saadetlerini temin etmek ve bilhassa çocuklar yapmak ve onları büyüte-

rek gerek kendilerine ve gerekse cemiyete faydalı insanlar yetiştirmek üzere bu birliği kurmuşlardır. Bütün bu maksatlar ise öyle kısa ve muayyen bir zaman için birleşmekle veya gayrı ahlâkî suret ve maksatlarla birleşmekle mümkün olamaz. Binaenaleyh ancak ahlâkî ve daimî bir birlikte bu maksatlar tahakkuk ettirilebilir. Ve ancak eşlere karşılıklı haklar ve vazifeler yaratan bir birlik bu gayelere erişebilir. Şu halde yeni kanunumuza göre eşler müştereken evlenme birliğinin saadetini ve çocukların terbiyesini temin etmek vazifesiyle mükelleftirler. Yekdiğerine karşı sadakat ve ihtimam göstermek mecburiyetindedirler. Bunların manası şudur: Kadın da gücünün yettiği kadar kocasına yardım etmeğe ve müşterek saadetin teminine mecburdur. Sonra bilhassa şu nokta üzerinde dikkatle durmak lâzımdır ki sadakat vazifesi yalnız kadına değil erkeğe de terettüp eder. Yani kadın nasıl kocasına sadık olmağa ve bütün harekâtını kocasının bilmeğe hakkı varsa erkek te aynı suretle karısına sadık kalmağa ve ailesini hiç bir zaman ihmal etmemeğe mecburdur.

Eşlerden her birisi diğ erinin şeref ve haysiyetini ihlâl edecek hiç bir hareket yapamaz. Meselâ eşlerden birinin oyun ve kumar iptilâsı, içki düşkünlüğü ve yahut gayrı muntazam hayat yaşaması meselâ evine muntazaman geç gelmesi ve aile vazifelerini ihmal etmesi halinde diğ er taraf hâkime şikâyetle bulunabilir. Hâkim de bu uygunsuza ihtarda bulunur; hattâ eşlerden birisinin sıhhati şöhreti veya işinin terakkisi müşterek hayatın devamı yüzünden tehlikeye düşerse, tehlikeye düştüğü müddetçe bu eş hâkimin kararıyle ayrı bir mesken edinebilir. (Meselâ: Koca hastalık almış olsun ve yahut karı evinde terzilik, ebelik veya doktorluk etsin ve fakat kocanın fazla çapkınlığı yüzünden işi ve şöhreti hâlel görsün).

Nihayet meselâ eğer koca aileyi beslemek veya diğ er aile vazifelerini yapmak hususunda ihmal gösterirse o vakit karı hâkimden alacağı karar ile kocasının borçlularının borçlarını kocasına değil kendi eline ödemelelerini isteyebilir.

a) Kocanın evlilik birliği içindeki hususî durumu:

Yukarıda tarif ettiğimiz ve evlenme ile doğ an evlilik birliğinin başı reisi kocadır. Başlarken iki kişiden ibaret olan ve sonradan çocukların

iltihakiyle de çoğalan evlenme birliğinde muhakkak bir baş tayin etmek lâzımdır. Aksi halde orada da anarşi olur. Bu baş vaktiyle olduğu gibi bugün de kocadır. Ve kocanın bu sıfatla haiz olduğu bir takım haklar ve salâhiyetler mevcuttur. Ancak bu haklar ve salâhiyetler gayet çok tahdidde uğramıştır. Koca salâhiyetini aşarsa hâkim derhal işe müdahale eder. Evvelâ koca aile birliğinin reisi sıfatıyla onu temsil eder. Yani aile birliği namına yapılacak her türlü muameleleri yapabilir. Hattâ karının birliği temsil edebileceği yerlerde dahi koca birliği temsil edebilir.

İkinci olarak ta, müşterek ikametgâh tayin etmek hakkı kocaya aittir. Binaenaleyh karı kocasına (ben senin oturacağın veya gideceğin yere gitmem, ben kendim için bir ayrı ikametgâh tutup Ankarada veya İstanbulda kalacağım, var sen memuriyetin mahalline yalnız git) diyemez. Karı hasta bulunursa bittabi gitmiyebilir. (Meselâ karısı ağır hasta ve yahut uzun seyahatlere tahammül etmiyecek kadar hasta olan bir zabitin veya bir memurun Hâkkâri veya Vana tayin olunması halinde karı kocasını tâkibe mecbur değildir).

Sonra eğer koca ikametgâhında meselâ metres besliyorsa ve yahut işret âlemleri yapıyor ve uygunsuz eğlence meclisleri toplıyorsa bu takdirde de karı kocasını ikametgâhında takip etmeğe mecbur değildir. Nihayet koca karısını zaten yıllardanberi terketmiş veya ihmâl etmiş ise karı yine ayrı yaşayabilir. Eşler çocuklar üzerinde velâyet hakkını müştereken kullanırlar. Fakat aralarında ihtilâf olunca kocanın reyi tercih olunur. (Meselâ çocuğa terbiye vermek meselesi) Aileye ismi koca verir. Karı ve çocuklar kocanın soyadını taşırlar.

Görülüyor ki eşler arasında evlilik birliğinde bu bakımlardan müsavat biraz ihlâl edilmiştir. Fakat bunun haricinde her bakımdan müsavat vardır. Evvelâ bir kere bugün artık kadın eşini daha iyi seçebilmek imkânlarına hem filen ve hem içtimâî bakımdan ve hem de hukukan maliktir. Evlilik birliği içinde kendi haklarını ve şerefli vaziyetini koruyabilmek için yukarıda izah ettiğim şekilde hâkime her an müracaat edebilir. Nihayet en son çare olmak üzere de erkek eş kadar kadın eş te boşanma veya ayrılma talebinde bulunabilir. Artık boşanma işi eskiden olduğu gibi yal-

nız erkeğe ait boşama şeklinden çıkmıştır. Şimdi artık bu hak boşanmayı **hâkimden** istemek şeklinde her iki tarafa da verilmiş bulunmaktadır. **Binaenaleyh** ortada muayyen boşanma sebeplerinin (zina, cana kast, pek fena muameleler yapma, haysiyetini ihlâl etme, hakaret, terzil edici bir cürüm işlemek, haysiyetsiz bir hayat yaşama, terk akıl hastalığı, ve nihayet umumî bir sebep olan geçimsizlik) mevcudiyeti halinde eşlerden kabahatsiz olan taraf boşanmayı veya ayrılmayı talep edebilir. Boşanmaya ancak **hâkim** tarafında nkarar verilmek lâzımdır. Binaenaleyh bugün artık taraflardan hiç biri diğerini boşayamaz. (Talâk artık mevcut değildir.)

Yukarıda evlilik birliğinde erkek lehine karınınkinden fazla bazı hakların mevcudiyetinden bahsettim. Fakat buna mukabil erkeğin daha fazla mükellefiyetleri vardır. O evlenmenin yüklediği en esaslı vazifeyi üzerine almakla mükelleftir: Yani karıyı ve çocukları beslemekle mükelleftir. Bunun neticesi olmak üzere erkek evin idaresi için her türlü vesaiti temin etmekle ve bunun için icap eden paraları karıya icabında ödemekle mükelleftir. Mamafih karı bu hususta dava hakkına malik değildir. Erkeğe kanunca yükletilen bu mükellefiyetin bir neticesini ortaya koymak icap eder ki o da evli kadın kaideten dışarda çalışmağa yani para kazanmağa mecbur değildir. Evin geçimi için bizzat koca tarafından veya karı tarafından yapılan masrafları koca öder.. Mamafih aralarındaki evlenme rejimi ne olursa olsun karı da evlilik birliğinin masraflarına muktedirse iştirak eder. Bu iştiraki evvelâ evin ve işlerinin görülmesi ve yürütülmesi için şahsi emeğini katmasıyla olur; saniyen karının kocasına malî yardımda bulunmasıyla olur. Meselâ karı varidatının bir kısmını veya tamamını ev masrafına karşılık olmak üzere bırakmasıyla olur. Tabî bazan ailede yapılması icap eden fevkalâde masraflar için de karının iştiraki lâzımdır. Evlenme birliğinin bütün borçlarından ise yani harice karşı münhasıran koca mesuldür.

b) Karının hususî durumu:

Yukarıda söylediğim gibi bugünkü medenî kanunumuz karıya ailede ve hattâ cemiyette lâyük olduğu hürmet ve şeref mevkiini temin etmekle beraber onu tamamiyle erkeğe müsavi kılmamıştır. Yani evlenme birliği-

nin ve ailenin selâmeti namına karı kocasının evlenme birliğinden doğan kudret ve salâhiyetine tâbi olmak zaruretindedir. Evli kadının yapabileceği muameleleri ikiye ayırmak mümkündür. Birisi karının evlilik birliği namına yaptığı muameleler, diğeri de kendi namına yaptığı muamelelerdir.

1 — Karının evlilik namına yaptığı muameleler:

Karı evlilik birliğini bazı işlerde temsil etmeğe mecburdur. Meselâ evin idaresi mutbak ve saire işleri evin temizliği çamaşır ve saire işleri için evde erkekten ziyade kadın mesuldür. Şu halde bu işlerin icap ettirdiği muameleleri görebilmek salâhiyetini haizdir. Binaenaleyh bundan mütevellit bütün borçları koca ödemekle mükelleftir. Bu yüzden karının haiz olduğu salâhiyetin adına frenkler karının anahtar kudreti derler. Zira evin anahtarları karıdadır. Fakat karı bu salâhiyetin şumulünü aşamaz. Bu da ancak yiyecek ve mutfak eşyası mutak çamaşır ve giyecek eşya ev idaresine müteallik alât ve edevat ve eşya satın almak evin temizliği çamaşır ve saire için icap eden kimseleri ücretle tutmak ilh.

Bu işlerin takdirinde mahallî örf ve âdete, ailenin malî vaziyetine ve içtimaî şartlarına bakmak ve objektif olarak vaziyeti takdir etmek gerektir. Eğer karı bu temsil salâhiyetini suiistimal ederse (meselâ pahalı ipek çoraplardan bir düzüne veya bir kürk almak) o vakit bu salâhiyeti koca kendisinden geri alabilir. Bunu da koca ya hususî bir şekilde alâkadarlara satmış karısına mal satmamalarını tenbih etmek suretiyle yapar ve yahut daha sert bir şekilde ilân eder.

Karı bu yukarıda izah eylediğim normal temsil salâhiyetinden maada kocası tarafından aileyi daha geniş bir salâhiyetle temsil eylemek hususuna mezun kılınabilir. Buna da karının fevkalâde temsil salâhiyeti denir. Bu zımnen dahi verilmiş olabilir. (Kocası uzun zaman başka yerlerde bulunan bir karının ev kiralaması ilh....) gibi bu kira borçlarını koca ödemekle mükelleftir.

2 — Karının kendi namına muamele yapması:

Prensip itibariyle karı kendi namına her türlü hukukî muameleler ya-

pabilir. Hattâ karı üçüncü şahıslarla olduğu gibi kocasıyla de mukaveleler akdedebilir. Evli kadın dava ehliyetini haizdir. Yani kendisi dava ikame edebileceği gibi kendisi aleyhine de dava ikame olunabilir. Nihayet evli kadın muayyen bir meslek veya sanatı da müstakillen icra edebilir. Ancak karı muayyen bir meslek veya bir sanatı icra için meselâ muallimlik etmek ebelik doktorluk mühendislik daktiloluk ilh. için kocasının müsaadesini almağa mecburdur. Bu müsaadeyi almadan yapamaz. Şayet koca bu müsaadeyi sebepsiz olarak vermezse karı hâkime müracaatla müsaadeyi ondan alabilir. Karı mukaveleler dahi yapabilir dedim. Filhakika karı kendi malları üzerinde gerek başkalariyle ve gerek kocasıyla her türlü mukaveleyi yapabilir. Prensip itibariyle karının bu mukaveleleri hiç bir makamın tasdikine mühtaç olmadan muteberdir.

Yalnız karı koca arasında mal ortaklığına tâbi mallara ve mal birliğine karının getirdiği şahsî mallarına dair karı ve koca arasındaki mukaveleler sulh hâkiminin tasdikine tâbidir. Kezalik karı başka kimselerle yaptığı mukavelelerde kocası lehine vecibe üstleniyorsa (meselâ kocası lehine kefil oluyorsa) bu mukavelelerin de sulh hâkiminin tasdikine tâbi olması ve haricen hüküm ifade etmesi için noterlikçe ilân edilmesi şarttır.

**Türkiyede İctimaî Siyasetin Tarihçesi, ehemmiyeti ve
başlıca meseleleri**

Yazan: Ziyaeddin Fahri
İst. Ü. İhtisas Fakültesi Doçenti

Türkiyede İçtimai Siyasetin Tarihçesi, ehemmiyeti ve başlıca meseleleri

Yazan: Ziyaeddin Fahri

Takriben yirmi senedenberi manevî ilimlere ait istilâhlarımız arasına bir «İçtimai Siyaset» sözü girmiş bulunuyor. İklim bize yabancı gelen bu iki kelimelik ifade, hakikatte lisanımızda bir klişe olarak ekseriya kullanılan Basireti İçtimaiye ifadesine tekabül eder. Bu iki tarzı ifade, zannıma göre, kültür hayatımıza tesir eden iki yabancı lisan ve kültürün doğurduğu bir ikiliktir. Filhakika Fransız tesiri bizde daha önce olduğundan ve Fransızlar «İçtimai Siyaseti» daha ziyade «Prévoyance sociale» ile ifade ettiklerinden bunun tam ve doğru bir tercümesi olan Basireti içtimaiye veya İçtimai basiret sözüne karşı daha çok aşinalık duyuyoruz. İçtimai Siyaset tâbiri ise Almanların Sozialpolitik'inden aldığımız tesirin mahsulüdür. Umumî Harbin son senelerine doğru Üniversitemize getirilen Alman iktisatçıları bu tesire vasıta olmuşlardır.

Şimdi mevzuumuza girelim: İçtimai Siyaset nedir? Bu nokta hakkında bir kaç söz söyledikten sonra asıl mevzuumuzla karşılaşacağız.

İçtimai Siyasetçiler, İçtimai Siyaset hakkında bir çok tarifler vermişlerdir. Bu tarifler içinde en ilmîsi İçtimai Siyaset «İçtimai sınıflar arasında müvazene ve âhenk tesis için siyasi bir otoritenin, devletin itti haz etmesi lâzım gelen tedbirler ve istikametler bilgisi» tarzında telâkki eden tariftir. Bilgi diyoruz, çünkü tıp bilgisinin biyoloji ilmine nispeti ne ise İçtimai Siyasetin de iktisat ve içtimaiyat ilimlerine nispeti de aynı şeydir. Daha felsefî bir tarif vermek istenirse İçtimai Siyaseti şu suretle tarif et-

mek icap eder: İçtimaî Siyaset, sadece iktisadî eşyayı nazarı dikkate alan iktisada ahlâkî prensipleri sokan, sadece otoritesini tesis etmek endişesinde olan devlete de ahlâkî gayeler telkin eden bir disiplindir. Filhakika İçtimaî Siyaset, iktisada siyasetin moralize olması, ahlâkileşmesi ile başlamıştır denilebilir. Liberaller bu ahlâkileşmeye ihtiyaç olmadığı kanaatinde dirler: Çünkü fertçilik ve hürriyetçilik siyasî sahada olduğu gibi iktisadî sahada da bizi en iyiye sevkedecektir. Bir nevi sosyolojik Darvenizm yapan, yani mücadele ve rekabeti İçtimaî ıstıfa ve seçilme için vasıta addeden mütefekkirler, emekçi sınıfa bile devletin müdahalesini istemek tavsiye ediyorlar. Devlet müdahale ettiği takdirde amelenin patronluğa çıkabilmesi ihtimali kalacaktır. Bir liberal ameleye şöyle hitap ediyor: — Ben de vaktiyle senin gibi idim, fakat alın teri ve göz nuru ile çalıştım bu vaziyete geldim. Sen de benim gibi hareket et.

Diğer taraftan asıl sosyalistlerde iktisadın ahlâkileşmesini, yani eşya ile insan münasebetin düşünülmesini istemiyorlar. Liberaller, liberalizmin tabiî bir nizama istinat ettiğini, her türlü müdahalenin bu nizamı altüst etmekten başka bir netice vermiyeceğini söylüyorlardı. Marksist sosyalistlerde bize kanunî bir zarureten bahsediyorlar. Tabiî nizam, daha doğrusu kapitalist istihsalin bünyesindeki zaruret emekçi sınıfın istismarını emretmektedir. Bu istismar, tabiî ve zaruridir. Bu istismar olmalı ki istihsal merkezileşsin sermayeyi elde toplansın fakat istismarın, istihsal merkezinin ve sermaye terakümünün zaruriliği, bizi başka zarurî bir münasebete götürecektir: Temerküz eden istihsal ve teraküm eden sermaye bir gün pek zarurî olarak patlak verecek, burjuvazi için bir kadastrof, bir felâket, ameleye için de kurtuluş vukua gelecektir. Böyle bir kurtuluştaki emekçi sınıf yalnız kollarını bağlayan zenciri kaybedecektir.

Görülüyor ki içtimaî siyaseti kabul etme her iki doktrinin de istinat ettiği nokta «tabiî kanun» fikridir: Bu tabiî kanuna devletin müdahale etmesine lüzum yoktur. Fakat yakından araştırıldığı takdirde her iki doktrinin de tenkidi böyle bir müdahalenin, yani İçtimaî Siyaset yapmanın, cemiyetin bünyesine mahsus bir kanunilik seciyesi taşıdığını gösterir. Bir defa liberalizm, istihsal vasıtalarının kimlerin elinde bulunduğunu, mül-

kiyeti ve veraseti kabul eden bir hukuk rejiminden istifade etmekte bulunan sermaye ve mülkiyet sahipleri yanında her ne sebepten olursa olsun istihsal vasıtalarından mahrum zümrelerin mevcut olduğunu görmüyor. Aynı liberalizm, emekçi sınıftan patronluğa ve kapitalistliğe yükselmiş bir kaç emekçinin bulunduğunu göstermekle, vakıaları zorlamaktadır. Gerçekten, on sekizinci asrın sonunda ve on dokuzuncu asrın yarısında bunu tasdik eden misaller yok değildir. Fakat bu teknik inkişafın bir defa vukua gelen pek ender misalleridir. Bu misallerin zamanımızda vukua gelmesi ise imkânsızdır. Çok tezgâh sahibi bir dokuma amelesinin her hangi bir ilmî ve teknik keşfini tatbik neticesinde, birden yükselivermesi hali zamanımızın iktisat tarihine tamamiyle yabancısıdır. Diğer taraftan istihsal vasıtalarından mahrum olanların bu mahrumiyet yükünü, kendilerinin maddî vemanevî kabiliyetsizliklerine atfetmekte ne dereceye kadar haklıyız? Bu nevi kabiliyetler bakımından, istihsal vasıtalarından mahrum olanların, olmayanlara nispetle daha üstün olmadıklarını kim söyleyebilir? Nihayet Darvenizmi, liberalizm ve fertçilik doktrinleri ile içtimâî hayata sokanlar, kraldan ziyade kralcılık yapıyorlar. Bizzat Darven hayvan nevileri içinde rekabetin imkânsız ve hudutsuz olmadığını, yardım ve sempati hislerinin mevcut bulunduğunu söylerken, biz hayvan serilerinin en yükseğini teşkil eden insan cemiyetlerinde imkânsız ve hudutsuz bir rekabeti nasıl kabul edebiliriz.

Esâsen biz kabul etsek te etmesek te iktisadî ve içtimâî vakıaların, fertlerin fantazi ve mantıklarından ayrı olan mantığı kendisini empoze etti. İçtimâî siyasetin demokrat memleketlerde olduğu kadar otoriter memleketlerde de gittikçe artan ehemmiyeti, liberalizmin doktrinciliğine karşı bir reaksiyondan başka bir şey değildir.

Aynı tenkit Marksistlere karşı daha kuvvetle yapılabilir. Liberalizmin ileri sürdüğü tabîî nizam, ne kadar gayrı tabîî bir vaziyet ise, marksizmin iddia ettiği zarurî inkişaf ta aynı derecede gayrı vâki bir haldir. Daha Marksın hayatında neşredilen istatistikler bu inkişafın

1 — Fakirleşme

2 — Temerküz

gibi istikametlerini tekzip ediyordu.

Devlet müdahalelerinin bu inkişafa hiç bir tesiri olamayacağını söyleyen Marks, ne gariptir ki İngilterede İctimaî Siyaset tedbirlerinin emekçi için hayırlı neticeler doğurduğunu inhiraf eder. Fakat liberaller gibi sosyalistler de itiraf etsinler, etmesinler, iktisadî ve içtimaî vakıaların mantıkî yürüyüşü, kapitalizmin müdahalesiz inkişafının değil, bilâkis müdahaleciliğin liberalizme nüfuz etmesinin zaruretinin gösterdi.

O halde hâdisata ister liberazim gözü ile, ister sosyalist adesesı ile bakalım: İctimaî basiret, gene cemiyetin bünyesinden gelen tesir ve nüfuzlarla sınırsız liberalizmde, mufrit sosyalizmin de iddialarını tekzip etti. Eğer Marx'ın kabul ettiği Hegel diyalektiğini tatbik ettiğimiz taktirde diyebiliriz ki İctimaî Siyaset liberalizm ile sosyalizmin bir sentezini teşkil eder.

Bu suretle içtimaî siyasetin liberalizm ve sosyalizm karşısındaki vaziyetini gösterdikten sonra memleketimizde içtimaî siyasete ne derece ihtiyaç olduğunu, içtimaî siyaset meşguliyetlerinin tarihçesini araştıracağız.

İctimaî siyaset, garbî Avrupada ve şimalî Amerikada liberalizm tezi ile sosyalizm antitezinin birleşmesinden çıkan bir sentezdir dedik. O halde Türkiyede böyle bir sentezin mevcudiyeti için, sentezi vücade getiren dava ve nakizî davaların bulunması lâzım değil midir? Bir başka tâbir ile bir taraftan liberalizmin ve kapitalizmin hâkimiyeti, diğer taraftan buna karşı gelen ihtilâlci sosyalizmin mevcudiyeti icap etmez mi? Bu iki cereyan, garbî Avrupadaki şümûlü ve manası ile Türkiyede mevcut olmadığına göre Türk içtimaî siyasetine lüzum yoktur denebilir.

Fakat biz meseleyi bu tekâmülcü gözle görmeyeceğiz. Türkiyenin beynelmilel bir iktisad cihazı içinde kendisine mahsus bir yeri olduğu, bilhassa Devlet tarafından güdülen bir sınaileşmenin Türkiye için hayatî bir mecburiyet teşkil ettiği bir zamanda tam bir Avrupa memleketi gibi en-dividüalizm ve sosyalizm tezlerini birleştirme vaziyetinde bulunduğumuza

şüphesiz yoktur. İnkılâbımızın diğer safhalarında olduğu gibi, iktisadî safhasında da Avrupanın geçirdiği merhaleleri tedricî bir surette geçirmek lüzumundan uzağız. Bu itibarla Türkiye içtimâî siyaset tedbirlerini düşünmeğe bilfiil mecbur bulunuyor.

Fakat siyâsî taazzuva kavuşmuş bulunan bütün halklar, içtimâî siyaset denen meselelerin ruhuna hemen her asırda âşinâdırlar. Meselâ bugünün Türk içtimâî siyaseti köylü, emekçi, memur zümre ve sınıflarının ihtiyaçlarını düşünüyor. Fakat dünün de kendine göre meseleleri yokmu idi? Asıl mülk ve toprak sahibi bir devlet ile, bu toprağın parçalarına timar ve ziamet olarak tasarruf edenler, nihayet bu toprak üzerinde çalışan reaya arasında bir takım içtimâî münasebetler yok mu idi? Bu münasebetler çağlarının ideolojisine ve hukukî, ahlâkî nizamına göre tanzim edilmiyor mu idi? Osmanlı İmparatorluğunun teşkilâtını yakından bilenler Devlet, timar, ziamet erbabı ve reaya arasındaki iktisadî münasebetlere ait usul ve nizamın sağlamlığına da vakıf ve hayrandırlar. Keza bu münasebetlerin bozulmasına karşı vakit vakit yükselen sesler, meselâ Kâtip Çelebi'de, Naima'da, Koçi Bey'de görülen feryadlar, ıslahat cereyanları bilhassa bu ıslahatı formülleyen lâyhalar meşumdur. O halde Türkiyede içtimâî siyasetin tarihçesini anlamak için bütün medeniyet tarihimizin tâbî olduğu bir tasnifi göz önünde tutmak lâzımdır:

I — Avrupa ile temasdan önceki içtimâî siyasetçiliğimiz,

II — Avrupa ile temasdan sonraki içtimâî siyasetçiliğimiz,

Filhakika uzaklara gitmeksizin sadece Osmanlı İmparatorluğunu göz önüne aldığımız zaman bu imparatorluğun bünyesi ile ilişkili bir içtimâî siyasetin bulunduğu inkâr edilemez. Şu kadar var ki böyle bir içtimâî siyasetin gayesini düşünmek lâzımdır. Yoksa muasır içtimâî siyasetin meşgul olduğu meselelerin, Osmanlı İmparatorluğundaki içtimâî siyaset taslaklarından bulunduğunu söylemek çok yanlış olacaktır.

Avrupa ile temasa gelinceye kadar içtimâî siyaset namı altında toplanabilecek fikrî nesainin umumî iki karakteri vardır: Evvelen bunların çoğu dinî - ahlâkî bir idealizmden mülhem pragmatik telekkilerdir. Hemen hepsi müellifler tarafından devrin pâdişahına ve ricaline verilmiş na-

sihatlerden teşekkül eder. İsimleri de bunu gösterir: Nasihatname, nasihatülmülûk, Nasayihname, Siyasetname... v.s. Sâniyen realist bir manzara arzeden az kısmında da derli toplu bir nazarı cehtin eseri olmaktan uzaktır. Şimdi bu mütalâalarımızı ispata yarıyacak bir kaç misal vereceğim.

Bir takım ihtiyarî kayıtlarla içtimaî siyaset vesikası olarak karşılanmasını ileri sürdüğümüz de «nasihatname» ler millî kültür tarihçilerimizden Bursalı Tâhir beyin bir tetkikine göre, sekseni mütecavizdir. Bunlardan biri «Enisülcelis» ismini taşıyan olup Ankaralı olduğu anlaşılan Kasım isminde biri tarafından ikinci Murada hediye edilmiş bir risâledir. İçinde sultanların reayaya karşı nasıl amel etmeleri lâzım geldiği anlatılıyor. On yedinci asra atladığımız takdirde bu nev'in mükemmel bir nümunesine rastlarız. Filhakika tarihçilerimiz arasında olduğu kadar içtimaî meselelerle iştigal edenler arasında da ismi geçen Kâtip Çelebî, bizi alâkadar eden düşüncelerini Düsturülamel adındaki risâlesinde anlatıyor: Kâtip Çelebî, birinci derecede ehemmiyeti hâiz İslâm müverrihlerinden İbni Halidun'un bir talebesi olmak itibarile onun devleti bir uzviyet addeden siyasî felsefesinden müteessirdir. Ona göre uzvî muayyeniyetîn «Nümâ-Vükuf - İnhitat» dan ibaret yürüyüşü siyasî bünyede de mevcuttur. Fertte son merhalenin gösterdiği «inhirafı mizaç» hali, devlette de görülür. İşte siyasî bünyenin de son merhalesinde «mülk» ün devletin mizacı inhiraf eder: Sınıflar ve zümreler arasındaki âhenk bozulur. Bu âhengi temin ve iade için «mülk» ü yaşatan «raiye» in bulunduğu mintakalar ise gittikçe harap oluyor. Kâtip Çelebî'yi dinliyelim: «Ben 1045 tarihine gelinceye kadar on iki sene memâlikî mahrusede gezip ekseri karyeleri harap gördüm.. Bu...nun bir sebebi izafî tekliftir.... reaya fukarası tez'if olunan takâlifi şakka uhdesinden gelmezler iken.... münasip sahibi zalemenin... taaddisine takat getirmeyip âlem harap ettiğine şüphe yoktur.» Burada Kâtip Çelebî'nin iktisadî buhranın o zamanın iktisadî şeniyeti ile alâkasını burada araştıracak değiliz.

İçtimaî siyaset ile alâkadar müellifleri takip ederken bunların arasında Koçi Bey ve lâyihasını hatırlamamak mümkün müdür? Dördüncü Murada takdim edilen bu lâyiha, Avrupa müsteşriklerince dikkate şayan bir içti-

maî siyaset vesikası addediliyor. 1725 de Pétis de Croix tarafından Fransızcaya tercüme edilen ve Hammer'in Osmanlı tarihinde hayranlıkla bahsedilen bu lâyihaya, bizdeki içtimaî siyasetin tarihçesinde belli başlı bir mevki vermek lâzımdır. Lâyihayı tahlil eden Alman âlimi BEHRNAUR'in gösterdiği gibi Koçu Bey şu noktalara ehemmiyet veriyor:

1 — Zaamet ve timarların eski ve kendi zamanındaki hallerini mukayese,

2 — Devlet ricalinin içtimaî meselelere karşı lâkaydisi,

3 — Zaamet ve timarın ıslahı çareleri.... v.s.

Montesqieu şark milletlerinde içtimaî ve siyasî meselelerin hakikati kavramak kabiliyetsizliklerine işaret etmiş idi. Koçi Beyden bahseden Behrnaur, bu hükmün yanlışlığını anlamak için, Türklerin Montesqieu'su olan Koçi Beyi iyice bilmek lâzımdır diyor. Şüphesiz bugünkü içtimaî siyasetin istigal ettiği içtimaî sınıflar ve aralarındaki müvazene meselesi, Koçi Beyin lâyihasında aranamaz. Fakat içtimaî siyasetin geniş bir tarifi her devrin ve her çağın içtimaî siyaset meselelerini ihtiva edecek bir tarifi Koçi Bey lâyihasını kendi mevcudiyeti için bir vesika olarak gösterebilir.

Bu lâyihacılık an'anesinin son nümunelerinden birini Tarbzon Vâililiğinde bulunmuş olan Ali Paşa'da görüyoruz. Ali Paşa «Tertibi Cedit» ismini verdiği lâyihasında bilhassa İstanbulun diğer memleket parçalarına nisbetle müstehlik olan hususiyetlerine temas ederek şu şekilde şikâyetle bulunuyor:

«Şimdi herkes: - İstanbulda teklif ve tekâlif yok bir cayı rahattır, gıdalarını Pâdişah ve Vezir taahhüt etmiştir, deyu ev göçleriyle her taraftan peyderpey her taraftan İstanbula râhi olup vardıklarında her biri bir mahalle intihap ile kimi kadılık kimi naiplik, ve kimi mültezimlik alıp her biri bir tarikle varıp Anadolu ve Rumeli fukaralarını yakıp yıkıp celbi emval edip İstanbulda büyük binalar ve müteaddit yalılar peyda edüp safalarına meşgul olurlar ve esnaf mekuleleri dahi bütün gün kahve ve seyirlerde evkat geçirüp dünya yanmış veya yıkılmış vazifeleri olmayup hemen

zevklerini icra kaydinde olurlar.» Bu hale ne yapmalı? Allahın inâyeti mi diyelim? Ali Paşa ricali memleketin dikkatini celbediyor.

Bir kaç nümunesine işaret ettiğimiz bu eski içtimâî siyasetçiliğimizin Fransa ve Almanyada da mümâsilleri bulunan bir tefekkür ve ıslahatçılık tarzı olduğuna hemen işaret etmek isteriz. Bilhassa Almanyada muasır içtimâî siyasetin başlıca meselelerinin görünmesinden evvel Kameralistik ismi altında bir takım idarî ve beledî icraat ve ıslahat cereyanları mevcuttu. Yalnız bu icraat, daha çok kuvvetli belediyelerin teşekkül ettiği şehirlerin içtimâî siyasetle alâkadar meseleler iken bizde Avrupadaki şekli ile kuvvetli şehir ve belediyelerin bulunmaması dolayısıyla merkezi devletin nazarı dikkatini celbetmeğe matuf lâyhalar kaleme almak şeklini almıştır.

II Böylece kısaca anlattığımız bu birinci devre Avrupa ile temasdan önceki içtimâî siyasetçiliğimiz, Avrupadan gelen fikrî cereyanlarla yerini, Avrupadaki bir içtimâî siyasetçiliğe bırakmıştır. Artık istinat edilen prensipler dinî ve teolojik değildir. Denebilir ki Avrupadan ilk gelen Economie Politique mefhumu ile birlikte bir içtimâî siyaset fikri de memleketimize girmiş oldu. Bizim bilebildiğimize göre bu tebeddül Abru namı müstearı ile J. B. Say'nin İktisat ilmi halini lisanımıza çeviren bir Ermeni hariciye memuru ile başlamış, bilâhare «Ceridei Havadis» de iktisada ait neşriyatta bulunan Münif Paşa ve Mehmet Şerif ile devam etmiştir. İktisat ile bu ilk alâkadarlığı sebebi araştırıldığı takdirde görülecektir ki bu neviden meşguliyetlere nazarı alâkadan ziyade amelî temayüller hâkimdi.

Avrupa ile temas neticesindeki içtimâî siyasetçilik, takriben on dokuzuncu asrın yarısından sonra başlar. Fakat bu merhaledeki içtimâî siyaset, içtimâî siyasetin kendisi değildir. Çünkü biraz sonra anlatacağımız gibi 1916 sıralarına gelinceye kadar devleti, her türlü içtimâî siyaset tedbirlerinden uzaklaştıran bir iktisat ideolojisi hâkimdi. Onun için on dokuzuncu asrın ikinci yarısından 1916 tarihine kadar olan devreyi içtimâî siyasetçilik bakımından menfi bir devre addetmek lâzımdır.

Filhakika 1916 tarihi bizde bir taraftan, içtimâî siyaset yapmak lüzumunun hissedildiği, diğer taraftan bu tarihe kadar hâkim olan liberalizmin

artık kuvvetini kaybettiği bir tarihtir. Şüphesiz 1914 harbi, vücade getirdiği fiilî devletçilikle bu tehavvülü daha evvelden yapmıştı. Fakat ilim ve nazariye sahasındaki akisleri ancak iki yıl sonra belirdi.

Gerçekten 1916 da İstanbul Üniversitesinin içtimaiyat profesörü Ziya Gökalp ile bugün Ankara Hukuk Fakültesinde iktisat profesörü olan Yusuf Kemal ve arkadaşları «İktisat Derneği» ismi altında bir cemiyet kurdular. Cemiyetin gayesine ait olmak üzere Ziya Gökalp'ın verdiği izahata bakılırsa ilk evvel Türk Cemiyetinin iktisadî realitesi tetkik edilecek, içtimai iktisada ait tedbirlerin alınması devlete tavsiye edilecektir. Yusuf Kemal ise Fransız iktisatçısı Paul Cauvès'in fikirlerinden ilham alıyordu. Malûm olduğu vecihle Cauès, 1879 da neşrettiği iktisat eserile Fransada liberalizme ilk defa hücum edenlerden biridir: Artık iktisadî mefhumunun bir yeri kalmadı, iktisadî yerine millî iktisadî fikri hakim oldu. Hakikatte Cauvès içtimai iktisat ve siyasete istinat eden bir iktisat taraftarı idi. Hattâ 1870 deki Fransız hezimetinin tesirile olmalıdır ki millî iktisat mefhumundaki birinci millî unsuruna fevkalâde ehemmiyet verdi. Ona nazaran «iktisadî faaliyet artık sanki hududlar silinmiş, yokmuş, sabki ortaya küllî ve cihanşü mul bir devlet çıkmış, her türlü millî menfaatler kaybolmuş gibi göz önüne alınmamalıdır.»

Filhakika bu tarihe, yani 1916 tarihine kadar bizdeki içtimai siyasetçilik tamamile menfidir. Yüksek mekteplerimizin birinde vaktile iktisad tedris etmiş olan Osmanlı vatandaşlardan bir Ermeni, Ohanes Paşa, başta olmak üzere, Meşrutiyet devrinin iktisatca maliye nazırı Cavide gelinceye kadar bütün iktisatçılarımız hep - şuurlu ve millî menfaat gözü ile samimî olduğu da şüpheli olan - bir liberalizmden mülhem oldular. Sözümüzü kısa keserek şu kadar diyelim ki o zamanki Avrupavari iktisatçılığımızın mihriveri liberalizm idi. Liberalizm ise içtimai siyasetin aleyhdarı idi. Diğer taraftan Avrupanın büyük sanayi devrinde bulunduğu, şarkta mütemadiyen mahrecler aradığı bir zamanda Ortaçağımız küçük zanaatları ile yaşayan Türkiyede hudutsuz kayıtsız ve sınırsız bir liberalizmin, bilhassa Ermeni Ohanes ile Cavidin tedris ve telkin ettikleri tam bir lâkaydinin ve uyumanın ne lüzumu vardı? Yoksa daha ziyade çöken küçük zanaatları, el

ve tezgâh zanaatlarını, bunları yaşatan orta sınıfı her hangi bir şekilde hi-maye edecek terbirlerin ideolojisi ile mi iştigal etmeli idi? Böyle bir hima-yenin kapitülasyonlar yüzünden imkânsız olduğunu ileri sürerek, tarihi bir fatalizmin tabiî cereyanını seyretmekten başka bir çare yoktu diyerek o devrin içtimâî siyasetsizliğini meşru mu görelim? İktisadî meselelerimizin tarihî bakımdan mühim olan bu meselelerin tetkikini, yarının Türk iktisat müverrihine bırakalım ve varmak istediğimiz neticeye işaret edelim: 1916 ya kadar Türkiyede Avrupaî tesirlerin mahsulü olan bir içtimâî siyaset mevcut değildir, var ise bu, menfi, yani iktisadî faaliyete devletin ve kol-lektivinin müdahalesini meneder tarzdadır. Çükü ne nazarı sahada bir millî iktisat, bir içtimâî iktisat, ne de amelî sahada millî ve içtimâî iktisat mefhumunun tatbikatına misal teşkil edecek bir tedbir vardır.

Şimdi 1916 tarihinin Türk içtimâî siyasetçiliğinin tarihçesinde neden bir dönüm noktası olduğu anlaşılıyor zannederim. Bu tahavvülün ne gibi tesirler altında vücade geldiğini düşünürken şu noktalara işaret müm-kündür:

1 — Umumî harp, devletin bilfiil bazı istihsal şubelerine, iktisadî faa-liyet cihazlarına müdahalesi, bilhassa kapitülasyonların bir taraflı ilgası gibi neticelerile Türkiyede liberalizme nihayet vermiştir.

2 — Umumî harpte Üniversitemize getirilen Schmidt, Hoffman gibi bir kaç Alman mütefekkirinin tedris ve neşriyatının tesirine ihtimal veri-yoruz. (Nitekim 1916 dan sonra neşredilen iktisadiyat mecmuasının 37 in-ci sayısında o zamanki Hukuk Fakültemizde iktisat profesörlüğü yapan Dr. F. Hoffman'ın Alman millî iktisadına dair yazıları görülmüyor. Bunların yanıbaşında da Ziya Gökalp Türk millî iktisadına dair neşriyatta bulunuyor.)

3 — Bu arada bütün kültür tarihimizin hâkim şahsiyeti olan Ziya Gökalp'ın Fransız radikal - sosyalizminin tesirine maruz kaldığını gösteren neşriyat vardır. Filhakika Fransız radikal sosyalizminin mütefekkirlerin-den olan Léon Bourgeois (Sanki-mükavele: Quasicontrat) ye dayanan sali-darizmini 1890 danberi neşretmekte idi. Bu telâkki bir taraftan Fransız ihti-lâlcî sosyalizmini itidale sevkederken, diğer taraftan Fransız liberalizminin

düştüğü hataları da gösteriyor, cemiyet uzuvları arasında âdeta bir mukavele varmışçasına hukukî bir münasebetin bulunduğunu, herkesin bu hukukî münasebeti kabul etmesi icap ettiğini müdafaa ediyordu. Ziya Gökalp Yeni Mecmuada bu nazariyeyi benimsedi. Şu satırlar onundur: «Ferdciler yalnız ferdî mülkiyeti, sosyalistler yalnız içtimâî mülkiyeti kabul ettikleri halde tesanüdcüler bu mülkiyetlerin her ikisini de kabul ediyorlar....»

Ziya Gökalp bir tarftan da İktisadiyat Mecmuasında, Yeni Mecmuada mesai arkadaşlarını, liberalizmi ilmi yoldan tenkide teşvik ediyordu. Bu arada musevî vatandaşlardan olup nâmımüstearla yazı yazan Tekinalp'ın içtimâî siyaset etrafındaki bir seri yazısı neşre değer.

Fakat hiç şüphe yok ki içtimâî siyasetçiliğimizin ilim ve nazariyat bakımından olduğu kadar tatbikat ve fayizli neticeler itibarile de en zengin merhalesi Cümhuriyetle başlamıştır. İstanbul Üniversitesine ilâve edilen Yeni bir Fakülte bilhassa bu maksat için yeni bir kürsü kurulmuş bulunuyor: Bu kürsüde İktisat Fakültesi talebesine içtimâî siyaset tedris edilmektedir. Ayrıca Hukuk Fakültesine de İçtimâî siyaset nazariyeleri ithal edilmiştir. Tedrisat sahasındaki bu inkılâp, eğer tatbikatta da kendisile atbaşı giden bir cereyana tekabül etmeseydi belki tesirsiz kalırdı. Bu tatbikatın kanun veya kanun projesi halinde ortaya çıkmış iki nümunesine işaret edebiliriz: İş Kanunu, toprak kanunu. Evvelkisi emek pazarında emeğini satan emekçi ile bu emeği satın alan patron arasındaki münasebetleri kapitalist memleketlerin tecrübelerine dayanarak tanzim etmektedir. Toprak kanununa gelince bu da topraksız köylüye toprak vermek çarelerini düşünüyor. Bu kanunun, isterseniz, yalnız bir maddesini sizinle okuyalım: «Evsiz ve topraksız veya evli, fakat topraksız oldukları halde bir toprağa bağlı olup burasını yarıcı olarak veya icarla işliyen çiftçilere bu topraklar âdi iskân derecesinde dağıtılıp bedelleri azâmî yirmi yılda taksitle kendilerinden tahsili emval kanununa göre tahsil ve toprak sahiplerine teslim olunabilir.» Gerek bu maddenin son fıkrası dolayısıyla, gerek heyeti umumiyesi itibarile içtimâî siyasetten mülhem bazı tenkitlerin salâhiyet sahipleri tarafından yapılması mümkün olmakla beraber, kanunu hazırlatan zihniyet, içtimâî siyasetçiliğin iftihar edeceği bir zaferdir. Gerek bu top-

rak meselesi, gerek emekçi zümre meselesi, içtimai meseleleri en girift olan muasır milletlerin de karşılaştıkları meselelerdir. Bilhassa garbî Avrupa ve şimalî Amerika memleketlerinin geçirdikleri tecrübelerden ve buhranlardan ders alınarak tanzim edilen iş kanunumuz, Türk içtimai siyasetinin muvaffak tatbikatından biri addedilmeğe değer. Bununla beraber bu kanunun, Türk cemiyetinin realitesindeki meselelerle ne derece alâkadar olduğunu, gerçekten bir ihtiyaca tekabül edip etmediğini düşünce, kanunu tatbikat sahasında takip ederek icabeden tashih ve tadilleri yapacak, kanunun ilânın her yıldönümünde tatbikatı etrafında ilmî etüdler neşredecek genç Türk içtimai siyasetçilerine ihtiyacımız olduğunu da unutmamak lâzımdır. Aksi takdirde kanun, kanunun sözde resmî tatbikatına nezaret için vücade getirilmiş büro teşkilâtından, bu teşkilâtın ihtiva edeceği müstehlik ve tufaylî memur kadrosundan başka bir netice vermeyecektir. Böyle bir netice, kanunu hazırlatan içtimai siyaset zihniyetçiliğinin tam tersi ve aksi olan bir vaziyettir.

İki sene evvel yine bu mevzu etrafında verdiğim bir konferansta dediğim gibi içtimai siyasetin umumî mevzuu, tarifinden de anlaşılacağı gibi, içtimai sınıflar arasında müvazene ve âhenk kurmaktır (1). Bununla beraber içtimai siyaset meşguliyetlerinin memleketten memlekete, bünyeden bünyeye değişeceği şüphesizdir. Onun için Türk içtimai siyasetini düşünürken, mutlaka her hangi bir Avrupa memleketindeki içtimai siyaset programını göz önünde tutmağa lüzum yoktur. Bir Türk içtimai siyaset nazariyesinin nasıl bir programı olabileceğini, nazariyeden tatbikata geçecek bir basireti içtimaiyenin neleri takip edeceğini düşünürken şu noktalar üzerinde durmak lâzımgeldiğini zannediyorum:

(1) Almanyada içtimai siyaset, Ziyaeddin Fahri tarafından (Bu, İstanbul Halkevinde verilmiş bir konferans olup Felsefî ve İçtimai Konferanslar serisinin birinci sayısında çıkmıştır: Bk. Felsevî ve İçtimai konferanslar, 1937, İstanbul, Üniversite Kitabevi.

— Türkiyede içtimai siyaset meseleleri, Dr. Kessler tarafından (Bu, İktisad Fakültesinde verilmiş bir konferanstır, İktisad Fakültesi Mecmuasının birinci sayısında çıkmak üzeredir. Hülâsası için Bk. İş Mecmuası, Sayı 18, Dr. Halid tarafından.

— Çocukları himaye, Dr. Kessler tarafından, Bk. İş Mecmuası, 1934, Sayı 2.

1 — Umumiyetle içtimâî siyasetin ana meselesi, emekçi, amele, proleter denen sınıfın tevhit ettiği sorgulardan tereküp eder. Fakat, bizde garbî Avrupa veya şimalî Amerikadakine benzer bir amele meselesinin bulunmadığını söylemeğe bile lüzum yoktur. Çünkü Marx'ın da kabul ettiği bir tarife göre emekçi sınıf, her türlü toprak rabitalarından kopmuş, pazara müstakillen emeğile kendisini arzeden ve istihsal vasıtalarından mahrum olan bir sınıftır. Bu tarife tekabül edecek bir sınıf, Türkiyede mevcut değildir. Türkiyenin amele mıntakalarından birini teşkil eden Zonguldak kömür havzasında bile amelenin mevsim mevsim çalıştığı ve köyüne bağlı olduğu müsbettir. Ankaranın, İzmirin ve İstanbulun sınaî amelesi, tam manasile sınaî bir amele, fabrika amelesi, yani her türlü köy ve toprak alâkalarından sıyrılmış bir emekçi değildir. Buna mukabil başka memleketlerde de ehemmiyetsiz olmıyan bir köylü meselesi, Türk içtimâî siyasetinin merkezini işgal ediyor. İçtimâî siyaset bakımından köylü meselesinin en can alıcı noktası: Köy istihsal maddelerinin değerlendirilmesi, köy ve şehir münasebetlerinin normalleştirilmesi, bilhassa köylünün kendi aralarında organize bir hale gelmesidir. Nitekim içtimâî ve iktisadî bünyesi bizimkine pek benzeyen Bulgaristanda ve diğer Balkan memleketlerinde içtimâî siyasetin ana meselesini köylü teşkil etmektedir.

2 — Umumiyetle içtimâî siyasetin gayesi, ne ferdçilik, ne de sosyalizmdir. İçtimâî siyaset ferdi mülkiyeti icabında himaye ettiği kadar, lüzumunda da devletçiliği, sosyalizasyon tedbirlerini meşru gösterebilir. Fakat Türkiyede Avrupaî bir devletçilikten bahsedebilir miyiz? Yani devletçilik, bir manada, ferdi mülkiyet ve liberal sınaî inkişaf sayesinde doğmuş olan iktisadî cihazı devletleştirmeden ibarêt olan devletçilik Türkiyede var mıdır? Şüphesiz hayır. Biraz daha izah edelim: Bilhassa garbî Avrupa'da Alman İktisatçılarının «İktisat ruhu - Wirtschaftsgeist» dedikleri kalite, liberal iktisat rejiminde her türlü imkânlardan istifade ederek kuvvetlenmiştir. Burjuva denen şehirli sınıf, bu ruhun bir mahsulüdür. Garbî Avrupalı bir devlet, bu iktisadî ruhun eseri olan iktisadî istihsal vasıtalarını, icabederse nasyonalize edebilir, sosyalizasyon ameliyesine başvurabilir. Nitekim bugünkü Fransa böyle bir ameliyede bulunmak üzeredir. Böyle bir ameliye, diğer taraftan başlamış ve müktesep sür'atini kazanmış olan

iktisadî rûha hiç bir menfi tesir icra edemez. Bizde ise burada anlatmağa lüzum görmediğimiz tarihî, içtimâî sebeplerden dolayı iktisadî ruh, dünyevî bir cihan görünüşü olacak ve kitleyi sürükleyecek kadar belirmemiştir. Ferdî ve içtimâî terbiyede bu ruhun ve bu görüşün belirmemiştir. Ferdî ve içtimâî terbiyede bu ruhun ve bu görüşün belirmediği, belirtilmediği bir vakıa olarak kabul edildiği takdirde, Avrupakâri bir içtimâî siyaset doktrininin meşru gösterdiği devletcilik ve sosyalizasyon, Türkiyede ve Türkte mevcut olmıyan bu Wirtschaftsgeist'in doğuşuna ve serpilmesine mani olmaz mı? Bilhassa devletciliğin icabettirdiği teşkilât ve bürokrasi, bu teşkilâtı çeviren maaş sahibi müstehlik memurlar sayısının gittikçe çoğalmasız böyle bir inkişafı ne derece temin edebilir? O zaman sadece ay sonu bekleme ve maaş alma endişesi'nden başka hiç bir iktisadî rolü kalmıyan bir müstehlik ve maaşçı bir bürokrasi teşkilâtı meselesi karşısında kalmıyacak mıyız? Böyle bir memur şebekesini, en büyüğünden en küçüğüne kadar alınız: Devletciliğin mantikî mekanizması dolayısıyla böyle bir şebekede faal ve gayeli bir iktisadî ruhun doğması imkânı var mıdır imkân yoksa nasıl hareket etmeliyiz? İçtimâî siyasete böyle bir mesele arz etmek, belki Avrupaî bir içtimâî siyaset telâkkisinin kadrosunu aşar. Fakat kanaatimce bu nazarı aykırılık, Türkiye bakımından, tabii bir vaziyettir. Binaenaleyh Türk içtimâî siyasetcisi, bu meseleyi esaslı bir mevzu olarak benimsemek mecburiyetindedir, eğer gerçekten Türkiyenin muhtaç olduğu bir içtimâî siyaset doktrini kurmak istiyorsa. Yok, maksat Avrupa içtimâî siyasetcilerinin nakli ve mukallidi olarak kalmak istiyen bir içtimâî siyasetcilik için bir diyeceğimiz yoktur.

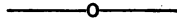
3 — Türk cemiyetlerinin hususiyetlerinden mülhem ve nümunesi bazı Avrupa memleketlerinde mevcut bir «Çalışma hizmeti - Servis de travail, Arbeitsdienst» mecburiyeti tesis etmek, Türk içtimâî siyasetinin uğraşacağı meselelerden biri olabilir. Yüksek tahsilde bulunan gençleri, tahsillerinin ortasında veya sonunda, askerlik hizmetinden evvel veya sonra, muayyen göndermek işinin münevver ile halk arasında istediğimiz, fakat bir türlü bir müddet için muayyen planlar dahilinde Türk köylüsünün yardımına göndermek işinin münevver ile halk arasında istediğimiz fakat bir türlü tahakkuk edemiyen sempatiyi yaratmak ve gence memleket realitesini gös-

termek bakımından bambaşka neticeler vermesi mümkündür. Bu hususta Bulgaristanda 1920 denberi tatbik edilegelmekte olan usulden Bulgarların elde ettiği her nevi faydalar, Türk içtimâî siyasetcilerini, şimdilik nazârî sahada olsun, düşündüremez mi?

4 — Nihayet orta sınıf ve küçük esnaf memleketi olan Türkiyede orta tabakanın temayüllerini bir disiplin ve nizam altına almak meselesi de, Türk içtimâî siyasetinin belli başlı meselelerinden biri olabilir. Devletçilik icabı olan ve teşekkülü devlet kasasından çıkan ölçsüz ücret ve yüksek maaş rejimine bağlı bulunan memur burjuvazisi, hatta memur kapitalizmi yanında cümhuriyetimizin hayırlı sınaileşme hareketi neticesinde kemmiyeti artacak olan emekçi zümre vaziyet alırken bu iki tabaka ve zümre daha ziyade kemmiyetce ve keyfiyetce iki uc teşkil edecektir. Bu ikisi arasında kemmiyetce ve keyfiyetce daha mühim olan unsur, orta tabakadır. Fransız radikalizminin, Fransadaki istinadgâhı olan bu tabaka, bizde de demin işaret ettiğim iki ucun ortasında ahzi mevki ediyor.. İçtimâî siyaset bakımından Cümhuriyetin istinadgâhını işte bu zümre teşkil etmektedir. Geçen aylarda radikal sosyalizmin takip ettiği içtimâî siyasete dair bir eser neşreden Arehimbaula, Alman Cümhuriyetinin bu mühim noktaya ehemmiyet vermediğinden dolayı yıkıldığını anlatıyor. Bugünkü Fransada da radikal - sosyalizmi işbaşına getiren ve tutan âmilin bu olduğuna ehemmiyetle işaret ediyor. Türkiyede de inkılâbın orta sınıf tarafından daha ziyade benimseneceği muhakkaktır: Filhakika inkılâbımızın içtimâî ve ahlâkî manasını ne sınaileşme yüzünden artacak emekçi sınıfı, ne dedevletçilik siyaseti neticesinde türeyen memur kapitalist zümresi mühimsemiyebilir. Henüz Türkiyede garbî Avrupa ve şimalî Amerika memleketlerine has sınıf hareketleri bulunmadığı muhakkaktır. Buna rağmen içtimâî siyaset tedbirlerinin daima müvazeneci ve âhenkci rolünü oynayan orta halli sınıfı istihdaf etmesi icap eder kanaatindeyim orta kuvvetli olan bir memlekette emekçi sınıf da aynı vaziyete gelmeğe temayül eder ve her ikisinin ittihadı hürriyetçilik için bir zıman teşkil eyler.

5 — Nihayet içtimâî siyasetin demografik vazifesine işaret etmek mümkündür. Fakat nüfus siyaseti, içtimâî siyaseti alâkadar ettiği kadar aynı zamanda onun mevzuunun son sınırını da teşkil etmektedir.

Görülüyor ki içtimâî siyaset cemiyetimizin temelilê alâkadar meselelerin ameli bir bilgisidir. Eğer inkılâbın heyecan, his ve şiiir merhalelerini atlatmış, irade, aksiyon ve iş sahasına girmiş olduğunu düşünüyorsak bu meselelerle yakından meşgul olmak mecburiyetindeyiz. Esasen Devlet hayırlı icraatında içtimâî siyasete geniş bir mevki ayırmıştır: Emekçi ve patron münasebetlerini iş kanunu ile, köylüye toprak dağıtmağı toprak kanunu projesile tanzime çalışıyor. Fakat bu icraatın daha hayırlı olması için icraat prensiplerinin, monografik anketler yapacak bir içtimaiyat ve bir içtimâî siyaset ile meşgul Türk âlimleri tarafından hazırlanacak raporlardan çıkarılması, ilim müesseselerimizdeki otoriteler tarafından yapılmış ciddi tetkiklere istinad etmesi lâzımdır. Bu suretle görülecek İş ile o işin başarılmamasını hazırlıyan düşünce arasına, âdeta ilimlerdeki faraziyelerin tahkiki için geçen sabırlı ve cehitli zamanı, mesafeyi koymuş olacağız. Türk içtimâî siyasetine ait tatbikatın ve ıslahatın muvaffakiyeti, bu mesafeye verilecek ehemmiyetle mebsuten mütenasiptir. Türk içtimâî siyasetinin Avrupaî içtimâî siyasetlerden müstakil, kendine has bir yapıya malik olmasını isteyenler, bu noktaya ne kadar ehemmiyet verirlerse o nisbette ilmî ve ahlâkî davranmış olurlar. Ancak böyle bir davranış neticesinde Türk içtimâî siyasetçisi, Türk cemiyetini kendinde bulacak, onunla hemhal olacaktır.

Komünlerin Kalkınması Usulleri

Yazan: E. Reuter

Siyasal Bilgiler Okulu Şehircilik Prof.

Komünlerin Kalkınması Usulleri

Siyasal Bilgiler Okulu Direktörü

Sizi bu akşam umumî telâkkilere müvazi olarak inkişaf eden Belediye durumu mevzuu ile meşgul edeceğim. Buhar kuvvetinin keşfinden sonra makine teşekkül edince dünya üzerinde yaşayan insanların asûde hayatları sarsıldı, ve rahatları bozuldu. Teknik sahasında atılan yeni adımlar, daima büyüyen dalgalar halinde insanın, bütün halk kitlesinin yakın alâkasını büyük bir kudretle kendi üzerine çekti. Bu suretle makineleşme keyfiyeti dünyanın her tarafına büyük bir hızla yayıldı. Avrupalılar bu yeni buluşları, kendi hâkimiyetlerini tesis ve tahkim etmek için kullandılar. Fakat kıyıda kalan devletler ise makinenin semerelerinden azâmî surette faydalanmağa gayret ettiler. Yapılan bir çok inkilât ve harpleri müteakip artık her devlet kendi hudutları dahilinde endüstrinin ne kadar lüzumlu olduğuna inanmıştır. Ancak kuvvetli bir endüstri sayesinde millî istiklâli muhafaza edebileceklerine kanaat getirmişlerdir. Muhtelif ülkelerde inkişaf eden endüstri, mahiyeti bakımından her tarafta aynı hususiyetleri ihtiva etmekle beraber; bulunduğu memleketin coğrafi şartlarına uymak zaruretinde olduğundan muhtelif şekiller göstermektedir. Endüstrinin doğmasile, eski zamanların tedrici ve asûde bir inkişafı yerine, asrımızın tevlit ettiği acele bir tempo hâkim olmağa ve beşer ihtiyaçları günbegün artmağa başladı. Bugün hiç bir devlet, umumî dünya inkişafının bu tecellisinden kendini mahrum edemiyor. Yalnız ziraî istihsalle iktifa etmek meselesine her tarafta çoktan nihayet verildi. Bu umumî gidişte nazarı dikkatimizi celbeden en mühim cihet, insanların, endüstri hayatının tevlid edeceği son neticeleri lâyıkile görmeyişi, endüstrinin cihanı nasıl bir inkilâba

sevketmekte olduğunu kavrayamayışı ve sanayiın henüz hakikî hâkimleri olmayışı keyfiyetidir. Zamanımızın daimî kargaşalığı ve harp tehlikelerinin baş göstermesi bu fikir ve duyularımıza esaslı bir fikir teşkil eder kanaatindeyim.

Her tarafta yapılan işlerin ve cereyan eden hâdisatın zamanla birbirine benzemesi, endüstride yapılan inkişafların mühim tezahürlerinden birisidir. Çok muhtelif hususiyet ve karaktere sahip olan renkli bir hayat süren eski devlet ve memleketler teknik bakımdan bugün yeknesak bir şekil almağa ve hemen hemen aynı üniformayı giymeğe başladılar. Bugün dünyanın her köşesinde aynı inşa tarzı gözümüze çarpmakta, devlete ait daireler, Belediye binaları, hastane, mektep, fabrika gibi müesseselerle ferdlere ait bina ve yapılar her tarafta gittikçe birbirlerine benzemektedirler. Meselâ beton inşa tarzı bugün dünyanın her tarafında önemli bir mevkî ihraz etmekte ve her işin sür'atle meydana gelmesi matlup olduğu için mazinin sâkin ve zamana muhtaç yapı sistemine galebe çalmaktadır.

İşte bu uyanışların zarurî bir neticesi olarak bu akşam sizlere izah edeceğim vaziyet doğdu. İnsanlar hiç olmazsa kendi oturdukları şehirleri suurlu ve plânlı bir surette inşa etmek ve içinde yaşadıkları zamanın ihtiyaçlarına esaslı şekilde cevap vermek istediler.

Makine hayatının Avrupada tevliid ettiği inkılâbın başlangıcında bu gibi meselelerle iştigal etmeğe vakit bulunmadı. Bu devirde teknik sahada yapılan değişiklikler çok çabuk ilerledi. Fabrikalar yerde biten mantarlar gibi türedi. Her sene yeni bir terakki, yeni bir keşif ortaya çıktı bu suretle elde edilen muazzam istihsal ve bu meyanda insanların da yüzlerce ve milyonlarca çoğalması kesefi nüfusun artmasını âmil oldu. Lâkin şehirler aynı hızla inkişaf etmeğe vakit bulamadıklarından kâfi derecede büyüemediler. Acaba, endüstrinin bu fırtınalı inkişafı esnasında insanlar bu nevi ihtiyaç ve hataların doğacağını niçin asırlar evvel düşünmediler diye bugün hiç kimseyi mes'ul edemeyiz. Eskiden büyük iskân sahaları ancak bir kaç yüz bin nüfusa malik yerlerdi. Bugün ise aynı sahalar muazzam şehirler halinde milyonlarca insanı nefsinde cem'etmektedir. Eskiden şehirler dahilindeki bütün yerlere insan yayan olarak giderdi. Bugün ise

en uzak mesafelere sür'atli nakil vasıtalarile azâmî bir veya iki saatte gitmek kabildir. Meselâ Londra veya Newyork'da insanlar, oturulan mahalden çalışılan yere bir iki saat zarfında giderler. Azâmî bir tarzda tezayüt eden hayat faaliyeti karşısında kalan insanlar, oturdukları şehirleri düşünmeğe vakit kalmadan sür'atle ve mecburen plânsız olarak büyültmek zaruretinde kaldılar. Bu suretle bazı büyük hatlar kendiliğinden meydana çıktı. Hakikaten böyle plânsız şehirleri tetkik edersek, hem haricen kabâşekilde olduklarını, hem de sıhhatı ihlâl eder tarzda kurulduklarını görürüz. Bu bakımdan, endüstride olan inkişaf lar insaniyete fayda değil bilâkis büyük zararlar tevhit etmiş diyebiliriz.

Şehirlerin bu durumu halkın benliğinde derhal bir aksülamel uyandırdı. Bilhassa geçen asrın son yarısında bunun fenalığını gören siyâşî şahsiyetler, islahat yapmak isteyen içtimaiyatçılar teknik sahasında yetişen güzide mütehassıslar iskân hususundaki inkişaf ların beşeriyet için iyi bir netice vermediğini, yapı işleri böyle şahsî temâyüllere ve tesadüfün eline bırakılırsa iyi neticeler tevhit etmeyeceğini ileri sürdüler. Mezkûr münekkitler tarafından, iskân sahaları için büyük bir intizam dahilinde plânların vücade getirilmesi, bu yolda sıhhi durumun ehemmiyetle gözetilmesi ve halkın kültürel ihtiyaçlarına iyi cevap verebilmek için esaslı mülâhazalar yürütülmesi kuvvetle istenildi. Hülâsa, makineyi hâkimi mutlak yapıp insanları bunun esiri mevkiinden kurtararak bilâkis insanı makinenin âmiri mevkiine yükseltmek ve makineyi tam manasile insanlara hâdi bir vaziyete koymak, bu suretle beşeriyete yakışır bir tarzda yaşamak ve çalışmak prensiplerini makine vasıtasile temin etmek fikri uyandı.

Bu hususta alınan bütün tedbirlerin hey'eti umumiyesine ve riayet edilmesi icabeden ihtiyatlı hareketlere Fransızlar Urbanisme derler. Şu halde bu kelime, bize, şehirlerin ve iskân sahalarının insanlar tarafından güzelleştirilmesi, rasyonal bir şekil ifade eden plânların vücade getirilmesi ve şehirlerin bu plânlar dahilinde yapılması iskân mahalleri için tahsis edilen sahanın hesaplı düşünülerek plânlara uygun bir şekilde taksim edilmesi ve bu hususta modern tekniğin bahşettiği bütün imkânların nazarı itibare alınmasını ifade eder.

Bazı memleketlerde ötedenberi, orta zamanlarda cârî olan âdetlere uygun, fakat aynı zamanda 19 uncu asırda doğan politika ideallerinin kuvvetli tesiri altında kalmış olan bir Belediye idare sisteminin hâkim olmakta olduğunu göstermekteyiz. Bu gibi şehir idareleri, siyasî ve endüstri kalkınmaların tevliid edeceği zararları önlemek için, plânlı bir çalışmanın muhakkak lâzım olduğunu ortaya koydular. Mezkûr asır sonlarına doğru yeni yeni meydana çıkan bu gibi fikir ve telâkkiler yavaş yavaş bütün ülkelere yayıldı ve her memlekette esaslı kökler saldı. Gerek millî gerekse arsiulusal sergiler kurularak şehirlerde yapılan yeni işler, meydana getirilen modern eserler ve bu yoldaki çalışma tarzları teşhir edilmeğe başlandı. Mimarlar, Mühendisler, içtima islâhatçılar birleşerek şehirlerin kurulması için müşterek mesaiye müstenit plânlar vücade getirdiler. Bu suretle Belediye idarelerinin vazife ve mes'uliyetleri daha yakından tanınmağa başlandı. Nihayet insan, belediyelerin; yalnız mahallî işleri tanzim etmekle kalmayan, aynı zamanda yapılacak her işin sıhhi ve kültürel vaziyetlere uygun bir şekilde olmasına riayet eden, hülâsa faydalı bir se merenin meydana gelmesile iştigal eden bir idare organı olduğunu idrak ettik.

Muhtelif ülkelerdeki komün inkişafı, bu mes'elelerin son zamanlarda ne kadar ehemmiyet kesbettiğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Berlin şehri, bundan iki asır evvel toparlak hesap olarak 86.000 nufusa malik iken senevî belediye varidatı 38.000 Türk lirası idi. Demek nüfus başına Berlinde ancak 50 kuruş kadar düşüyordu. Halbuki mezkûr şehir bugün 4,5 - 5 milyon nufusa malik bulunmakta ve varidatının insan başına 50 Türk lirası isabet edecek kadar yükselmiş olduğu görülmektedir. Şu halde Berlin Belediyesinin varidatı iki asırlık bir zaman çerçevesi içinde 100 misli artmış demektir. Amme hizmetleri çoğalınca, pek tabii olarak belediyelerin faaliyetleri de o nisbette arttı. Meselâ 1927 - 1931 senelerinde Alman Devletinin senelik bütçesi takriben 8 milyar mark yani 4 milyar Türk lirası idi. Belediyelerin bütçesi de hemen hemen bu miktara yakındı. Başka bir tarzda tertip edilmiş olan Amerika istatistiklerine bakarsak, Amerika Birleşik Devletlerinin 1932 senesinde bütçesi 13,5 milyar dolardan müteşekkil olduğunu görürüz. Bu mikdarın 6,5 milyar doları devlet büt-

çesini teşkil etmekte, mütebaki 7,1 milyar doları ise Belediyeler hissesine düşmekte idi. Görülüyor ki modern bir devlet Ordu ve donanma için fazla masraf yapmak zaruretinde kaldığı halde yine de parasının büyük bir kısmını normal senelerde âmmе hizmetlerinin içtimâî ve kültürel maksatlarına sarfetmektedir. Bu cümleme dikkat ederseniz, normal senelerde tâbirini kullandım. Zira şu son senelerde her devlet birbirile yarış ederek azâmî şekilde silâhlanmaktadır. Çok para yiyen silâhlanma senelerini normal seneler addetmek doğru olmaz. Fakat her şeye rağmen gerek devlet gerekse belediye varidatları her sene tezayüt etmektedir. Meselâ Harbi Umumiden evvel Amerikada insan başına 24 dolar düşmekte idi. Bu mikdar 1932 senesinde 42 dolara kadar yükseldi. Bugün mahallî komün birliklerinin varidatı da dahili hesap edilirse insan başına 53 dolar isabet edildiği görülmektedir.

Bilhassa tarihin durumu icabı olarak, aynı problemlerin ancak bugün Türkiyemizde câri olduklarını görmekteyiz. Filhakika Türkiyenin en büyük şehri olan İstanbul, bugün nüfus bakımından Harbi umumiden evvelki vaziyetine nazaran yarıya düşmüştür. İkinci büyük şehri olan İzmir, ancak son zamanlarda Harbi umumiden evvelki nüfusunu tekrar yavaş yavaş kazanmağa başlamıştır. Fakat, ülkemizde yeni ve esaslı bir kudretle başlayan endüstrinin, tabîî ve zarurî bir neticesi olarak Belediyelerimizin modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde inkişaf etmeğe başladıkları inkâr edilmez bir hakıktır.

Fakat Devletimizin bütçesi yuvarlak hesap 250,000,000 Türk lirası olduğuna göre, belediyelere ancak 25 milyon liradan biraz fazla isabet etmektedir. «Hususi İdare» lerin varidatını da hesap etsek, bu miktarın 50 milyon Türk lirasına yükseldiğini görürüz. Bu hesapca Belediyelerin yaptığı teknil masraftan, insan başına ancak 6 lira düşüyor. Bu mikdar Amerika ve Almanya için biraz evvel tesbit ettiğimiz rakamların takriben % 10 unu teşkil etmektedir. Devletimizle Belediyelerimiz arasında varidat vaziyeti, henüz saydığımız modern ülkelerde olduğu gibi 1: 1 nisbetine müsavi olmayıp 1: 5 nisbetinde bir şekil arz etmektedir. Şimdilik böyle malî bir duruma sahip olan Türkiyemiz belediyeleri, henüz bütün modern ihtiyaç-

lara cevap verecek imkânlara malik değillerdir. Binaenaleyh bugün ülkemizde müsbet bir Belediye siyaseti takip etmenin pek kabil olamayacağını söyleyebiliriz. Fakat bu vaziyet Türkiyenin diğer Avrupa ülkelerinden daha fakir olmasından ileri gelmemekte, bilâkis Hükûmetle Belediyeler arasında henüz esaslı bir vazife taksiminin meydana gelmemiş olmasından mütevellittir. Türkiyemizde Hükûmet, diğer bütün ülkelerde Belediye işlerinden mahdud olan bir çok meselelerle hâlâ meşgul olmaktadır. Meselâ âmme hizmetlerinde olan tramvay işletmesi, şehre, elektrik, gaz ve su tevzii gibi içtimaî mes'eleler diğer ülkelerde tamamen Belediyelere aittir. Bugün Avrupada bunlara malik olmayan bir Belediye gayrı kabili tasavvurdur. Buna rağmen vatanımızda, bu gibi vazifeleri ecnebi sermayedarlardan satın aldığı Hükûmet bizzat idare etmektedir. Diğer taraftan Belediyelerimiz henüz kâfi miktarda sermaye kaynaklarına da sahip değillerdir. Bu boşluğu telâfi için kûşat edilen Belediyeler Bankası da, hakikî vazifesini bugün görmemekte, ancak Belediyeler hini hâcette gayet cüz'î bir miktar para temin etmekle iktifa etmektedir. Bu gibi malî vaziyetler karşısında kalan İstanbul gibi zengin ve en büyük bir şehrimiz, imar sahasında inkişaf etmek isterken, bilmeceburiye Hükûmetin yardım ve delâletile para temin etmek çarelerini aramaktadır. Farzımuhal İstanbul müstakil olarak ödünç para bulacak olsa bile, onun daimî varidatı bu borcu hiç bir zaman ödemeye kifayet etmiyecektir. Esasen sağlam finans siyasetinde hakikî bir istikraz, hiç bir zaman Belediyelere müteferrik masraf parası teşkil etmemektedir. Belediyeler istikraz yolile buldukları ödünç paraları, kazanç temin eden, getirdiği gelirle mezkûr borcu ve onun faizlerini, amortilerini ya tamamen yahut ta kısmen ödeyebilecek müesseselerin tesisine tahsis etmelidirler. Bu izahatımla, Belediyelerin hakikî bir iş görebilmeleri ve memleketimiz dahilindeki vazifeleri esaslı bir surette der'uhde edebilmeleri ve semereli neticeler elde ederek vatanımızı bir kat daha güzelleştirebilmek için paraya muhtaç olduklarını size anlatmak istiyorum. Belediyelere parâ temini için ancak iki yol mevcuttur. Birinci yol, Belediyelere fazla gelir temin eden kaynakların bulunmasına Hükûmeti teşvik ve ikna etmek meselesidir. Fakat, Hükûmetimiz bugünkü yüklü vaziyetile Belediyelerin bu arzularına cevap veremiycek vaziyettedir. Hepimiz,

Devletimizin ne kadar büyük işleri başarmakla mükellef olduğunu bilmekteyiz. Onun için Belediyelerin bu davetini Hükûmetin şimdilik icabet edemeyeceğine hak vermektediriz. Meselâ ülkemizin demir hattı şebekesi henüz itmam edilmiş değildir. Bu problemi başarmak için Hükûmetimizin, daha yaptığı masraf kadar sarfiyatta bulunması zaruridir. Bundan başka, henüz başlangıç vaziyetinde bulunan diğer münakalé yollarını da tanzim ve mevcutlarını islâh etmek icabetmektedir. Bunların inşası ve yapıların senelik tâmiri için para tedariki zaruretinde kalan devletimiz belediyelerin bugünkü malî vaziyetinin düzelmesi yolunda çok arzu ettiği halde daimî bir gelir temin eden kaynakları bulmakta ve yahut kendi malik bulunduğu menbalardan bazılarını Belediyelere terketmekte hiç şüphesiz müşkülât çekeceklerdir. Fakat Belediyeler kendilerine yardım edilinceye kadar haklı olarak bekleyemezler. Esasen umumiyetle bizzat kendine faydası dokunmayan hiç bir müesseseye hiç kimse yardım etmez. Bunun için Belediyelerin teşebbüs edecekleri en mühim işlerden biri, bir kaç komünal varlık yaratmasıdır. Hiç olmazsa su ve elektrik işlerinde müteşebbis olmaları icabeder. Son günlerde, bu yüzden fazla kazanç elde edeceği muhakkaktır. Biz, Nafia Vekâletinin bu yoldaki teşebbüslerini arttırıp 140 elektrik fabrikasile 40 barajını kurmuş olduğunu görmekteyiz. Hattâ bunların muntazam surette büyüdüğünü ve günbegün arttıklarını biliyoruz. Böyle tesisatın gelirleri fazla olması kat'î olarak kabul edilmelidir. Yalnız her yeni bir inkişafta, ilk teşebbüsün daima en güç bir iş olduğunu unutmamalıyız.

Geçmiş 100 yıllar hatasile yetişmiş olan diğer memleketler yeni yolda bir çok zahmetlerle ilerlemeğe başladıkları bir anda komünal hareketlerin yepyeni bir tarzda doğması Türkiye ne kadar iftihar etse hakkıdır. Ülkemizin hususiyeti icabı, komünal işlerin hararetli ve yeni fikirleri zamanla esaslı hedeflere matuf olacağından eminiz.

Urbanizm kelimesinin, insan iskânındaki hayatı şehirlendirmek için çalışmak manasını yani urbaniser'i ihtiva ettiğini sezmekteyiz. Bütün modern mimarlar ve islâhatçılar, insanların gayret ve ihtimamlarını fabrikalara tahsis etmeleri, onun icaplarına kendilerini kurban etmelerini ve za-

yıf bulunarak kör bir fikirle fabrikaların tevhit ettiği mukadderata boyun eymelerini kabul etmemekte müttefiktirler. Modern mimarlar ve siyaset adamları buna tamamen zıt olarak fazla fabrika bacalarının büyük şehirlerde manasız bir taş yığınları halinde olduğunu ileri sürmektedirler. Bunların teşekkülüne mani olacak çareleri aramağa insanları teşvik etmektedirler. Bu noktai nazarı müdafaa eden şahsiyetler insanı yabancı bir tabiatın zebunu olmaktan uzaklaştırmanın zamanı geldiğini söylerler. Tabiatın makina esaretinden kurtarılıp eski güzelliğine tekrar kavuşmasını arzu ederler. Hakikaten şehircilikte üç ilâ 4 yüz metreye kadar yükselen binalar yığın meydana getirmek, bu suretle insanı sefaletle sürüklemek hiç bir zaman ideal olan modern bir istikamet veya telakki addolunmamalıdır. Bilâkis Türk şehirleri yeşillikler, parklar, diğer mülhakat içerisinde insanların iyi ve sıhhatli olarak yaşayabileceği bir şekilde ve bu gaye ile çalışan bütün çirkinliklerin bertaraf edilmiş olarak kurulmaları lâzımdır.

Böyle plânlar, mâzinin cezalarını taşıyan memleketlerde, iktisadî sebeplerle halli mümkün olmayan vazifelerle karşılaşacağından ancak uzun bir zamanda tatbik edilirler. Halbuki bizim şehirlerimiz ve iskân yerlerimiz henüz o kadar yüksek değildir. Arsa fiyatı da o kadar yükselmemiştir. O halde bu bakımdan memleketimiz diğer ülkelere nazaran daha zengin bulunmaktadır. Dikkatli plânlarla memleketimizin her tarafından bir şehirden diğer şehire uzanan mühim esas münakale damarlarını da kurmak kolayca kabildir. İyi çalışmak suretile, bugün şehirlerde iktisadî bakımdan mümkün işler derhal yapılır ve istikbal için de insanın evvelden görebildiği kadar, ihtimam edilirse çok iyi plânlar yapmak imkânları elde edilmiş olur. Şehir plânı işi, Türkiyede yalnız Belediyenin değil aynı zamanda Hükûmetin de en birinci ve esaslı ödevlerinden biri telâkki edilmelidir. Plânların, yalnız eksik olan teknik vasıtalarile harita, plân ve saire ile meydana geleceğini zannetmemelidir. Evvelâ plânın ne demek olduğunu tam manasile bizzat ihata edilmeli, ancak ondan sonra plânlar yapmak meselesi ele alınmalıdır. Bir şehir plânının tanzimi, hiç bir suretle Türkiyede adet olduğu gibi, hariçten gelen her hangi bir mütehassısa ait bir telâkki olunmamalıdır. Bilgili bir mütehasssın yaptığı plânların esaslı ve

gayeye muvafık olması, ancak mahallî münasebetleri iyi tanıyan ve inkişaf imkânlarına doğru olarak karar vermeğe muktedir bulunan yerli bir ferdin dikkatli çalışmasıyla kabildir. Böyle bir plân her şeyden evvel müstakbel sokak şebekesinin iskeletini ihtiva etmemeli, aynı zamanda müstakbel şehir teşekkülâtının en mühim münferit meselelerinde doğru olarak ihtiva etmelidir. Aynı zamanda bugünkü ve yarınki umum bina müesseselerinin mevkilerini de tesis etmeği hiç bir zaman ihmal etmemelidir. Böyle şehir plânlarına, tanıdıklarımız içinde bilâhare maalesef mevkii tatbika konamayan ve içerlerinde şayanı hayret tarzda asırlarca evvel yapılp bugün dahi kabili istimal bir esas gösterenleri misal olarak gösterebiliriz.

İstikbal için hazırlanmış bir plânı kullanmak ve onu tatbik mes'elesi, o plânı tanzim etmekten daha mühim bir iştir. Âtî için tesbit edilmiş böyle bir plânda gösterilen bütün işleri derhal yapmak icap etmez. Zamanı geldikçe ve iktisadî durum müsaade ettikçe yapılması icap eden mes'eleleri halletmek, en doğru bir harekettir. Onun için iyi bir Belediye idaresinin buna riayet etmesi, plânı tatbik sahasında malî durumu nazarı itibare alması icabeder. Ne büyük sokakları ne de büyük parkları derhal inşa etmemeli, yalnız onların yerlerini henüz başlangıçta plânlarda göstermelidir. Eğer parklarda yetiştirilmesi kararlaştırılan yüz binlerce ağacı insan birden dikemezse, bunların 100 tanesini ilk elde yetiştirmek doğru olur. Diğerlerini ise iktisadî vaziyetin müsait bulunduğu ve ihtiyaçların lüzum gösterdiği zamanlarda yetiştirmelidir. Böyle para ve ihtiyaca bağlı yapılan işlere «dynamisches Bauen» dinamik yapı deniz. Bu tâbir, aynı zamanda kararlaştırılan bir işin hepsini birden yapmak imkânları birden mevcut değilse o işten vazgeçmenin doğru olmayacağını da ifade etmektedir. Bilhassa şehirlerin yeşillikler içinde güzel bir şekil alması için bu kaideye azâmî surette riayet şarttır. Böyle hareket eden bir çok Avrupa şehirleri, bugün, meydana getirdikleri parklar ve diğer mesire mahallerile gurur duymakta tamamen haklıdırlar. Bu bakımdan hangi ülkeyi tetkik edersek edelim, vaziyetin aynı olduğuna şahid olur, gerek Almanyada gerekse Fransa ve İngilterede aynı noktai nazarların hüküm sürdüğünü görürüz.

Türkiye belediyeleri bu bakımdan talihli vaziyette bulunmaktadırlar. Zira, bizim belediyelerimize hukukî bakımdan diğer ülkelere nazaran daha çok salâhiyetler verilmiş, belediye idaresinin vazifeleri daha esaslı ve belediyeler lehine olarak tanzim edilmiştir. Türkiyede hiç bir zaman bu gibi müesseseler İngilterede olduğu gibi hukukî bakımdan karışık değil ve yine hiç bir zaman Fransada olduğu gibi mâzinin biriktirdiği kıskançlık kaynağı olan Devlet Şûrâsının daimî tenkit ve hücumlarına kat'iyen maruz kalmamaktadır. Filvaki memleketimizde belediye işleri devletin tasvip ve kontrolüne tâbidir. Fakat yaptıkları her hangi bir işte serbesiyetlerini tamamen istedikleri şekilde muhafaza etmektedirler.

Bu gibi meselelerde teşebbüs, kudret ve kabiliyetlerini de mevzuubahs etmemiz icabeder. Yalnız inşa etmiş ve eser meydana getirmiş olmak için para akıtmak doğru olmaz. Her hangi bir sahada faaliyete başlarken belediyelerin iktisadî ve kültürel inkişafı daima göz önünde tutması ve ona uygun yapılar meydana getirmesi lâzımdır. Bilhassa zaif malî duruma sahip olan, iktisadî hayatın düzelmesi için uzun zamanın geçmesi zarurî olan memleketlerde, temas ettiğimiz teşebbüs kudret ve kabiliyetini çok iyi kullanmak, komünlerin en mühim ödevlerinden biridir. Teşebbüs kudret ve kabiliyetinin, mahallî ihtiyaçları karşılayacak şekilde olmasını temin için hariçten müdahaleye hiç bir zaman meydan verilmemelidir. Belediye çalışmalarının karakteristik hususiyetlerinden birisi de şehir dahilinde mevcut olan bütün teferrüat kabiliyetinden madud olan işleri sevgi ve ihtimamla takip etmeğe kendini mükellef kılmasıdır.

Bu hususta hatalı bir şey söylemiş olmamak için, bazı misaller vererek dinleyicilerime maksadımı daha iyi anlatmağa çalışayım:

Modern belediyelerden beklenen en mühim iş, şehirlerin güzel, câzip ve ter temiz bir şekle getirilmesidir. Şehir dahilinde yıkılmış dökülmüş şeyleri olduğu gibi bırakmak, ister devletin isterse ferdlerin olsun evlerini harap bir vaziyette muhafaza etmek modern bir belediyenin kabul edemeyeceği bir keyfiyettir. Esasen modern belediyenin bu gibi işleri lâyıkile karşılayacağını havsalamıza sığdıramayız. Bu tip işlerin önüne geçmek için, para sarfına kat'iyen lüzum yoktur. Şehri idare edenler, kat'i karar

sahibi şahsiyetler olup ve tatbikine karar verdikleri bir işe azimle başlarsa bu gibi mezberelerden şirin beldelerimizi behemehal kurtarmış olurlar. Bugün, su ihtiyacına cevap veren, yalaklarında kadınların çamaşır yıkadıkları umumî çeşmelere malik olmıyan bir belediyetin mevcudiyeti tasavvur bile edilmez. Yalnız bunların itina ile tanzim edilmiş meydanlar dahilinde olması ve mevcut olan taş oymaların temiz ve iyi muhafaza edilmesi belediye vazifelerinden maduttur. Şehre gölge temin için kâfi derecede ağaç dikmek, oyun sahasına malik olmıyan mekteplerin küşadına meydan vermemek meseleleriyle belediyeler sıkı sıkıya alâkadar olmalıdır. Bugün her beldede spor sahaları vücade getirmek kolayca kabildir. Eğer bir şehrin stadyum yapmağa parası yoksa müsait bir yerde az para ile top oyunu ve diğer sporlara elverişli olan sahaları tesis etmek belediyelerin mühim vazifesindendir. Eğer ülkemizde bir kaç kişi, bu tip faidebahş işlere teşebbüs ederse, halkımızın onun arkasından seve seve gideceğine hiç şüphe etmeyiz. Avrupa ülkelerinde mezarlıklar ıslah edilerek şehirlerin en mutenâ câzip mesire mahallerine ifrağ edilmişlerdir. Bilhassa bunlar içinde tarihî kıymeti haiz olanları ve kıymetli âbideleri ihtiva edenleri seyyah celbinde esaslı bir rol oynamaktadırlar. Meselâ çok yakınımızda bulunan Rodosda, İtalyanlar Ehlisalip seferlerinden kalma tarihî mezarlıkları islâh ederek, seyyahların görmesi icabeden mesire mahalleri haline getirmişlerdir. Türkiyede buna benzer bir hususiyete de işaret edebiliriz. Meselâ, köyler için karakteristik olan ince ve sülûn gibi yükselmiş kavak ağaçları arasında zarif köy minarelerinin yer aldığını görüyoruz. Eğer bu câmiler güzel muhafaza edilir ve temiz tutulursa, bu tarihi kaynaklar oralarda geçen seyyahları cezbetmekte büyük bir rol oynar. Bundan gurur duyan Belediye İdaresi de sarfettiği emeğin mükâfatı olarak gelen yabancıların bıraktığı paralarla şehre büyük bir hizmet ifa etmiş olur.

Sokaklarımızı, meydanlarımızı hatta evlerimizi temiz tutmak ve harap bir vaziyetten kurtarmak, onlara lâıyk oldukları şirinliği verdirmek için azâmî gayret göstermek Türk gençliğinin yegâne şiarı olmalıdır. Şehirlerimizin munasip yerlerinde bol ağaçlar yetiştirmek ve süslü parklar vücade getirmek en büyük vazifelerimizdir. Halkımız; yapılan bu işleri ne dereceye kadar muhafaza edebilir. Bu noktadan kat'iyen şüphe etme-

melîyiz. Zira asil ve nezih Türk halkının, beşeriyete yakışan her işi kolaylıkla kavraması ona hilkatin verdiği en büyük bir hususiyettir. Eğer bir kaç islahatçı bu gibi işlere teşebbüs eder ve önden yürürse, Türk halkının çok kısa bir zamanda onu seve seve ve şuurlu bir tarzda takip edeceği güneş kadar âşikârdır.

Millî Şefimiz İsmet İnönü İstanbul Üniversitesinde Türk gençliğine hitap ederken gayet isabetli olarak «Mühim işleri başarabilmek için icap eden kabiliyet ve istidattan Türk Gençliği hiç bir zaman mahrum değildir. Yalnız bu hususiyetlerin tezahürü için halkımızın azimkâr bir mesai göstermesi ve sebatla çalışması zarurîdir. Diye işaret buyurdular.»

İşte biz bu değerli ve yerinde olan sözlerden ilham alarak Türk gençliğini modern belediye siyasetine bilfiil iştirâk etmek için davet ediyoruz. Ancak hepimiz elele verip beraber yürürsek Şefimizin, Türk halkının mağeri vicdanından çıkarıp ortaya koyduğu bu mefkûreyi pratik sahada kolaylıkla tatbik edebiliriz. Son zamanlarda Fransada bu mes'eleler üzerine

L'Urbanisme ou la vie heureuse

unvanlı bir kitap neşrettiler.

Bunda insanlar çalışmaları sayesinde hayatlarını muhakkak daha güzel ve mes'ut geçirmek imkânlarını elde edebilirler denilmektedir. Esasen Türkiyede de bu kitabın neşrinden evvel başladığımız inkılâp da bundan başka bir şey değildir. Fakat modern hayatın hakikî bir şeklini elde etmek için hiç vakit kaybetmeden ülkemizde yapılması icap eden tarihî sebeplerle uzun zaman ihmal edilmiş olan mes'elelerin en küçüklerinden azimle işe başlayalım. Ancak küçük noktalar halledilip bir araya toplanırsa büyük işler de görülmüş olacak ve bu suretle

Türkiyemizi, şirin vatanımızı güzelleştirmek ve kudretli nezih halkımızı mes'ut bir hayata kavuşturmak yolunda hedefimize vasil olacağız.

İhtilâf Devletleri ve İzmir

Yazan: Enver Ziya Karal

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doç.

İhtilâf Devletleri ve İzmir

Yazan: **Enver Ziya Karal**

Monderos Mütarekesinden sonra (30 Teşrinievvel 1918) Türk Milleti sürekli bir endişe içinde yaşıyor ve cihan harbinde tanıdığı felâketlerden daha büyüğünün başına gelmekte olduğunu vukuundan evvel hissediyordu. Bütün tahminleri altüst edecek kadar feci olan bu felâket, 15 Mayıs 1919 da İzmir kıyılarına Yunan istilâ ordusunun ayak basmasıyla başlıyor. İtilâf Devletlerinin muvafakati ve filolarının himayesinde yapılan bu istilânın son 7 yıl içinde mağlûbiyet ile bitmiş 3 büyük harbin menfi tesirleri altında bunalmış, yıpranmış olan Türk Milletince büyük bir tevekkül, derin bir lâkaydi ile karşılanacağı hakkında, dünyanın kanaati kat'î idi. Fakat hâdisat dünyanın, bu kanaatında ne kadar aldandığını isbat etmekte gecikmedi. 20 nci asırda nazari medeniyet ve insaniyet prensiplerine güvenilemeyeceğini anlıyan Türk Milleti, silâha sarıldı ve İzmirin Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Samsun'a çıkan Kahraman Mustafa Kemal'in arkasına katılarak istilâ ordularını denize dökünceye kadar (9 Eylül 1922) daima artan bir iman ile cenkleşti.

Türk süngülerinin kat'î zaferile biten bu harbe Türk mucizesi denildi. Biz burada bütün safhaları birer şanlı destan olan bu mücadeleyi tetkik edecek değiliz. Tesbit etmek istediğimiz durum Yunanlıların İzmir'e çıkmak müsaadesini İtilâf Devletlerinden nasıl aldıkları keyfiyeti, bir başka tâbirle, İtilâf Devletlerinin İzmir hakkında Büyük Harpten evvel tertip ettikleri plânlarla, millî savaş başladıktan sonra onun hakkında neler düşündüklerini incelemektir.

Üçlü ittifak ile üçlü itilâf arasında başlayan harbe Osmanlı İmparatorluğunun, ne vakit, nasıl ve niçin iştirak ettiğini bugün hakikate yakın bir şekilde malûmdur. Osmanlı İmparatorluğu bu harbe iştirak etmeli miydi, etmemeli miydi? Sualini bir tarafa bıraktıktan sonra önümüze çıkacak ve cevap vermeden geçemiyeceğimiz sual şudur:

Osmanlıların cenge katılmaları ile ne gibi bir değişiklik hasıl olmuştu? En kısa cevap şudur: Avrupa harbi Asya ve Afrika kıtalarına sirayet etmekle cihan harbi olmuş oluyordu. Boğazlara hâkimiyeti dolayısıyla Türkiye, Rusyanın müttefikleri ile muvasalesini kesiyor ve üçlü ittifakın Almanyaya yığabileceği kuvvetlerin geniş bir sahaya dağılmasını temin etmiş oluyordu. Türkler; harbe girmeleri ile İtilâf Devletleri nazarında affedilmez bir kabahat işlemiş oluyorlardı. Zira harp sahasını genişletmiş, harp sahnelerini çoğaltmış, harbin uzun sürmek ihtimallerini de arttırmışlardı. İtilâf Devletleri hesapta olmıyan Çanakkale seferini tertibe bu sebepten mecbur kalmışlardı. Seferden bekledikleri neticeler nihâî zafere son süratle gidilmeği mümkün kılacaktı.

Boğazlar ve İstanbul İtilâf kuvvetleri eline geçmekle evvelâ Osmanlı arâzisi ikiye bölünmüş, Rusya ile muvasale temin edilmiş olacaktı. Bu vaziyetten sonra da sulh yapmağı kabul etmedikleri takdirde Türklerin Mısıra sefer tertip etmeleri, Kafkasyayı zolayıp Rusları Alman cephesinden asker çekmeğe icbar etmeleri ihtimalleri ortadan kaldırılmış oluyordu. Fakat Çanakkale seferinden beklenen politik neticeler bu saydıklarımızdan daha az mühim değildir. Ezcümle henüz harbe karışmamış olan Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve İtalya üzerine tesir ederek bunları İtilâf tarafına meyil ettirmek şansı vardı. Her ne kadar İtilâf kuvvetlerinin Çanakkale teşebbüsü tam bir mağlûbiyet ile bitmiş ise de bu teşebbüsün Balkanlarda ve İtalyada bir elektrik tesiri yaptığı, bitaraf devletleri antanta sempatik kıldığı da muhakkaktır. Bir aralık Yunanlılar harbe bile girmek istiyorlar. Venizelos Hükûmeti ve Yunan Erkânıharbiyesi, Geliboluya bir fırka asker göndermeğe hazır olduklarını bildiriyorlar. Kırıl Konstantin'i İstanbulda görmek korkusu yüzünden Rusya bu yardımı kabul etmiyor ve müttefiklerine de ettirmiyor. İstanbul meselesi bu anda

Rusları çok meşgul etmektedir. O kadar meşgul etmektedir ki İtilâf Devletleri 18 Mart 1915 de Osmanlı topraklarının müstakbel taksimi hakkında ilk gizli projeyi imzalıyorlar. Tarihe «İstanbul anlaşması» adile geçen bu gizli anlaşma ile Rusların bu şehir ile Boğazlar üzerinde asırlardanberi ileri sürükledikleri haklar tanıldıktan mada, Türkiye Asyasının paylaşılması da esas itibarile kabul ediliyor. Bu projenin hazırlandığı sıralar İtalya da İtilâf Devletlerine yardımcı sıfatile harbe girmeye taraftar olduğunu ihsas ettirmeye başlamış, müzakerat başlamış ve takriben bir ay bir kaç gün sonra onunla Londrada gizli anlaşma imzalanmıştır. (26 Nisan 1915) Bu anlaşmada İtalyaya vadedilmiş payın ne olduğunu tetkik etmeden evvel İtalyanın Üçlü ittifaktan niçin ayrıldığını ve ona karşı harbe neden girmek istediğini kısaca izah etmek karışık mevzuumuzun aydınlanması için faydalı olacaktır.

Avusturyanın Bosna - Herseğe yerleşmesinden (1878) Fransanın Tunusu işgal etmesinden (1882) sonra, İtalya siyasette mücerret kalmakla ne Avusturyayı Balkanlarda göz önünde bulundurabileceğini ne de Fransayı Afrikada daha ziyade genişlemekten menedemiyeceğini anlamış ve dolayisile kendisine müttefikler aramağa koyulmuştu. Bir aralık Alman ittifakına istinat etmeği menfaatine uygun bulduğundan Berline müracaat etmiş, fakat Bismark'ın «Berlin yolu Viyanadan geçer» ihtarı karşısında evvelâ Avusturyaya sonra da Almanya ile birer tesadüfi ittifak imzalıyarak mahud Üçlü ittifakın tamamlanmasına sebep olmuştu. İtalyanın bu ittifaktan bütün kârı Trablusgarbi işgal etmek olmuştu. (1911) Cihan Harbi başladığı vakit İtalya ittifak ruhuna uygun olarak bitaraflığını ilân etmiş ve muharip tarafların kendisine yaptıkları siyasi ilânı aşkları dinlemeye başlamıştı. İtalyan millî ve imperyalist menfaatleri eski müttefiklerine karşı harbe girmeye icap ettirmekte idi. Çünkü, Triyeste ve Tarant gibi İtalyan şehirleri henüz Avusturyanın elinde oldukları gibi Adriyatik Denizi de Avusturya - Macaristanın münakaşasız bir hâkimiyet tasladığı denizdi. Ve çünkü İtalyanın, günün birinde yerleşmeği tasarladığı Anadolu topraklarını Almanya kendisi için muhafaza etmekte idi. İşte bu mülâhazalara binaen İtalya Üçlü ittifakın kapısını çalmakta ve kendisi için

yer olup olmadığını sormakta tereddüt etmedi. Kendisine müsbet cevap verildi. Ve 26 Nisan 1915 de Londra anlaşması yapıldı.

İtalyanın imperyalist ihtiraslarını tatmin eden bu anlaşmanın 9 uncu maddesi şudur:

«Büyük Britanya, Fransa ve Rusya Akdeniz müvazenesinde İtalyanın alâkadar olduğunu umumiyetle kabul ederler. Asya Türkiyesinin tam veya kısmî bir taksiminde İtalyaya, Antalya vilâyeti ile bu vilâyete mültesik Akdeniz mıntakası verilecektir. İngiltere ile Fransa hisselerini aldıkları zaman bu mıntakanın kat'î hudutları tayin edilecektir. Eğer harp esnasında Fransa - Rusya veya İngiltere Anadolu da bazı yerler işgal ederlerse, Antalya ve ona mültesik Akdeniz mıntakası tamamen İtalyaya ait olacaktır.»

Bu maddede görülüyor ki İzmir kelimesi telâffuz edilmemiştir. Fakat madde haddizâtında tefsire mühtaçtır. Çünkü, Antalyaya mültesik tâbiri müphem ve tefsire mühtaçtır. Tefsir İtalyanlar tarafından yapıldığı vakit bütün İçel, Adana, Manisa, şimalde Konya ve Afyon, garpte İzmir, bu mıntakanın içine girdirilmektedir.

16 Mayıs 1916 tarihli bir diğer anlaşma ile Rusya, İngiltere, Fransa Osmanlı İmparatorluğundan alacakları hisseleri tayin etmişler ve İtalyayı bundan haberdar etmişlerdir. İtalya bundan muğber olmuş ve kendisinin de imzası bulunacağı bir anlaşma akdi için ısrara başlamıştır. Rusyadaki ihtilâl, İtilâf Devletlerinin İtalyaya olan ihtiyaçlarını arttırdığından, 17 Nisan 1917 de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında St. Jean du Maurienne anlaşması imzalanmıştır. İtalyanın Adana ve Kayseri üzerinde ileri sürdüğü istekler kabul edilmiyorsa da İzmir müstesna Antalya, İçel, Konya vilâyetlerinin mühim bir kısmı İtalyaya bırakılmıştır. Mamafih burada da İtalyanın yerleşmesi bir şarta bağlı koşulmuştur:

Rusyanın bu anlaşmayı kabul etmesi lâzımgelmektedir.

Bunun üzerine İtalyan matbuatında, Anadolu da İtalyaya vadedilen yerler hakkında bir sürü makale neşredilmiştir. Bunların hemen hepsin-

de İzmirin bu yerler arasında olduğu zikredilir. Tribüna Gazetesi 25 Nisan 1917 tarihli nüshasında bu hususta der ki:

«İzmirden Konya ve Adanaya kadar uzanan mıntaka İtalyan menfaatını tatmin için kabul edilmiş olan mıntakadır.»

Corrier Della Sera 27 Nisan 1917 tarihli nüshasında aynı tonda olan şu satırları yazmıştır: «İngiliz menafiinin sıklet merkezi Mezopotamya, Fransınsınki Suriye, İtalyansınki ise İzmir - Konya ve Adanadır.»

Genel Harp bitip mütareke imzalandıktan sonra sulh esaslarını tespit etmeğe başlayan galip devletlerin diplomatları için biraz evvel mahiyetlerinden bahsettiğimiz «Gizli anlaşmalar» çerçevesi dahilinde çalışmak imkânı kalmamıştı. Zira arada mühim bir değişiklik hasıl olmuştu. Gizli muahedeleri imzalayanlardan Rusya ihtilâl dolayısıyla müttefiklerinden ayrılmış ve ayrı bir sulh yapmıştı. Gizli muahedelere tamamen yabancı kalan Birleşik Amerika Cümhuriyetleri Hükûmetleri, harbe müdahale ederken bu muahedeleri tanımayacağını bildirmişti. Cumhur Reisi Vilson cihan sulhuna esas vazifesini görmek için neşrettiği 14 maddelik beyannamesinde Türk toprakları için demişti ki; «Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısmı Türk hâkimiyetinde bırakılacaktır.» Bu esas gizli muahadelerin ruhuna muhalifti. Mamafih ne İngiltere ne Fransa Osmanlı İmparatorluğunu - Türklerle meskûn olan kısımlar dahil - paylaşmaktan vazgeçmemişlerdi. Rusyanın aradan çekilmesi yeni bir paylaşma projesini kolaylaştıracak mahiyette idi. Reiscümhur Vilson'a gelince Avrupa işlerinden tamamen haberdar değildi. Onu kandırmak için bir kaç yeni ve yaldızlı formül kâfi gelecektir.

Galip Devletlerin diplomatları, eski Avrupa haritasını tanzime ve sulh esaslarını tespiti başlamazdan evvel, mağlûp devletlerden, şikâyeti ve alacağı olanları dinlemeği tercih ettiler. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğundan şikâyetçi ve alacaklı olanlar çok idi. Şikâyetçilerin başında Rumlar, alacaklıların da ön safında Rumların avukatlığını ve hâkimliğini yapan Yunanistan vardı.

Cihan Harbi başladığı vakit Yunanistan bitaraflığını ilân etmişti. Bununla beraber kiral, Almanlara, efkârı umumiye de İtilâf Devletlerine taraftardı. Kiral Konstantin Kayser'in kız kardeşi ile evli idi. Kendi ve Erkâniharbiyesi Almanyanın behemehal galip geleceğine inanıyorlardı. Fakat Akdenizde istinat edecek Alman kuvveti olmadığı için İtilâf Devletlerinin şerrinden korkuyor, harbe girmeye cesaret edemiyorlardı. Mamefi, İtilâf Devletleri bir kaç defa Yunanistanı kandırmak teşebbüsünde bulundular. Türkiye'ye karşı harbe girdiği takdirde kendisine 24000 Km. hinterland ile İzmir vadedildi. Fakat buna mukabil Kavalayı Bulgaristana terketmesi teklif edildi. (İtilâf Devletleri Kavalayı Bulgarlara vererek onları Türklere karşı harbe girdirmek istiyorlardı.) Yunanlılar reddettiler. İkinci teklif Çanakkale seferi sırasında yapıldı. Yunanlılar, İstanbula girmek heyecanile sevinçten titrediler. Teklifi kabul edeceklerdi, Rusya'nın kıskançlığı işe mani oldu. Nihayet 1917 de İtilâf Devletlerinin zoru ile Yunanistan müttefik sıfatile Türklerin aleyhine harbe girdi. Binaenaleyh, Venizelos sulh kongresi huzurunda Yunan isteklerini sıralamaya başladı. (30 Kânunuevvel 1918) Venizelosun istediği ne idi? Trakyadan maada İzmir ve bütün garbî Anadolu. Bilhassa garbî Anadolunun Yunanlılara ait olduğunu ispat etmek için coğrafî, tarihî ve istatîkî deliller uydurmakta tereddüt etmiyordu. Coğrafya delili olarak, Alman coğrafyacısı Martin Philpson'un yanlış ve esassız fikirlerini ileri sürerek Orta Anadolunun, garbî Anadolu ile bünye tezaadını tebarüz ettiriyor ve garbî Anadolunun, Orta Anadolu ile değil Yunanistan ile bir fizikî bütün teşkil ettiğini iddia ediyordu. Tarihî iddiaları ise, daha zaif idiler. 3000 senedenberi Helen ırkının garbî Anadoluyu Helenize etmekle meşgul olduğunu ve buna muvaffak olduğunu, garbî Anadoluda 1.694.000 Rum, 18 peskoposluk, 365 klise, 632 mektep olduğu hususundaki rakamları; kendine has bir cür'et ile ileri sürüyordu. Mamefi, Venizelos'u dinleyenlerin hepsi, ulu orta ortaya atılan her iddia ve rakamı kabul edecek insanlar değildi. Netekim Yunan Başvekilinin iddialarını çürütecek şekilde mütalâa serdedenler olmuştur. Amerika murahhaslarından Clive Day iddiaları bir bir ele alarak

şunları demişti: «Venizelos cenaplarının Alman coğrafyacısı Martin Philpson'a istinaden müdafaa ettiği garbî Anadolunun, orta Anadoludan fizikî coğrafya bakımından ayrı olması tezi külliye yanlıştır. Orta ve garbî Anadolu arasında münasebet el avucunda, elin bilek kısmı ile parmaklar arasındaki münasebete benzer. Elin bilek kısmı orta Anadoluyu parmaklar ve araları da garbî Anadolunun dağları ile vadilerini temsil ederler. Bu vadilerde oturan nüfusa gelince, Venizelos cenaplarının istatistiklerine uymaz. Yunanistana ilhakı arzu edilen sahada Rumlar nüfusun % 32 sini, Türkler ise % 63 ünü teşkil eder»

Bütün meseleler hakkında çok iyi hazırlandıktan sonra konferansa gelmiş olan Amerika murahhas heyeti, Anadolunun müstakbel iktisadî inkişafı için İzmirin ondan ayrılamıyacağını da rakamlar ve sağlam mantıkî hükümlere dayanarak ispat etmeğe çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun harpten evvelki iktisadî hayatında İzmirin oynadığı rol şöyle tebarüz ettirmiştir:

(1) İmparatorluğun yaptığı ithalâtın % 31 İstanbul, % 10 İzmir ile ve mütebakisi diğer limanlarla yapılmakta idi. Aynı yıllar zarfında umum ihracatın % 26 sı İzmir ile, % 9 u İstanbul ile ve mütebakisi İmparatorluğun diğer limanları ile yapılmakta idi. İzmir limanını ziyaret eden gemilerin adedi her yıl takriben 7.000 ni tecavüz ederdi ki, bu ziyaret İzmir vasıtasile hinterlandına yani orta Anadoluya yapılmış demektir.»

Netice olarak Amerika murahhas heyeti şu carlı ve objektif karara varmakta idi:

«Anadoluda bırakılacak Türk devletine İzmir behemehal lâzımdır. Tarihinin bütün devirlerinde Anadolunun eşyasını İzmirle ihraç ettiği göz önüne almak bu lüzumu anlamak için kâfidir. Binaenaleyh, İzmir ve limanı Anadolu köylüsünün göz bebeğidir.

Bu hükümler esasen İzmir ve havilisini çok iyi tanıyan Amerikan, Fransız ve İngiliz jeolog ve misyonerleri tarafından teyit te'kit edilmiştir. Burada yaşayan Türklere gelince, onlarla yıllardanberi ticarî münasebette

bulunan bütün garplıların ifadelerine göre dünyanın her hangi bir millete mensup insanlar kadar namuskâr ve centilmen insanlardır. Şarkın müstakbel refahını temin için tarihte ilk defa olarak Anadolunun çalışan ve namuskâr köylüsüne imkân bahşetmek fırsatı zuhur etmiştir. İzmir Türklere bırakılmalıdır.»

Yunan tezini tenkid eden yalnız Amerikalılar değildi. Venizelos'un istatistiklerinin realiteye tevafuk etmekten uzak olduğu hususunda İtalyanlar da ısrar ettiler. İtalyan murahhasları garbî Anadoluda Türk nüfusunun ekseriyet teşkil ettiğini - Yunan iddialarını kabule hazır Fransızların - 1897 de neşrettikleri Livre Jaun'a dayanarak müdafaa etmişlerdir. Filhakika bu kitapta Anadolu halkının 9 milyonu Türk, 1 milyonu ise ortodoks olduğu yazılı idi. Esasen bu bir milyon ortodoks'un kâmilten Rum olmadığı da düşünülürse, Yunanlıların ortaya attıkları rakamların ne kadar esassız olduğu anlaşılır. İtalyanlar bundan sonra kendi istatistiklerine dayanarak İzmirde 408.000 müslümana karşı ancak 150.000 Rumun mevcut olduğunu tasrih etmişlerdir.

İzmirin Türk olduğunu isbat ettikten sonra İtalyan murahhas heyeti Yunanlıların bu şehirde ve havalisinde hak iddia edemeyeceklerini esasen 1917 de St. Jean de Maurienne anlaşması ile onun İtalyaya bırakıldığını söylemekle de büyük bir mantıksızlıkta bulunmuştur.

İtalyan murahhas heyetinin bu son iddiası protostolarla karşılanmıştır. Birleşik Amerika Cumhuriyetinin mümessilleri bir kerre daha gizli muahedeleri tanımadıklarını bildirmişler, İngilizler ise tatbiki Rusyanın muvafakatına bağlı olan St. Jean de Maurienne anlaşmasının Rusya muvafakat etmediğinden dolayı, hükümsüz kaldığını ilâve etmişlerdir. İtalyanlar bir kaç gün sonra bazı siyasî sebepler dolayısıyla konferanstan çekilmişler ve Yunanlılar biraz geniş nefes alabilmişlerdir. Venizelos muvaffak olmak için taktiğini değiştirmiş ve Loid Corc ile Vilson'un sempatilerini kazanmak için bir taraftan İngiltereye Yunanistanın ebedî dostluğunu vadederken bir taraftan da Vilson'un Cemiyeti Akvam projesinin avukatlığını yapmağa başlamıştır. Loid Corc bu sıralar tam manasile Yunan mühibbi idi.

Yunanistan ve Yunanlılar hakkında kanaatı şu idi:

Yunanlılar şarkî Akdenizin büyük milleti olmağa namzettiler. Türk barbarlığına (1) karşı hristiyan medeniyetini temsil ediyorlar. Onların askerî kıymetleri hakkında generallerimizin istihfafları saçmadır. Bir büyük Yunanistan, Büyük Britanya için baha biçilmez bir kazanç olacaktır. An'ana bakımından, temayül bakımından, menfaat bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdır. Bugün 5-6 milyondurlar. Eğer kendilerine bırakılacak toprakları muhafaza ederlerse 50 sene içinde 20 milyon olacaklardır. İyi gemici olduklarından bahri bir kuvvet olacaklardır. Şarkî Akdeniz adalarının en mühimleri onlarındır. Bu adalar, Süveyş kanalı ile münasebette bulunduğumuz Avusturalya, Hindistan ve Uzak Şark yollarının cenahlarında kâin tabîî tahtelbahr üslerdir. Yunanlılarda minnettarlık kuvvetlidir. Onlara millî inkişafı esnasında sağlam bir dostluk gösterirsek imparatorluğun ittihadını temin eden büyük yolun bellibaşlı bir nighbanı olacaklar, belki bir gün olacak, fare arslanın bağlarını kemirerek onu kurtaracaktır.» Fransızlar daha ziyade Alman meselesi ile meşgul olduklarından İngilizlerin büyük Yunanistan projesini terviç etmekten uzak kalamıyorlar. Venizelos da bu müsait fırsatı eşelemekte kusur etmiyordu. İzmirde Türklerin Rumları katliâm etmek üzere olduklarından, İtalyanın İzmirde asker çıkarmak için gizli hazırlıklara başladığından dem vurmağa başlıyor. Bu rivayetlerin asıl ve astarını araştıрмаğa lüzum görmiyen Klemanso, Loid Corc ve müşavirlerinin noktayı nazarını sormağa lüzum görmiyen Vilson 10 Mayısta Yunan ordusunun İzmirde ihracını kabul etmekle kalmıyorlar, ihraç tatbikatını da münakaşa ediyorlar. 12 Mayıs tarihli içtimada konferansa tekrar iştirak eden İtalyan murahhasının da fikri alınıyor ve işgal 13 Mayıs için kararlaştırılıyor. Bu karar derhal alâkadarlara bildiriliyor.

14 Mayısta İzmir limanında günlerdenberi bekleyen İngiliz filosu amirali Galtrop, İzmir valisine şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceğini

(1) Nihai Türk zaferi hristiyanlık medeniyetini göstermiştir. Afyondan İzmirde kadar olan sahalardaki şehir, kasaba ve köyler yıkılmıştır.

bildiriyor. Vali, etrafta çoktanberi dolaşan şayialara rağmen kendisini böyle bir emrivâkiye alıştırıramamıştır, şaşkındır. Yanlışlık olmasın diye soruyor. Amiral cevap veriyor:

— Paristen gelen emir böyle.. Vali şu mütalâada bulunuyor:

— İşgalin yalnız Yunanlılar tarafından yapılması vahim neticeler doğurabilir. Yunanlılarla İtilâf kuvvetleri tefrik edilemez mi?

Amiralin cevabı: Mümkün değil.

Vali — Hiç olmazsa 3 veya 6 bin itilâf bahriye efradı Yunanlılarla beraber ihraç edilse.

Amiral — Kabil değil.

Vali — Halka neşredilecek bir beyannamede işgalin muvakkat olduğu serdedilerek, heyecanın önüne geçilse.

Amiral — Mümkün değil.

Valinin amiral ile anlaşması mümkün olmadığı gibi İstanbul ile muhaberesi de mümkün olmuyor. Bâbiâlî kasden sükût ediyor.. 15 Mayısta Yunanlılar garp ihtilâllerinin ortaya atmış olduğu bütün mukaddes prensiplerin hilâfına olarak, İzmirle ayak basıyorlar; ve uzun bir harpten sonra büyük devletlerin imzalarına itimad ederek silâhını bırakmış bir milletin efradını katliâm ederek medeniyetlerinin derecesini gösteriyorlar.

Bu hâdisе dünyaya, sulh konferansının etrafında dolaşan 500 gazete muhabiri tarafından çekilen ve yekûnu 80.000 kelimeye varan telgraflarla bildiriliyor. Gazeteler şu başlıklarla havadisi neşrediyorlar:

«Yunan kıtaatı İzmirle ihraç ediliyor.» Yunan kıtaatı İzmirle çıkmış. Türk mukavemeti parçalanmıştır.» Hülâsa hâdisе dünya efkârı umumiyesine alelâde, ehemmiyetten ârî bir müstemlekecilik hâdisesi gibi gösterildi. Halbuki İzmirin işgali Türklerin katliâmı ve Yunanlılara karşı atılan ilk kurşun değil yalnız Türk - Avrupa, fakat şark garp münasebetinin bir dönüm noktasıdır. Avrupa istilâcı zihniyetinin son teşebbüsü, Türk milliyet-içliği rönesansının da ilk adımı ve Asyanın ilk ümit kaynağıdır.

İzmiri Yunanlılara işgal ettirmek için müttefiklerin dayandıkları hukukî esas Mondoros mütarekesinin 7 ci maddesi idi. Madde aynen şudur: «Müttefiklerin emniyetlerini tehdid edici bir vaziyet zuhurunda her hangi bir stratejik mevkii işgal edebileceklerdir..» Fakat İzmirde müttefiklerin emniyeti hiç bir veçhile tehdid edilmiş olmadığı gibi Rumların da Türkler tarafından katledileceği propagandası tamamen esassızdı. Binaenaleyh, İzmirin işgali hukukî bakımdan bir haksızlık teşkil etmekte idi. Bu işgalin Yunan ordusuna yaptırılması keyfiyetine gelince bu da diplomatların ne Yunanlıları ne de Türkleri tanımadıklarına bir delildir. Türklerin binlerce yıldanberi efendisi bulundukları bir ekalliyetin hâkimiyetine girdirilmiş olmaları millî mücadeleye başlamaları için kâfi bir sebepti. Mamafih, şurasını da kaydetmek icap eder ki, Yunanlıların sebebiyet verdikleri katliâmlar, dünya efkârı umumiyesini yavaş yavaş alâkadar etmeğe başlamış ve Yunanlılara karşı beslenen sempati yontulmak yolunu tutmuştu. İzmirin işgali üzerine sulh konferansıa her taraftan şikâyetler yağmağa başlamış olması bunun parlak bir delili idi. Fakat işin garibi, bu şikâyetçiler arasında İstanbuldaki müttefik kuvvetleri fevkalâde murahhaslarını da bulunmasıdır. Bu vak'a karşısında sulh konferansı efkârı umumiyeyi klâsik bir vasıta ile uyuşturmak için İzmirde bir anket komisyonu yollamağa karar vermişti. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan milletlerine mensup birer murahhasdan müteşekkil olan 4 kişilik anket komisyonu 12 Ağustos ile 14 Teşrinievvel arasında vazifesini görmüştür. Bu müddet zarfında İzmir, Aydın, Nazilli, Ödemiş, Manisa, Ayvalığı dolaşmış 46 içtima akdederek 176 şahid dinlemiştir.

Neticede, sulh konferansına takdim ettiği raporda, İzmirin işga line sebebiyet veren, Rumların Türkler tarafından katledileceği havadisinin külliye esassız olduğunu, dolayısıyla bu havadisleri tahkik etmeden bildirilen şahıs veya hükûmetlerin birinci derecede mesul olduklarını, mamafih Yunan ordusunun İzmirde çıktıktan sonra yaptığı katliâmlardan dolayı yeğâne mesul Yunanistanın olduğunu tespit etmiştir. Bu ve buna benzer raporlar Avrupa mukadderatına hâkim olan diplomatları yollarından çevirecek mahiyette olamazlardı. Binaenaleyh, Türklere karşı zorla kabul etti-

rilmek için hazırlanan muahedede - Sever muahedesinde - İzmir Yunanistan'a bırakılacak şekilde hareket edilmiştir.

Sever muahedesinin 65 den 83 e kadar olan maddeleri İzmir'e aittir. 96 ıncı madde İzmir'in Yunanlılara ne şekilde geçeceğini anlatmaktadır: «İzmir şehri ile 66 ıncı maddede müsarrah arazi hâkimiyeti Osmanîye altında kalacaktır. Mamafih Türkiye İzmir şehri ile araziye mezkûre üzerindeki hukuk ve hâkimiyetinin icrasını Yunan hükûmetine devredecektir. Bu hâkimiyete alâmet olmak üzere Osmanlı sancağı daimî surette şehrin haricî bir istihkâmı üzerinde keşide edilecektir. Bu istihkâm başlıca düveli müttefika tarafından tayin edilecektir.»

Venizelos'un İzmir üzerinde tam ve mutlak bir Yunan hâkimiyeti istemesine rağmen müttefiklerin buldukları bu lâstikli formülün manası acaba nedir? İtilâf Devletleri İzmir işgalinin fena bir tesir yaptığını ve Türklerin Anadolu'da mukavemete hazırlandıklarını biliyorlardı. İzmir'i beş sene için Türk hâkimiyetine bırakmak ile hem fena tesirleri silmek hem de millî heyecanı düşürmek gayesini istihdaf ediyorlardı. Mamafih, maddede mevzuubahs Türk hâkimiyeti de balığı avlamak için kancanın ucuna takılan yemden farksız idi. Çünkü, İzmirde askerî kuvvetler, memurlar Yunanlılardan olacaktı. Hakikatte Türk hâkimiyeti şehrin dış istihkâmlarından birine asılacak olan Türk bayrağının gölgesine isabet eden bir karış toprak için mevzuubahs olabiliyordu. Burada bir sual varid olabilir, acaba bu nazari bes senelik Türk hâkimiyetinden sonra İzmir'in vaziyeti ne olacaktır? Sever muahedesinin 83 üncü maddesi bu suale cevap teşkil eder:

«İşbu muahedenin mevkii icraya vaz'ından itibaren beş sene müddet mürrurunda 72 inci maddede müsarrah mahallî parlamento ekseriyeti ârâya müstenid bir karar ile İzmir şehri ile 66 ıncı maddede müsarrah arazisinin sureti kat'iyede Yunanistan krallığına ilhakını Cemiyeti Akvam meclisinden talep edecektir. Meclis, tayin edeceği şerait dahilinde evvelemirde ârâyı ahaliye müracaat edilmesini talep edebilecektir. Keyfiyeti ilhak fıkrayı ânifenin tatbik ve icrası dolayısıyla Türkiyenin 69 uncu maddede müsarrah hakkı hâkimiyetine hitam verilecektir. Türkiye bu takdirde İzmir

şehrire 66 ncı maddede musarrah arazi üzerindeki bilcümle hukuk ve tasarrufatından Yunanistan lehine olarak feragat ettiğini şimdiden beyan eyler.»

Bu madde, İtilâf Devletlerinin İzmir hakkındaki niyetlerinin münakaşa edilmeyecek kadar sarih olduklarını göstermektedir.

Şöyle ki:

İzmir üzerindeki Türk hâkimiyeti etiketi beş sene sonra Cemiyeti Akvam karare ile lâğvedilecektir.. Fakat Cemiyeti Akvam gibi bir müessesenin mefruz kredisini düşürmemek için bu karar manasız ve aldatıcı bir plebiscitten sonra yapılacaktır.

İtilâf Devletleri Sevr muahedesini müstakil bir Türk Devleti için yaşamak imkânlarını ihtiva etmeyen bir hale getirdikten sonra lüzum varmış gibi bir de Osmanlı murahhaslarını muahede hakkında itirazlarını serdetmeğe davet ediyorlar. Hâin Ferid Paşa bile bir çok manasız itirazlar arasında İzmir meselesinde Türklere reva görülen muamelenin çok ağır olduğunu söyleyecek kadar kendisinde akliselim buluyor. İtilâf Devletleri murahhasları itirazların heyeti umumiyesi ve İzmirle temas eden kısmı hakkında cevap veriyorlar:

Birinci nokta üzerinde diyorlar ki:

Osmanlı murahhas heyeti Türkiyenin harbe iştirakile beşeriyete ettiği zarar ve kötülüğün derecesini anlamamış görünüyor. Osmanlı Devletinin mesuliyeti, yalnız müttefik ordularının Türk ordularına karşı kazandıkları zafer karşılığı değildir. Müttefiklere karşı haksız olarak deniz yolunu kapatmakla, Bâbiâli, Rusya ile Romanyanın, Fransa İngiltere ile münasebetine mani olmuş, harbin hiç olmazsa iki sene fazla sürmesine sebebiyet verdiği gibi müttefikleri milyonlarca insan ve milyonlarca para zararına sokmuştur. Türkiyeye tahmil edilen tazminat, dünyanın hürriyetini azîm fedakârlıklar mukabilinde temin etmeğe uğraşanlara karşı borçlu olduğu tazminatın yanında çok bir şey ifade etmez.»

İzmir hakkında cevapları şu noktalara inhisar etmekte idi:

«İzmir hakkında hükümler bu şehrin ticaret ve mübadelesini Anadolu ile kat'iyen tahdid edecek mahiyette değildir. Bilâkis limanın hinterland için tabiî bir mahreç olmasını arzu edecektir. Namuslu bir hükûmet idaresinde İzmir limanı Anadolunun ihtiyaçlarını eskisinden mükemmel bir şekilde görecektir. Tesis edilen rejim Danzig şehrininkine benzemektedir.»

Bu izahat zavallı ve ürkek Osmanlı murahhaslarını tatmin etmemiş, fakat ne kendilerine ne de Türk milletine inanmadıklarından dolayı büyük bir korku içinde derin bir tevekkül ile Türk milletinin ölüm fermanı olan bu muahedeye imza koymakta tereddüt etmemişlerdir.

Sevr muahedesi Avrupanın Türklere karşı asırlarca takip ettiği imhâ-kâr siyasetin şaheseri idi. Fakat bu şaheser tatbikatta alacağı şekil ile ancak devamlı olabilirdi.. İstanbul hükûmetinin onu imzaya kudreti vardı. Fakat otoritesi İstanbul Vilâyetinin hududlarını geçmediği için tatbikine kudreti yoktu. Sevr muahedesinin imzalandığı sıralar Anadolu'da kurulan Büyük Millet Meclisi Hükûmeti (23 Nisan 1921) bu muahedeyi tanımadığını ve tanımayacağını ilân etmişti.. Şu halde İtilâf Devletleri için bir tek yol vardı. Zorla, kuvvetle tanıtmak. Müttefikler, istiklâli için ölüme kadar çarpışmağa azmetmiş bir milletle döğüşmenin ne olduğunu anlayacak kadar tarihî tekâmüle maliktiler. Binaenaleyh, Yunanı tahrik edip ona Büyük Millet Meclisi Hükûmetini ortadan kaldırtacak kadar kısa görüşlü bir teşebbüse giriştiler. Yunanistan Lafonten'in kurbağa ile öküz hikâyesinde; öküzü benzemek için mütemadiyen su yutup âkıbet çatlayan kurbağa misillû toprak ilhakı siyasetine başladı. Bu işte evvelâ Avrupanın bütün sempatisine lâıyk iken geveze bir maymunun işe karışması ile bu sempatinin bir kısmını kaybetti. Şöyle ki, Yunan kralı Aleksandr, maymunu ile eğlenirken yaramaz hayvan, kralı ısırtıyor. Evvelâ ehemmiyetsiz telâkki edilen bu ısırtık kangren oluyor ve kral ölüyor. Taht boştur. Yunan milleti reyî umumiye neticesinde eski kral Konstantini tahta çağırıyor ve Venizelosu başından atıyor. (14 Teşrinisani 1921). Müttefikler yeni kralı sevmiyorlar. Yunanistana darılıyorlar. Ona verdikleri Türk toprakları için bir şey demiyorlar amma, artık yardım etmeyeceklerini bildiriyorlar.

Yunanistan bu aralık kendi iktidarsızlığını takdir edemiyecek kadar zavallı ve Anadolu davasında yalnız başına muvaffak olacağını zannedecek kadar biçaredir. • Konstantin Venizelos'un bıraktığı yerden işe başlıyor. **Yani Büyük Millet Meclisi Hükûmetini mağlûp etmek, Sevr muahedelerini Türk Milletine kabul ettirmek ve bu büyük işe mükâfaten Yunanistana yeni topraklar kazandırmak....**

Bu sıralar dünya efkârı umumiyesi Anadolu'da yeni bir Devletin kurulduğu ve dünyayı mütehayyir bırakacak hareketlere hazırlandığını hissetmeğe başlamıştır. Büyük gazete muhabirleri, Mustafa Kemâl ile vakit vakit mülâkatlarını neşretmekte ve Türk dâvasının mahiyetini anlatmaktadır. Konstantin tahta geçtikten sonra Amerikanın meşhur Ünitel Telgraf direktörü Romadan Mustafa Kemâl Paşaya 11 sual sormuştur. Bu suallerden ve cevaplardan İzmirle temas eden aynen şudur:

S. — Zâtı Devletleri, İzmir meselesinin sureti muslihanede halli için yeni Yunanistan Hükûmeti ile doğrudan doğruya ve yahut müttefiklerin yahut Amerikanın vasıtasile müzakerata girişmek arzu buyurur musunuz?

C. — İzmir **minküllilvücu** Türk memleketidir. Anadolu'nun **Lâyenfek** bir cüz'üdür. Yunanlılar İzmirde hiç bir hakka tarihî ve ırkî hâiz değildirler. Adalardan ticaret maksadile gelmiş ve nefsi şehirde bile akalliyet derecesini geçmemiş olan Rumların mevcudiyeti behane ittihaz edilerek İngilterenin en emperyalist âmâlini tatmin maksadile bin küsur senedenberi bir Türk memleketi olan bu feyiznak topraklarımızı Yunan kuvvetleri tarafından haydutca istilâ edilmiştir. Mora, Tsalya, Girid ve Makedonya'da yapmış oldukları gibi burada da Türk ahali hakkında envai mezâlim ve kıtâl irtikâp ve imha siyaseti takip etmişlerdir. Beynelmilel tahkikat komisyonunun raporu bunu müeyyedir.

Milletimiz bu haydutları ergeç vatanımızdan tardedecektir. Ancak kan dökmek taraftarı olmıyan milletimiz hakkı teslim ve vatani derhal tahliye edildiği takdirde sulh ve müsalemet müzakeratına hazırdır.

Millî toprakları adım adım harp ederek müdafaa eden Türk kuvvetleri karşısında Yunan ordusunun uğradığı müşkülât Yunan muhiplerini düşün-

dürmekten hâlî kalmamıştır. Bilhassa İngiltere sonu meşkûk bir şekil almağa başlayan bu vaziyeti bir an evvel neticelendirmek için müzakereler ve konferanslar yolu ile bir anlaşma zemini bulmağa teşebbüs etmiştir. Bütün bu müzakere ve anlaşmalarda meselenin merkezi sıkleti İzmirdir. Londra konferansında (Mart 1921) müttetikler İzmir ve Trakya hakkında tahkikat yaptırıp bu tahkikat neticesinde yeni hüküm vereceklerini ancak bu hüküm peşinen Türkler ve Yunanlılar tarafından kabulünde ısrar ediyorlar. Türkler tahkikatı kabul, fakat Sevr muahedesinin maddelerini red, Yunanlılar ise tahkikatı da reddediyorlar. Konferans dağılmazdan evvel İtilâf Devletleri yeni tekliflerde bulunuyorlar. İzmir Vilâyeti Türklere iade edilecek fakat şehirde bir Yunan kuvveti bulunacaktır. Şehrin ve civarının asâyişi başlarında İtilâf zabitleri bulunan ve nüfus nisbetine göre muhtelif unsurlardan terekkep eden bir jandarma kuvveti tarafından temin edilecektir. Vali Cemiyeti Akvam tarafından seçilmiş hristiyan bir zat olacaktır. Bu idare beş sene içindir. 5 sene nihayetinde iki taraftan birinin arzusu üzerine Cemiyeti Akvam münasip görürse, bu rejim tadil edilecektir.

Misakı Milli ruhuna aykırı olan bu şartlar kabul edilmemiş binaenaleyh İtilâf Devletleri bu teşebbüslerinde muvaffak olamamışlardır. Mafih Türkleri kandırmak ümidi kendilerinde büsbütün kaybolmadığı için Haziran 1921 de şu esassız formülü icat etmişlerdir. Trakya Yunanistanda kalacak, buna mukabil İzmir ve havalisi Cemiyeti Akvam tarafından tayin edilen bir zatın idaresi altında konacak, asâyiş yerli askerler vasıtasile temin edilecek ve Yunan ordusu bu askerlerin tanziminden sonra çekilecektir. Şayed Yunanlılar çekildikten sonra bir asâyişsizlik zuhur ederse Cemiyeti Akvam Yunanistana müracaat edecek, Yunan hükûmeti bu hareket tarzını kabul ederse Anadolu için yaptığı sarfiyatın bir kısmı Türkler tarafından tazmin edilecek.

Millî Mücadeleyi akamete uğratacak yarım tekliflere millî hükûmet tarafından münakaşa edilecek ehemmiyet bile verilmemiştir. Yunanlılar kuvvetleri ile meseleyi hal için teşebbüs ettikleri bütün taarruzlarda kat'î bir netice elde edemediklerinden Avrupa devletleri tekrar Ankaranın kapısını çalarak anlaşma yapmağa talip olmuşlardır. İtalyanlarla imzalanan

askerî bitarafılıktan sonra Fransa ile Ankara itilâfnamesi imzalanmış ve Yunanistanla kala kala İngilizler kalmıştı. Onun içindir ki 26 Ağustos 1922 de yapılan ve Yunan ordusunu 13 günde Adalar denizine döken Büyük Zafer Yunanın olduğu kadar İngilterenin de mağlûbiyeti telâkki edilmiştir.

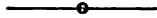
Büyük Taarruz neticesinde Türk Milleti sevgili İzmirine kavuşmuş ve millî dava gayesine vasıl olmuştur. Filhakika bundan sonra dahi yabancı ellerde kalan topraklarımız olmuştur. Fakat onlar İzmirin ay yıldızına kavuşmasından sonra yabancı bayrak altında kalamazlardı. İtilâf Devletleri bu ciheti kavradıklarından dolayı sulhcu vasıtaları onları iadeye koşmuşlardır.

İzmiri millî mücadele esnasında Türk heyecanının kaynağını teşkil etmiş ve muvakkat esarettten kurtuluncaya kadar bütün milletin mücadele parolası olmuştur. Şehid olan her Türkün son nefesini verirken son sözü İzmir, olmuş ve bu kelime Türkleri birbirlerine harç gibi perçimliyerek modern Türk milliyetçiliğini yaratmıştır.

İzmirin Türklere geçmesi, bütün Asya milletlerinde derin akisler uyardırılmış ve esir milletler nezdinde İzmir kelimesi müstakil yaşamak için sihirli bir kelime bir tılsım addedilmiştir.

İzmir meselesi, çok mühim bir hakikatın da anlaşılmasına vesile olmuştur. Türkleri mahvetmek ve dünya haritasından silip süpürmek için 100 den ziyade proje yapan Avrupa milletlerine Anadolu'nun kabili taksim olmadığını ve Anadolu'da bir tek Türk kaldıkça Anadolu sahillerine yanaşmak isteyen aç gözlülerin âkıbetlerinin husran olduğunu göstermiştir.

Şayed günün birinde şaşkın bir Anadolu'nun her hangi bir noktasında yerleşmek teşebbüsünde bulunursa, Türk çocukları babalarının İzmirli kurtarmak için yaptıkları mucizeden daha büyüğünü bir daha hatta bir çok defa daha yaratacaklardır.

AND JOHN A. LEONARD

144 Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin Prusya ile ilişkileri
Osmanlı Devleti'nin Prusya ile ilişkileri
anlamları

KOCA RAGIP PAŞA — BÜYÜK FRIEDRICH

**18 inci asırda şark ve garp âlemine kısa bir bakış;
Türkiye - Prusya münasebetlerinin başlangıç
ve 1765 senesine kadar inkişafı**

Yazan: Bekir Sıdkı BAYKAL

Tarih Doçenti — Ankara

Koca Ragıp Paşa'nın 176 ıncı ölüm günü münasebetiyle.

KOCA RAĞIP PAŞA — BÜYÜK FRIEDRICH

**18 inci asırda şark ve garp âlemine kısa bir bakış;
Türkiye - Prusya münasebetlerinin başlangıç
ve 1765 senesine kadar inkişafı**

Koca Rağıp Paşa ile Büyük Friedrich'i bir konferans mevzuu olarak intihap ederken, bunun gür yeşil memleketiniz halkının alâkasını celp edip etmiyeceği cihetinden ziyade, burada zengin tarihimizin bir sahifesini hürmetle anmak keyfiyetini nazarı itibara aldım. Böyle durup dururken içinizde muhakkak ki pek az kimseleri alâkadar eden bir mevzu üzerinde konuşmak belki de ilk bakışta biraz yerinde olmıyan bir konuşma zan edilecektir. Fakat mesele hiç de öyle değildir:

Bir milleti yaşatan, o milletin halinden ziyade mazisidir. Hal, bir milletin ilk nazarda göze çarpan maddî hayatını gösteriyorsa, o milletin manevî hayatının menbaı da mazidir. Mazisi ne kadar muhteşem ise bir milletin kendisi de o kadar büyüktür. Uzun ve muazzam mazimizi yaratan büyüklerimizi hiç bir zaman, her ne şartlar altında olursa olsun, unutmamak bugünkü Türk gençliğinin yalnız bir kadirşınaslık vazifesi değil, aynı zamanda ve bilhassa millî şuurunun bir tecellisidir. Bugün, 8 nisan günü, büyüklerimizden biri olan Koca Rağıp Paşanın 176 ıncı ölüm günüdür. Bu münasebetle ölümünden 176 yıl sonra bu büyük insanın hatırasını yad etmek, kendisinden size biraz bahsetmek her halde pek o kadar alâkadar etmez bir şey olmıyacağı kanaatındayım.

*
**

Hiç şüphe yok ki bugünkü Avrupa ve Garp âlemi, medeniyetini 18 inci asrın «İntibah» ına medyundur. İntibah dediğimiz beşerin fikrî uyanışını yaratan büyük mütefekkirler ve dehalar arasında bir hükümdarı da gö-

rüyoruz. Bu Prusya Kırâlı II. Friedrich'dir. Freidrich, asrının yalnız siyasi ve askerî bir kahramanı değil, aynı zamanda o devrin fikir hayatının bir kahramanıdır. Daha Veliaht iken yazdığı «Anti Machiavelli» adındaki eserile o zamana kadar carî olan hükümdarlık telâkkisini kökünden baltalamış ve bu mefhuma yep yeni bir mana vermiştir. Friedrich'den evvel «Hükümdar» demek devletin kendisi demektir. Fakat Friedrich'le hükümdar demek «devletin birinci hizmetçisi» demek oluyor. Herkes devlete karşı kendine düşen vazifeyi yapmaya mecburdur. Hükümdarlık bu vazifelerin en gücüdür. Fakat Frederik bu vazifeyi mecbur olduğu için yapmaktadır.

Avrupada intibah dediğimiz uyanış hareketile bizzat hükümdara varıncaya kadar bütün telâkkiler değişirken Türkiyemiz acaba ne âlemde idi? Hakikaten Avrupanınkine muvazi sayılabilecek bir fikir hareketi bizde de varmıydı? Bu suallere, derin tetkikler üzerine müstenit bütün dellillerile cevap vermek teşebbüsünde bulunmıyacağız; çünkü bu mevzuumuzun haricinde kalır. Yalnız şu kadarını tesbit etmekle iktifa edeceğiz:

1683 İkinci Viyana muhasarasında duçar olduğumuz hezimetten 1699 Karlofça muahedesine kadar devam eden büyük yangının bakiyesi olan enkaz üzerinde memleketimizde bir taazzuv, bir kalkınma cereyanı mevcuttur. Devletin başına gelenlerde eskilerinden daha başka vasıflar göze çarpmaktadır. Bu yeni vasıf ve meziyetler arasında bilgi sahibi olmak, zamanın ilmini kavramış ve temayüz etmiş olmak birinci derecede gelir. Bilginin ve ilmin devlet idaresinde esas olduğu kanaati yavaş yavaş yerleşmeye başlıyor. Şüphesiz bu harekete zaman zaman aksülâmeller uyanmamış değildir. Hatta bir zaman geliyor ki Damad Ali Paşanın şahsiyetinde tecelli eden eski ruh tamamen galip geliyor. Lâkin Pasarofça muahedesini intaç eden hâdiseler - Bizzat Ali Paşanın hayatını kaybettiği Petro Vardın hezimetini ile Belgrad mağlûbiyeti vesaire - üzerine bu ruh iflâs ediyor. Artık yirmi senedenberi mücadele etmekte olan yeni zihniyet tamamen hâkimiyeti eline alıyor. Anlaşıyor ki derin bir bilgiye, uzun bir tecrübeye, yüksek bir kültüre istinat etmeyen bir müessese, bir devlet hayat hakkına malik olamıyor, bir varlık olarak yaşayamıyor.

İşte bu yeni ruhun ve telâkkinin mümessillerini biz III. Ahmed'in ve onun Sadrazamı İbrahim Paşanın şahsiyetinde buluyoruz. Lâle devri diye mâruf olan ve 1718 den 1730 a kadar devam eden 12 senelik bu zaman zarfında kültür eseri olarak bir çok şeyler yaratılmıştır. Bildiğimiz gibi kültürün yayılmasında en büyük âmil teşkil eden matbaa memleketimize ilk defa olarak o zaman girmiştir, yani Avrupadan takriben 300 sene sonra. bu devirde hükûmet merkezinin şirin köşk, yalı ve saraylarını sine-sine almış olan bahçelerini süsleyen renga renk lâle çiçeklerinin 850 nev'e yakın bir kesret göstermesi o zaman zevkinin ne derecede inceldiğine en canlı bir delildir.

Vakıa bu rejim 1730 da kanlı bir ihtilâlle - Patrona Halil isyanı - büyük bir darbe yiyor. Bu rejim yüzünden III. Ahmed hükümdarlığını, Damad İbrahim Paşa da kafasını kaybediyorlar. Çünkü halk böyle bir yeniliği hazmedecek bir seviyede değildir. Tarihimizde 1730 ihtilâli, İstanbulluların şuurlu bir hareketinden ziyade, Patrona Halil gibi pek cahil bir zavallıyı öne süren bir kaç cahil softanın «Din elden gidiyor, hükûmet buna karşı harekete geçmiyor» diye kıskırttığı halkın körkörüne yaptığı bir kan lekesidir.

Bu şiddetli darbeye rağmen rejim inkiraz etmiyor. İhtilâl'in heyecanı geçip de müsebbipleri temizlendikten sonra devlet idaresinde yine aynı ruh hâkim kalıyor. Şahısların değişmesiyle vaki olan tebeddül ancak rejimde bir az daha fazla itidal ve teyakkuzun yer alması olmuştur. Bu da ihtiyatı bir tedbirden başka bir şey değildir.

Rusya ve Avusturyaya karşı açılan harplerin 1739 Belgrad müsalâhası ile neticelenmesi ve böylece «Pasarofça» lekesinin temizlenmesi bu rejimin büyük bir muvafakiyeti telâkki edilmiş ve bundan sonra sulh siyaseti devlet ricali tarafından bir prensip olarak kabul ve tatbik edilmeye başlanmıştır. Hele 1746 da İran hükümdarı Nadir Şah ile uzun senelerin münaazaası hal ve fasledildikten sonra bu sulh prensibine değişmez bir düstur gibi sadık kalınmıştır.

1730 ihtilâlinden sonra bir de Sadrazamların sık sık değiştirilmesi adet olmuştur. Gerek ikinci Mustafanın 1703 de ve gerekse III. Ahmed'in

1730 da hal'i devlet işlerini büsbütün bir vezire terk ettikleri için vakî olmuştu. Böyle bir halin tekerrürüne mani olmak maksadile hükümdarın bundan böyle bizzat idareyi daima kontrol altında bulundurabilmesi, ve Sadraazamlara fazla nüfuz kazanmaya fırsat ve zaman verilmemesi için azamî 3 seneden fazla sadaret mühürünün aynı şahısta kalması doğru telâkki edilmiyordu. Devlet daha ziyade sahne arkasından ve bilhassa harem ağaları tarafından idare ediliyordu. Harem ağalarının meşhur siması Hacı Beşir ağa 1748 de ölünceye kadar devlet mekanizmasının hakiki muharrikiydi. Onun ölümünden sonra da bir başka Beşir ağa ve diğer harem ağaları bir kaç sene daha aynı hali devam ettirmeye muvafak olmuşlardı.

Şimdi yeni ruh diye tavsif ettiğim 18 inci asrın birinci yarısında Türkiye'de tezahür eden bu cereyan Avrupadaki muasır intibah hareketile mukayese edilebilir mi? Suali karşımıza çıkmaktadır. Evet bu cereyan hakikaten bir ileri hareket demek olduğundan ve bir çok yeni şeyler idrak edilmiş bulunduğundan şüphesiz ki bir uyanıştır. Fakat bu uyanış ne Avrupa fikir hareketlerinin tesirile olmuş ve ne de Avrupa intibahı manasında değildir. Çünkü her şeyden evvel bu yeni ruh bizde İstanbulun haricine çıkamamıştır. Hal böyle olduğu gibi İstanbulu dahi tamamen istilâ etmek kabiliyetini gösterememiş, ancak mahdud şahısların temsil ettiği muayyen bir zümreye inhisar etmiştir. Garp âleminin Paris, Londra, Berlin, Amsterdam gibi büyük merkezlerinden çıkan nur sür'atli bir tevessü ve dimağları fethetmek kabiliyetini gösterirken, İstanbulda doğan bir ışık, söylediğimiz gibi, bu şehrin asrında sularını aşamamış, islâm âleminin ne Mısır'ını, ne Bağdad'ını, ne Kırım'ını ve ne de Taşkend'ini aydınlatabilmiş, doğduğu yerde sönmüştür.

Bu sönüşün siyasî sahadaki damgasını biz küçük Kaynarca kelimesi ve mefhumunda hakkedilmiş olarak buluyoruz. Küçük Kaynarca mezarını hazırlayan şey, ona tekaddüm eden yirmi senelik bir sulh devresi ve siyasetidir. Bu sulh devresinin hata ve ihmalkârlıklarıdır ki böyle bir felâkete yol açmışlardır. Şüphesiz kasdî olarak değil, fakat idraksizlik ve devanın bulunamaması, çaresizlik yüzünden....

Yukarıda anlatmağa çalıştığımız bu yeni rejimin bütün vasıflarını kendinde cem etmiş olan tipik mümessili, bu rubu asırlık sulh siyasetinin temayüz etmiş en parlak şahsiyeti, Osmanlı Türkleri tarihinin en büyük devlet adamlarından biri, Rağıp Paşadır. Karlofça muahedесinin imzalandığı o meş'um 1699 senesinde bir kâtibin oğlu olarak İstanbulda ilk gün ışığını gören Rağıp, daha pek genç yaşta iken büyük bir istidat ve kabiliyet göstermiş, gerek vilâyetlerde ve gerekse merkezde muhtelif devlet hizmetlerini muvaffakiyetle ifa ederek temayüz etmiş, nihayet 1756 kânunuevvelinin 13 ünde devletin en büyük rütbesi kendisine tevcih edilerek ölümü günü olan 8 Nisan 1763 tarihine kadar 6 senelik şerefli bir sadraazamlık devresile hayatını sona erdirmiştir.

Sözlerime başlarken demiştim ki Prusya Kırallı bulunan II. Friedrich yalnız askerî ve siyasî bir kahraman değil, aynı zamanda bir fikir kahramanıdır. Bu vasıflar aynı şekilde - Askerisi müstesna - Rağıp Paşada da tecelli etmektedir. Bu, hükümdar değilse bile devletin en yüksek mevkisinde olması hasebile, haddi zatında uyanık fikirli bir zat olup fakat romantik ruhlu, nahiv tabiatlı, zayıf bir şahsiyet olan III. Mustafa'ya hâkimdir. Devletin idaresi tamamen elindedir. Hatta I. Mahmut'un cülûsundan beri prensip hükmünü almış olan azamî 3 senede bir defa Sadraazam değiştirmek usulü Rağıp Paşa için carî olamamıştır. Sadraazam öldüğü zaman III. Mustafa, büyük bir tazyik altından kurtulmuş insanlara mahsus geniş bir ferahlık hissetmiş ve «işte ben şimdi cülûs ettim» demiştir.

Rağıp Paşa aynı zamanda büyük bir muharrir, şair, âlim ve fikir adamıdır. Yalnız şiir ve inşadda değil, aynı zamanda siyasî tarih yazıcılığında dahi gerek üslûp, ifade ve gerekse fikir itibarile temayüz etmiştir. Mürettep bir Rağıp Divanı mevcut olduğu gibi telhisat ünvanı verilen devlet işlerine müteallik yazıları ve tebriknameleri havi bir eseri, Sefinetülulûm adlı muhtelif ilimlerden bahseden arapça yazılmış diğer bir eseri de mevcuttur. Bunlardan başka Farsça'dan tercüme ettiği Mrihund'un Ravzatüssefa isimli umumî tarihile Abdurrezzak bini İshak'ın Timur-lular hakkında yazdığı Matlâul Saadeyn namında iki tarihî eser maalesef tamamlanmamıştır. Fakat buna rağmen Osmanlıcanın en mükemmel klâsik nûmunelerini teşkil etmektedir.

Demek oluyor ki Rağıp Paşa zamanının yalnız felsefe ve ilimlerine âşına değil, Prusya Kralı II. Friedrich gibi bu sahalarda velût bir şahsiyettir. O garbın devletçiliğini ve kültürünü temsil ediyorsa bu da aynı kudrette şarkın devletçiliğini ve kültürünü sinesinde cem ediyor.

Ve nihayet Prusya Kralına âlem «Büyük» ünvanını vermişse, şarkın bu büyük insanına da «Koca» demiştir. O Büyük Friedrich, bu da Koca Rağıp Paşadır.

Tarihin şayanı hayret şekilde bir tecellisidir ki, iki âlemin birbirine çok benzeyen bu iki mümessili yalnız muasır olmakla kalmamışlar, aynı zamanda birbirleriyle sıkı bir surette temasa gelmişlerdir. Türk Devleti tecavüzî siyaseti bırakarak sulhu bir prensip halinde kabul edip mevcudu muhafâzaya çalıştığı bir zamanda, Avrupanın ortasında bin bir müşkülâtla büyüyen Brandenburg Elektörlüğü asrın başında krallık olmuş, ve şimdi daha yarım asır geçmeden Büyük Devletler arasına katılmak için savaşılmaktadır. 1740 şenesinde babasının yerine kral olan II. Friedrich'in ilk işi, ecdadından mevrus yerlere geniş bir mıntaka daha ilâvesile Prusyaya büyük devlet olmak istidadını kazandırmak ve böylece Avrupada o zamana kadar Fransanın, Avusturyanın, İngilterenin ve İspanyanın oynadığı rollere müşabih bir rol oynamak maksadile, Silezyaya hücum etmek olmuştur. Silezya Avusturyanın bir vilâyetiydi. Avusturya tâcının o vakta kadar carî olan adet hilâfına olarak bir prensese intikali, yani erkek vâris bulunmadığından prenses Maria Theresia'nın Macaristan kraliçesi ve Avusturya İmperiçesi olmak istenmesi yüzünden doğan karışıklıklar Prusyaya zaferi kolaylaştırmış, bir çok kanlı ve büyük meydan muharebelerinden sonra nihayet Silezya Prusyaya ilhak edilmişti. Lâkin Avusturya bunu kat'i bir tesviye suretinde değil, ancak muvakkaten tanıyor, ve ilk fırsatta Silezyasını geri alacağını gizlemeye bile lüzum görmüyordu.

İşte Silezya harplerini müteakip daha ilk gündenberi Avusturyanın siyasî hedeflerinin başlıcası, yalnız başına muktedir olamadığı bir işi başkalarının yardımile başarmak, bir koalisyon teşkili suretile Prusyayı alt etmek ve Silezyasını geri almak olmuştur. On seneyi müteceviz siyasî bir faaliyetten sonra hakikaten Avusturya bu emeline nail oluyor, ve böy-

lelikle tarihte yedi sene harbi diye maruf olan çetin savaş başlamış bulunuyor. Rusya, Fransa ve Avusturya Prusyaya karşı ittifak ediyorlar.

Prusya kralı culûs ettiği sene Silezyanın fethi plânını ricali ile Rheinsberg'de müzakere ederken Türklerle askeri bir münasebete girişmek fikri ilk defa olarak ortaya atılıyor. Bundan evvel Türkiye ile Prusya arasında böyle bir siyasî münasebet göremiyoruz. Vakıa III. Ahmed devrinde Prusya kralının bir kaç mektup gönderdiğini ve Padişahın bunlara cevap verdiğini biliyoruz. Fakat bu muhabereden maksat hiç bir zaman böyle siyasî bir irtibat tesis etmek değildi; ancak Çavuş Kralın, yani II. Friedrich'in babasının pek sevdiği Türk atlarından da bir kaç dane Krala temin etmek gayesile idi. Mezkûr Rreinsberg içtimasında Kral Freidrich ricalinden bazılarının ortaya attığı bu fikre iştirak etmiyor. Çünkü o hiç bir tarafa karşı kendini bağlamak istemiyordu.

Silezya harpleri devam ederken, ve hatta bittikten sonra dahi askeri, siyasî ve ticarî münasebetlere girişmek fikrinin her iki tarafta da zaman zaman belirdiğini görüyoruz. Fakat Friedrich uzun müddet, 1749 senesine kadar bu hususta daima mahrem kalmak istemiş, lâkin buna rağmen bir defa teessüs eden münasebetleri tamamen kesmek de işine gelmediği için el altından bunları daima beslemiştir. 1749 da Babıalinin bir elçi göndermek istemesi ve onu müteakip bir ticaret muahedesi akdi tekliflerini, Rusya ve Avusturyanın bu teşebbüslerden kuşkulananacaklarını ileri sürerek reddediyor.

Friedrich'in 1749 senesine kadar Türkiye ile siyasî münasebetlere girişmek hususunda âleniyete çıkmak istemeyişinin acaba sebebi nedir? Evvel emirde hatırıma gelen şey şu olabilir: Acaba bir hristiyan olan Friedrich dinî düşünceler saikasile mi böyle bir çekinkenliğe lüzum görmüştür Bu sorunun cevabını verebilmek için o zamanki hristiyan âleminin, hristiyan olmayan binaenaleyh hristiyanlarca dinsiz telâkki edilen Türklerle ittifak etmek fikrine karşı ne vaziyette olduğunu biraz araştırmak icap eder:

Malûmdur ki hristiyan bir devletin Türklerle ittifaka girişmesi tarihinde ilk defa olarak 16 ıncı asrın ilk yarısında Fransa Kralı I. Fransuva tara-

findan yapılmıştır. Şan ve şerefi, memleketinin büyük bir kısmı elinden alınan Fransuva, büyük düşmanı Şarlken'e karşı Kanunî Sultan Süleyman'dan medet dilemişti. Garp memleketleri arasında hristiyanlığın en müteassıp merkezlerinden biri olup bu dinin en ateşli müdafî ve nâsirleri arasında birinci derecede gelen Fransa gibi bir devletin hükümdarının böyle bir teşebbüste bulunması şüphesiz o zamanki hristiyan âleminde derin âkisler uyandırmış, Fransuva dindâşlarının nefret ve garezini celp etmişti. Bundan dolayı Fransuva Türklerle ittifaka girişmek hususunda fazla ileri gitmemeye ve nihayet ric'at etmeye mecbur olmuştu. Bundan böyle hristiyan hükümdarlarda ve hristiyan âleminde aynı haleti ruhiyenin devam ettiğini ve bu zihniyetin 18 inci asrın ortalarında dahi oldukça büyük bir rol oynadığını müşahade ediyoruz. 1771 de Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia ve 1779 da da Rus Çariçesi II. Katerina (zahiren dahi olsa) hristiyan olmayan bir devletle ittifak etmek fikrine karşı şiddetle idarei kelâm etmişlerdir. Friedrich'e gelince muasır hristiyan hükümdarlarda mevcut böyle bir zihniyete malik değildi. Hakikatte dinî kaygular onun devlet idaresinde hiç bir zaman en küçük bir rol bile oynamamışlardır. İlk zamanlarda düşmanları onun dinsizlerle hali ittifakta olduğunu işaa ederek efkârı umumiye aleyhine çevirmek istemişlerdir. İşte Friedrich bu sebepten, fakat hem de bilhassa Avusturya ve Rusyayı kuşkulandırmamak için, 1749 senesine kadar yukarıda hulâsaten söylediğimiz eçkingenliği muhafaza etmiştir. Yoksa içinden gelen dinî kanaatlar icabı olarak değil. «Asîl dostane ne dinî ve ne de mezhebî» beni alâkadar etmez diyor. Bilâhara 1750 de açıktan açığa Türklerle siyasî münasebete giriştiği zaman kendini müdafaa etmek için, Toskana dükası sıfatile Kayserin Cezayir ve Tunus beyleriyle yaptığı muahedeyi nümuneyi imtisal olarak gösteriyor ve Türklerle ittifak etmekte kat'iyen bir mahzur görmiyor.....

1749 da burada izah edemiyeceğimiz siyasî vaziyetin değişmesi üzerine Friedrich Türklerle alenen müzakereye girişmeye mecbur oluyor, fakat Fransız Sefiri Desalleurs vasıtasıyla. Müzakereler bir neticeye müncer olamıyor, çünkü Bâbîâlî yalnız Ruslara karşı Prusya ile bir ittifak imzalamak istediği halde, Prusya baş düşmanı olan Avusturyayı da dahil et-

mek istiyor. Bundan sonraki iki devlet arasındaki temaslar daha ziyade gösteriş mahiyetindedir. Kral bunları «*affaire d'ostonation*» diye tesmiye ediyor. Başî dara gelince düşmanlarını telâşa düşürmek üzere hemen Türkiye ile ittifak müzakerelerine baş vuruyor.

1754 senesinde III. Osman'ın tahta geçişini münasip bir fırsat telâkki eden Friedrich, hem cülûsu tebrik etmek ve hem de Prusya'yı bizzat İstanbul'da temsil etmek gayesile bir elçi gönderiyor. Bu zat Reixin'dir. Reixin iki muahede projesiyle İstanbul'a geliyor. Birincisi bir ticaret muahedesi, ikincisi de bir tedafûi muahede. Önce cülûsu hümâyunu tebrik edecek ve gizli olarak da Türklerin Prusya ile bir ittifak akdetmek niyetinde olup olmadıklarını anlıyacak. Evvelâ Ticaret Muahedesi projesini gösterecek, vaziyet çok müsait olduğu takdirde tedafûi muahededen bahsedecekti. İsveç Sefiri vasıtasıyla sadrazam Ali Paşa ile temasa gelen Reixin evvelâ ümitlendiriliyor. Fakat çok geçmeden Ali Paşa mevkiini kaybediyor ve III. Osman Reixin'nin tekliflerini reddediyor. Böylece Prusya Elçisi hiç bir şey elde edemeden Berline avdet ediyor. Kralın ikinci bir elçisi Marquis de Varenne dahi fazla bir iş göremiyor.

Artık yedi sene harbinin ilk alâmetleri Prusyanın ufuklarını karartmağa başlıyordu. Avusturya nihayet Fransa ile bir ittifak akdetmeye muvaffak olmuş ve bir Fransız ajanı Rusyayı da bu ittifaka ithal etmek için Petersburg'a gitmişti. İngiltere ile yalnız başına kat kat fâik düşmanların karşısında kalan Friedrich nevmidî içinde Reixin'i 1757 senesi Ağustosunun son günlerinde ikinci defa olarak İstanbul'a gönderiyor. Reixin'e verilen muhtarada hülâsaten deniliyor ki: Prusyanın ortadan kaybolması Türkiyenin lehine olmayacaktır. Zira Avusturya, arkasında kendisini tehdid eden bir Alman devleti mevcut bulunduğu müddetçe, Türkiye için tehlikeli olamaz. Rusyadan melhuz tehlike Türkiye için pek büyüktür. Vakit varken bu tehlikeleri önlemek tavsiye olunur. Türkiye demonstasyonlarla ve mümkünse Macaristana tecavüz etmek suretiyle Avusturya ve Rusyayı tehdid etmelidir. Nihayet Friedrich Avusturya ve Rusyaya karşı tedafûi bir ittifak teklif ediyordu. Fakat bu teşebbüs dahi Türkleri ciddi bir harekete sevkedemedi.

1242 Türkiye'de bu münasebet hakkındaki ilk
bir münasebet 1765 senesinde Koca Ragıp Paşa'nın
ölümüdür

KOCA RAGIP PAŞA — BÜYÜK FRIEDRICH

**18 inci asırda şark ve garp âlemine kısa bir bakış;
Türkiye - Prusya münasebetlerinin başlangıç
ve 1765 senesine kadar inkişafı**

Yazan: Bekir Sıdkı BAYKAL

Tarih Doçenti — Ankara

Koca Ragıp Paşa'nın 176 ıncı ölüm günü münasebetiyle.

Yedi sene harbî esnasında zaman zaman şark siyaseti Prusya siyasetinin bel kemiğini teşkil etmekteydi. «Umumî vaziyet için barometre» mesabesindeydi. Kral biraderi prens Heinrich'e 1762 senesi başında şöyle demişti: «Eğer Türklerde yardımlarını esirgerlerse bizim mahvımıza mani olacak kuvvetin ne olabileceğini idrak edemiyorum».

Görüyoruz ki Friedrich en sıkışık zamanında yegâne necat çaresini Türklerin yardımında arıyordu; fakat bu yardımın temini için sarfettiği bütün gayretler ve fedakârlıklar İstanbulda müsbet bir neticeye varmıyordu. 1756 da vuku bulan tebeddülü saltanat, Rağıp Paşanın sadaret makamına geçişi, Prusya kralına karşı Türk milletinin beslediği hayranlık (Bu hayranlık Prusya kralının kahramanlıklarını tegannî eden o zamanın halk şarkılarında tecelli etmektedir), bütün bunlar Türkiyeyi bir kere tutmuş olduğu sulh siyasetinden ayıramıyordu. Koca Rağıp Paşa Prusya ile ittifak etmeyi hiç bir zaman reddetmiyor, fakat her defasında yeni bir şart koşarak neticeye varmayı daima tehir ediyordu. Kral ise bu ittifakın kuvveden fiile gelmesi için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Hatta Rağıp Paşanın talebi üzerine Türkiyenin Macaristanda yapacağı fütuhat için İngilterenin garantisini de tavassut edip temin etmeye muvafak olmuştu. Yapılan bütün müzakerelerden sonra nihayet 1760 senesinde Rağıp Paşa askerî bir ittifak yerine ancak bir dostluk muahedesi imzalamaya amade olduğunu bildirince, Friedrich bilâtereddüt kabul ediyor ve bunu ilerisi için girişilecek daha fazla mütekabil tekâlûfe doğru atılmış ilk adım olarak sayıyordu. Bu Dostluk muahedesi kendisi için bir muvaffakiyet sayan Kral, hem minnettarlığını takdim etmek ve hem de istikbal için yol hazırlamak maksadile zengin hediyelerle mücehhez bir elçiyi İstanbula göndermeyi ihmal etmemiştir.

1761 senesinde Prusya orduları müttefik Rusya, Avusturya ve Fransa kuvvetlerine büyük meydan muharebelerinde mağlûp oluyorlar. Kral meyus bir vaziyette iken yegâne ümit yine şarkta beliriyor. Kırım Hanının iki elçisi birbirini müteakip Friedrich'e geliyorlar. Sonuncu elçi Kırım Hanının altmış ilâ seksen bin süvari ile gelecek sene Krala yardım etmeye hazır olduğu haberini getirmişti. İstanbuldan gelen haberlere na-

zaran Türklerin de askerî harekete geçmeye hazırlandıkları teyyüt ediyordu. Friedrich hedefine yakın olduğuna kani olarak 1762 senesi için büyük Türk ve Tatar kuvvetleriyle birlikte tatbik edilecek geniş stratejik plânlar hazırlıyordu. Bu plânlara göre müttehit Türk Tatar ve Prusya süvarileri Viyana ve Pressburg'a kadar etrafa dehşet saçarak ilerliyecekler, bizzat kendisi Moravya kıt'asına gidecek, biraderi Heinrich'de Prag'a doğru ilerleyecekti. Böylece her taraftan sıkıştırılacak olan Avusturya ve müttefikleri mağlûp edilerek sulha mecbur edileceklerdi.

Lâkin 1762 senesi başında vukua gelen bir hâdise bu plânların tatbıkına lüzum bırakmıyor: Bu hâdise iki Kânunusaniye Rus Çariçesi Elizabet'in ölümü ve yerine Petronun Çar oluşudur. Yeni Çar Friedrich'in hayranlarından biriydi. Binaenaleyh Rusyanın Prusyaya karşı dostane bir siyaset takip edeceği muhtemeldi. Lâkin Çar Petronun zayıf şahsiyetinin böyle bir tebeddüle nafiz olabileceği şüpheli olduğundan Friedrich Türklerle müzakereyi kesmemekle beraber aynı zamanda Petro ile de irtibat tesis ediyor. Babıalı o ana kadar daima Rusyayı en tehlikeli düşman olarak görmüş ve Friedrich'in ittifak tekliflerini esas itibarile Rusyaya karşı teveccüh ettiği için kabul etmeye meyyal görünmüştü. Şimdi ise Prusya Kralının Çar ile münasebete girişmesi tabîi olarak İstanbulda müsait karşılanmıyordu. Ve Prusya ile müzakere edilen ittifaknamenin imzalanması yeni vesilelerle tehir ediliyordu. Bu sırada Rusyada yeni bir tebeddülü saltanat oluyor ve Petronun yerine İkinci Katerina geçiyor. Yeni Çariçenin Prusyaya karşı takip edeceği siyaset henüz meçhul olduğundan Friedrich o esnada Rexin vasıtasile Babıâlinin gönderdiği bir ittifak projesini hemen izmalamak için elçisine emir veriyor, fakat İstanbulda Rusya ile münasebata giriştiğinden dolayı Prusya kiralına karşı şüpheler her gün biraz daha artıyordu. Friedrich'in bu mütereddit ve güvenilmez vaziyetini müşahade etmiş olan Divan, uzun bir müzakereden sonra Prusya ile ittifakı nihaî olarak reddetmek kararını ittihaz etti.

Bu karara rağmen Prusya ile siyasî münasebetler ve ittifak akti için yapılan müzakereler hususunda son söz söylenmiş ve kat'î olarak reddedilmiş değildir. 1763 - 64 senesi kışında Resmi Ahmed efendinin riyaseti altında bir Türk elçilik heyeti Potsdam'a varıyor. Bu sefaretten maksat

zahiren Friedrich'in iki sene evvel gönderdiği hediyelere mukabele etmekte. Fakat elçinin esas vazifesi Friedrich'in el'an Türkiye ile bir itti fak yapmak niyetinde olup olmadığını tesbit etmekte. Rexin'in Berlin'e gönderdiği raporlardan anlaşılıyor ki Babıâli Resmi Efendiyi bir nezaket icabı olmaktan ziyade siyasî vaziyet icabı olarak gönderiyordu. Hakikaten Babıâlinin o anda siyasî vaziyeti eskisinden çok daha fenalaşmış bulunuyordu.

Evvelâ, 1739 senesinde Avusturya ile yapılan 27 seenlik müsalaha yakında bitecekti. Avusturya veraseti harplerinde Viyana hükûmeti bu müsalehayı ebedî bir sulha tahvil etmek istemiş ise de Babıâli lâstikli kelimeler kullanarak buna tamamen muvafakat etmemiş ve onu devamlı sulh şeklinde kabul etmişti. 1762 de Sadraazam Rağıp Paşa bu kelimeyi, istediği zamanda iki devletten biri diğerine hücum etmeye bu muahede mani değildir şeklinde tefsir etmişti. Binaenaleyh bu yirmi yedi sene bitince yani iki sene sonra, Avusturya ile bir harp melhuzdu. Daha mühim olan diğer bir mesele de şudur: Lehistan Kırallığı tekrar inhilâl etmek üzereydi. Çariçe Katarina Stanislavs Poniyatowskiyi Lehistan Kırallığına namzet göstermiş, Prusya Kırallı Friedrich'in de tavsiyesi üzerine Babıâli dahi bunu kabul etmişti. Fakat şimdi Poniyatowski'nin Çariçe ile evleneceği şayiası çıkınca Babıâli hemen bu muvafakatini geri almıştı. Binaenaleyh Rus tehlikesi Türkiye için pek ziyade büyümüştü. Bunlardan başka Resmî Ahmed Efendinin Berlin'e gönderilmesinin bir sebebi de belki böyle bir nümayiş hareketile Babıâlinin Rusya ve Avusturyayı korkutmak istemiş olması olabilir. Esasen bu iki devlet senelerden beri hali münasebette bulundukları herkesin malûmu idi. Bir zamanlar Prusya Kırallı Türk silâhlarının şöhretile düşmanlarını ürkütmek istemiş olduğu gibi şimdi de siyasî vaziyeti müşkülleşen Türkiyenin, Avusturya veraseti ve yedi sene harpleri esnasında daha ziyade parlayan Prusya silâhlarının şöhretini böyle bir tethiş vasıtası olarak kullanmayı düşündüğü varidi hatırdır.

Friedrich Potsdamdaki sarayında Resmî Efendiyi kabul edişine, düşmanları Fransa ve İngiltereyi kuşkulandırmak gayesile, esrarengiz bir mahiyet vermek istemiştir. Başlı başına bir mevzu teşkil edecek kadar

uzun ve enteresan olan Resmî Efendinin Berlin'de ikamet ve müzakere-lerine, burada girişecek değiliz. Yalnız kısa olarak anlatmaya çalışalım. Friedrich daha ilk kabulde fikirlerini şu üç noktada topluyordu:

1 — 1762 de Prusyanın Rusya ile anlaşması hem Prusya ve hem de Türkiye için faydalı olmuştur. Çünkü bu sayede Rusya Avusturyadan ayrılması ve ittifakları feshedilmiş oldu.

2 — Lehistan meselesinde Rusya ile anlaşmasının sebebi şudur: Şimdiye kadar Lehistan Kırallığına intihap edilen ecnebî prensler hiç bir zaman dahilî asayişî temin etmeye muvaffak olamamışlardır. Halbuki yerli bir prensin bu hususta daha ziyade muvaffak olacağı muhakkaktır. Lehistan'da sükûnet ve asayiş Prusyanın olduğu gibi komşusu bulunan Türkiyenin dahi menfaatlerine muvafıktır.

3 — Türkiye - Prusya ittifakına gelince; bu ittifak elli sene için, daha iyisi ebedî olarak akdedilmelidir. Fakat bu ittifak yalnız Avusturyaya karşı müteveccih olup hiç bir zaman Rusyayı istihdaf etmiyecektir. Çünkü: Prusya Rusyanın bilâvasıta komşusu olmadığından karadan Çarın devletine taarruz edemiyeceği gibi denizden müessir olacak kuvvetli bir donanmaya dahi malik değildir. Buna rağmen Friedrich Türkiye ile Rusya beyninde tahaddüs edecek olan her hangi bir anlaşmazlıkta maalmemnuniye tavassutunu teklif ediyor.

Resmî Ahmed Efendinin Prusya Kırallına ne yolda cevap verdiğini kat'i olarak bilmiyoruz. Fakat bunun Kırallı memnun edecek bir mahiyette olduğu muhakkaktır. Çünkü Friedrich bir kaç gün sonra kardeşi Prens Heinrich'e yazdığı bir mektupta: «Senelerdenberi çalışmakta olduğum Türk ittifakını nihayet vücuda getirmeğe muvaffak oluyorum. Türk ittifakı yiyenime bırakacağım mirasın en kıymetli parçasıdır, ve düşmanlarımızı ve bizi kıskananları, yakında imzaladıkları muahedelere bağlı kalmaya mecbur kılacaktır» diyor.

Kıral Regin'e yardım edip muahedeyi bir an evvel imzalamak için 'Zegelin isminde ikinci bir elçi İstanbula gönderiyor.

Böylece Türkiye - Prusya ittifakı fikri en yüksek mertebesine (Evcibalâsına) çıkmış oluyor. Friedrich büyük bir kıymet verdiği Türk itti-

kını nihayet kazandığına kuvvetle emindir. Resmî Efendinin İstanbul'a gönderdiği raporlar dahi böyle bir ittifakın meydana gelmesini terviç etmekteydiler. Fakat esas güçlük İstanbul'da yapılan müzakereler esnasında görülüyor. Netice itibarıyla Divan bir ittifak imzalamayı yine kat'i olarak reddediyor ve 1765 de Zegelin Berlin'e dönerek nihayet bu Türkiye - Prusya ittifakı suya düşüyor. Bundan sonra da mesele gittikçe ehemmiyetini kaybediyor.

Demindenberi vermeye çalıştığımız bu izahattan anlaşılıyor ki Türkiye ile Prusya arasında bir ittifak yapmak için senelerce çalışılmıştır. Fakat nihayet acaba niçin muvaffakiyetsizlikle neticeleniyor? Bunun sebeplerini hulâsa etmeye çalışalım:

1 — Her şeyden evvel şu noktaya işaret etmek lâzımdır ki Türk - Prusya ittifakı birinci derecede askerî harekâtı icap ettirecek bir mahiyette idi. Halbuki yukarıda söylediğimiz gibi Türkiye kat'i ve mustakim bir sulh siyaseti takip etmeye karar vermişti. Prusya ile yapılan müzakerelerin en hararetli safhalarını idare eden Türk devlet adamı Koca Rağıp Paşa idi. Memleketin dahilî zâfını, kat'iyen bir darba tahammülü olmadığını elbette Rağıp Paşadan daha iyi idrâk eden bir devlet adamı yoktu. Harp kazanılsa bile onun devletin bünyesinde açacağı yaraların kazançtan daha fazla olacağını müdrikti. Ne devletin prensibi ve ne de asker olmıyan Rağıp Paşanın yaratılışı böyle bir tecavüzî harekete müsait değildi. Onun için Prusya Kırâlı'nın bütün gayret ve vaitleri devleti bir defa tuttuğu yoldan ayıramadı.

2 — Rağıp Paşa siyaset adamı olmak bakımından Prusya mümessillerine kat kat faikti. Binaenaleyh böyle kuvvetli bir şahsiyet nisbeten zayıf adamlarla müzakere ettiği takdirde birincisi daima müzakerelere istediği mahiyet ve mecrayı verir. Rağıp Paşanın neticeyi mütemadiyen yeni vesilelerle tehir etmeğe muvaffak olabilmesini ancak böyle izah edebiliriz.

3 — Daha ilk defa birbirleriyle siyâsî münasebata girişen, aralarında bir an'ane mevcut olmıyan iki devletin müteakıl tam emniyetleri yoktu. Bütün müzakerelere hâkim olan tereddüdün en mühim sebebi işte budur.

4 — İstanbulda o zaman İngiliz ve Fransız mümessilleri envai çeşit entrikalar çevirerek Rus ve Avusturyalıların lehine çalışıyorlardı. İstanbul o zaman bütün Avrupa devlet merkezleri içinde en karışık entrikalara ve en muğlak faaliyetlere sahne olan bir hükûmet merkeziydi. Regin Kırallına yazdığı bir raporda «bu sarayda Avrupanın en iyi devlet adamı bile çocuk kalır» diyor. Böyle bir yerde siyasî bir muvaffakiyete varmak her halde kolay bir iş değildir.

5 — Bütün bunlara ilâveten Prusya bilhassa son senelerde birbirine düşman olan iki devlet ile, yani Rusya ve Türkiye ile, aynı zamanda ittifak akdetmek siyaseti gibi tehlikeli bir yol takip ediyordu. O zaman Türkiye ile Rusya arasında münaziyun fih olan dava, söylediğimiz gibi Lehistan meselesidi. Hiç şüphe yok ki böyle tehlikeli bir siyaset Türk dostluğunu, yardımını ve itimadını kazanmak için en az müsait olan bir politika idi.

Ragıp Paşanın ölümünden, yani 1763 den sonra yedi sene harbi da bittiğinden Türk ittifakı Prusya için hayatı bir mahiyeti haiz değildi. Fakat Friedrich Avusturyaya karşı tamamen arkasını dayamak ve hali emniyette kalmak için Türklerle ittifak etmeyi şiddetle arzu ediyordu. Halbuki Avusturyaya karşı teveccüh etmeyen bir ittifakın Prusya için nasıl bir kıymeti yoktuysa, aynı derecede ve belki de daha fazlasile esas düşmanı Rusyayı istihdaf etmeyen bir ittifakın da Türkiye için büyük bir kıymeti yoktu. Görülüyor ki son senelerde iki devletin menfaatleri ayrılıyor. Menfaatleri ve gayeleri müşterek olmayan iki millet arasında hakikî bir ittifak mevcut olamaz. Beynelmilel bütün ittifaklar ve dostluklar müşterek menfaatlerin ve hedeflerin devam ettiği müddetçedir. Bunlar ayrılır ayrılmaz ittifak da ortadan kaybolur. Şu halde esas menfaat ve maksatları müşterek olmıyan Türkiye ile Prusya arasında o zaman bir ittifak akdedilmiş olsa bile bunun yalnız kâğıt üzerinde kalıp iş fiiliyata gelince keinlemyekûn addedileceği muhakkaktı. Bu beynelmilel alemin ve siyaset dünyasının değişmez ezeli bir kaidesi, bir düsturdur.

Sonra şunu da unutmamak lâzımdır ki Ragıp Paşa gibi büyüklüğü zamanınca da müsellemler olan bir devlet adamının daha müsait şartlar altında imzalamaktan imtina ettiği bir mukaveleyi, onun haleflerinin daha

a müsait şartlar latında imzalamaya cesaret edemiycekleri ve bunların girişilecek mes'uliyetleri haddi zatında olduklarından daha ağır hissedecekleri psikolojikman tabidir.

Prusyanın İstanbul ile ittifak müzakereleri Petersburg'da malûm olur olmaz Friedrich'e karşı bir infial uyanınca kral böyle bir müzake. reden kat'iyen haberdar olmadığını, mümessili Rexin'in şahsî teşebbüsü olduğunu ileri sürerek meseleyi tamamen inkâr etmiş, Rexin'i geri çağırarak yerine Zegelin'i göndermek suretile gayyur elçisini feda etmekte tereddüt göstermemiştir. İnsaî bakımdan şayanı takbih, fakat devletin menfaatı ve siyasi bakımdan şayanı takdir bir hareket!.....

Bundan sonra Prusya şark işlerinde tamamen Rusyanın bir peyki oluyor ve Çariçe ne derse Friedrich başını sallamaya mecbur kalıyor. Bundan sonra Türkiye - Prusya münasebetleri takip edilecek olursa görülecektir ki vaziyeti gittikçe fenalaşan Türkiye Prusya ittifakına muhtaç ve talip vaziyetindedir. Yani yedi sene harbi esnasında iki devletin birbirlerine karşı takındıkları vaziyet ve oynadıkları roller biri diğerini geçmek suretile değişiyor.

Mevzuun başlığından da anlaşılacağı veçhile maksadım Koca Rağıp Paşa ile büyük Friedrich'i, içinde yaşadıkları dünyaları göz önünde tutarak mukayese etmek, Türkiye - Prusya siyasi münasebetlerinin başlangıcını, inkişafını, bu iki devlet arasında bir ittifak akdi fikrinin menşe, te. kâmül ve nihayet muvaffakiyetsizlikle neticelenmesini izah etmektir. Onun için bambaşka bir çehre arzeden 1765 den sonraki Türkiyenin Prusya siyasetini takip edecek değiliz. Bu başka bir etüdün mevzuunu teşkil edebilir.

Balkan Harbinin teşekkülü ve bu harbin zuhuru

Yazan: Dr. Cemal Tulin

Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Tarih Doçenti

Sayyın Dinleyiciler:

Sizinle burada şimdi Balkan harbinin zuhuru sebepleri üzerinde konuşacağım. Yakın bir maziyi hayalimizde tazelandirmeğe vesile olacak olan bu konferansın mevzuu bir çoğumuza hiç de yabancı gelmiyecektir. Hakikaten dimağımızı bir lahza faaliyete sevkeder, hafızamızı yoklarsak bunu anlamakta da gecikmeyiz. Zira bir çoğumuz keder ve izdirap dolu bu devrin içinde çocukluğumuzu ve gençliğimizi geçirdik. Tarihte emsali görülmemiş böyle bir harbin meزالimine ya doğrudan doğruya veya bilvasıta şahit olduk. Meselâ içimizden bazıları bigünah masum kadın ve çocukların imhasına sebebiyet vermiş olan bu harbe bizzat aktif olarak iştirak etti. Bazılarımızda sevdiklerimizi gözlerimizin önünde kaybetmek ve yahut ta bunların ebediyen aramızdan ayrıldıkları haberini almak talihsizliğine uğradı. Hatta bu barbarlığın cereyan ettiği sahadan uzakta kalanlarımız da bu meş'um felâketin yürekler sızlatıcı levhalarile karşılaştı ve el'an da karşılaşmaktadır. Atalarımızın asırlarca asil ve temiz kanını akıtarak müdafaa ettiği öz yurdumuzdan kısa bir zamanda beldeler koparmakla neticelenen bu hadiseleri unutmak ve hatırlamamak nasıl mümkündür: Bu hadiseler ki Rumelinin Trablusgarp ve Bingazinin adaların Suriye, Filistin İrak ve Arabistanın elimizden çıkmasına mal olmuştu. Şüphesiz benliğimizde acı ve unutulmaz derin izler bırakan bu talihsiz ve kara günlerin hıçkırıklarını her an yaşatacak destanları kahramanlık menkıbelerini duymamış ve okumamış bir ferd kalmamıştır.

Umumî harbin arifesinde cihan harbinin bir an evvel patlamasına sebep olan bu Balkan yangını hangi şartlar dahilinde vâki olmuştu. Bunu hazırlayan Balkan ittifakı aceba ne maksatla kuruldu. Büyük devletlerin teşvik müzharet veya mümanaat etmedikleri bu facianın önünü almak bi-

zim için hakikaten kabilmiyidi? Yoksa o zaman Avrupa siyaset âleminin iddia ettiği gibi ıslahatın zamanında ve tam olarak yapılmamasından mı ileri geldi? Girid'i vererek Yunanlılarla uzlaşsaydık Arnavutları gücendirmeseydik veyahut şu veya buna mümasil tedbileri ittihaz etseydik aceba bunlara meydan verilmemişmi olurdu? İşte biz bu gibi sual ve mütaleaların ne dereceye kadar varit olduğunu mevzua girişmeden evvel tetkik delim. Evvelâ kat'iyetle şunu ifade edebiliriz ki bu facianın önünü almak bizim için hakikaten imkânsızdı. Çünkü artık bu gayrî kabili içtinap bir hadise halini almıştı. Biz şu veya tavzi yapmak suretile yahut da şu veya bu dahilî ve haricî islâhat ve tedbirleri almakla belki de bu harbin önüne geçebilirdik. Fakat kat'îi olarak önüne geçmek dediğim gibi yine gayrı kabildi. 1856 Paris ve 1878 Berlin muahedelerinde ve 1903 Münzsteg programında büyük devletler tarafından tatbikî arzu edilen islâhatı yapmakta hiç de hatamızın olmadığını belki de tamamen ileri süremeyiz. Fakat şu suali ortaya atabiliriz. Türkler dünyanın en modern bir idare sistemini kurarak Makedonyadaki hıristiyan'lara en müreffeh bir aceba hakikaten memnumu kalacaklardı? Buna hiç şüphe etmeden ve düşünmeden şu cevabı verebiliriz o da hayırdır. Osmanlı İmparatorluğunu yıkarak harabelerinde hâkimiyetlerini kurmak gayesini güden ve değil müstemlekelerine idareleri altında bulunan milletlere hatta kendi öz vatandaşlarına bile bu hüriyet ve serbestiyi vermekten istinkâf eden Avrupa devletleri şüphe yok ki bu islâhat fikirlerinde samimi olmaktan çok uzakdılar. Bir taraftan Fransız inkılâbının aşladığı milliyet hisleriyle uyanan milletlerin ve istiklâl yolundaki meşru kıyamlarını cebrü şiddet ve kanla basdıran buna ilâveten de müstemlekelerine köleliğin en zelil şekillerini tatbik eden bu hayrihah! Büyük devletler nasıl olur da Balkan hıristiyanları için hakikaten ulvî fikirler besleyebilirler. Ve Osmanlı İmparatorluğu da iki yüzlü siyaset güden bu devletlerin islâhat taleplerini hüsnü niyetle kabul ve terviç edebilirdi ve yine bunlar sırf kendi zulümlerini ve istilacıyane emel ve siyasetlerini kendi efkârı umumiyeleleri karşısında unutturmak ve haklı çıkartmak gayesile her zaman ve fırsatta ortaya attıkları bu hak ve hukuk prensiplerinin doğruluğuna başkalarını inandırabilirlerdi? Haddi zatında hukuku düvel kaidelerine muha-

lif olarak 19 uncu asrın ikinci nısfından sonra Türklere karşı tatbika başlanan bu müdahale prensibini ki bu imparatorluğun neticede parçalanmasına âmil olmuş fakat Cümhuriyet ile de ebediyen maziye karışmıştır.. - Büyük devletlerin insaniyet, hürriyet mefkûrelerine mecburiyetlerindenmi yoksa dediğimiz gibi hak ve hukuk tanımayan kuvvet ve siyasetlerindenmi ileri geldiğini artık bu gün şüphe kalmamıştır. Nitekim zaman ve hadisatta bize daha ziyade bu ikinci şıkkı öğretti ve bu gün de öğretiyor. İşte gerek Fransız ihtilâlinin Avrupaya ve Balkanlara sağdığı milliyet mefkûreleriyle ve gerekse büyük devletlerin hukuku düvel pensiplerine muhalif olarak siyasî ve tüccarî ajanları vasıtasile daimî surette isyan tahrik edilen bu unsurlar hürriyete hasret altın kafes içinde mahpus birer kuşa benzemişlerdi. Bu kafes altın değil elmas dahi olsa kuş yine uçacaktı. Çünkü bu kuş için hürriyet her şeyin fevkinde idi. Osmanlı İmparatorluğunun satveti de zail olmaya yüz tutunca büyük devletlerin zıt ihtiraslarının birbirleriyle çarpınmasından meydana çıkan bu küçük kudretler de kendilerine gelmeğe başladıkları zaman yavaş yavaş eski mazilerini hatırladılar. Ve bu suretle muhtelif din ve ırklara mensup bu milletler Makedonya üzerinde tarihî haklarını ileri sürmeğe başladılar. Tıpkı bu gün halen ağabeylerinin takip ettikleri gibi tevsii hudut siyaset meodlarını tatbika koyuldular; Bunun için de en müsait saha biraz evvel dediğim gibi Makedonya arazisidi. Zira burası birbirile mücadele eden ve ihtirasları birbirine girift olmuş milletlerin vatanydı. Netekim birinci Balkan harbini müteakip bu araziye bu milletler taksim edemeyince aralarında ikinci bir Balkan harbi çıktı. Bir taraftan Londra sulh şartlarını tesbit etmek üzere Balkan devletleriyle Türkiye arasında müzakerat ceryan ederken diğer taraftan da daha düne kadar omuz omuza biricik düşmanları Türklerle boğuşan bu müttefik ordular arasında münafaret ve muhasematı tevlit edecek hadiseler vukua gelmekte idi. Nihayet gün geçdikce artan bu gerginlik hepimizin bildiği gibi o milletlerin birbirlerini boğazlamalarile neticelendi. Bu yüzden çıkan ihtilâf bu gün dahi halledilmiş değildir.

Balkan milletlerinin hırs ve iştahlarını davet eden Makedonya arazisinin küçük bir kısmı Bulgaristanda kalmak üzere halen Yunanistan ve Yu-

goslavya arasında taksim edilmiştir. Burası meselâ - Karasu, İstruma - Karasu, Vardar Vitistiriya - İncesu nehirleri tarafından kuşatılmış dağlık bir arazidi. Takriben 100 bin kilometre murabbai bir vüs'ate ve üç milyondan fazla bir nüfusa maliktir. Halen Yunanlılara ait olan cenubî veyahut aşağı Makedonya garpte Epir ve Pindus dağlarile şarkta Mesta - Karasu arasında uzanan ve Serez, Dırama gibi münbit havzaları ihtiva eden arazidir. Bu mıntakanın tabiî limanını Kavala teşkil etmektedir. Yugoslavya ve Bulgaristana ait olan şimalî veya yüksek Makedonya ise garpte Arnavutluk hududunda bulunan göller mıntakasile şarkta İstruma - Karasu ve Mesla - Karasu nehirlerinin yukarı kısımları arasında kalan parçadır.

İşte burada eski zamanla Yunan kavminden olmaları çok muhtemel olan Makedonyalılar oturuyorlardı. Balkan yarım adasının şimalinde kalan bunlar cenup Yunanlılarının kalkınmalarına iştirak etmedikleri için ırktaşlarına barbarca bir tesir yapmışlardı. İkinci Filip ve büyük İskender gibi Kırallara malik olan Makedonya evvelâ Roma'nın ve son a milâdî 395 de de şarkî Romanın idaresine geçti. Bundan sonra orta çağ imtidadınca münavebe ile Bulgar - Sırp Bizans devletlerinin idaresi altında bulunmuştu. Bu hal 14 üncü asırda bu memleketin Türklerin eline geçmesine kada devam etti. 1878 Berlin Muahedesinden sonra Balkan devletleri mezkûr tarihî haklarına istinaden Makedonyaya arzı mev'ut nazarile bakmaya başladılar. Bunlardan Bulgaristan Ayastafonos muahedesile kendisine verilmek istenilen Trakya ve Makedonyayı muhtevî ve orta zaman Bulgar Çarlığının ihya etmiş olacak olan büyük Bulgaristan hudutlarını aslâ unutmıyordu. Gizli bir muahede mucibince Bosna HeHrsek'e uzanmıyan Sırbistan da şimalî Makedonyaya ve bir zaman Çarları Düşanın taç giydiği Ürküp'e nazarlarını dikmişti. Romanya ise Makedonyada meskûn Kuzobalahlar kendi ırktaşları olarak kabul ediyor ve bugüne kadar Yunanlı olarak tanınmış olan bunları evvelâ himaye ve sonra bir taviz mukabilinde kullanmak üzere geri istiyordu. Yunanistana gelince bu da Makedonya da bu saydığımız milletlerin yeni türediklerini halbuki büyük İskender'in vatanı olan Makedonya topraklarının anasıl Yunanlı olduğunu ve binaenaleyh Yunanistana terkini ileri sürüyordu. Fakat bütün bu ihtiras ve arzular Berlin muahedesile birdenbire uyanmış değillerdi. Bilâkis daha ev-

vel başladıklarını ve ehemmiyet kazandıklarını görmekteyiz. Bilhassa Bulgar kilisesinin 10/Mart/1870 de teşkil edilmesi üzerine bu mesele artık tamamen faal bir hal iktisap etmişti. Bu tarihten evvel Yunanistan Kırallığı ve Romanya, Sırsbitan, Karadağ prensliklerinin hudutları haricinde kalan ahali millet itibarile değil din bakımından tasnif ediliyordu. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında yaşayan gayri müslimlerin milliyeti bu sebepten nazarı itibara alınmıyordu. Bunlar Rum patrikhanesine ruhanî nüfuzu altında bulundukları için hepsine Yunanlı deniliyordu. Sultan Abdülâziz Bulgaristan kilisesinin ihdası fermanını imzalar-ken aynı zamanda da yeni bir kuvvetin esasını kurmuş bulunuyordu. Çünkü artık hıristiyan ve Yunanlı tâbirleri Avrupa Türkiyesinde müradif manasında kalmadılar. Yunanlılara râkip olarak meydana çıkan bu yeni milliyet garp devletleri tarafından bu zamana kadar tamamen unutulmuştu. Bu devletlerin diplomatları orta çağdaki Bulgar çarlarının şöhretinden haberdar değildiler. Bundan sonra Bulgar kilisesi sulhun yerine kılıcını ikame etti. Ve dinî ihtilâflar millî nefretleri tazeledi. Bilhassa 19 uncu asrın son zamanlarında Yunan ve Bulgar kiliseleri Makedonyada milliyet davalarının mümessilleri olarak mücadeleye atıldılar. Dinî propagandaların siyasî sahadaki ehemmiyetini çok geçmeden anlayan Sırbistan ve Romanya da harekete geçti. Sırlar 1776 da İstanbulda Rum patrikhanesine bağla-nan İpekteki Sırp patrikliğinin yeniden ihyasını Romenler de ayrı bir kilisenin ihdasını talep için mücadeleye giriştiler. Bu tarihten itibaren Bal-kan yarım adasında meskûn bulunan hıristiyan milletlerinin rekabeti şar-kı Avrupa meselesinin halli hususunda büyük devletlerin birbirleriyle olan rekabeti derecesinde ehemmiyetli ve halledilmez bir dava halini aldı. Bu bilhassa Girit ve Ermeni meselesi Avrupa efkârını işgal etmediği bir sıra-da her ikisinden daha kuvvetli ve muğlak bir mesele olarak ortaya çıktı. Bunu tevhit eden başlıca âmillerden birisi de Bulgarların millî vahdet ceh-di idi. Bu maksatla 1893 de Gruew ve Deltschew tarafından bir gizli dahilî Makedonya cemiyeti kuruldu. Bu gizli teşkilât bir sene sonra Sofyada Bo-ris Sarafow tarafından tesis ve idare edilen Makedonya komitesinden hima-ye ve teşvik gördü. Artık bundan sonra Avrupayı mütemadiyen işgal eden Makedonya ihtilâllerinde daima Bulgarları ön safhada görmekteyiz. Bul-garlar gerek yeniden Makedonyada kurmaya muvaffak oldukları peskopos,

luklarının tahrikâtile ve gerekse müsellâh Bulgar çetelerinin şenaat ve zulümlerile faaliyet göstermekten geri kalmadılar. Bu hal bittabi diğer milletleri de bu yapılan Bulgar mezalim ve tahrikâtına karşı seyirci bırakmadı. Bu suretle Balkanlarda vâhim karışıklıklar zuhur etmeğe başladı. Bu hal Rusya ile Avusturyayı müdahaleye sevk etti. Her iki devlet 21/Şubat/1903 de Viyanada ihzar edilen bilhassa Selânik, Manastır, Kosuva vilâyetlerine şamil olmak üzere Türk jandarmasının tensikini lüzumlu ad eden bir islâhatı Türkiyeye kabul ettirdiler. Fakat çok geçmeden yeniden 12/Ağustosta zuhur eden ve bastırılan isyan üzerine mezkûr iki devlet Mürtzstegde 2/3 birinciteşrinde yeni bir islâhat programı hazırlamak mecburiyetini hissettiler. Büyük devletlerin müsterek tazyikile Babîâliye kabul ettirilen bu islâhat mucibince Makedonyadaki jandarma islâhat ve tensikatı bir İtalyan generalinin riyaseti altında ecnebî zabitanın emrine veriliyordu. Bu islâhat programı evvelki gibi semeresiz kalmadı. Evvel emirde Balkan devletleri arasındaki ciddi ve tehlikeli ihtilâfları bertaraf etti. Saniyen siyasî müzakerelere yol açtı. Ve binnetice Türkiye ile Bulgaristan arasında bir anlaşma husule geldi. Bu uzlaşmaya göre Bulgaristandaki topraklarında çetelerin teşekkülüne mani olmayı taahhüt ediyordu. Türkiye de buna mukabil affı umumî ilân ederek firarilerin dönmesine ve bunların Türk tabaası olarak kalmalarına müsaade edecekti. Fakat Bulgaristan mümessilinin Mürtzsteg islâhat programını Edirne valâyetine teşmili hususunda Babîâlinin nezdindeki teşebbüsleri az kalsın bu iki devlet arasındaki müzakeratı suya düşürecekti. Avusturyanın müdahalesile Bulgaristan bu husustaki talebinden vaz geçerek mezkûr anlaşmayı 8/4/1904 tarihinde imzalamaya mecbur kaldı. Bu suretle tekrar daha büyük bir serbestiyi faaliyet elde eden Bulgaristanın Balkanlarda tecrid edildiği vaziyetten kurtulması elzemdi. Bunun için de kendisine vaziyet müsaitti. Zira bir darbei hükûmetle tahta geçen 1. inci Petter Karagorggeviç verdiği teminata rağmen Avusturya aleyhtarı radikal partisini himaye etmişti. Bu sebepten bu da harice karşı bir emniyete muhtaçtı. Bulgarlar kendisine Türkiye aleyhtarı teşebbüslerinin başlangıcı olan bir anlaşma teklifinde bulunur bulunmaz, Kıral bunu kabul etmekte tereddüt etmedi. Bulgaristanın Belgrad elçisi Rizof hükûmetinden aldığı talimat üzerine Sırbistanla müzakereye başladı. Az zaman sonra da 30 - 12 - 3.4/1904 de bu iki hü-

kümet arasında - bilâhara 1912 Balkan ittifaknamesini teşkil eden - âtideki muahede imzalanmıştı. Buna nazaran her ikisi de Mürtzsteg islâhatını Manastır, Kosuva ve Selânikte kendi vatandaşlarının hukukunu mütesaviyen koruyacak şekilde tatbik edilmesine ve bu islâhatın Edirne Vilâyetine de teşmiline sarfı mesaî edeceklerini taahhüt ediyorlardı. Sulhun Balkanlarda temini maksadile hariçten gelecek her nevi tehlikeye karşı hâkimiyetlerini müştereken müdafaaya ve yukarıda mezkûr dört vilâyete yapılacak hasmane bir harekete karşı taarruz nereden gelirse gelsin mukavemet göstermeği deruhte ediyorlardı. Ve en nihayet de bu iki devlet Sırbistanla Karadağ arasında bir anlaşmayı temin etmek suretile Balkan İslavları arasında sulh ve mesalemeti tesis ve bir Arnavutluk meselesi zuhurunda Karadağ'ın menfaatlerini himaye etmeyi kararlaştırıyorlardı. Bulgaristanın şarkî Rumeliyi ilhakile başlayan bu iki devlet arasındaki münâferet bu muahede ile bertaraf edildi ise de çok geçmeden aralarında yeniden ihtilâflar zuhur etti. Az zaman sonra Makedonya yine Balkan devletlerinin organize ve himaye ettiği müsellah çetelerin faaliyet sahası oldu. Buna inzimamen meşrutiyetten sonra sık sık görülen Girit ve Arnavutluk meselesi de inzimam etmişti.

Berlin muahedesile Rusların Ayastafonos muahedesinde vücuda getirmek istedikleri büyük Bulgaristanın parçalanarak Makedonyanın da Türklere bırakıldığından kısaca bahsetmiştim. Büyük devletler yine Berlin muahedesile Tuna ile Balkan arasında irtibat veren bir Bulgaristan prensliğinden maada Balkanların cenubunda ayrıca şarkî Rumeli namile ve beş sene müddetle tayin olunan hıristiyan bir valinin idaresi altında muhtar bir eyalet vücuda getirmişlerdi. Bulgarlar 18/Eylül/1885 de çıkardıkları bir isyanla bu vilâyeti Bulgaristanla tevhit ettiler. Ve meşrutiyeti müteakip Bulgarlar ilânı istiklâl edince bu vilâyeti de kendilerine mal ettiler. İşte Berlin muahedesile parçalanan emellerinin mühim bir kısmını bu suretle tahakkuk ettirmiş olan Bulgaristan bununla memnun görünmüyordu. Çünkü Ayastafonos muahedesile kendisine verilen Makedonyayı unutamıyordu.

Bulgaristan bu son emelinin tahakkukuna girişmeden evvel Türkiye ile kendi arasında demiryolları ve ilânı istiklâl meselesinden dolayı tahaddüs eden pürüzlü münazaaları halletmek mecburiyetindeydi. Nitekim çok

geçmeden Rusya ve İngilterenin yardımile bunu da halletmeye muvaffak oldu. Bidayette Bosna Herseğin ilhakını ve Bulgaristanın ilânı istiklâli keyfiyetini tanıyamıyacıklarını bildiren İngiltere ve Rusyanın tavrı hareketlerinde Bulgaristana karşı yavaş yavaş bir tebeddül husule geldi. Bu iki devlet bilhassa hak ve hukuk prensiplerini çiğneyen Bulgaristandan ziyade Avusturya ve Macaristana karşı bir cephe almışlardı. Bu devletle Bulgaristanın arasında bir anlaşmanın vukuuna mâni olmak için elele vererek çalıştılar. Bidayette Bulgaristanın mutasavver bir Sırp - Türk anlaşmasına girmesine sayedildi. Bu maksatla Rusyanın İstanbuldaki sefiri Çarikof Türkiyenin de dahil olduğu bir Pan Balkan ittifakının teşekkülüne çalıştı. Fakat bu plânın tahakkukuna evvelâ müzaharet gösteren İngiltere çok geçmeden bunun Bulgaristan için pratik bir kıymeti haiz olamayacağı kanaatine vardı. Bulgaristan böyle bir ittifaka bizzat dahil olmak istemiş olsaydı da buna yine girmezdi. Zira Türkiye ile kendi arasındaki mesail henüz tamamille halledilmiş değildi. Bu sebepten dolayısıdır ki İngiltere Balkanlarda bir Sırp - Türk anlaşmasının artık sulhu temin edemiyecğine işaret ettiler. Çünkü bu hal nihayet Bulgaristanı Avusturyanın kucağına atmış olacaktır. Bulgaristansız bir Balkan ittifakının da hiç bir manası olamazdı. Pan Balkan ittifakı fikirlerini ele almadan evvel Türkiye ile Bulgaristan arasındaki münasebetlerin normal bir şekle ifragı için bir sureti hal aranması lâzım geliyordu. İşte bu iki devlet arasındaki anlaşmada Rusların bilhassa ortaya attıkları müsbet malî yardım programının çok mühim bir rolü oldu. Bu plân mucibince Rusya Türkiyenin kendisine 94 senede ödemesi lâzım gelen borçlarından 40,000,000 nını Bulgaristanın namı hesabına kabul etmeye hazır olduğunu bildiriyordu. İngilterenin bu plânın kabulü için Türkiye nezdindeki siyasî teşebbüsünün faydası oldu. Bulgaristanın kendi muvafakat ve rızasını almadan istiklâlini ilân etmesine muğber olan Rusya Balkan islâvları üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemediği için biraz evvel bahsettiğimiz gibi Bulgaristana karşı olan tavrı hareketini değiştirmek mecburiyetinde kalmıştı. Bulgaristanı Avusturyanın kucağına tamamen terk etmek istemiyen Rusya Türkiye ile Bulgaristan arasında cereyan eden müzakeratın bir çıkmaza varmasından bilistifade mezkûr malî yardım plânını ortaya atmıştı. Müzakerat neticesinde Bulgaristanın borçlarının mecmuu 125,000,000 frank olarak tesbit edilmiş-

ti. Bulgarlarsa bu meblâğın ancak 82 milyonunu tediye hazırladıkları-
nı ileri sürdüler. Bu sebepten iki devlet arasında bir anlaşma vukua gele-
miyordu. İşte bu sırada Rusya müdahale ederek Bulgaristanın Türkiyeye
karşı 125 milyonluk borcunu kendi üzerine aldı. Buna mukabil Bulgaristan
da Rusyaya 82 milyon frank borçlu kalıyordu. Bu malî anlaşmanın Bulga-
ristanı Rusyaya bağladığı âşikârdı. Ve Bulgaristanda bunu anlamakta ge-
cikmemişti. Fakat onun için bunu kabul etmekten başka bir çare yoktu.
Neticede Bulgaristan ya Türkiye ile bir harbi göze almak veyahut da Rus-
yanın malî teklifini kabul etmek zaruretinde kalmıştı. 18/4/1909 tarihinde
malî anlaşma imzalanmak suretile Bulgaristan için mevcut tehlikeli buh-
ran bertaraf edilmiş oldu. Bunu az zaman sonra büyük devletlerin ilânı is-
tiklâli tanımaları keyfiyeti takipetti. Bu tarihten itibaren Makedonya me-
selesi yine Bulgaristanın haricî siyasetinin ön safhasında yeniden mühim
bir rol oynamaya başladı. Bu devlet siyasî hedeflerine bir an evvel vasıl
olmak için Avusturya, Macaristan ve Rusya arasında bir nevi salıncak si-
yaseti güdüyordu. Balkanlarda birinci derecede alâkadar olan bu iki dev-
letin Balkan milletlerine karşı takip ettikleri siyasetlerinde de hissedilir
bir değişiklik vücuda gelmişti. Büyük Bulgaristan perdesi altında Balkan-
lara inmek ve burada yerleşmek siyasetini güden Rusya siyasî emellerine
kavuşmak için Bulgaristandan ziyade Sırbistanın kendisine bir âlet olabi-
leceği kanaatine varmıştı. Avusturyada Bosna Herseğe el uzatmak sure-
tile esasen marazî olan devlet uzviyetine bu sefer yeniden islâv olan Sırp
unsurlarının ilâve edince bittabi bu devletin tevessüüne hâdim bir siyaset
artık takip edemezdi. Zira bu hal kendi hayatî menfaatlerini bizzat balta-
lamak demekti. Bunun için Avusturya siyasî nazarlarını Sırbistandan zi-
yade Bulgaristana tevcih etmişti. Büyük bir Bulgaristan onun menfaati
icabatındandı. Bu takdirde böyle bir devletle kendi arasında sıkışıp kala-
cak küçük bir Sırbistan onun bekası için bir tehlike olmaktan çıkmış ola-
bilirdi. İşte bu maksatla Avusturya Hariciye nazırı Aehrenthal 1909 senesi
ikinci kânununda Bulgaristana teklif ettiği bir ittifakta ancak Prut istika-
metinde Sırbistanın küçük bir kısmını taviz mukabilinde gösteriyordu. Fa-
kat Makedonyanın da sureti hallini ihata edecek bir anlaşmayı şimdilik
mevsimsiz olarak bulduğu için reddetti. Bundan dolayı bu iki devlet ara-
sında arzu edilen ittifakta husule gelemedi. Sırbistan üzerinde vadedilen

tavizat Bulgaristanda büyük bir alâka uyandıramazdı. Bahusus Bulgaristan Avusturyanın Selânîğe müteveccih bir hareketini kendi siyasi menfaatlerine aykırı bulduğu için Avusturya siyasetinden endişe etmekten halî kalmıyordu. Avusturyanın yardımile Makedonya meselesini kendi lehine hal edemiyeceğini anlayan Bulgaristan bu defa Rusya meyletmekte tereddüt etmedi. İlânı istiklâlden mütevellit gerginliği izaleye çalışmak isteyen Bulgar Kralı Ferdinand gerek Rusya hanedanından Prens Wladimir'in cenaze töreni dolayısıle ve gerekse de bilâhara Petresburg'a yaptığı resmî ziyaretlerden bilistifade Makedonya meselesinin sureti hallini de ihtiva edecek olan 1902 Rus - Bulgar anlaşmasının tadiline çalıştılar. Fakat Kral ve Başvekîl Malinof Bulgaristanla Rusya arasında Romanya, Avusturya ve Macaristan ittifakına karşı akdedilen bu anlaşmayı tevsîye yani Bulgaristanın yalnız başına Türkiye'ye karşı harekete geçmesi için Rusyanın muvafakat ve yardımını temine ulaşamadılar. Yalnız Avusturya ve Romanya'ya karşı Rusyanın yardımını derpiş eden bu anlaşmada Türkiye'ye karşı kat'î ve sarîh bir bitaraflık takibedileceği zikrediliyordu. Halbuki vukuu hemen gayri mümkün olan bir Avusturya taarruzuna karşı siyanet edildiğini bilmek Bulgaristana ne gibi bir fayda temin edebilirdi. Bahusus ki bu muahede mucibince Bulgaristan menfaatlerinin en ziyade icap ettirdiği bir noktadan yani Türkiye'ye karşı serbestî hareketten men edilmişti. İşte Çar Ferdinand ve Başvekîli Petresburgdaki ziyaretleri esnasında makedonyayı kendi lehlerine halletmeyi nazarı itibara alacak Türkiye aleyhine müteveccih yeni bir muahede aktetmek için beyhude yere sarfı mesai ettiler. Zira neticede Kral ve Başvekîli Rusya hariciye nazırından müzakerata girmek üzere Sofyadaki Rus elçisine bu hususta talimat verileceği vadinden başka bir şey elde edemediler. Bu muvaffakiyetsizliğin başlıca sebebi Rusya hariciye nazırının tamamen başka siyasi bir yol takip etmesinden ileri geliyordu. Onun düşüncesi ve gayesi Bulgaristanı Avusturya aleyhtarı bir ittifaka sokmaktı. Bunun için de nazarlarını yeni bir Balkan ittifakının kurulmasına dikmişti. Fakat tasarladığı ittifak Çarıkof'un İngilizlerin yardımile ilânı istiklâl ve Bosna Hersek ilhakını müteakip zuhur eden enternasyonal buhran esnasında teşkil etmek istediğinden esas itibarıyla farklıydı. Zira İzvolksi prensip itibarıyla Türkiyenin böyle bir ittifaktan hariç tutulmasını istiyordu. Gayesi Avusturya ve Türkiye'ye karşı sırf

İslâv milletlerinden mürekkep bir ittifak bloku teşkil etmekte. Bu sebepten dolayı aşağıda görüleceği vech üzere Yunanistanın Türkiyeye karşı Bulgaristana teklif ettiği ittifak teklifinde Bulgaristanın bu müzakerata girişmemesinde Rusyanın çok mühim bir rolü olmuştur. İsvolski her şeyden evvel Bulgaristanı doğrudan doğruya Belgradla müzakereye teşvik eder buna Makedonya meselesinde Sırbistanın anlaşmasını tavsiye ediyordu. Halbuki bu iki memleket arasındaki münasebet bilhassa Bulgaristanın istiklâlinin ilânından itibaren daha ziyade bozulmuştu. Bunu bilen Rusya da bu islâv iki millet arasındaki münasebatı normal bir şekle sokmak için her şeyi hazırlamak ve yapmaktan fariğ olmuyordu. Netekim Rusyanın tesirile bu iki komşu devlet arasında münasebet nisbeten düzeldi. Fakat buna rağmen bu iki devletin tam bir anlaşmaya vâsıl olmasına Makedonya meselesi yine mani teşkil ediyordu. Sırbistan hükûmeti de artık Bulgaristanla doğrudan doğruya müzakereye girişmemeye şimdilik yalnız matbuat propagandasile iktifa etmeğe karar vermişti. Bu suretle Bulgaristan efkârı umumiyesini kendi fikirleri için kazanacağını ümit ediyordu. Bu tahakkuk ettikten sonra resmî makamatin Bulgaristanda mecburî olarak bu işe girişeceğini zannediyordu. Balkan probleminin bu hususî meselesinde İngilterenin de parmağı vardı. Bu memleket ihtiyatkâr fakat yaptığını bilerek Balkan federasyonunun teşekkülüne çalışıyordu. İngilterenin elçileri Sofyada Bax İronside Belgrad'da Paget Balkan anlaşmasına taalluk eden bütün meselelerinde şayanı hayret bir tarzda vukuf olduklarını göstermişlerdi. Her ikisi de Rus elçilerile elele vererek bir Balkan anlaşması hususunda çalışıyorlardı. Rusyanın İstanbul sefiri Çarikof, Belgrad elçisi Hartwig ve 1911 senesinden itibaren Sofya elçisi bulunan Neklyudow İngiliz refiklerle beraber bir Balkan konfederasyonu kurmaya çalıştılsa da bütün gayretlerine rağmen bidayette bunu vücudâ getirmek mümkün olamadı. Bilhassa Belgraddaki Rus elçisi Sırp - Bulgar anlaşması meselesinde çok mühim bir rol oynayordu. Rusyanın Sofya elçisi Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir ittifakın bu iki memleketi derhal Türkiyeye karşı taarruzu bir harekete sevk edeceğinden endişe ediyordu. Belgrad elçisi ise bu düşünceyi memleketi nezdinde izaleye çalışıyordu. Bunun fikrine bir Sırp - Bulgar anlaşması şimdiden yalnız muhtemel bir karışıklıktaki nüfuz sahalarını tesbit ve tahdit etmiş olacaktı. Esasen

Rusyanın muvafakati olmadan Sırbistan'ın bir harekete geçmesi imkânsızdı. Rusyanın Belgrad elçisinin bütün bu teşebbüsleri ve gayretleri bîdayette hiç bir semereli netice vermedi. Bu iki komşu arasında esaslı müzakerata ancak Trabulusgarp harbinin zuhurundan sonra başlandı. Çünkü Balkan devletleri için vaziyet şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde müsaitti. Mevcut ihtilâfları hallederek büyük gayeye ulaşmak nisbeten kolaylaşmıştı. Sofyada Malinof'un demokrat kabinesi sukut etmiş yerine Rus taraftarı Geşof kabinesi geçmişti. Bu suretle artık dahilde haricî siyasî vaziyet nazarı itibara alınmadan bir ittifak için lâzım olan ilk şartlar mevcuttu. Türkiye ile İtalya arasında Trabulusgarp harbi başladığı zaman Bulgar Kralı Ferdinand Başvekili Geşofla Viyanada bulunuyordu. Ferdinand'a göre Balkan meselesini ortaya atarak Balkan milletleri lehine azamî istifade temin etmek zamanı gelmişti. Gerek Kral Ferdinand ve gerekse Başvekiline nazaran Makedonyada Türkler tarafından Bulgarlara karşı tatbik edilen imha siyasetine ancak Balkan devletleriyle müşterek bir anlaşma yapılmak suretile karşı durulabilinirdi. Bu maksatla her ikisi de Sırbistanla Bulgaristan arasında bir ittifaka müncer olacak müzakerata derhal başlanması için mutabık kaldılar. Bu görüşmelerin mevzuunu evvel emirde Makedonyanın kurtarılması teşkil edecekti. Esasen Bulgaristan da çoktan bu meselenin Rusların muavenetile halledilebileceği kanaatine varılmıştı. 1904 Sırp - Bulgar anlaşmasında olduğu gibi bu sefer de müzakerelerin başlamasında ilk teşebbüsü Bulgarlar yaptı. Bu maksatla Viyanaya davet edilen Bulgaristanın Belgrad elçisi Rizow Sırbistana avdetinde iki memleket Başvekili arasında bir mülâkat teminine çalışması için emir aldı. Bu görüşmelerin merkezi sıkletini evvel emirde Makedonyanın muhtariyeti teşkil ediyordu. Şayet bu elde edilemediği takdirde onun taksimi mevzuu bahs olacaktı. Bundan maada yapılacak müzakerelerde Sırbistan ve Bulgaristana karşı yapılacak bir taarruzdan yahut Türkiyenin her hangi bir Balkan devletine hücumu takdirinde, Avusturyanın Makedonyayı veya Arnavutluğu işgali ihtimalinde ve yahutta Türkiyenin dahilinde karışıklıklar zuhur ettiği takdirde gerek Sırbistanın ve gerekse de Bulgaristanın menfaatleri bu meselenin hallini icap ettirirse bir harp yapılması noktalarını derpiş ediyordu. Nihayet çok geçmeden Sofyaya avdet etmekte olan Bulgar Başvekili Geşofla Sırbistan

Başvekili Milonoviç arasında 28. 9/11. 10/1911 de Viyana - Sofya tirenin-
de ilk mülâkat vukua geldi. Fakat daha bidayette Makedonyayı taksim
etmek plânlarile işe başlandığı için mülâkattan sonra başlayan resmî mü-
zakerat o kadar çetin münakaşalı safhalar arzetti, ki her defasında Rus-
yanın Belgrad ve Sofya elçileri bu görüşmelere müdahale etmek mecbu-
riyetinde kaldılar. Her iki tarafın da mukabil fedakârlıkta bulunmaları
için tazyik yaptılar. Buna Petersburg'un dermeyan ettiği bazı şartlar da
inzimam etmişti. Zira bu müzakerelerin neticesinde parafe edilen nokat
Petersburg'a bildirilerek bir defa da Rusya hükûmetinin nazarı tasvibine
arzediliyordu. Bu sıralarda hasta olan Rusya hariciye nazırı Sazanoff'a
prensip itibarile bir Sırp - Bulgar anlaşmasına muhalif olmayan Neratow
vekâlet ediyordu. Neratow gayet ihtiyatlı hareket edilmesini istiyordu.
Fakat anlaşılan onun bu tavsiyeleri nazarı itibara alınmamıştı. Zira Pe-
tersburg'a sunulan metinlerde biraz acul davranılmıştı. Neratow vakit-
siz bir taksim plânının bu müzakerelerde yer almasına itiraz ediyordu.
Muahedenin derpiş ettiği noktalar ve bilhassa dördüncü madde tamamen
harpçi harekât ve cebri temellük fikirlerine müsteniden parafe edilmişti.
Halbuki bu aynı fikirler daha ziyade kültürel nüfuz sahalarının tahdidi
şeklinde ifade edilmiş olabilirdi. Ve ancak bu takdirde ittifakın doğrudan
doğruya Türkiye aleyhine matuf olduğu belli olmayacak aynı zamanda
da İstatus Quo muhafazası kaydına tamamen uygun hareket edilmiş ola-
caktı. Bu itiraz Rusyanın Türkiye ile bu sıralarda bir itilâfa düşmek iste-
mediğini aşikâr surette gösteriyor. Bundan dolayı Neratow Avrupa Tür-
kiyesinin tamamiyetini garanti eden muahede kısmının haricen gizli kal-
masını istiyordu. Zira umumiyetle kabul edilen Balkan devlet adamları-
nın ufak bir ihtiyatsızlığı neticesinde bu ittifak ya tamamen veya kısmen
malûm olabilirdi. Bunun için de ihtiyatlı olmak lâzım geliyordu. Neratow-
un bu emirlerine tevfikân altı hafta sonra 29/12/1911 de Hartwig hükû-
metine en fazla itiraz edilen 3 ve 4 üncü maddelerin umumî metinden çı-
karılarak anlaşmaya bağlı hususî ve gizli bir zeyilde bunların zikredildi-
ğini bildiriyordu. Fakat bu suretle ancak Rusların ortaya atmış oldukları
müşkilât bertaraf edilmişti. Halbuki Makedonyadaki nüfus sahasının tes-
bitinde Sırp ve Bulgar murahhasları arasında şiddetli münakaşa ve mü-
cadeleler el'an devam ediyordu. Her bir köy ve her bir karış toprak için

uzun müzakerelerin yapılması icap ediyordu. Hatta bu sebepten çok defa müzakerat inkitaa uğramak tehlikesine bile maruz kalıyordu. Bilhassa bu müzakerelerin cereyanında Rus elçileri de bitaraf kalmaktan çok uzaktılar. Bunların her biri bulundukları memleketlerin menfaatlerini müda faadan hali kalmıyorlardı. Fakat denilebilir ki Rusların müdahalesi taz yiki ve yardımı olmasaydı belki de bu ittifak o zaman husule gelemiyecikti. 14/3/1912 de Rusyanın Sofya elçisi hükûmetine muahedenin akdini bildirirken her iki Balkan milleti arasında formel bir rabita husule gelmiştir. Fakat bu iki millet ve Kırallık hanedanları arasında sıkı ve samimî bir rabita tesis etmek için daha fazla mesaî ve itinaya lüzum vardı, diye yazıyordu. Hakikaten hâdisat ona az zaman sonra hak vermekte gecikmedi. Aşikâr surette bu muahedenin esasını yukarıda mevzuu bahsettiğimiz gibi 1904 Sırp - Bulgar ittifakı teşkil etmişti. Şüphesiz bu evvelkine nazaran daha şumullü idi. Zira Mürzsteg programındaki islâhat burada zikredilmediği gibi muhtariyet meselesi de (muahedenin gizli ilâvesinin ikinci maddesinin üçüncü fıkrasında) tâli derecede bir ehemmiyete haiz olarak yer almıştı. Gerek muahedenin ikinci ve gerekse de az zaman sonra akdedilen askerî ittifakın üçüncü maddeleri de Avusturya - Macaristan aleyhine tevcih edilmişti. Eğer bu devlet sancak (Novipazar) ı işgale kalkışacak olursa karşısında müttelik iki Balkan milletini bulacaktır. Bu müzakerelerin uzun zaman gayet gizli olarak yapılması cidden karakteristikti. Çünkü bir çok Sırp ve Bulgar kabine azalarının da bu görüşmelerden haberleri olmamıştı. Hatta ecnebî sefirlerden de Bulgaristanın ilânı istiklâlinde mühim bir rol oynayan İngilterenin Sofya elçisi Bax - İronside müstesna hiç birinin malûmatı yoktu. İngiliz sefirinin 14/13/1912 deki Sırp - Bulgar anlaşmasının imzalandığını bildiren mektubu aynı memnuniyeti sefirde olduğu gibi hükûmetinin nezdinde tevhit etmedi. Fransayı muahedenin akdinden Rusya haberdar etmiş, fakat muhteviyatı bidayette bildirilmeyen bu anlaşmanın yalnız Balkanlarda Status Quo'yu muhafaza etmek üzere tedafiî vaziyette yapılmış olduğu gösterildi. Bu ittifakın muhteviyatı ilk defa Fransaya Puankaranın 1912 senesi Ağustosunda Petresburg'a yaptığı seyahatte tebliğ edildi. Bunun taarruzkâr noktalarını gören Poincaré muahedenin tedafiî olmaktan ziyade tecavüzî mahiyette olduğunu ve bu sebepten dolayı da sulhun tehlikede bulunduğunu

nu, zira her an Balkanlarda bir karışıklık çıkmak ihtimali mevcut olduğunu Rus hariciye nazırına ihsas etmekten çekinmemişti. Çok geçmeden diğer devletler de Türkiye de dahil olmak üzere bu ittifakın mevcudiyetinden haberdar oldular. Fakat mahiyeti bir çoklarına meçhul kaldı. Sırp - Bulgar ittifakından az zaman sonra Bulgaristan Yunanistanla bir anlaşmaya vasil olmak için bu devletle müzakerata girişti. Esasen Yunanistan tarafından daha evvel Bulgaristan nezdinde bu hususta bir müracaat vuku bulmuştu. Sırp - Bulgar müzakerelerinin henüz başladığı bir devirde yani 10/11/1911 tarihinde Yunan sefiri Panas Bulgar Başvekili muavinine bir sual irat etmişti:

Türkiye Yunanistana taarruz ettiği takdirde Bulgaristan ne vaziyet alacaktır? Uhdesinde aynı zamanda Maliye nazırlığını bulunduran Theodorof verdiği cevapta Bulgaristanın Yunanistanı bu vaziyete muhakkak yalnız bırakmayacağını bildirmiş, Bulgar Başvekili Geşof burada bulunmadığı için bu hususta kat'i teminat veremeyeceğini de ilâveten söylemişti. Bulgaristanın bu cevabı Atınada çok iyi karşılanmış olmalı ki Yunanistanın Sofya sefiri hükûmetinden şu emri almıştı: Geşof Teodorof'un beyanatını tasvip ettiği takdirde Türkiyenin Bulgaristana taarruzu halinde Yunanistan da Bulgaristan lehine aynı surette hareket edecekti. Fakat bu konuşmalardan haberdar olan Rusya Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir ittifakın vuku bulmaması ihtimaline mebni şimdilik Bulgaristanın Yunanistanla müzakereye girişmesini müsait karşılamamıştı. Ve bu sebepten müzakerat uzun zaman inkıtaa uğradı. Yunanlılara nazaran müzakeratın devam etmemesine başlıca âmil şuydu:

Geşof cevap vermesi için Yunanlıların bu hususta resmî ve tahrirî tekliflerde bulunmasını talep etmişti. Halbuki Yunan hükûmeti ise Bulgarların her hangi bir ifşada bulunabilmeleri endişesile Sofyanın talebini is'af etmekten çekindi. Biraz evvel bahsettiğimiz gibi bu iki devlet arasında 1912 Martının ortalarına doğru Bulgaristanın teşvikile tedafii bir ittifak akdi için müzakerata yeniden girişildi. Bilhassa Kıral Ferdinand, hükûmeti ve askerî mahafil böyle bir muahedenin Yunanistanla akdedilmesini şiddetle arzu ediyorlardı. Nihayet 29/Mayıs/1912 de Bulgar - Yunan ittifakı imzalandı. Bunu az zaman sonra Bulgaristan ve Karadağ anlaşması

takip etti. Bulgaristanın güttüğü bu siyasî faaliyetin gayesi İtalyan - Türk harbinden azamî istifade temin etmek ve icap ederse İtalya ile bir anlaşma yapmaktı. Balkan devletleri ancak bu takdirde Avusturyaya karşı durabileceklerdi. Her iki taraf menfaatleri iktizası böyle bir ittifaka hâyiş-kâr olmakla beraber tevhit edeceği beynelmîl komplikasyonlardan dolayı bu anlaşmaya kuvveden fiile çıkarılmamıştı. Fakat muhakkak olan bir şey varsa o da Bulgaristanla İtalya arasında bu hususta müzakerele-
rin cereyan etmiş olmasıdır. İtalyan - Türk harbinin uzun müddet devamı Makedonyada isyanların yeniden zuhuruna mani olamadı. Bu da binnetice Jön Türkler kabinesinin sükutuna ve hariciye nazırı Gabriyel efendi olmak üzere 22/7/12 de Gazi Muhtar Paşanın riyasetinde yeni bir kabinenin kurulmasına âmil oldu. Anglofil olan bu yeni kabine daha başlangıçta Avrupa kısmındaki mevcut iğtişâşatı izaleden gayri Arnavutluk isyanı, Karadağ hükûmetile olan hudut münazaası ve bundan başka hiç de hoş gitmeyen bir Koçana hâdisesile karşılaşmıştı. Yeknazarda bu hâdise Makedonyada umumî bir ayaklanmanın vuku bulacağını ve dolayısıyla Balkan devletlerinin Türkiyeye karşı müşterek bir harekete geçeceği zannını vermişti. Fakat bütün ümit ve düşüncelerin hilâfına Bulgaristan sükûnetini muhafaza ederek hâdiseyi İstanbulda yalnız protesto etmekle iktifa etti. Bilhassa Bulgar unsurlarının zarardide olduğu bu bomba hâdisesine karşı Bulgaristanın memul edilemeyen bu durgun tavrı harekete sebep ne idi?

Bunun cevabını bize Sırbistanın Sofyadaki elçisinin hükûmetine gönderdiği bir rapor veriyor. Burada Bulgar Başvekili müteakip zamanlarda takip edilecek siyaset hakkındaki noktai nazarlarını Sırbistanın elçisine şöyle izah ediyordu: Sonbahara kadar gerek Bulgaristan ve gerekse de Sırbistan kendilerini daha evvel fiilî bir harekete sevk edecek hallerden içtinap ve Türkiyeyi İtalya ile sulh yapmaya icbar edecek her nevi teşebbüslerden sarfı nazar etmesi lâzımdır. Bundan dolayı Kırıl ve Bulgar hükûmeti sonbahara kadar hiç bir teşebbüste bulunmamaya karar vermişlerdir. Esasen Rusyanın dahilî vaziyeti Balkan devletlerinin Türkiyeye karşı yapacağı her hangi taarruzî hareket için müsait değildir. Zira Rusya Duma intihabatile meşguldür. İntihabat ancak Eylûlde nihayet bula-

caktır. İntihaptan evvel Rusyanın dahilî vaziyeti ise müphem ve mütereddit bir karakter arzeder. Binaenaleyh intihabatın hitamına kadar münafereti tevhit edecek her şeyden sakınmalıdır. Halen Rusyada bulunan Bulgaristanın Sobraniya reisi Dane de bu fikirdedir. Bunu takdir eden Kiral her şeyin sonbahara talikini arzu ediyor. Zira çok muhtemel bu zamana kadar ne Türk - İtalyan harbi bitmiş olacak ve ne de Türkiyenin dahilî vaziyeti bir selâh kesbedecektir. Şu halde Rusyadaki Duma intihabatının hitamına kadar sulhu muhafaza etmek zarureti vardır. Şayet genç Türklerle rakipleri arasında alenî bir mücadele henüz patlak vermez, Arnavutluktaki vaziyet tebellür etmez ve Türkiye ile Karadağ hükûmeti arasındaki hâdiseler de ciddî bir hal almazsa Bulgar Başvekilinin memnuniyetini mucip olacaktır. Bundan dolayıdır ki Koçana hâdisesi Bulgar hükûmetini hiç de arzu olunmıyan müşkil bir vaziyete sokmuştu. Çünkü evvel emirde Bulgar unsurlarını birinci derecede zarardide kılan bu hâdisse bilhassa onun plânlarını alt üst edebilirdi. Bu sebepten Geşof dediğimiz gibi yalnız protesto ile iktifa etmişti. Hatta Geşof'a nazaran ne bu protesto yapılmalı ve ne de bu hâdisse dolayısıyla resmî gazete olan «Mir» de Türkiye aleyhine şiddetli bir makale intisar etmemeliydi. Çünkü bütün bu gibi nümayiş tezahüratı Türkiyenin gözünü açabilir ve Bulgaristanın hakikî maksatlarını ifşa edebilirdi. Bunun için Geşof Mir'de daha mutedil bir lisanla ikinci bir makale yazılmasını emretmişti. Geşof Rusların tazyiki neticesinde emniyette bulunmak için şimdilik Türkiyeye karşı dostane münasebetlerde bulunmak istiyordu. Fakat bununla beraber Arnavutluktaki muhtemel muhtariyet teşebbüsleri ona pek de muvafık görünmüyordu. Türkiye - İtalya harbinin uzun sürmesinde bittabi o çok alâkardı. Hakikatı halde gerek Bulgar Başvekili ve gerekse de diğer Balkan devletleri sonbaharda harekete geçmek üzere aralarında anlaşmışlardı. Mühletin tesbitinde tamamen müstakil olan Balkan devletleri diğer bütün noktalarda Rusyanın emirleri mucibince hareket ediyorlardı. 13/Ağustos/1912 de Avusturya hariciye nazırı Berchtold büyük devletlere bir teklifte bulunduğu zaman Balkanlardaki vaziyet bu durumda idi. Avusturya hariciye nazırının teklifine nazaran büyük devletler Türkiyeye başlanmış olan ademi merkezîyet usulünde devam edilmesini tavsiye edecekler aynı zamanda Babiâlinin Türkiyede etnolojik vaziyetlere uygun hareketini ko-

laylaştırmak için Balkan devletlerini de müteakabil taleplerile bunların icrasına mani olmamaları için ihtiratta bulunacaklardı. Umumiyetle bu ilk adım Arnavutluğun muhtariyetine ve bilâhara da istiklâline yol açıyordu. Büyük devletler tarafından Avusturyanın bu teklifi büyük bir itimatsızlıkla karşılandı. Türkiyede de bu teklif hoş görülmemiştir. Zira bu Türkiyenin dahilî işlerine karışmayı tazammun ediyordu. Binaenaleyh Türkiyenin bu teklifi reddedeceği aşikârdı. Diğer taraftan bu teklif Rusların bin bir müşkilâtla vücuda getirdikleri Balkan ittifakının kıymetini hiçe indiriyordu. Halbuki itilâf devletlerince malûm olan bu anlaşma Berchtold'un tekliflerinin tamamen aksine bir maksat güdüyordu. Daha ziyade bu ittifak Avusturyanın himaye etmek istediği her şeyi yani Türkiyenin tamamiyetini ve Avusturyanın Balkan Yarım adasındaki nüfuzunu yok etmeğe matuftu. Avusturyanın bu teklifi bundan dolayı Rusya ve Balkan devletleri nezdinde fena bir tesir tevhit etmişti. Bilhassa bu teklifin nisbeten pek az komplike oluşu ona şüpheli bir hal vermişti. Ve bundan dolayı da büyük devletler nezdinde barit ve kaydi itirazı ile karşılandı. Berlin, Bosna Herseğin ilhakından itibaren Viyanadan gelecek yeni sürprizlerden endişe ediyordu. Bu sebepten Avusturya hariciye nazırının teklifini müsaade karşılamadı. Fakat bilâhara kanaatını değiştirerek Avusturyanın tezini Fransa nezdinde müdafaa etti. Ademi merkezîyet kelimesi Poincaré ve Rusya hariciye nazırı Sazonow ve bilhassa Türkiye hariciye vekili Gabriel efendi nezdinde müsait karşılanmamıştı. Bu sebepten Avusturya hariciye nazırı Avrupa ve Türkiye ricalini teskine medar olacak şekilde her tarafa izahat ve teminat vermeğe mecbur kalmıştı. Balkanlarda vaziyet gittikçe fenalaşıyordu. Makedonya ve eski Sırbistandaki hristiyanlar Arnavutlara vadedilen islâhatın kendilerine de bahşedilmesini talep ediyorlardı. 12/9/12 Bulgaristan büyük devletlere Kosova, Manastır ve Selânik vilâyetlerinde birer eyalet mümessilile millî milis teşkilâtını talep eden bir muhtara tevdi etti. Bu üç vilâyetin başına büyük devletlerin muvaffakiyetle umumî bir vali tayin edilmeliydi. Bu teklif müsait karşılandığı takdirde Bulgaristan hükûmeti buhranın sona ereceğini vadediyordu. Aksi takdirde seferberliğin önüne geçmek imkânsız olacaktı. Bunun üzerine Rusya harekete geçerek Viyanaya teklif ettiği bir muhtarada Avusturyayı derhal islâhatın tatbikına geçmesi için Türkiye nez-

dinde müşterek teşebbüste bulunmasına davet etti. Fakat Rusyanın attığı bu adımın da büyük bir faydası olmadı. Neticede Türkiye 24 ve Bulgaristan 30/Eylül 1912 de mütekabilen seferberliği ilân ettiler. Vaziyet artık vehamet kesbetmişti. Avrupa diplomasisi bir harbin önüne geçmek için boş tehdit ve uzlaştırma tekliflerle vakit geçiriyordu. Zuhuru yaklaşan yangının önüne geçilmek lâzımdı. Fakat hiç bir devlet kendinde bu kabiliyeti daha doğrusu bu isteği göremiyordu. Esasen bu her ikisi de mevcut olsaydı artık hiç bir faydası olamazdı. Çünkü büyük devletler uzun zaman anlaşılamamışlardı. Bunlar daha ziyade kendi öz menfaatlerini göz önünde tutuyorlardı. Türkiyeden ikide bir tatbikî istenilen islâhatta hiç bir devlet samimî değildi. Bunlar islâhat arzu edilen mahallerde oturan halkın hayatını düşünmekten ziyade kendi şahsî menfaatlerini yani nüfuz sahalarını tevsi etmeği tasarlıyorlardı. En ön safhada Fransız ve Rus diplomatları bu tehlikeli günlerde böyle düşüncelerle çalışarak dünyayı ortaya attıkları tekliflerle güttükleri sulh teminatlarla heyecana veriyorlardı. Bu esnada Rusya hariciye nazırı bir Avrupa seyahatine çıkmış bulunuyordu. Şu halde o Avrupa devlet adamlarıyla şahsî temasta bulunmak ve bunlarla müştereken alınacak tedbirlerin umumî ana hatlarını tesbit etmek fırsatına malikti. Gerek bunun ve gerekse de diğer devlet adamlarının ortaya attıkları esas prensip mevcut hudutların muhafazasıydı. Balkan ittifakının taarruz ve taksim plânlarının en ince teferruatına kadar vakıf olan ve bu anlaşmanın manevî perdesi addedilen Sazonow'un müraiyanane bir çehre ile Status Quo'nun muhafaza edilmesinin kat'î lüzumundan bu zamanlarda bahsetmesi cidden çok garip o nisbette de gülünçtü. Onun bu tavrı hareketi takınmasına sebep acaba ne idi. Buna cevaben denebilir ki Balkan devletlerinin bu anda taarruzî bir harekete geçebilmesi Rusyanın hesabına hiç uygun gelmiyordu. Çünkü bu hareket hiç de arzu edilmeyen neticeler tevhit edebilirdi. Bahusus ki Rusya husule gelmesi muhtemel neticeleri karşılamak için kâfi derecede hazırlanmış değildi. Filhakika Sazonow Rusyada her ne pahasına olursa olsun Avusturya ve Almanya ile ihtilâf arzu eden partiye mensup değildi. Bir harbin vuku bulmasına meydan vermek için vaziyet esasen ne dahilde ve ne de hariçte müsaitti. Balmoral ziyareti o kadar az muvafakiyetle hitama ermişti ki İngilterenin artık şimdiden itilâfı müsellesten ayrı bir istikamet takip edeceği ihtimali

kuvvetle tahmin edilebilirdi. Diğer taraftan Fransada da Rusyanın Balkan menfaatleri için bir harbe sürüklenmek meyli yoktu. Sazanow Sırbistan sancağı işgal ettiği takdirden Avusturyanın müdahalesini nazarı itibara almak mecburiyetindeydi. Bunun önüne geçmek üzere tedbirler almak lâzım geliyordu. Bu sebepten Sazanow Pariste bulunduğu esnada mevcut buhranın ancak Avusturya ve Rusyanın müşterek ciddî bir hareketele önlenebileceğini beyan etmişti. Her şeyden evvel hiç bir arazi değişikliğine müsaade olunmayacağını ilân etmek lâzımdı. Poincaré Sazanow'un ricası üzerine dünya nazarında bu bakımdan sulhun hâdimi olmaya hazırды. Bu maksatla 5/10/1912 de büyük devletlere gönderdiği bir nota ile onları Balkan devletleri nezdinde şu tarzda bir beyanatta bulunmaya davet ediyordu: Büyük devletler bir harbe müncer olacak her adımı takbih ederler. Berlin muahedesinin 23 üncü maddesi mucibince sultanın hâkimiyetini ve Türkiyenin tamamîyetini korumak şartile Avrupa Türkiyesindeki islâhâtın tatbikî hususunu bizzat ele alacaklarını ve nihayet her şeye rağmen şayet bir harp zuhur edecek olursa İstatus Quo'nun değişmesine müsaade etmeyeceklerini Balkan devletlerine bildireceklerdi. Bütün bu siyasî manevraların gayesi Avusturyayı silâhlı bir müdahaleden uzaklaştırmaktı. Avusturya hariciye nazırı bu meseleyi nazarı itibara alarak muhtemel bir harpte Avusturyanın menfaatlerini tesbit ve tayin eden bir muhtarayı dahi kaleme almıştı. Binaenaleyh elinde bu program bulunan Avusturyanın artık Rus - Fransız teşebbüslerine iştirak etmemesine hiç bir sebep yoktu. Fransa ve Rusyanın teşebbüslerine karşı gösterilen en büyük müşkilâta Edward Grey'in takındığı tavır sebep olmuştu. Fakat bu da uzun bir teemmülden sonra müşterek bir harekette bulunulmasına rıza gösterdi. Almanya hariciye nazırı Kiederlen harbin gayrı kabili içtinap olduğuna inandığı için bu adımı lüzumsuz addediyordu. O daha ziyade harbin muayyen bir sahaya teşmili için tedbir alınması taraftarıydı. Fakat neticede bu da müşterek bir harekete razı olduğunu bildirdi. 8/10/1910 da büyük devletler Balkan devletleri nezdinde müşterek teşebbüste bulundukları zaman Karadağ Kırallı Nikita onlara harp başladığı için çok geç kaldıkları cevabını vermişti. Sofya ve Belgrad'da ise büyük devletlerin elçilerine vaziyetin çok ciddî olduğundan ve onların teşebbüslerinin İstanbuldaki muvaffakiyetlerinden pek az ümitvar olduklarını ve verilmesi lâzım gelen

cevap üzerinde Balkan devletlerinin müştereken konuşacaklarını cevaben söylemişlerdi. Balkan devletlerinin merkezlerinde itilâfı müsellesin mümessilleri üzerinde bunların kendi memleketlerinde Balkan devletleri lehine müsait bir hava yaratmaları için tazyika çoktan başlanmıştı. Bazan bu tazyik tehlide kadar ileri varıyordu. İtilâfı müselles Balkan devletlerinin menfaatlerini nazarı itibara almazsa ittifakı müsellese meydeceklerini bildiriyorlardı. Şüphesiz bütün bu tehditler tamamen zahirî bir manevradan ibaretti. Bundan sarfı nazar itilâfı müselles mümessilleri Balkan devletlerini naktai nazarlarında ısrar etmeğe ve büyük devletlerin tesirine kapılmamaya teşvik ediyorlardı. Bu suretle bu elçiler resmî talimatın hilâfında şahsî bir siyaset güdüyorlardı. Şüphesiz bu işte Rusyanın Belgrad elçisinden ziyade Sofyadaki elçisi Neklyudow ve Fransanın Sofyadaki elçisi Panafieu'nin hsseleri vardı. Hükûmet ricaline mensup olmayan yüksek Rus mahafili de Balkan devletlerini taleplerinde ısrar etmelerine teşvik ediyor ve ciddî bir karışıklıkta Rusyanın muavenetini onlara temin edeceklerini vad ediyorlardı. Bu şerait tahtında büyük devletlerin Balkan devletleri nezdindeki teşebbüslerinin her hangi bir muvaffakiyeti beklenemezdi. Netekim az zaman sonra Bulgaristan ve Sırbistan büyük devletlerinin 8/10/1910 tarihli muhtaralarına cevaben 13/10 da büyük devletlere ve aynı zamanda Babıâliye verilmek üzere birer nota tevdi ettiler. Makedonyanın muhtariyeti parlementoya iştirak hakkı Belçikalı veya İsviçreli bir valii umuminin tayini vesaire gibi ağır şeraiti haiz dokuz maddelik bu notayı Türkiyenin kabul edemeyeceğini Balkan devletleri biliyorlardı. Hakikaten bunun üzerine Türkiye Balkan devletleri nezdindeki siyasî mümessillerini geri çağırdı. Bu esnada Poincaré son bir teşebbüste bulunmak istedi. O bu teşebbüsile şayet bir harp zuhur etse de lüzumlu olan nokat üzerinde yani islâhatın Türkiyedeki tatbik şekillerini görüşmek üzere bir Avrupa konferansı toplanmasını ileri sürmüştü. Fakat bu teklif ne Viyana ve ne de Berlinde kabul edilmediği için bundan da vaz geçildi. Türkiyenin Balkan devletleri nezdindeki elçilerini çağirtmasını müteakip 18/10 da Bulgaristan bilâhara Sırbistan ve Yunanistan - Türkiyeye ilânı harp ettiler. Ve bu suretle taslağını yapmağa çalıştığım Balkan harbi patlak vermiş oldu.

O acı günlerin intibalarını inkılabın göğüs kabartan hatıralarile tahfif ettiren önderlerimize sonsuz şükranlar.

1841 Boğazlar Mukavelesi
Büyük Devletlerin Akdenizde mücadelesi (1839 - 1841) ve
İngilterenin Palmerston'un politikasiyle kat'i zaferi

Yazan: Şinasi ALTUNDAĞ
Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

1841 Boğazlar Mukavelesi

Şark - Meselesinin çok tehlikeli bir safhasını kapayan Boğazlar Mukavelesine takaddüm eden hâdiseleri ve bu Mukaveleyi hazırlayan sebepleri gözden geçirmeden evvel, ötedenberi işittiğimiz Şark - Meselesinin neden bahsettiğini ve takribî olarak tarihten itibaren başladığını kısaca gözden geçirmek istiyorum.

Şark - Meselesinin tarifindeki noktai nazarlar çok muhtelifdir. Ben burada bu noktai nazarları ayrı ayrı mütalâa edecek değilim. Yalnız birbirinden ayrı olan şu iki fikri zikrederek kendimce vardığım neticeyi hülâsa etmek arzusundayım:

Tanınmış Fransız tarihçilerinden Ed. Driault Şark - Meselesini İnsan - Tarihi kadar eski görmektedir. Bu müverrih Garp ile Şarkın bütün münasebetlerini, meselâ: Eski zamanlarda İranın Yunanistana hücumunu, sonraları Büyük İskenderin Şarka taarruzunu; Orta zamanlarda İslâmiyetin yaptığı istilâları, XI. asırda Garbın Haçlı seferleriyle Şarka mukabil akınlarını; nihayet OsmanlılarınAvrupaya ayak basmalarını ve bu İmparatorluğun bütün hayatı esnasında Garbın bünyesine yaptığı tesirlerin kâffesini Şark - Meselesi tâbiri altında mütalâa etmek ister.

Diğer taraftan XIX. asrın ortalarında yazdığı büyük bir Osmanlı tarihinden ma'da uzun müddet Şark - Meselesiyle uğraşan Alman âlimi Zinkeisen, Şark - Meselesinin Osmanlı İmparatorluğu ile başladığına kanidir. ve Şark - Meselesini şu dört devre taksim eder:

1. Osmanlıların Rumeliye ayak basmalarından 1503 tarihine kadar.
2. 1503 - 1573 kadar.
3. 1573 - 1774 kadar.
4. 1774 den sonraki devir.

Zinkeisen Şark - Meselesini bir Osmanlı Meselesi yapmakta haklıdır. Yalnız bence hakikî manada Şark - Meselesi ancak 1774 Küçük Kaynarca muahedesiyle başlar.

Çünkü: Ben Şark - Meselesini bir taraftan Rusyanın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine büyümesinde ve Osmanlı İmparatorluğu dahilinde büyük emeller beslemesinde, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğunun bu yeni türeyen kuvvetin karşısında kendini müdafaa edemeyecek derecede inhitat ve zafiyetinde buluyorum.

Ancak Küçük Kaynarca muahedesiyledir ki Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmakta olduğu tam manasiyle anlaşılmış ve bunu yıkacak kuvvetin de Rusya olacağı meydana çıkmıştı. Böyle bir hâdise Avrupa Devletler müvazenesini bozacağından bütün Avrupayı dehşetli bir korku almıştı.

Zinkeisen'in yukarıda zikrettiğimiz, Osmanlı İmparatorluğu için bir tavakkuf devri olan III. devri hariç, diğer I. ve II. devirlerde de Avrupayı bir korku sarmıştı. Fakat büyük bir fark vardı. Bidayette bu korku Osmanlı İmparatorluğunun kudretinden, sonraları ise bilâkis kudretsizliğinden ileri gelmektedir.

Evet Rusya Türkiye aleyhindeki emellerini daha Petro devrinde izhar etmişti. Fakat Petronun dışarı olduğu Prut mağlûbiyeti bu emellerin tehlikesini Avrupa nazarında küçültmüştü.

Rusyanın bu emelleri ancak II. Katerina devrinde sistematik bir proje şeklini aldı ve Avrupa buna karşı mukabil tedbirler almak mecburiyetinde olduğunu hissetti. «Şark - Meselesi» işte budur.

Şark - Meselesi 1830 senesine kadar bu surette devam ettikten sonra, 1833 ve 1839 senelerinde tekrar alevlendi. Fakat bu sefer Osmanlı İmparatorluğu tam manasiyle aksi istikametten, Mısırda büyük bir kudret kazanan, kendi valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından tehlikeye düşürüldü. Osmanlı İmparatorluğu birincisinde Avrupanın müşterek müdahalesiyle beraber, bilhassa Mehmet Aliyi büyük bir rakip addeden Rusya tarafından; ikincisinde ise bilhassa Avrupanın müşterek müdahalesiyle kurtarıldı. Ben konferansında bu ikincisine temas edeceğim.

Mehmet Ali Paşa 1832 de Osmanlı İmparatorluğu aleyhine başlamış olduğu seferini muvaffakiyetle bitirmiş, yalnız Suriyeyi değil Anadoluya açılan kapıları da elde etmişti. Fakat 1833 tarihinde, uzun müzakerelerden sonra, akdedilen Kütahya muahedesi hiç bir zaman II. Mahmutla Mehmet Ali arasındaki ihtilafları halleden bir vesika değildi: Çünkü radikal bir merkezileştirme siyaseti takip eden Mahmut Hükûmeti içinde ikinci bir Hükûmetin mevcudiyetine tahammül edemeyeceği gibi, muvaffakiyetleri nisbetinde interese sahası genişleyen Mehmet Ali de kazandığı muvaffakiyetlerin büyük bir kısmının yabancı bir Devletin son dakikada müdahalesiyle akim kaldığını görmekten muztarıptı. Bundan dolayı Mahmut ve Mehmet Ali, Metbu ve tâbiliten çıkmışlar, yekdiğeri aleyhine düşmanca emelleri olan iki komşu devlet reisi haline gelmişlerdi.

Mehmet Ali Suriyedeki isyanları bastırdıktan ve mevkiini tahkim ettikten sonra çoktan düşündüğü istiklâl sevdasını izhar etti. 25 Mayıs 1838 de bu arzusunu Konsolosluklara bildirerek, bu işin sulhan halledilmesini rica etti.

Mehmet Alinin bu arzusu büyük devletleri, bilhassa İngiltereyi, telâşa düşürdü. Mısırdaki hâkim olan Mehmet Ali bütün Filistin ve Suriyeden maada Adana mıntakasını da almış bulunması ve bu topraklar üzerinde hak iddia etmesi, İngiltere aleyhtarlığını bir kaç misline çıkarmıştı. İngiltere en zengin kolonisine giden en yakın yolun Süveyş, Bâbülmendep, İran Körfezi gibi kapılarının genç, dinç ve günden güne her hususta yükselmekte olan yeni ve kuvvetli bir Hükûmetin elinde bulunmasını hiç bir zaman tecavüz edemezdi. Daha fazlası İngilterenin mühim pazarlarından biri olan İranda Mısırın pamuk kumaşları emtiasıyla rekabete bile girişmişti.

Mehmet Ali bunu hissetmiyor değildi. Daha 1814 te büyük balıklar küçük balıkları yutarlar. İngiltere de Osmanlı İmparatorluğundan Mısırı hissesi olarak yutacaktır demişti. Bu sebepten Mehmet Ali Süveyşi açtırmamağa çalışmış, Akdenizi Kızıldenize, İngiltere vasıtasıyla, rapte edecek bir demiryolunu inşadan bile çekinmişti.

İngiltere için bu vaziyet karşısında kaybedecek vakit yoktu. Hün-

kâr - İskelesi muahedesi neticesi olarak Fransaya yaklaşmasına rağmen Fransadan emin değildi. Bundan başka Hünkâr - İskelesi muahedesi mucibince Mahmutla Mehmet Ali arasında çıkacak bir ihtilâfta Rusların tekrar İstanbul üzerine yürümeleri ve bu sefer kat'î olarak İstanbulda yerleşmeleri ihtimal dahilinde idi. Büyük devletlerin meseleyi halletmek için toplanmaları uzun süreceğinden İngiltere düşüncesini hiç bir anlaşılmaya lüzum görmeden, kat'î bir şekilde Fransaya bildirdi: «Sultanı bütün kuvvetimizle müdafaa etmek mecburiyetindeyiz; bunu kabul ederse Fransa ile beraber, aksi takdirde yalnız başımıza hareket etmek zaruretindeyiz.»

İngiltere hariciye nazırı Palmerston'un bu sert ve keyfî hareketi Fransayı kuşkulandırdı ve gücendirdi. Bu andan itibaren İngiltere ve Fransa'nın araları açıldı.

Vak'a İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğunun himaye etmek hususunda müşterek idiler. Fakat bu iştirak yalnız Rusya aleyhine olup Mehmet Ali hakkında düşünceleri zaten birbirinden ayrı idi:

İngiltere Mehmet Aliyi bir ticaret rakibi olarak tanıyordu; halbuki henüz Napolyonun Mısır seferini unutmıyan Fransa, Mısıra karşı büyük bir sempati besliyor, Mısırdaki vücuda gelen bütün ilerleyişlere kendi eseri nazariyle bakıyordu. Hattâ Mehmet Alinin Suriyede kazandığı zaferleri, askerlerinin gösterdiği kabiliyet ve cesareti Napolyonun askerlerinin kahramanlıklarına benzetiyor ve bunu alenen gazete sütunlarında izhar etmekten bir zevk alıyordu.

Fransaya yaptığı teşebbüste muvaffak olamıyan İngiltere Mehmet Alinin istiklâl arzusunun önüne geçmek için, Londrada bir Kongre akdini teklif etti. Fakat bu da Nesselrode ve Metternich tarafından reddedildi. Diğer taraftan II. Mahmut ta vaki olan müzakere ve temaslardan Büyük devletlerin müttehiden Mehmet Ali aleyhine bir şey yapamayacaklarını anlamıştı. Fazla olarak ordusunun kuvvetlendiğini bizzat Avrupa mütehassıslarından dinleyen Mahmut artık bu nankör valisine karşı silâh kuvvetiyle hareket etmeğe sureti kat'iyede azmetmişti.

Tâbi ile metbu arasında harbin vukuu kat'iyet kesbedince, Lui Filip Metternichtten Viyanada bir Beşler Kongresinin akdini talep etti. Metter-

nich bu teklifi diğer devletlere bizzat yapacaktı. Lui Filipin bundan maksadı hem reddedildiği takdirde bir mağlûbiyete uğramamak, hem de kongrenin Viyanada yapılmasını ileri sürerek Rusyayı darıltmaktı. Bu suretle Rusyayı Avusturyadan ayıracak olan Fransa, Avusturya ile kolayca birleşecek ve Rusya aleyhine hareket etmek mecburiyetinde olan İngiltereye de Fransız dostluğuna muhtaç olduğunu isbat edecekti.

Bu esnada elinden kaçırmamak için Şimalî Suriyede daima kuvvetli bir ordu bulundurmak mecburiyetindedir. Buna mukabil Sultan Mahmut ta hudutta kâfi miktarda kuvvet bulunduracağından, bu hal iki rakip arasında daimî bir sulhun teessüsüne manidir. Şu halde Avrupada sulh havasını bozmamak için Mehmet Aliden Suriye alınmalı, kendisine bunun yerine Mısır veraseten verilmeli. Fakat Mehmet Ali için Suriyeyi bırakmak demek, bir plân tahtında takip ettiği Arabistan fütuhâtından vazgeçmek demektir. Halbuki Mehmet Ali ordusuna güvenmekte ve aleyhinde çalışan büyük devletlerin bu hususta noktai nazarlarının muhtelif olduğunu ve hiç bir zaman müttehiden hareket edemeyeceklerini bilmekte idi. Bundan dolayı İngilterenin bu arzusunun kolay kolay tahakkuk edemeyeceği âşikârdı.

İngiltere aynı zamanda Hicazın da Mehmet Alinin elinden çıkmasını arzu etmekte idi. Mehmet Ali Mekke ve Medineye malik oldukça İslâm âleminde Sultandan fazla nufuza sahip olacaktı.

Rusya diğer taraftan, İngiltere zararına İran körfezine kadar uzanmak isteyen Mehmet Aliyi icabında İngiltereye karşı oynayabileceğini ümit ettiğinden, Mahmut ile Mehmet Ali arasında ki harp Suriye dahilinde vuku bulduğu takdirde müdahaleedilmemesini teklif ediyordu. İngiltere sulhun teminini daha doğrusu kendi menfaatlerini, Mehmet Aliyi ifna etmekte bulunduğundan, Rusyanın bu teklifini şiddetle reddetti. Fransa, İngilterenin bu vaziyetine yalnız kabinede değil, halk arasında bile uyanan dehşetli bir galeyanla cevap verdi. Fransız kabinesi bu meselenin halli için 10 milyon frankın sarfını kabul etti. Guizot nutkunda Mehmet Alinin şahsî menfaatlerini, sefil bir milleti kurtarmak için çalışan bir vatanperverin ulvî emellerine; büyük monopolları sayesinde elde ettiği mu-

allem askerini kölelikte inleyen ve istiklâlleri uğrunda her şeyi feda etmek isteyen bir milletin efradına benzetti.

Bu hâdiseler karşısında İngiltere akıllara hayret verecek bir şekilde siyasetini değiştirerek Viyana veyahut Berline değil Petresburga müra-caat etti. İngiltere bu hareketi ile bu meselenin hallinde rolünün en şah eserini oynamış her üç rakibini de yere sermişti.

Umumî vaziyet bu merkezde iken, sür'atle bir karar veremeyen büyük devletler harbin başlamasına ve 24/Haziran/1839 da meşhur Nizip meydan muharebesile Osmanlı ordusunun tekrar mağlûp olarak dağılmasına mani olamadılar. Nizip felâketini haber almadan II. Mahmudun irtihali ve bir müddet sonra Osmanlı donanmasının Fransızların yardımı ile Mehmet Aliye teslimi, Osmanlı İmparatorluğunu ordusuz, donanmasız ve başsız bırakmıştı.

Metternichin Şark - Meselesini Viyanada halli teklifini Rusya reddetti. Sebebi: Şarkta temin ettiği imtiyazları kaybetmek korkusu idi. Çünkü Rusya böyle bir kongrada Boğazlar meselesinin de mevzuu bahis olacağını ve kongrada hiç bir zaman bir ekseriyet temin edemeyeceğini katiyetle biliyordu. Maamafih 27/Haziran/1839 da büyük devletlerin mümessilleri tarafından Babıaliye verilen nota zaten Viyana müzakerelerine lüzum kalmadığını isbat ediyordu. Bu notada büyük devletler tarafından Babıaliye yalnız başına Mehmet Ali ile müzakereye girmemesi tavsiye ediliyordu. Bu müsterek nota Metternichin teşebbüsü üzerine meydana gelmişti. Görülüyor ki Metternich yukarıdaki teklifi ile bazı büyük devletlerle kendi arasına giren soğukluğa rağmen Avrupa siyasetinde bir rol oynamakta idi.

Fakat ne de olsa bu nota Türkiye ricaline Mehmet Ali ile müzakereye girişmeğe cesaret verdi. Mehmet Ali bütün devletleri Türkiyenin lehinde görürse metalibatında daha mutedil hareket edeceği ümit ediliyordu. Bu nota haddi zâtında hiç bir zaman büyük devletler arasında bir birliğin mevcudiyetine delâlet etmez. Büyük devletleri anı olarak böyle bir araya sevk eden amil, birinin diğerinin zararına olarak bu meselede haber vermeden şahsî bir teşebbüste bulunması korkusu idi. Bununla beraber 27/

Temmuz müşterek notası hiç bir zaman büyük devletlerin filî bir müdahalesini vadetmiyordu. Fakat ne de olsa Mehmet Ali üzerinde az çok tesirini gösterdi.

Mehmet Aliyi bu esnada büyük devletleri oyalayarak aralarına tefrika sokmağa çalıştığını ve vakit kazanmak istediğini görüyoruz. Bir çok Avrupa müverrihleri Mehmet Alinin bu devirde Merovenjler devrinde Pipinin rolünü oynadığını söylerler. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü Mehmet Ali Kütahya muahedesile böyle bir emelin nasıl büyük müşkülâta maruz kalacağını bilfiil görmüştü. Mehmet Alinin gayesi bu devirde zannedildiğinden bambaşka idi. Mehmet Ali Boğazlara doğru ilerlemekten ziyade, Suriye hududunu tahtı emniyete almak istiyor ve istiklâlini kazanmak arzusunda bulunuyordu.

İngiltere diğer devletler nezdinde yaptığı teşebbüslerde muvaffak olamayınca Rusyaya döndüğünü zikretmiştik. Mayıs 1839 da İngiltereye seyahat eden Veliaht Aleksandr Londrada pek iyi karşılandı. Nisanda neşredilen Mavi - Kitapta İran ve Efganistanda Rusya aleyhine takip edilen politikanın manasızlığından bahsedildi. Hiç şüphesiz bu vaziyet Rusyayı İngiltere tarafına çekti diye iddia edemeyiz, fakat ne de olsa, Fransa veyahut İngiltereyi tercih etmek mecburiyetinde kaldığı bu devirde çok müessir oldu. İngiltere bu hareketinin mukabilini derhal gördü. Çar da bu Şark buhranını Asyadaki ihtilâflardan daha mühim bulduğundan, kendi maiyetinin düşünceleri aleyhine olarak her suretle İngiltereyi iltizama başladı. Kraliçe Viktorya ile Lui Filip arasında yapılması mutasavver olan mülâkat Palmerstonun entrikasile yapılmadı.

Çarı bu yolda harekete sevk eden âmil yalnız İngilterenin güler yüz göstermesi değildi: Burjuva kiralına karşı duyulan antipati, Çarın Metterniche ademi itimadı ve bu meselenin hallinde İngiltere ve Rusyanın aynı fikirde oluşu, yani Mehmet Aliyi mümkün mertebe zayıf düşürmek gibi bir çok sebepler de burada rol oynadılar. Bundan başka Çar ve Nesselrode Hünkâr iskelesi muahedesı ahkâmının nasıl olsa ilga edileceğini keşfetmişlerdi. Bir Avrupa itilâfı ile hal edilebilecek olan bu mesele de Rusya faal bir rol oynamak istemediği takdirde tecrid edilecek ve cebren

kendi haklarından vaz geçirilecekti. Bundan başka Nesselrode keskin bir görüşle Mısır meselesinin halli ile Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bambaşka bir devir (Müdahale devri) açılacağını anlamıştı. Binaenaleyh bu yolda faal bir rol oynamaya azmetmiş olan İngiltere ile hemfikir görünmeği istikbalde politikası için en doğru yol buldu. Dikkat edilecek olursa Rusya bu cömert vaziyeti ile hiç bir şey kaybetmiş olmuyordu. Çünkü Hünkâr - İskelesi muahedesinin tesdidinin mümkün olamayacağını biliyor, bu hakkı kendiliğinden bırakmakla muhakkak olan siyâsî bir mağlûbiyetten kendini kurtarmış buluyordu.

Çar bu anlaşmayı esaslaştırmak, harice karşı bir tesir yapabilmek için Viyanaya gönderilmesi düşünülen Brunnov'u Ağustos nihayetinde Londra'ya gönderdi. Bu hâdise Metternich için ikinci bir darbe idi. Bu hal aynı zamanda İngiltere - Fransa anlaşamamazlığını bir kat daha derinleştirdi. Fakat dikkat edilecek olursa İngiltere - Rusya arasındaki bu anlaşma bu kadar ilerlediği halde, henüz Mehmet Ali aleyhine alınmış bir tek tedbir yoktu. Bu noktayı Palmerstonun zeki politikasında aramamız icabeder. Palmerston bu meseleyi yalnız başına halletmek istemiyordu. Fransayı yapayalnız bırakabilmek için, bu itilâfa iki Alman hükûmetini de ithal etmek lâzımdı.

Bu iki kuvveti, yani Avusturya ve Prusyayı da aralarına almak isteyen İngiltere neticede Viyana kabinesiyle şu noktalar üzerinde mutabık kaldı:

1. Mehmet Ali Mısır ve Suriyeden bir kısım araziye veraseten alacak.
2. Büyük devletlerin rızası olmadan Sultan ve Mehmet Ali anlaşamayacak.
3. Veraset meselesi halledilmeden Mehmet Ali Osmanlı donanmasını iade edecek.
4. Mısır valiliği babadan oğla intikal edecek.

İngilterenin bu anlaşma ile Mehmet Aliye Suriyeden bir kısım arazi terketmesi, yukarıda zikrettiğimiz fikrin, yani İngilterenin Avusturyanın muavenetine ne kadar mühtaç olduğuna büyük bir delildir.

İngiltere faaliyetinde bu kadar ilerlemişken, Fransa pek müşkül bir vaziyette bulunuyordu. Fransa ne İngiltereye yaklaşabiliyor ne de Mehmet Ali lehine olan politikasını alenen izhar edebiliyordu. Bundan dolayı Fransa Şark - Meselesinin halli hususunda bu âna kadar susmuş fikrini beyan etmemişti. Fakat İngilterenin Şark - Meselesini halledebilmek için Giridi işgal edeceğini açıkça söylemesi üzerine Fransa daha fazla dayanamadı ve Şark - Meselesini şu esaslara göre tesbit etti.

1. Adana ve havalisi Mehmet Ali tarafından terkedilecek.
2. Girit Mehmet Alinin ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğuna teslim edilecek.
3. Mısır, Hicaz, Suriye Mehmet Aliye veraseten verilecek.

Brunow Londrada bütün kuvvetiyle çalıştığı halde, Avusturyayı henüz elde edemeyen İngiltere, Fransa aleyhine yürümek istemeyen reylerin inzimamıyla, Brunow'un tekliflerini kabul etmedi. Rusya için büyük bir mağlûbiyet olan bu hâdiseyi, Palmerston bunun parlâmanter sebeplerden ileri geldiğini izah ederek bu acıyı tahfif etmek istedi. Bu vaziyet Fransayı güldürdü. Fakat Rusya ile İngilterenin anlaşmasının hiç bir zaman husule gelmiyeceğini zannetmekle aldandı. Bu husustaki kabahat Fransanın Londra sefiri Sebastyanidedir.

Bu hâdiseler üzerine Fransa İngilterenin tekliflerini zâhiren kabul eder gibi görünerek, ve yahut Mehmet Aliyi kıskırtarak İbrahim Paşanın ilerlemesini temin etmekle Rusya ve İngiltereyi birbirinden tamamen ayırabilirdi. Fransa bunları düşünemedi. İngiltere bu esnada sert ve şahsî politikasını takip edip etmemekte bucalayordu. Çünkü Fransa Rusya anlaşması gibi büyük bir tehlike baş gösterebilirdi. Fakat Fransa Hükûmetinin bu vaziyeti idrak edememesi Palmestonun bu haklı düşüncesini boşa çıkardı.

Bu esnada Fransa büyük gayretlerle Akdeniz filosunu takviye etmeğe başladı. Bu hal İngiltereyi kuşkulandırdı; bu vaziyetten tekrar ümide düşen Çar, Brunow'u ikinci defa olarak salâhiyeti kâmile ile Londraya izam etti. Yalnız Çarın intihap ettiği bu adam bu mühim vazifeyi ifa edecek derecede mahir değildi.

Brunow seyahatinde Viyanayı ihmal etmedi. Görülüyor ki Rusya da her ihtimale karşı yalnız İngiltereye bel bağlamakla iktifa etmiyordu. Mamafih ne de olsa Rusya sırf Burjuva Kralına karşı duyduğu antipati ve Avusturyaya beslediği iğbirar dolayısıyla lüzumsuz yere kendisini çok erken İngilterenin nüfuz ve tesiri altında bırakmıştı. Rusya bu yanlış politikaya atıldıktan sonra buna sadık kalmak zaruretinde idi. Aksi takdirde bu meselekendisi için en büyük siyasî bir hezimet olacaktı, Şarkta Rus nüfuzunu hiçe indirebilirdi.

Fazla olarak hâdiseler İngiltereye yardım etmekte ve Palmerstounun mahirane politikası bunlardan istifade etmesini bilmekte idi. İngiltere, Fransa ile gergin politikasına rağmen, Cezayirde çıkan isyanlar dolayısıyla Fransanın eskisi gibi yalnız başına bir Şark siyaseti takip edemeyeceğini biliyordu. Şu halde İngiltere kendi istediği halde Rus tekliflerine nazlanabilirdi. Çünkü bu vaziyet karşısında Fransa ve yahut Rus tarafına meyletmek tam manasiyle elinde idi. Palmerston, Brunow ve Avusturya tarafından gönderilen Neumann'ı gayet iyi karşıladı. Fakat müzakereler yine bir neticeye varamadı. İngiltere efkârı umumiyesinin ve Parlemtosunun bu hususta dahli olmakla beraber, Palmerston da Ruslarla derhal anlaşmak taraftarı değildi. İngiltere bu anlaşmaya kendi şartlarını kabul etmiş bir Fransanın da iştirakini arzu etmekte idi.

Palmerston vakıa her hareketiyle Rusya ittifakına gidiyor gibi görünüyorsa da Rusların çok safdilâne bir hareketle İngiltereye sarılmaları doğru değildi. Mamafih bunun acısını çekmekte idiler. Palmerston bu itimadı suiistimal ediyor. Rus projesini, en sonra görmesi icabeden Fransaya bile izhar etmekten çekinmiyordu. Prusyaya gelince şimdiye kadar geçen hâdiselerde hiç aktif bir rol oynamamıştı. Fakat daha fazla beklemesi doğru değildi. Çünkü sükût ikrardan gelir fehvasınca Fransa tarafını iltizam etmiş olacaktı. Bunu düşünen Prusya da müzakerelere başladı. Fakat Fransanın da iştirakini şiddetle arzu ettiğinden Londra Prusya elçisi Bülow Nisan ayında yeni tayin edilen Fransa elçisi Guizot'ya hükûmetinden aldığı emrin gayesi, Fransanın diğer hükûmetlerden ayrılmamasını temin etmek olduğunu bizzat izah etti.

1/Mart/1840 da Lui Filipin siyasî hatası yüzünden Soult kabinesi sü-
kut etmiş, yerine Şark - Meselesine Mehmet Ali lehine daha esaslı haklar
kazanmak isteyen Thiers gelmişti.

Mart ortasından itibaren İngilterenin vaziyetinde büyük bir faaliyet
göze çarpmaktadır. Bunu tevlit eden âmiller şunlardır:

1 — İngilterenin teklifi ile Londraya Osmanlı mu'ahhası sıfatile ge-
len Nuri Beyin bir netice elde etmeden geri dönmesi.

2 — Amerika ile olan münazaaların tehlikeli bir şekil alması.

3 — İranla münasebatın henüz iyiden iyiye teessüs etmemiş bulun-
ması.

4 — Çinle Afyon harbinin başlamış olması.

Bu noktalar her ne kadar İngiliz Akdeniz donanmasını doğrudan
doğruya meşgul etmiyorsa da, İngiltere bütçesi bu masraflara tekabül et-
miyor, büyük borçlar almak mecburiyetinde kalıyordu.

Nuri beyin Londraya gelmesi gerek Fransa gerek Rusya ve Avustur-
ya için istenilen bir şey değildi. Bilhassa Metternich kat'î müzakerelerin
halâ Viyanada olabileceğini ümit ediyordu. Halbuki Nuri beyin de Lon-
draya gelmesi artık Şark - Meselesinin en bariz rolünün, müzakerelerin
idare ve riyasetinin Palmerstona verilmiş olduğunu kat'î olarak gösteri-
yordu. Fakat Nuri bey uzun müddet hariçte kaldığından ve yalnız Fran-
sız tesiri altında bulunduğundan, hükûmetinin arzularını izhar edecek ve
Londrada bambaşka bir siyaset takip edecek vaziyette değildi. Bundan
başka Nuri bey tam manasile Garp lisanlarına aşinâ değildi.

Nuri bey bütün kuvvetlerle Neuman'ı iltizam etti. Bundan Osman-
lı İmparatorluğunun Avusturyaya büyük bir bağlılık gösterdiğini görüyo-
ruz. Bu vaziyetten iyice istifade etmesini bilen Avusturya murahhası Pal-
merstonun da teşvikile, büyük devletlerin murahhaslarına verilmek üzere
Nuri beye bir nota hazırlattı, daha doğrusu dikte ettirdi. Bu nota Fransa-
ya gideceğinden, Fransa bu husustaki fikirlerini ister istemez meydana
koyacaktı. Fakat Guizot bu notaya soğuk bir mukabele ile iktifa etti. Di-
ğer hükûmetler bunu alâka ile karşılayarak müsbet bir cevap verdiler.

Thiers'in tuttuğu politikanın yegâne gayesi meseleyi uzatmak ve Şark - Meselesini kendi arzusuna göre halledebilmek için vakit kazanmaktı. Bundan dolayı Guizot selefinin bir sene evvel Şark - Meselesi hakkında yazdığı şartları külliye inkâr, bunların bir takım hususî düşüncelerden ibaret olduğunu iddia bile etmişti.

Fransa diğer taraftan Mehmet Aliyi himaye etmekte de günden güne daha ileri gidiyor, Mehmet Aliye, diğer devletlerin düşüncesinin aksine olarak, müstakil bir devlet reisi muamelesi yapıyor, büyük devletler tarafından yapılan bütün teklifleri kendisine bildiriyordu.

Bu esnada Palmerstonun teklifi üzerine Nuri bey Türkiye murahhası olarak gelmiş ve fakat bir netice elde edemeden dönmüştü. 26/Mayıs/1840 tarihinde Nuri bey yerine Şekip efendi geldi. Şekip efendi çok enerjik hareket ederek, sür'atle meselenin hallini talep etti. Babıaliye müzakerele-
rin çok geri kaldığını bildirdi. Şekip efendinin bu faaliyetinin ne derece müessir olduğunu bilmiyoruz, bildiğimiz bir şey varsa o da bundan tam bir buçuk ay gibi kısa bir zaman sonra birinci Londra kongresinin tesbit ettiği mukarrerat - Fransa hariç - diğer devletler tarafından imza edilerek kat'i neticenin elde edilmiş olmasıdır.

Maamafih burada Lord Ponsonby'nin daha şiddetle harekete geçmesi ve Kiwa hâdisesi üzerine Rus ordularının o tarafa gitmek mecburiyetinde kalışları gibi hâdiseleri de, bu meselenin sür'atle hallini iltizam eden hâdiseler meyanında zikretmemiz icabeder. Buna rağmen Palmerston elinden geleni yapmış, meseleyi geciktirmek için bütün kuvvetile çalışmıştı. Çünkü istikbalde Rusyanın Fransadan daha tehlikeli bir rakip olacağını biliyordu. Binaenaleyh Fransanın izzeti nefsinin kırılmış olarak bu meseleden çıkması doğru olmayacaktı.

21/Haziran/1840 da başlayan kat'i müzakereler 28 de devam edilmek üzere tatil edilmişti. Fransa kendisine tevdi edilen notaya şiddetle menfi cevap verdi. Bu notaya cevap olarak Guizot şöyle demektedir: «Tesbit edilen şartları Mehmet Ali ancak cebri tedbirlerle kabul eder. Bu gibi cebri tedbirlere Fransa hiç bir zaman girmeyecektir.

Fransanın bu açık izahı ikinci celseye tam manasile bir serbestî vermişti.

İngiltere kabinesi bu ana kadar Fransanın hariç kalacağı bir kongranın aleyhinde idi. Kabine ancak 5/Temmuz Palmerstonun lâyihası üzerine 8/Temmuzda kat'î neticeye varabildi. Palmerston bu lâyihasında: Şark - Buhranının halli için büyük devletlerin müştereken çalıştıklarını, fakat Fransanın sarfedilen bütün emeklere rağmen, kendi şartlarından maada hiç bir şart kabul etmediğini, kongranın hiç bir netice elde etmeden dağılması dünya nazarında İngilterenin Fransa olmadıkça müstakillen hiç bir siyaset takip edemeyeceğine en büyük delil olacağını acı bir lisanla anlattı. Palmerston aynı zamanda Avusturyanın İngiltereye olan bağlılığını, icabında bütün kuvvetile yardım edeceğini öyle bir talâkatla izah ettiki, Rusyanın bu meseledeki rolünü adetâ hiçe indirdi. Palmerston bununla kalmamış, daha ileri giderek, bu meselenin arkası bırakıldığı takdirde, Rusyanın Hünkâr - İskelesi muahedesile elde ettiği nüfuzunu takviye edeceğini, Fransanın da Mısırda olan büyük nüfuzuna işaret ederek, bu vaziyet karşısında İngiltere için Şarkta iktisaden yapılacak hiç bir şey kalmıyacağını beyan etti. Palmerston, Fransanın Cezayirde meşgul oluşu, bu sahada aktif bir rol oynamasına mani olduğunu ve Suriyede İngiliz altınile beslenen ihtilâlin İbrahim Paşayı fena bir vaziyete soktuğunu ilâve etmeği de unutmamıştı.

Bunun üzerine kabine ittihamı âra ile, diğer üç devletin murahhasile Şark - Meselesinin bir neticeye bağlanmasını büyük salâhiyetlerle Palmerstonu havale etti.

Londra kongrası bir çok tehlikeli noktalar üzerinde şiddetli münakaşalar da bulunduktan sonra 15/Temmuz/1840 da kat'î anlaşma imzalandı. Bu anlaşma dört vesikadan ibaret olup, birincisi asıl mukavele idi ve şu şartları ihtiva ediyordu.

1 — Mehmet Ali kabul edilen şartları reddettiği takdirde silâh kuvvetile icbar edilecek.

2 — Mehmet Ali İstanbula doğru bir taarruzda bulunursa diğer devletler müştereken bunu önleyecekler; yardım için gelen ecnebî donan-

maları Sultan tarafından artık lüzum kalmadığı beyan edildiği gibi derhal Türk sularını terk edecekler.

İkincisi: Sekiz maddelik bir vesika olup, Mehmet Ali aleyhine ittihaz edilecek tedbirleri ve şartları esaslı bir surette tesbit ediyordu. Bu vesi-kaya nazaran, kendisine gönderilen şartların Sultan tarafından gönderil-miş gibi gösterilecek ve on gün zarfında kendisinden kat'î cevap istene-cekti. Mısır veraseten, Suriyenin Akka kalesinden itibaren olan kısmı kay-dı hayat şartile kendisine verilecekti. Mehmet Ali on gün zarfında cevap vermezse Akka kalesi geri alınacaktı. Mehmet Ali bundan başka Osmanlı donanmasını iade edecek; Mısırdaki kara ve deniz kuvvetlerini tahdit ve bunları muayyen şartlar dahilinde yetiştirecek, Türkiyede yapılmakta olan islahata iştirak edecekti.

Üçüncü protokol, Boğazların ecnebî harp gemilerine kapalı olduğunu ve ancak sefarethanelere mahsus hafif harp gemilerinin hususî bir fer-manla seyir ve sefer edebileceklerinden bahediordu.

Dördüncüsüne gelince, bu hükûmet merkezlerinin uzaklığı dolayısı-le, Mehmet Ali şartları kabul etmediği takdirde, muahedenin tasdikini beklemeden, cebri tedbirlerin derhal tatbik edilmesini mutazammındı.

Burada hakikatta hükûmet merkezlerinin uzaklığı değil, Fransa kas-dedilmişti. Çünkü Fransayı tuttuğu politikadan geri çevirmek ancak böy-le bir emrivâki karşısında elde edilebilirdi.

Guizot vakıa böyle bir anlaşmanın mümkün olacağını tahmin etmekle beraber kat'î neticeden haberi olmadı. Fransa için bu vak'a büyük siyasi bir hezimet demekti. Tuhafı şu ki Palmerston da bunu hiç bir veçhile tah-fife çalışmadı. Bilâkis şayet Mehmet Ali aleyhine şiddetli tedbirler almak mecburiyetinde kalınırsa, Akdenizde Fransanın buna mani olacak bir va-ziyet almamasını âdeta tavsiye etti. Tabii meselenin bu kısmı tahriri de-ğil şifahî idi.

Fransa Şark - Meselesinde düçar olduğu bu feci mağlûbiyetinin telâfi-sini Ren üzerine hücumda gördü. Fakat sonunda bu meselede en az dahli olan Prusyaya hücumun mantıksızlığını anladı ve yahut ta cesaret edemedi sustu. Fakat buradaki mağlûbiyet bir şeref sahasında çarpışarak elde edil-

mediğinden Fransa millî hissinin hakikate nrencide etmişti. Bundan dolayı meselenin istenildiği bir şekilde hallinden sonra, Fransayı tekrar Avrupa konserine almak doğru olacaktı.

Fransa ile diğer devletlerin arasını bulmak için, mutavassıt rolünü ilk defa olarak Belçika Kralı, Lui Filip'in damadı ve İngiltere Kraliçesi'nin amcası I. Leopold deruhte etti. Leopold coğrafi mevkii ve bitarafılığı dolayısıyla bu gibi umumî bir yangından en fazla mutazarrır olacaktı. Belçika Kralı vaziyeti biraz erken olmakla beraber çok güzel kavramıştı. Nitekim malûm olduğu üzere cihan harbinde Belçika da ister istemez harbe sürüklenmiş ve baştan başa çiğnenmişti.

Metternich 15 Temmuz anlaşmasıyla elde edilen neticeyi her ne kadar takdir etmiş ise de, bunun Fransadan gizli tutulmasını şiddetle tenkit etmişti. Avusturya Fransayı da bu anlaşmaya sokmak için, ikinci Londra konferansına kadar, yani tam bir sene sarfı mesai etti. Avusturya cebri tedbirlere, donanmasıyla, iştirak etmesine rağmen bu politikanın mihveri değişmemiştir.

15 Temmuz anlaşmasını takip eden üç buçuk ay Şark - Meselesinin en buhranlı zamanıdır. Büyük devletler Şark - Meselesini halletmişlerdi, Fakat harp ve yahut sulhu iltizam etmek, izzetinefsi kırılan Fransaya aitti.

Bu anlaşmayı imzalayan Devletlerden Avusturya ve Prusya hiç bir zaman Fransa aleyhine hareket etmek gayesiyle bu anlaşmaya iştirak etmiş değillerdi. Fakat İngiltere ve Rusya bu hususta bam başka bir fikirde idiler: Vakıa bu iki devlet te müştereken Fransa aleyhine hareket etmişlerdi, lâkin bu müşterek hareketin mucip sebepleri her iki devlete göre ayrı ayrı idi. Çar Nikola her şeyden evvel, meşrutiyet prensiplerine istinaden Fransa aleyhine bir rejim mücadelesi yapıyor; İngiltere ise ticarî ve iktisadî sebepler dolayısıyla harekete geçmiş bulunuyordu. Mamefih Rusyayı İngiltereye meylettiren başka âmiller de vardı. Bu gerginlik dolayısıyla İngiltere ve Fransa arasında bir harp çıkacak olursa, bununla Rusya bir taşla iki kuş vuracaktı. Bir taraftan kendi prensiplerine uymıyan liberal bir burjuva Kralından kurtulacak, diğer taraftan her sahada en kuvvetli rakibi olan İngiltere zayıflıyacaktı.

Fransa bu esnada kat'i bir harp için mütemadiyen hazırlanmakta Parisi müthiş istihkâmlarla çevirmekte idi. Coğrafi mevkileri itibarile vehleten hatıra gelmezse de Fransa Kırım harbi için hazırlanıyordu. Fransa harp edecekti, harbetmek mecburiyetinde idi. Fakat Fransa henüz mağlûp ederek kendi şerefini yükseltecek olan düşmanının Rusya olduğunu tabîi bilmiyordu.

İngiltere, Temmuz anlaşmasını şiddetle iltizam etmekle beraber, hiç bir zaman Fransa ile bir anlaşmayı reddetmek fikrinde değildi. 5. II. teşrinde Palmerston vaziyeti müsait görerek Guizot'ya bir nota verdi. Palmerston bu notada İngilterenin siyasetini ve bir senelik mesaiden sonra elde edilen 15 Temmuz anlaşmasının şarktaki ihtilâfları halle matuf sonra olduğunu başka bir gayesi bulunmadığını izah etti. Bu notanın ve İngilterenin Mehmet Aliye yalnız Mısırı değil Suriyenin de bazı kısımlarını terketmek taraftarı olduğu şâyiaları, Fransızları nisbeten yatıştırmış ve onlara büyük devletlerin yapacakları ikinci bir kongreye iştirak etmek için cesaret vermişti. Palmerstonun böyle daha mutedil bir vaziyet alışı, kendi aleyhdarlarının tesiriyle değildi. Palmerston siyasetinden hiç dönmemiş yalnız zemin ve zamana uymak gibi büyük bir feraset göstermişti. Akdenizde Fransanın kuvveti zayıflamalı idi, fakat bunu, yardımıyla temin eden Rusya, Fransanın yerine kaim olmamalı idi. Bu anda İngilterenin Fransa tarafına biraz meyletmesi en doğru bir hareketti. Palmerstonun bu hareketine ikinci bir sebep te Avusturyanın köhne vaziyetinden korkusu oldu. Fransanın bütün millî taassubu ile hazırladığı taarruza daha rüşdünü isbat etmemiş Alman milleti mukavemet edemezdi. Halbuki Avusturya bir İmparatorluğa yakışmıyacak bir şekilde hareket etmiş, böyle bir vaziyet karşısında müsellâh bir bitaraflık iltizam edeceğini bildirmişti. Fakat buna rağmen Fransa Avusturyaya da taarruz ederse, Avusturya hiç şüphesiz Rusyanın kollarına atılacaktı. Böyle bir fırsat ise Rusyaya Avrupanın muvazenesini bozacak bir ehemmiyet ve kudret verebilirdi. Bundan dolayı muhteris Çara Avrupa politikasına karışmak imkânını verecek hâdiseleri bertaraf etmek Palmerstonun en büyük gayesi, İngiltere politikasının esası idi.

5. I. Teşrin 1840 tarihli Palmerstonun notası Thiers'in siyaset sahasın-

da oynadığı son rolü oldu. 15. Temmuz anlaşmasının tahakkuk etmesiyle Thiers'in sukutu zaten taayyün etmişti. Lui Filip Thiers'e halef olarak Guitzot'yu seçti. Guitzot her ne kadar Fransanın Londra elçisi sıfatıyla Temmuz anlaşmasında en büyük hatayı işlemişse de gerek Fransada nüfuzunu muhafaza edebilmiş, Thiers'e bir çok hususlarda muarız kalmış, fazla olarak Palmerstonla çok samimî geçinebilmişti.

Lui Filipin bu siyaseti umumî vaziyet noktai nazarından en doğrusu idi. Fakat bütün heyecanile harbetmek isteyen, bütün arzusu ile Napolyonun azamet ve şa'saali devrine hasret çeken Fransa gururu millisi, tatmin edilmek şöyle dursun, bilâkis tahkir edildiğini büyük bir acı ile hissetmişti. Bu suretle Lui Filipin 7 sene sonra sukutunun en büyük âmili hazırlanmış oluyordu.

Palmerstonun yukarıda zikredilen 5 Temmuz notasını vücade getiren diğer bir sebep te, Çar Nikola'nın duyduğu antipatinin yalnız Lui Filipe müteveccih olduğunu, oğlunu meşru Fransa Veliakdı olarak tanıdığını izhar etmesi olmuştur. Dikkat edilecek olursa, bu doğrudan doğruya İngilterenin adresine yazılmış Rus - Fransız düşmanlığına o kadar ehemmiyet vermeyin demek isteyen bir ihtardır. Bundan başka dahilî sebeplerden Melbourne kabinesi son günlerini yaşıyordu. Palmerston bu raddeye gelen Şark - Meselesini bir an evvel halletmeğe çalışmadığı takdirde, üç senelik mesaisinin semeresini başkaları koparacaktı.

Guizotnun Fransız kabinesine girmesi Şark - Meselesinin esas bir surette hal edileceğine büyük bir delildi. Bu keyfiyet Mareşal Soult'un Harbiye vekâletini üzerine alması dolayısıyla bir kat daha katiyet kesbetmişti. Mareşal birinci Kayserlik devrinde kazandığı parlak şöhretini nazarı itibara almayarak, şiddetle harp aleyhinde bulunmuştu. Diğer taraftan Fransanın, Mehmet Aliye halâ Suriyenin bir kısmını koparabilmek gibi arzularının birer hayal olduğu da artık tahakkuk etmişti. 4/2. Teşrin 1840 da Mehmet Alinin Suriyede tutunabileceği son istinatgâhı olan Akka kalesinin, İngiltere ve Avusturyanın yardımıyla zaptedildiği haberi gelmişti. Nihayet Mehmet Ali de Fransanın muzaharetinden bir şey çıkmıyacağını idrak etmiş ve İskenderiye karşısında tehditkâr bir vaziyette duran İngiliz donanmasının tazyikile Fransayı terk etmiş ve İngiliz âmiralı

Charles Napieré ile anlaşarak 27/2. Teşrin/1840 da Suriyeyi tahliye etmek şartile Mısırın veraseten kendisine terk edilmesine razı olmuştu. Osmanlı İmpaatorluğu zaferlerin tesirile, bu anlaşmayı hükümsüz addetmekle beraber, İngiltere Fransaya şarkta yeni müdahale vesileleri vücuda getirmek istemiyordu. Bundan dolayı daha ileri gitmeği muvafık bulmadı. Bu tarihten itibaren Şark - Meselesinin Babıaliyi ve Mehmet Ali Paşayı alâ-kadar eden kısımlarına halledilmiş nazarile bakılabilir. İstanbul ve İskenderiye'nin rolleri bununla hitama ermişti. Şark - Meselesinin diğer kısmı, büyük devletlerin kendi aralarında bir neticeye varabilmeleri, ancak Londra veyahut ta Paris te olacaktı.

Palmerston hiç şüphesiz istemiyerek Mehmet Alinin Mısırdaki veraseten vali olmasını kabul etmişti. Fakat bu hareket çok yerinde idi. Çünkü aksi takdirde Babıali nezdinde Mısır valiliğinin Mehmet Aliye veraseten verilmesinde şiddetle ısrar eden Metternich'in de aleyhinde hareket etmesi ve binaenaleyh dörtler ittifakının tezelzüle uğraması ihtimali vardı. Metternich'in Fransaya mümaşaat etmek mecburiyetinde olduğu ise şüphesizdi.

Maamafih bütün bunlara rağmen Babıali ile Mehmet Ali arasında teferruat üzerinde ki görüşmelerde bu veraset meselesi bir çok kayıtlarla bağlanabileceği gibi, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde cari olan kanunların burada da tatbiki, askerinin Mehmet Aliye değil Sultana sadakat yemini etmesi, tayin ve terfilerin Sultañ tarafından yapılması gibi şartlarla Mehmet Aliye verilen bu haklar daha fazla tahdit edilebilecekti. Mısır varidatının ancak bir kısmının Mehmet Aliye terk edilmesi, kudretini başka bir noktadan kıracaktı.

Zaten yukarıda verdiğimiz izahtan anlaşılacağı veçhile, Palmerstonun Fransa ile münazaalı noktaları kalmamıştı. Temmuz anlaşması Mehmet Ali aleyhine yapılmıştı. Halbuki bu anlaşmanın hükümleri tamamilen icra edildiğinden, hükümden sakıt olup olamamasının artık bir kıymeti yoktu. İngilterenin zeki diplomatı bunu Fransanın hatırı için yapılmış bir feragat olarak gösterdi. Zavallı Fransa da buna kandı. Halbuki gerek Temmuz - Anlaşması gerek sonradan ittihaz edilen bütün kararlar, Şark - Me-

selesinin yalnız Mehmet Aliye ait olan kısmının halli ile uğraşmış ve yalnız bunu neticelendirmişti. Şark - Meselesinin daha mühim olan diğer kısmı, yani Boğazlar - Meselesi henüz halledilmemişti. Bu meselenin hallinde ise İngilterenin râkibi Fransa değil Rusya idi. Şu halde İngiltere Palmerstonun dahiyane politikasile 15/Temmuz anlaşmasında Fransayı fedâ ederek istediğini, Fransanın kuvvetli rekabetine rağmen, yapmağa muvaffak olmuştu. Şimdi Fransayı yanına alıyor, zaten bir harpten çekinen Prusya ve Avusturya ister istemez İngiltere - Fransa blokunu iltizam edeceklerinden, Rusya için Boğazlar meselesinin hallinde ya İngilterenin arzularına boyun eğmek veyahutta Avrupanın dört büyük devletile çarpışmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Şubat ayının ilk günleri, Reşit Paşa ve elçilerin müzakereleri ile geçti. Nihayet 13 Şubat 1841 fermanı meydana geldi. Bu ferman Mısır veraseti, Bâbîâliye verilecek vergi ve Mısırın asker miktarı, fermanın alenen okunması gibi bir takım şartları ihtiva ediyordu ki, Mehmet Ali bu fermanında bilhassa vergi ve veraset meselelerine itiraz etti. «Bir memleketin mecmu varidatının dörtte birini vermek o memleketi harabiyete sevkeder. Ailemi ise daha kendi hayatımda tehlikeye koyamam, halef olarak Bâbîâlinin seçtiği namzet değil, ailemin en yaşlı olanı seçilmelidir dedi.»

Mehmet Alinin bu hareketi üzerine Metternich ve Elçilerin tesiri Mart 1841 nihayetinde, tesbit edilen maddeleri değiştirmek istemeyen Reşit Paşayı mevkii iktidardan düşürdü.

Palmerstona gelince, bu esnada memuriyetinin en semereli devrini yaşıyordu. Kendi parlementsunu bile hayal olarak kabul ettiği bir çok şeyler birer birer tahakkuk ediyordu: Mehmet Ali mağlûp edilmiş, entere rese sahaları önüne büyük maniler konmuştu. Fransa bütün kuvvetiyle silâhlanmasına rağmen mahmisini kurtaramamış ve neticede istemiyerek Mehmet Aliyi kısıkvrak bağlayan şartlara iştirak etmişti.

Vaziyet bu hali kesbettikten sonra, korkulan nokta Palmerstonun eğilmez politikası değil, mesele daha ziyade Boğazlara taallûk ettiğinden Rusyanın alacağı vaziyetti. Fakat her şeyden evvel Fransayı kazanmak lâzımdı. Palmerston son hâdiseleri nazarı itibara alarak 5 Mart 1841 de

bir protokol hazırladı. Bunda Türkiye - Mısır meselesinin halledildiğini bildiriyor ve Fransa resmen Boğazlar - Meselesinin beynelmilel bir şekilde halledilmesi için davet ediliyordu. Mamafih Fransanın efkârı umumiyesi ve Mehmet Alinin Fransaya muracaatı işi biraz geçiktirdi. Tabii Fransanın bu soğuk davranışında İngilterenin dahilî vaziyetinin de tesirleri vardı. Bu esnada İngiltere kabinesi sukut etmek üzere idi. Guitzot bunu biliyor ve böyle mühim bir anlaşmayı yeni İngiliz kabinesiyle vücade getirmeği düşünüyordu. Bu suretle İngiliz - Fransız münasebatı bam başka bir safhaya girebileceği gibi, böyle bir anlaşmada Palmerstonun imzası bulunmayışı, Fransa efkârı umumiyesi üzerinde büyük ve iyi tesirler yapabilmirdi.

Brunnow tarafından yardım gören Palmerston, bu tehlikeli anda bile, Avusturya ve Prusya çekilse daha, Temmuz - Anlaşmasını Rusya ile beraber mevkii tatbika koyacağını Fransaya bildirmekten çekinmedi. Şu halde görülüyor ki kat'i netice Londrada halledilecek ve Palmerston oynadığı riyaset rolünü hiç bir zaman elinden bırakmıyacaktır.

Mehmet Alinin fermanda bazı noktaların tebdili hakkındaki itirazı üzerine Bâbüâlinin Londra Kongresinden fikir talep etmesi, kongreyi gene faaliyete sevketti. Vaziyet gene nazik bir safhaya girmiş oluyordu. Mehmet Aliye yapılacak değişikliklerin derecesi ne olabilirdi? Bu hal 15 Temmuz anlaşmasını imza eden devletlerden birini hattâ bir kaçını, muahede ahkâmının tatbik edilmediğini ileri sürerek ve haklı olarak çekilmeğe icbar edebilirdi.

10 Mayısta Şekip Ef. ye bilhassa şu üç noktaya temas eden bir nota verildi.

- 1 — Veraset meselesi
- 2 — Vergi meselesi
- 3 — Büyük rütbeli subayların nasbı.

Veraset meselesi şu şekli almıştı: Mısırdaki keyfi olarak kimse iktidar mevkisine gelmeyecek. Metternich'in teklifi gibi, ailenin en yaşlısı, İstanbul'a giderek valiliğini tasdik ettirecek.

Vergi meselesinin halli çok müşküldü, çünkü Mısırın umumî varidatını kat'î olarak gösteren, şâyânı itimat istatistiklere istinat eden bir esas yoktu. Bundan dolayı kat'î bir neticeye varılamadı. Yalnız Bâbîâlinin bütün varidatın dörtte biri teklifi yerine, zaman, zaman değiştirilebilen bir mikdarın kabul edilmesine karar verildi.

Askerî kumandanların tayini hususunda Mehmet Aliye hak verilmedi. Çünkü Mehmet Ali netice itibariyle Sultanın resmen bir valisi idi ve vasisi kalacaktı.

1 Haziranda Pâdişahın yeni fermanı Londra kararlarına göre tadil edilerek, vergi meselesi hususî bir fermanla tanzim edilmiş ve İskenderiyeye gönderilmişti. Hukuku Düvel noktai nazarından Padişah bu netice ile Mısır meselesinden muzaffer çıkmıştı. Kütahya muahedesiyle kaybettiği araziyi kâmilen geri almış, İslâmın mukaddes yerelrini tekrar eline geçirmişti. Mehmet Alinin istiklâl arzularının tamamen önüne geçilmiş, Mısır gene bir Osmanlı ülkesi olmuştu. Fakat hakikatte Mısır müstakil bir vaziyette idi. Fazla olarak veraset haklarına sahip bir de sülâleye malikti. Coğrafi vaziyeti dolayısıyla de Osmanlı İmparatorluğu dahilinde çıkacak her hangi bir hâdiseden istifade ederek bilfiil istiklâlini temin edecek kadar da kuvvetli idi.

Mehmet Alinin Avrupa devletlerine karşı olan vaziyetine gelince şüphesiz büyük bir mağlûbiyete uğramıştı; sonunda her ne kadar Mısırı veraseten aldı ise de bunu kısmen Suriye, Hicaz ve Giridi terkile, kısmen de Avrupanın Fransayı memnun etmek arzusile elde edebilmişti. Mısır ordusunun 18,000 kişiye indirilmesile de artık Avrupayı biribirine katacak eski cihangirlik emellerinin önüne geçilmişti. 1841 den itibaren Mehmet Aliye mağlûp ve biçare bir vaziyete düşmüş bir düşman nazarile bakılabilir. 1849 da öldüğü zaman, Avrupayı büyük tehlikelere sevk eden bu adamın vefatı Avrupada en ufak bir tesir bile yapmamıştı; çünkü Mehmet Ali beynelmilel politikada rol oynayan sıfatını daha 1841 de kaybetmiş bulunuyordu. Fakat bununla beraber Mehmet Alinin Mısırdaki faaliyetinin Tarih nazarında büyük bir ehemmiyeti vardır. Biz Mehmet Alinin mücadeleleriyle kat'î olarak meydana çıkan İngilterenin Mısırdaki bes-

lediği menfaatleri daha o zaman görmekte ve İngiltere'nin Fransa Akdeniz siyasetinin Mısır üzerinde temerküz etmesine katiben razı olmayacağını ve icabında bu arzusunu yerine getirebilmek için silâh kuvvetile müdahale edebileceğini alenen müşahade etmekteyiz.

15/Mayıs/1841 tarihinde Bronnow'un Palmerston'a verdiği bir nota neticesinde konferanslar gene hıza gelmiş ve Palmerston'un Fransa elçisi Bourqueney'e anlaşmayı imzalamak için lâzım gelen salâhiyetlere malik olup olmadığı resmen sorulması kararlaştırılmıştı. Fakat Bourqueney bu mü'lâkat neticesinde şu kanaati edinmişti. «Anlaşmayı imzalamak için henüz vakit gelmemişti. Palmerston'la olan mü'lâkatım bunu bana kat'i olarak gösterdi. Mazi memnuniyeti mucip bir şekilde hitama erdirilmiş değildir». Bourqueney bundan başka 25 Mayısta Palmerston'a yazdığı bir lâyihada Fransa hükûmetinin diğer büyük devletlerle bir arada gitmesi ancak Temmuz anlaşmasının ilgasile mümkün olabileceğini katiyetle izah etmişti.

Fransa bu devirde bir taraftan münasebatını diğer devletlerle sıkı sıkıya bağlamağa çalışırken, diğer taraftan Palmerston'un sukutunu beklemek üzere, bu mesele'nin biraz daha uzamasını istiyor ve Temmuz anlaşmasının feshedildiğini tahrirî olarak istemekte ısrar ediyordu. Fakat 11/Hazirandan itibaren Palmerston Rusya taafından şiddetle takviye edildiğinden çok cezrî hareket edebilmişti. Palmerston Mehmet Ali resmî olarak itaata geldiğini bildirmediğince, hiç bir zaman bu meseleye halledilmiş nazaretle bakamayacağını ve Rusyanın Temmuz anlaşmasını tatbik edebilmek için, İngiltereye bütün deniz kuvvetleriyle yardıma amade olduğunu izhar etti. Prusya ve Avusturya sefirleri Londrayı terk edeceklerini bildirmekle müessir olabileceklerini sandılar. Fakat Palmerston üzerine bu da bir tesir yapamadı. Palmerston Temmuz anlaşmasını atık bir millî şeref meselesi yapmıştı. Zaten İngiliz siyasetinin zaferi de ancak bu anlaşmanın tam manasile tatbikile tebeyyün edecekti. Bundan başka Mehmet Ali aleyhine henüz silâh'a hareket etmek ümidi varken kendini bir takım taahhüdâtla bağlamak istemiyordu.

Palmerston bu esnada mevkiini ve haricî siyaseti bir diktatör gibi

idare etmişti. Diğer vekâletlere ne Fransa ile cereyan eden muhabere-leri, ne Rusyanın muavent teklifini, ne de Alman hükûmetleriyle olan ger-ginlikleri bildirmemişti.

Mısır meselesi böyle çapraşık bir safhaya girmişken, Babı'li tarafın-dan 1/Haziranda İskenderiye'ye gönderilen ikinci fermanın kabul ve me-rasimle ilân edildiği haberi Temmuzun ilk günlerinde malûm olmuş ve 8/Tummuza bu hususta Londra'ya kat'i haberler gelmişti.

Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Fransanın da iştirakile Kongra-derhal faaliyete geçerek 13/Temmuz/1841 de Türkiyenin ve beş büyük devletin murahhasları tarafından Boğazlar muahedesi kat'i bir surette netice'lenerek imzalandı. Muahedenin imzasından sonra Palmerston bu meselede inat derecesinde gösterdiği azmi ızah etmek ve kendisini haklı göstermek için şunları söyledi: Osmanlı İmparatorluğu sanıldığından çok daha kudretli ve kuvvetlidir. Bu İmparatorluğun islâhı ve idamesi için sarfedilen gayretler, şifası mümkün olmıyan bir hatanın tedavisi gibi boş bir şeye sarfedilmiş değildir. Palmerston bu sözlerle hakikatta İngiltere hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı daha on beş sene, yani Kır-ım harbinin sonuna kadar takip ettiği politikayı açığa vurmuş oluyordu.

Muahedenin metni gözden geçirilecek olursa, Buna çok basit bir şe-kilde hazırlandığını hiç bir zaman bir çok senelerin faaliyetinin bir mah-sulü olmadığı görülür. Muahede sırf Boğazlara hasredilmiş ve halli icap eden bir çok problemler kasden terk edilmişti. Muahedenin yalnız birin-ci maddesi Hukuku Düvel noktai nazarından büyük bir ehemmiyeti ha-izdi ki bu madde şunu ihtiva ediyordu:

Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarından, Osmanlı İmparatorluğu, sulh içinde bulunduğu müddetçe, hiç bir cenebi harp gemisinin geçmesine mü-saade etmiyecek, diğer taraftan büyük devletlerde Sultanın bu hakkını tanıyacaktı. Dikkat edilecek olursa 1841 Boğazlar mukavelenamesi di-ğer Boğazlar hakkında akdedilen muahedelerden iki noktada ayrılmakta-dır. 1. Bu muahede muayyen senelcre münhasır kalmayup ebedi bir su-rette kalacağı; 2. Bu muahede Osmanlı İmparatorluğu ile diğer her hangi bir hükûmet arasında olmayup bütün devletlere şümülü bulunmasıdır.

Mukavelenin lâgvi veyahut değişmesi ancak umumun arzusile vuku bulacaktır. Türkiye bu suretle vakıa Avrupa konserine kabul edilmiş ve bir taarruza maruz kaldığı, hatta mağlûp olduğu, takdirde ülkesinin en mühim kısmında masun kalmış oluyordu. Fakat hakikatta bu anlaşma Sultanın Hükümranlılık haklarını darlatmıştı.

Bundan evvelki devirlerde Sultan hiç bir zaman böyle bir taahhüt altına girmemişti. 1805 te Rusyaya, 1809 da İngiltereye ve niyayet 1833 te Hünkâr İskelesi muahdesiyle gene Rusyaya büyük taahhütler altına girmiş ve hükümranlılık hukukundan az çok ferağat etmişti. Fakat bu anlaşmalar muayyen devirlere mahsus, muayyen gayeleri istihdaf eden hususî mahiyette ve yalnız bir hükûmete karşı yapılmış taahhüdler idi. Zamanın mahdut oluşundan maada her hangi bir zaruret ve yahut tazyik neticesinde meydana gelen bu taahhütleri müsait siyasî vaziyetler elde edildiği gibi feshetmek mümkündü. Boğazlar mukavelesindeki vaziyet bım başkadır: Türkiye Hukuku Düvel bakımından, Avrupa devletler sistemine girişini, istiklâlden feda etmek suretiyle satın almış, Hünkâr İskelesi muahdesiyle Rusyanın vesayeti altına giren Osmanlı İmparatorluğu şimdi bu bağ yerine bütün Avrupanın müdahalesini kabul etmiş bulunuyordu.

Rusyayı nazarı itibara alırsak görürüz ki, Rusya bu anlaşmayı imza etmekle pek büyük bir şey kaybetmiştir; çünkü Hünkâr İskelesi muahdesinin tecdidi muhal haline gelmiş ve İngiltere dostluğuna feda edilmesi lüzumu hasıl olmuştu. Zaten Hünkâr İskelesi muahdesinin ihtiva ettiği bir çok kararlar, yakın istikbalde en büyük rol İngiltereye verilmek şartıyla bu muahdeye de idhal edilmişti.

Şark âleminin yaşadığı bu buhrandan en kârlı çıkan hiç şüphesiz İngiltere idi. Palmerston bu buhran seneleri esnasında tam manasile bir istikbal siyaseti takip etti. Mamafih Palmerston bütün bu muvaffakiyetlerine rağmen bir çok İngiliz tarihçileri tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Hususî hayatı ve parti münasebetleri belki şâyânı tenkittir. Fakat İngiliz politikasının heyeti umumiyesini nazarı itibara alırsak, Palmerston hakikaten müstakbel İngiliz emperyalist siyasetinin ruhunu keşf ve ona en doğru cepheyi verdiğiine hükmetmemiz icap eder.

Hindistana giden en kısa yolun Rus Karadeniz donanmasının ani bir hücumuna karşı tehlikede kalmasının önüne geçmiş, Akdenizde Fransa nüfuzunu ve Mısırdaki Mehmet Alinin kudretini izale etmekle, bu en mühim geçit yerini İngiliz menfaatleri için açık bir hale getirmişti.

Palmerston Avrupanın çok müteheyyiç ve hassas davrandığı bu devirde harbin patlamasına meydan vermeden bu büyük zaferleri kazanmakla İngiltere siyaseti için bir şaheser daha yaratmıştı. Palmerston bu büyük zaferi kazandığı anda makamından çekilmek mecburiyetinde kaldı. Fakat memleket buna rağmen İngiltere İmparatorluğunun yükselişinde büyük bir merhale daha katettiğini, İngilterenin Şark - Meselesinde kazandığı bu mümtaz mevkiin Palmerstonun şahsiyeti ile sıkı sıkıya alâkadar olduğunu biliyordu.

Netice itibarile Boğazlar mukavelesi baştan nihayete kadar Palmers-tonun eseridir diye biliriz.

İşte Osmanlı İmparatorluğu tarihinde «Müdahale Devri» ismi altında tanınan bu devir, bu suretle başlamış ve Ulu Önderimiz Atatürk'ün yarattığı son şahı eserle 20/Temmuz/1936 tarihinde Boğazlar sahası da bir askerî mıntaka haline ifrağ edilerek, bu mesele hal ile en ufak bir ilişkisi bile bırakılmadan Tarihe intikal ettirilmiş bulunuyor.

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

Fransız Dil ve Edebiyatı
Chateau Briand
Profesörü Houille

Yazan: Prof. Houille

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fa. Fransız Dil ve Edebiyatı Prof.

Fransız Dil ve Edebiyatı Chateau Briand

Bu konuşma için mevzu olarak eğer Chateaubriand'ı intihap ettikse, bu intihap sadece onun Fransız Edebiyatındaki çok büyük tesirinden de-
ğil, aynı zamanda, Şarkı ziyaret eden ve eserlerinde onu canlandıran ilk
Fransız ediplerinden biri oluşundan da ileri gelmiştir.

Gerçekten (Paristen Kuduse kadar seyahat)adlı eserinin üçüncü kıs-
mında Akdeniz Adalarını, Anadoluyu ve Osmanlı İmparatorluğunun hü-
kümet merkezini tasvir eden nefis sahifeler vardır.

Doğrusunu söylemek lazım gelirse görüşü bir ressamın görüşünden
farksız olan bu mükemmel yazıcı ne etrafını iyice görebilmiş, ne de bu
şayanı tetkik diyarları iyice anlamıştır. Fakat, eserin muhteviyatını bir-
tarafa bırakıp, Romantizmin bu mübeşşirini en büyük Fransız edipleri
sırasına çıkaran ahenktar ve cazip üslûbunu takdir etmek gerektir.

Esasen, düşünüş tarzı, karakteri ve hareketleriyle, (Ahret hatıraları)
muharriri bizzat kendisi de romantiktir. (Modern melankoli) yi ortaya
atan ve Théophile Gautier'nin ifadesine göre (Gotik mimariyi ihya eden
ve o zamana kadar kapalı kalan tabiatı açan odur.)

Vigny'ye bedbin teessürünü, Lamartine'e sonsuz ümitsizliğini ilham
eden, kalbini muska gibi boynunda taşıyan, bu ebedî nadimin melanko-
lisidir.

Chateaubriand'ı heyecanlarla dolu hayatının bütün safhalarında
marazî bir şekilde tâkip eden bu gayri kabili tedevi teessürün kaynağını
ilk çocukluğunda aramak iktiza eder. Kendimizi burada Freud'ın derin
psikanaliz nazariyelerine kaptırmağa hakkımız yok, fakat vakalardan
bütün nihaî neticeleri çıkarmaksızın, Chateaubriand'ın çocukluk ve de-

likanlılık hayatını kısaca anlatmak bize zarurî gibi görünüyor: Yaşile zekâsı mütenasip olmayan ve hassasiyeti ifrat derecesinde olan bu küçük çocuk, eğer daha henüz beşiğinde iken aile şefkatinin husule getirdiği bir hava içinde büyümek talihine mazhar olsaydı, belki de Fransız Romantizmi bu inkâr edilmez önderini daha birçok yıllar beklemek mecburiyetinde kalacaktı.

François-René de Chateaubriand, gemi taciri René de Chateaubriand"la karısı Apolline de Bédée'nin sulbünden dünyaya gelen on çocuktan biridir. Fakat bu mebzul nesilden yalnız iki erkek ve dört kız yaşamıştır. Mevzuumuzun kahramanı bunların en küçüğü, ve bu cılız, cansız çocuk 4 Eylül 1768 de Saint-Malo'da gözlerini dünyaya açtığı zaman korkunç bir fırtına kayalık sahilin asırdide evlerini hırpalıyordu. Sanki tabiat bu hazin konserile Chateaubriand neslinin son ferdini selamlamak istiyodu.

Çocukluğunun ilk üç yılı Plançoet adındaki şirin köyde geçti. Saint-Malo'nun sert ikliminden uzaklaştırmak maksadile, doğar doğmaz, ailesi çocuğu oraya göndermişti. Bédée amcası bu köye pek uzak olmayan bir yerde oturuyordu. İri yarı, neşeli ve (Enginar Bédée) diye anılan bu adam, sakinlerine bol bol müzik ve dans ziyafeti verilen Monchoix'daki şatosunda kibar bir çiftci gibi günlerini geçiriyordu.

Cılız yaradılışını ilâhi kudretin himayasine vermek maksadile, dadısının adağı üzerine yedi yıl müddetle mavi ve beyaz giyinen bu çocuk ara sıra (Enginar amcasını) ziyarete götürülürdü. Bu günler, onun için saadet hatırlatan bir devri teşkil etmiştir.

Daha henüz üç yaşına basmıştıki, küçük René, gemi taciri olan babası tarafından çok mühim bir para mukabilinde satın alınan ve epice zamandanberi ailenin ikametgâhı olan Combourg şatosuna getirildi. Magrur ve sert bir adam olan şatonun yeni sahibi, titiz tabiatı ve abus çehresile, Saint-Malo'daki mütevazi evini can sıkıntısının hüküm sürdüğü bu şatoya tercih edecek dereceye gelen karısının neşesini melankolik bir teslimiyete tebdil etmişti. Misafirlikten misafirliğe giderek küçük şehri bütün gün dolaştıktan sonra, anne, eve döndüğü zaman, en küçük oğlu

Fanşen'i durmadan azarlar, halbuki ailenin medarı iftiharı olan en büyük oğlunu nasıl methedeceğini bilemiyordu.

Bir müddet sonra küçük Fanşen'e, babasının haşinliği, annesinin insafsızlıklarını aratacaktır.

İşte, René de Chateaubriand'ın çocukluğunun ilk yılları sevmediği bir ana ile korktuğu bir baba arasında teessür içinde geçmiştir. Yalnız Lucile, kendisinden dört yaş büyük ve onun gibi cılız olan, ihmal edilen, ve daima ablalarının eskilerini giymeye mahkûm kız kardeşi Lucile, onun için aile muhabbetini temsil etmekte idi. Bundan başka, uzun zamandan beri hizmet eden Villeneuve adındaki hizmetçi kadın da bu en küçük evlada karşı müşvikane hareket ediyordu. Saint-Malo'nun kumsalında uzun gezintiler yaptıktan ve sahte tavurlarile, yırtık elbiselerile alay eden mahalle arkadaşlarile döğüştükten sonra eve geldiği zaman René'nin elbiselerindeki söküklükleri diken bu kadındı.

Combours şatosunda birkaç yıl kaldıktan sonra, Chateaubriand'ı Dol şehrindeki koleje verdiler. O zaman dokuz yaşında idi. Mektebin kiliselerinden çalmış olduğu mum kırıntılarının ziyası altında geceleri Lucrece ve Virgile'i okuyarak orada kuvvetli bir klasik kültür elde etti.

Fakat babası tarafından bahriye zabiti olması arzu edilen René birkaçzaman sonra çok sevdiği klasik eserlerden ayrıldı ve esaslı bir ri-yazi malumat alması için Rennes şehrindeki Jésusile mektebine gönderildi. Doldaki gibi yaramaz, kavgacı ve itaatsiz olmakta devam etmekle beraber kendisinde bu çetin ilim için derhal heves uyandı. Rennes'de iki yıl kaldıktan sonra René Brest şehrine gönderildi. Fakat bir türlü elde edilemeyen bahriye zabıt namzetliği brövesini beklemeden usanarak, ailesine kendisinde rahip olmak için istidad uyandığını bildirdikten sonra tekrar Combours şatosuna yollandı.

Bundan sonra René Dinan şehrindeki koleje gönderildi. Fakat delikanlı binbir türlü bahane bulup, tatili uzatıyordu. Nihayat günün birinde iyiden iyiye şatoya yerleşti. Esasen cimriliği iğrenç bir şekil alan babası da ~~bu~~ tat yapmak maksadile bunu muvafık buldu.

Böylece, Chateaubriand, günlerini yalnızlıkla ablası Lucile'e karşı olan taparcasına sevgisi arasında taksim etmek suretile sâkin bir hayat geçirmeğe başladı. Sabahları çalışmak mecburiyetinde idi ise de, şatonun kuleleri arasından Brötanya'nın çıplak arazisini seyre koyulmayı ve böylece saatlerce kalmayı tercih ediyordu. Öğleden sonraları sonsuz mer'alarda bitmek tükenmek bilmeyen gezintiler, akşamları ise kız kardeşi Lucile ile tatlı konuşmalarla geçirdi. Vaktile cılız ve profili tüyleri yolunmuş bir kuşunkini andıran küçük kızcağız şimdi yirmi yaşında güzel bir genç kız olmuştu. Biraz gösterişi seven, gamlı ve ateşli gözlere malik olan bu kız daha şimdiden rahibe olmak niyetinde idi. Argentiere'deki rahibeler meclisine kabul edilmişti bile. Bu kabul kendisine ileride imtiyazlı rahibe olabilmek hakkını bahşediyordu. Genç kız herkesin kendisine zulum ettiğini zannederek, tedavisi imkânsız olan bu hastalığını iyi edebilmek için okuduğu klasik eserlerden medet umuyordu. Edebi güzelliklere karşı olan bu sevgi onu eski eserleri okumaktan başka bir şey düşünmeyen kardeşine daha ziyade yakınlaştırmaktan başka şeye yaramazdı. René'nin coşkun ve müphem ruhundaki edebiyata karşı olan istidadı keşfeden Lucile olmuştur. Chateaubriand kendisinde böyle bir temayülü iyice hissetmiyordu.

Bu muvazenesiz ve mâsum kızın yakınlığı, çocuğun bedbahtlığını ve hayattaki yolunu şaşırmış olmasının verdiği bezginliği arttırmaktan başka bir şeye yaramadı. Netekim delikanlı bir gün intihara teşebbüs etti. Öyleyse onu bu kahredici muhitten derhal uzaklaştırmak lâzım geliyordu. Navarre alayında zabıt namzetliği yapabilmesi için ağabeyisi sayesinde bir bröve elde etti ve Paris'te bir hafta kadar kaldıktan sonra kıt'asına Cambrai şehrinde iltihak etti. 1786 yılı eylül ayında bu şehirde babasının ölüm haberini aldı ve mirasın taksimini bahane ederek uzun bir mezuniyet aldı. Miras o zamanın ahkâmına tevfikân taksim edildi, yani en büyük erkek kardeş Jean - Baptiste bütün mala tevarüs etti ve buna mukabil küçüğü René'yi Saraya yerleştirmek vazifesini üzerine aldı. Fakat vahşi tabiatlı bir çocuk olan René bir Saray adamı olmaktan çok uzaktı, derhal Brötanya'ya döndü ve Fougères köyüne çekildi. En çok sevdiği ablası Lucile ile diğer bir ablası Comtesse de Farcy Paris'e gidip orada herkesin hayranlığını kazanmak için can atıyorlardı. René'yi bir çok tereddütten sonra kan-

dırmağa muvaffak oldular. Ve böylece üç kardeşten mürekkep bir grup Paris'e doğru yollandı. Orada kız kardeşleri Julie'nin kayın pederi Ceza Reisi Rozambo'nun evine iltica ettiler.

Kıraliçenin Kolyesi hadisesi ve Mariage de Figaro'nun temsili gibi 1788 yılında Büyük Fransız ihtilâlinin arifesinde çıkan rezaletlerin dedikodusu yapılan muhitlere ve edebî toplantılara Chateaubriand bu sıralarda karıştı. Rahipliğe de askerliğe olduğu kadar istidadı olan şövalye ailesinin nasihatlarını dinliyerek (Ordre de Malte) adındaki rahip teşkilâtına girmeye karar verdi. Brötanya'ya yaptığı bir seyahatla annesinin de bu iş için maddî yardımını elde ettikten sonra rahip olması tekerrür etti ise de, Paris'e döndüğü zaman İhtilâl homurdanıyordu bile. Genç mülâzim 1789 yılı 14 Temmuzunda Bastiille'in ihtilâlciler tarafından nasıl alındığını gördü ve o sıralarda şahit olduğu manzaralar kalbinde derin yaralar açtı.

O zaman derhal Fransa'yı terk etmeye karar verdi. Esase alayı lâğvedilmişti. Memlekette kilise aleyhine esen hava da rahip olmağa hiç elverişli değildi. İşte, asilzadelerin Pariste birer birer idam edildikleri 1791 yılında René varını yoğunu satarak yol parası tedarik ettikten sonra, Saint - Malo'dan gizlice bir gemiye atlayarak Amerikaya yollandı.

İdeal peşinde koşan bu ruh ilk zamanlarda Amerikaya hayran oldu ise de, sonradan insanları ve eşyayı tanıyınca sukutu hayale uğradı. Renkten renge giren bu adam paletini biraz daha zenginleştirmek maksadile, saçını sakalını uzattı, her nasılsa eline geçen bir hindli elbisesini giydi, ve kendisine âdeta kâşif süsü vererek, bir Hollandalı kılavuzun peşinden yeni dünyanın ormanlarına daldı. Bize lâyemût bir lisanla anlattığı şeylerin acaba hepsini gördümü? Bunun ihtimali pek azdır. Öyle zannediyorumki bizim Brötanyalı bu hususta bir Gaskonyalı kadar mübalâğacılık etmiştir. Fakat şurası muhakkaktırki Amerikadaki bu ikamet beş ay kadar kısa bir müddet sürmesine rağmen Chateaubriand'ın hayatında mutlak bir tesir yapmıştır. Kıralın Paris'ten kaçtığını öğrenir öğrenmez Chateaubriand seyahatine nihayet verdi, ve beraberinde bir çok notlarla, vahşî tabiatın sırrına tamamilе vakıf olmuş bir halde Fransaya döndü.

Binbir müşkülâtla bulduğu bir vapurda, yol parasını sonra vermek

üzere seyahat ettikten sonra 2 Kânunusani 1792 de Le Havre limanına vasil oldu. Derhal Saint - Malo'ya giderek annesinin evine iltica etti. Zaret içinde bulunan Madame de Chateaubriand da bütün anaların yaptığı gibi, oğlunu zengince bir kızla evlendirmeye uğraştı. René'yi Lucile'in arkadaşlarından biri olan Céleste Buisson de le Vigne adında kimsesiz bir genç kızla tanıştırdılar. Mütevekkil ve hayatından bezmiş bir vaziyette olan genç adam, iki ablası tarafından da teşvik edildikten sonra, bu dürist ve top kızla evlendi. Fakat, bir kaç zaman sonra karısı kıskanç, inatçı ve alaycı tabiatını meydana vurmakta gecikmedi. Halbuki kocasını delicesine seviyordu. Chateaubriand ise hayat arkadaşını sevmediğini ve hiç bir zaman sevmeyeceğini anlamıştı.

O sırada, (ailenin en büyük oğlu Jean Baptiste'in rejime muhalif fikirlerinden dolayı bütün Chateaubriand ailesi Fransıyı terk edüp Brüksel iltica etmek mecburiyetinde kaldı.

Brötanyalılar alayına kaydedilen René bu heyecanlı günlerde bir yigit gibi doğuşmekten başka bir şey düşünmiyordu. Fakat Thionville şehri civarında patlayan bir top mermisinin parçalarından onun hissesine de bir kaç tane düştü. Yaralandı. Bu yarayı biraz sonra çiçek hastalığı takip etti. Alay çekilmeğe mecbur kaldı, ve bu çekilmede hastalık ihtilât yaptı. Bitkin ve ölgün bir vaziyette, yaralı evvelâ Manş denizi üzerindeki Jersey adasına nakledildi, sonra Southampton'a götürülerek orada, annesinin fedakârlıklarla elde edilen otuz altın lira ile terk edildi.

Bu hâdiseler Chateaubriand'ın hayatının en çetin devresinin başlangıcını teşkil eder. Kimsesiz, parasız, ve vaktile Rennes eyaleti hükûmeti meclisinde azalık yapan ve şimdi kendisi gibi bir mülteci olan Hingant'ın dostluğundan başka bir şeyi olmıyan René'nin sefaleti her gün biraz daha artıyordu. Yaptığı tercümelerin de ücreti gittikçe azalıyordu. Artık hemen int'hara karar vermek üzere idi ki Bédée amcasının, Enginar Bédée'nin gönderdiği kırk (écus) bir mucize kabilinden yetiştı ve genç şövalyeye yaşamak hakkını bahşetti. Bundan sonra bir ahbabın tavassutu ile Chateaubriand Becceles adındaki küçük şehirde bulunan bir leyli erkek mektebine Fransızca muallimi olarak kabul edildi.

Her şeyden evvel mağrur bir insan olan Monsieur de Combours - kendisine bu ismi vermişti - bu mütevazî vazifeye tahammül edemiyor ve hatta etrafındakilerin merhametini dahi bir hakaret telâkkî ediyordu. Bu esnada Fransada ihtilâlin tedhiş siyaseti almış yürümüştü. Karısı, iki ablası Julie ve Lucile, bir firarinin akrabaları oldukları için zindana atılmışlardı. Sürgünün verdiği teessüre, şimdi bir de ailesine yapılan zulmün müsebbibi olmanın azabı da inzıam etmişti.

Ruhunu sıkıyan bu derin teessür içinde bir genç kızın tebessümü onun hayatına bir az renk vermek için kâfi geldi. Bu tebessüm, evinde pansiyoner olduğu Saint - Margaret papazının kızı Charlotted İves'in tebessümünden başka bir şey değildi. Bu maceradan temiz ve masum bir aşk doğdu. Fakat kızın ailesi bu işe artık resmî bir şekil vermek zamanı geldiğini bildirdikleri zaman, genç adam, heyhat: Evli olduğunu itiraf etmek mecburiyetinde kaldı. Bu suretle vaziyet Werther'deki dramın bir nevi aksi oldu: Şarlot sonsuz teessürü ile başbaşa kaldı. Werther'e gelince, eğer intihar etmedi ise, bu ancak onu çok seven ve hatta tecennün etmesinden korkan dostları sayısında olmuştur. Bu mithiş hayal sukutu onun kalbinde kaybolmayacak olan bir iz bıraktı. Sürgünün bütün yoksuzluğuna tahammül etti, hastalığa, sefaletle göğüs gerdi, hatta müphem ve belki de biraz mücrim bir sevgi ile sevdiği ablası Lucile'in hasretine bile katlandı, fakat bu son darbenin husule getirdiği teessürü ancak ızdırabının verdiği gururla, kalbindeki ihtiras ve melankoli ile gıderebildi.

René'nin edebî hayatına kat'î istikametini veren bu sukutu hayaldir denebilir. (İhtilâller hakkında bir deneme) adlı eserini yazmak için hâzînenle çalışırken onda yavaş yavaş (Natchez'ler, Atala ve René) yi birer şaheser derecesine çıkaracak olan mükemmel nesri doğmaktaydı. A. de Musse şu iki mısraında sanki bu gibi eserleri anıyor:

Ümitsizlik nağmeleri en güzel nağmelerdir,

Ben onların içinde hakikî birer hınçkırık olanlarını de bilirim.

1797 yılı martında intişar eden (İhtilâller hakkında deneme) müteakip eserlerde belirecek olan deha hakkında ancak küçük bir fikir vere-

bilirdi. İleride, Chateaubriand kendisi de bu eserin bir hercümerç olduğunu kabul edecektir.

Bu tenkit biraz şiddetli olmakla beraber bir hakikat ihtiva etmektedir. Londra'da Paristen ziyade rağbet bulan bu eser üzerinde fazla durmadan, Chateaubriand'ın ilk samimî dostunun portresine geçiyoruz: 1797 de eylül ayında İngiltereye ayak basan ve René'nin çocukluk arkadaşı olan Louis Fontanes'den bahsetmek istiyoruz.

Protestan bir aileye mensup olan Fontanes klâsik bir şairdi.

XVII. asır edebiyatının ve eski grek ve lâtin ediplerinin perestîşkârı idi. Genç muharrir arkadaşının taşkınlıklarını hayretle karşılayan Fontanes ona bir çok nasihatler verdi. Bu nasihatler her halde boşa gitmedi. Çünkü ileride Chateaubriand üstadından bahsederken diyorki: Üslubumdaki mükemmeliyeti ona borçluyum, ahengin ne demek olduğunu bana o öğretti.

Bu iki arkadaş arasında çok sağlam bir arkadaşlık husule geldi, ve Fontanes 1798 de Fransaya döndüğü zaman birbirlerine sevgi ile dolu mektuplar yazdılar.

Bu ayrılık da Chateaubriand'da oldukça güç teselli ettiği bir teessür husule getirdi. 798 temmuzunda annesinin ve ablası Julie'nin birbirini takip eden ölüm haberleri haleti ruhiyesindeki bozukluğu büsbütün artırdı. Henüz bir müsvedde halinde olan ve o zaman Atala ile René'yi birer fasıl olarak ihtiva edecek olan Natchez'leri yazmağa koyularak bu defa da çalışmada teselli aradı. Natchez'ler Rsetauration devrinde intişar etti. Fakat unutmamalıdır ki Atala, René ve hristiyanlığın dehası adlı eserler de bu kitaptan doğdu.

Sevilen insanların ölümünün husule getirdiği acılar, ekse riya olduğu gibi, Chateaubriand'ı da hak yoluna sevk etti. Muharririn (Hristiyanlığın dehası) nı yazmak için sarfettiği gayretler ancak bu suretle izah edilebilir. Demekki Chateaubriand 1800 yılında, Bonaparte'ın iltifatına mazhat olan arkadaş Fontanes tarafından Fransaya çağırıldığı zaman (Hristiyanlığın dehası) nı aşağı yukarı ikmal etmiş bulunuyordu.

Fakat o zamanlar edip olmak, para kazanmak şöyle dursun, para ile yapılan bir meslekti. Esasen bu kaide hiç bir zaman değişmemiştir. İşte henüz şöhret sahibi olmıyan René'nin kitabını bastırmak için gereken parayı bir araya getirmesi lâzım geliyordu. Chateaubriand ailesinin Büyük İhtilâlden kurtulan bütün mensuplarının serveti elden gitmişti: Chevalier de Caud ile evlenen Lucile genç yaşta dul kalmıştı. Fougères şehrinde kocası René'yi bekleyen zavallı kadıncağaz da bu kız kardeş kadar yoksulluk içinde idi.

Sevinç içinde kavuştuğu dostu Fontanes'in ve Joubert'in himayesine rağmen Chateaubriand her ne kadar Paris'in salon hayatına karıştı ise de, parasızlık yüzünden kendisine bir yol açmağa muvaffak olamamıştı. 1801 de ancak Atala'yı bastırabilirdi.

Hakikatta Chateaubriand bundan biraz evvel Mercure mecmuasında Madame de Stael'in tekâmül nazariyesini tenkit eden bir makale neşretmişti. Bu makale ile muharrir Paris muhitinde edebî hayatının ilk adımını atmış bulunuyordu. Bir edipten ziyade bir polemiste yakışan bu yazı üzerinde durmağa değmez. Fakat müteakip eserler için böyle değildir. Petit de Julleville'in dediği gibi: Atala bir şiir, Fransız edebiyatının en güzel şiirlerinden biridir. Ve bu şiir az zaman zarfında Saint - Germain halk mahallesine Tuileries sarayına, bütün Fransaya ve nihayet Avrupaya yayıldı. Fransızlar yeni Fransıyanın hissiyatına tercüman olabilecek bir edebiyat bekliyorlardı. İşte Chateaubriand'ın uslubundaki bu emsalsiz musiki, hristiyanlığın faziletini ve Kitabı Mukaddesin ihtirasla dolu şiirini kendisine topladı. Edebî muhitte ilk muvaffakiyetini kazanırken muharrir aynı zamanda ilk aşk macerasını da yaşıyordu. Eserin ilk sahifesinde Madame de Beaumont'ın ismi okunuyordu. Hayatında çok büyük bir yer alacak olan Pauline de Beaumont'a Chateaubriand Joubert tarafından götürüldüğü bir salonda tesadüf etti. Güzel olmaktan ziyade cazibeli olan bu kadına, zayıf ciğerlerinin yakın bir ölüme mahkûm ettiği hasta insanların ince ve ölgün şirinliği vardı. Etrafında, başta Joubert olmak üzere bir çok edibi toplayan bu kadının da bir çokları gibi salolu vardı. Bu edebî muhitin bütün müdavimlerine meydan okuduktan sonra yeni misafir hepsini mağlûp ederek Pauline'in kalbinde en iyi yeri almakta gecikmedi:

Aşk sihribazı bu vesile ile ilk defa olarak tabiatın kendisine bahsettiği silâhı kullanmış bulunuyordu.

Sevgilisi tarafından teşvik edilen ve yardım gören Chateaubriand 1802 de René'yi bastırmağa muvaffak oldu. Bu roman Atala'nın bir nevi mütemmimi ve lonun havası içinde cereyan eden bir vak'adır. Fakat bu eserde muharrir başkasından değil kendisinden bahsediyor, yâni mevzuun kahramanı kendisidir.

Chateaubriand'ın hayatının (Hıristiyanlığın dehâsı) adlı eserini yazdığı tarihten ölümüne kadar olan kısmı:

M. A. Maurois diyor ki: 1802'de (Hıristiyanlığın dehâsı) intişar ettiği zaman efkârı umumiye arzu edildiğinden çok daha lehte idi. İhtilâlin doğurduğu harplere bir nihayet verebilmek için İngilterenin Fransaya yardım edeceği söyleniyordu. Bu sırada bu devletle Amiens muahedesi imzalandı. 18 Nisanda bir paskalya günü, Consulat hükûmetinin kararla bir Te Deum okunacak ve bu suretle, ihtilâlin yıkmak istediği dine rücu edilmiş olunacaktı. Demek ki bu muahedenin Fransada bir sulh devri açması bekleniyordu.

Birinci Konsül, kırmızı bir elbise giymiş, omuzlarında sırmalı bir kaftan, ve etrafında otuz kadar piskopos olduğu halde Notre - Dame - de - Paris kilisesine girdi.

Hıristiyanlığın dehâsından kendisine bir nüsha takdim edildiği zaman Napoléon memnuniyetini izhar etmişti: Bu, Chateaubriand için büyük bir iltifattı. Çünkü bu suretle hem günün hâkiminin himayesi altına girmiş oluyor ve hem de firariler listesinden ismi silinmiş bulunuyordu.

Bu yeni eser, böylece, mukaddes ve resmî bir kitap gibi telâkki edilmeğe başlandı. A. Maurois'nın dediği gibi, muharrir, aşağı yukarı, büyük tasavvurlarının tahakkuku yolunda Bonaparte'ın bir yardımcısı vaziyetine gelmişti. Hatta Chateaubriand, Avrupanın Konsülle şaire aynı nazarla baktığını bile düşünüyordu. İleride, Ahret Hatıraları'nda, kitabından bahsederken şu kelimeleri kullanıyor: Edebiyat renklerini benim dinî tablolarımdan aldım.

Doğrusunu söylemek lâzımgelirse, biz lâikler için, bu dinî şiirin, bil-hassa doktrin ve mezheplerden bahseden kısmı, mahiyeti itibarile kıymeti oldukça düşüktür. Fakat, muharririn hıristiyanlığı şiire bağlamak için kullandığı metodun estetik tarafı teshir edici bir kıymeti haizdir. Chateaubriand, Boileau'nun (Dinin esasları şiir için bir ilham kaynağı olamaz) diye ortaya attığı nazariyeyi çiğnedi. Fakat unutmamalıdır ki, Lamartine'in Harmonies'lerini, Vigny'nin Eloasını, Hugo'nun Asırların Efsanesini Chateaubriand'ın bu hareketine borçluyuz. (Hıristiyanlığın dehâsı) nın Fransız edebiyatı için ne kadar kıymetli bir âbide olduğunu anlatmak için vaktimiz yok. Yalnız şunu söyleyelim ki, kitabın ikinci kısmı, eski zamanlardan mülhem olarak Hıristiyanlığın doğurduğu eserler arasında bir mukayese ihtiva etmektedir. Üçüncü kısım, sanat ve edebiyat hakkında mülâhazalarla doludur. Dördüncü ve beşinci kısımlar ise, filozoflardan, müverrihlerden, hatiplerden, ve hıristiyanlığın dinî merasimlerinden bahsetmektedir.

Bu kısım eserin en şâyânı dikkat ve en çok yenilik getiren kısmıdır. Her şey güzel bir lisanla ve doğru olarak anlatılmıştır. Petit de Julleville'in dediği gibi bunlar ilk defa olarak söylenmiştir. Augustin Thierry, Guizot, Michelet ve Quinet gibi müverrihler, Kurunu Vustâdanberi unutulmuş olan araştırma zevkini tekrar canlandıran bu önderi takdir etmişlerdir.

Şimdi büyük adamın hayatına geelim:

Şaheseri ona edebî zafer temin etmiş ve Napoléon'un iltifatını kazandırmıştı. Elinde bu iki silâhı bulunduran Chateaubriand artık kendisine yükselmiş bir adam nazarile bakıyordu. Binnetice, stidadının onu daha ziyade siyasî sahaya sürüklediğini zannederek ve Katolikliğin şairi olduğuna kani olarak, yerinin Romada olması lâzımgeldiğine hükmetti. Fransa-da şöyle bir seyahat yaptıktan ve zevâhiri kurtarmak maksadile çoktanberi arayıp sormadığı karısını gidip ziyaret ettikten sonra, bizim diplomat kendisini Roma Elçiliği kâtipliğine tayin ettirmeğe muvaffak oldu, ve Hariciye Nazırı Talleyrand'dan binbir müşkülâtla bir kaç bin frank avans aldıktan sonra nihayet Ebedî şehre gitmek üzere yola çıktı. Chateaubriand'.

ın hayatının bu kısmına Lamartine bir (hors d'oeuvre) diyor. Hareketinden evvel Madame de Beaumont'a ve yeni sevgilisi Madame de Custine'e acıklı mektuplar yazmıştı.

Fakat Roma Elçisi Kardinal Fesh'e kafa tutmaya ve serbest bir hayat yaşamağa başladı. Hatta Romada menfâda bulunan eski Sardanya kiralını bile ziyaret etmek cüretinde bulundu. Bu yanlış bir hareketti, çünkü Nezaret eski hükümdarlarla her hangi bir münasebeti menetmişti. Bundan başka, sefir de bu hususta tenbihatta bulunmuştu. Bu serkeşçe hareketler birbirini takip ediyordu. Bu yüzden Chateaubriand'ın itibarı her gün biraz daha azalıyordu. Bir gün geldi ki muharrir o kadar çok sevdiği Romadan nefret etmeğe başladı. Bu nefret, bilhassa, sevgilisini görebilmek için oralara kadar gelen ve uzun zamandanberi çekmekte olduğu hastalık yüzünden Romada ölen Madame de Beaumont'ın ölümünden sonra büsbütün arttı.

Genç diplomata karşı zâfı olan birinci Konsül, elçinin muhalefetine rağmen onu Sion orta elçiliğine tayin etti. Bir müddet sonra, Chateaubriand, bazı ahpaplarının nasihatlarını dinleyerek karısı ile barışmaya karar verdi. Fakat, zaten güzel olmıyan bu kadıncağz çiçek hastalığı geçirmiş ve büsbütün çirkinleşmişti. Fazla olarak, fena huylarından da vazgeçmemişti. Barıştıktan sonra Pariste bir çok şeyler satın aldılar ve harekete hazırlandılar. Bu sırada bir hâdise bomba gibi patladı: Condé sülâlesinin son ferdi olan Louis de Bourbon, Duc d'Enghien, (hussard) askerlerinden müteşekkil bir kıt'a tarafından tevkif edilip, Villeneuve şatosunun hendeklerinde katledilmişti.

Napoléon'un hayatında hakikaten iyi bir sahife teşkil etmiyen bu hareketten fena halde müteessir olan Chateaubriand, karısının seyahat edemeyecek derecede hasta olduğunu ileri sürerek, Birinci Konsüle istifanemesini gönderdi. Pek tabiidir ki bu bahaneye hiç kimse inanmadı. Her ne kadar bu hareket bir cesareti medeniye eseri ise de, hiç kimse diplomati taklide bile yanaşmadı. Fakat bu jest muharririn muhalifler listesine ithal edilmesi için kâfi bir sebep teşkil etti: (Hristiyanlığın dehâsı) nın manevî babası olan Chateaubriand'ın siyasî hayatı şimdilik sona ermişti. Her ne

olursa olsun, sevmediği zavallı karısı Céleste'le İtalyaya gitmekten kurtulmuştu. Bu onu teselli etmek için kâfi idi. O sıralarda, Madame de Custine'le olan macerası, bir çok kavgalardan sonra, en parlak zamanını yaşıyordu. Bu yeni sevgilisi, bedbaht zevceyi atlatmak hususunda hiç bir müşkülâta uğramadı bile. Hatta âşıkının her zaman daha yakınında bulunabilmek için onun evinin karşısında bir ev kiralamaktan bile çekinmedi.

Parise, kardeşinin evinde mütevazı bir hayat geçirmeğe gelen Lucile gibi, karısı Céleste de bu büyük adama hayrandı. Bu iki kadın, denebilir ki âdetâ bir yuva teşkil ediyorlardı. Bu yuvaya hercâimeşrepli koca ara sıra uğruyor ve hayal sukutlarını unutabilmek için kanatlarını çırparak tekrar uzaklaşıyordu.

Heyhat! 10 teşrinisani 1804 de Lucile, cinnet derecesindeki bir sinir buhranından sonra odasında ölü olarak bulundu. Bunun bir intihar olması ihtimali pek kuvvetlidir. Bu acıyı, bir ay sonra kadar Napoléon'un taç giyme merasimi takip etti. Bu hâdise Chateaubriand'ı teessürünü unutturacak kadar hiddetlendirdi.

Sevgilisi Madame de Cuistine'in evinde Nathalie de Noailles'la tanıştıktan sonra keder, iğbirar, her şey kayboldu. Ve belki de Şarka seyahat yapmak fikri kendisine bu yeni sevgili ile İspanyaya gitmek ve orada yalnız, herkesten uzak olarak yaşamak arzusundan doğmuştur.

Bu konuşmanın sonunda (Paristen Kudüse kadar seyahat) adlı eserden bahsedeceğiz. Fakat bu eserden ve Hristiyanlığın dehası) ndan bahsetmeden evvel mevzuların cereyan ettiği yerleri anlatalım. Her iki eser de, bundan bir ay evvel Fransız heyeti vekilesinin kararile tarihî âbideler listesine ithal edilen Vallée - aux - Loups adındaki köşkte yazılmıştır.

Bu köşk, Parise 15 kilometre mesafede bulunan Sceaux ve Chatenay şehirleri civarında Aulney köyü kenarında, ikinci defa olarak ne fi edildiği zaman plânu bizzat Chateaubriand tarafından yapılarak inşa edilmiştir. Parise bu kadar yakın bir mesafede menfada olmak doğrusu hoş şeydi. Fakat ne de olsa menfa idi, ve Napoléon'a karşı yazılan bir makalenin neticesi idi.

Chateaubriand hayatının bu kısmını notlarında şöyle anlatıyor: Ne-reye gideceğimizi bilmiyorduk. Nihayet Parise çok uzak olmayan bir yerde bir kulübe satın alabilmek için son kalan paramızı da feda ettik: Bu ev Parise üç fersah mesafede, eşine ancak Auvergne dağlarında tesadüf edilen vahşi bir yerdi. Notların başka bir yerinde: «24000 franga satın aldığımız bu ev Aulney köyü kenarındadır» diyor.

Islahınefs etmiyen bir serseri olan bu edip, kendisi için ilk defa olarak aile ocağını temsil eden bu samanlıktan muhavvel evin eşyasını zevkine göre tanzim etmişti.

Notlarında bu evden bahsederken şunları söylüyor: Bu yer hoşuma gidiyor. Onu, hulyalarımın ve sabahlara kadar oturarak yazdığım yazı-ların muhassalasile satın aldım. Aulney köyünün küçük sahrasını, Ata-lanın sonsuz sahrasına borçluyum. Şunu da söyliyeyim ki, bu yuvayı ku-rabilmek için Amerikalt muhicirin yaptığı gibi kırmızı derili insan'ları soy-madım.

İleride, Vallée - aux - Loups daki köşkten bahsederken şu sözleri de söyliyecektir: Bahçemde açan manolyaları, Kudüs çamlarını, Grönada defnelerini, Yunanistan çınarlarını bir daha göremiyeceğim.

Gerçekten, 1817 de Chateaubriand müzayıka içinde idi. Çok sevdiği küçük malikânesini bir piyango tertip ederek satmağa teşebbüs etti ise de muvaffak olamadı, ve nihayet müzayede suretile sattı. Orada on yıllık bir ömür sürmüştü, bu da onun için kâfi değil miydi.

Lamartine o zamanlar bu meşhur üstadı bu evin duvarları üstünden görebilmek için partalonunu camlara takıp nasıl yırttığını an'atırken bize onun portresini de çiziyor: Siyah elbiseler giyinmiş, geniş omuzları orta-sında asil bir baş taşıyan ufak tefek bir adam, arkasında bir kedi olduğu halde kapıdan çıktı ve ekmek kırıntıları atarak hayvanın otlar üzerindeki koşuşmasını seyretti.

(Hıristiyanlığın kurbanları) adlı esere gelemim. Kitabında bahsettiği Goluvalı rahibenin ku'lesi, Chateaubriand'ın küçük mâlikânesinin bahçe-sinde dolaşırken tesadüf ettiği ve bir çok fuzulî masraflarla tamir ettirdiği

viran bir kuleden başka bir şey değildir. Mevzuubahs Goluvalı rahibe güzel Nathalie de Noailles'dır. Bazı kadın perestîşkârları güzel vicomte'ü mahut kulede ziyaret etmek için tâ oralara kadar gelirlerdi. Bu ziyaretler o kadar sıklaştı ki, bir gün Madame de Chateaubriand bu açık hava misafirhanesinin anahtarını müsadere ederek kuleyi küçük bir kiliseye tebdil etti. Mevzuun kahramanı Eudore'a gelince, bu muharririn kendisidir. Prokonsül Hiérocles ise, o zamanlar dehşet saçan Polis müdürü Fouché'yi temsil ediyor.

İşte, mevzuun başlıca kahramanları bunlardır. Bu kitap belki de bir şaheser değildir, fakat mevzuu tezyin eden hakikî güzelliklerle pitoresk tasvirler ihtiva ediyor. Hulâsa, (Hıristiyanlığın kurbanları) bir takım dinî tabloları teşekkül eden ve (Hıristiyanlığın dehâsını) tamamlayan bir eserdir.

1826 da intişar etmiş olmasına rağmen (Abencérages'ların son ferdi) de (Hıristiyanlığın kurbanları) ndan biraz sonra yazılmıştır. Mevzu, daima, birbirine seven ve cñlerine çıkan bir mâñiden ibarettir. Umumiyetle bu mâni, bir hıristiyan kızı ile bir müslüman delikanlısını birbirinden ayıran dindir. Hikâyenin sonunda, dürüst bir adam olan Abencérage'ın hıristiyanlığı kabul etmiyerek çölüne dönmesiyle her şey yoluna girer. Bu vesile ile de şu romans söylenir:

Doğduğum o güzel yeri,

Bilseniz ne kadar anarım!

Bu iki mısra aşağı yukarı Chateaubriand'ın yegâne mısralarıdır.

Yıllar geçti. İmparator Napoléon, Marie - Antoinette'in yeğeni Marie - Louise'le evlendi. Genç imparator etrafında hakikî bir saray havası yaratmağa açlıyordu. Bir saray erkânı teşkil etmek için ediplere ihtiyaç vardır. Atala muharriri düşmanı olan imparatorun, kendisini bu sıralarda himaye edeceğini sezer sezmez Fransız Akademisine girmek için namzetliğini koydu. İmparator hakikaten bu teşebbüsü takviye etti ve muharrir intihap edildi. Fakat bir kaç yıl önce amca zadesi Armand de Chateaubriand'ın kurşuna dizildiğini gören muharrir bu vesile le söylediği nu-

tukta hükümdarlara ve müstebidlere hücum etti. Napoléon tabîî fena halde kızdı. Chateaubriand bundan sonra Akademinin içtimalarına kabul edilmedi. Bu suretle, çalışmadan para kazandıran bir vazifeyi elinden kaçıran Chateaubriand, her zamankinden fazla parasız bir vaziyette Valée - aux - Loups'ya döndü.

1812 yılı eylül ayında vicomte bir makale yüzünden tekrar imparatorun hışmına uğradı ve memleketi terkedip Dieppe şehrine ilticaya mecbur kaldı. Fakat, polis müdürü Pasquier 4 teşrinievvelde firariye Parise gelip ailesile birlikte isim gününü tesit etmesine müsaade etti.

Bu sıralarda Napoléon'un yıldızı sönmeğe başlamıştı. Hatta Leipzig hezimetinden sonra İmparatorluk son günlerini yaşıyordu. Aulney köyü civarındaki inzivasından Chateaubriand'da bir çokları gibi, Bourbon hânedanının tekrar Fransa tahtına geleceğini hissediyordu. İşte bugünlerde (Bonaparte'lar ve Bourbon'lar hakkında) adlı broşürünü yazmaya başladı. Bu küçük kitabın bir yerinde şu cümleler okunuyor: Bonaparte'ın hokkabaza ve komedyene benzer bir tarafı vardır. O, sahte bir büyük adamdır. Sezarın ve İskenderin maskeleri altından, ehemmiyetsiz bir adam ve seviyesi düşük bir ailenin çocuğu görünür.

Kendisini bir diplomat mevkiine çıkaran ve Fransız Akademisine âza yapan adam, Fransayı istilâ etmek isteyen yabancıları defetmek için döğüşürken, Chateaubriand onun aleyhinde bulunmaktan çekinmiyordu. Bu hareketin bir cesareti medeniye eseri olduğu muhakkaktır. Bu yüzden muharrir Duc d'Enghien gibi sabah gezintisinden dönmeyebilir ve bir hendek içinde katledilebilirdi. Broşürün intişarından bir müddet sonra Napoléon düştü ve Bourbonlar tahta çıktı. Fakat hâdiseler birbirini takip ediyordu. 30 Mart 1814 de müttefikler Parisi işgal ettiler. Ne kadar gariptir ki düşmanlar Napoléonun en çok lûtfuna uğramış kimseler tarafından yüz karartacak bir şekilde alkışlandılar. Bourbon hânedanı taraftarı olmasına rağmen Chateaubriand bu alçakça hareketten muazzep oldu. Fakat, yazdığı bir eseri neşretmek zevkinden kendi kendini mahrum edebilecek bir muharrir görülmemiştir. İşte, Napoléon bir tarafta Fontainebleau sarayında eski ve emekdar hassa alayı ile vedalaşırken, diğer tarafta Chateaubriand

broşürünü neşretmekle meşguldü. Bu sırada XVIII. Louis bir düşman arabasile ecdadının merkezi hükûmetine giriyordu.

Vicomte'a göre her şey yolunda idi. Öyleya, mademki kendisi ilk defa olarak sevdiği bir rejimin yıldızı vaziyetine giriyordu.

İtalyaya sefaret kâtipliğine gönderildiği zaman (Hristiyanlığın dehâsı) muharriri, Birinci Konsülle teşriki mesai etmesini nasıl zarurî zannetti ise, şimdi de yazdığı broşürün âdetâ bir ordudan daha ziyade iş gördüğüne kani idi.

İmparatorluk zamanında şımartılan Fouché, Talleyrand ve Pasquier gibi adamların çarçabuk karşı tarafa geçip kiral XVIII. Louis de aynı şekilde hizmet ettiklerini görerek az çok sukutu hayale uğrıyan muharrir edebî hayatı filen bitmiş olduğundan, kendisini aramalarını beklemek üzere yeniden Vallée - aux - Loups'ya çekildi.

XVIII. Louis ve kanunu esasi hakkında 1814 de intişar eden eseri kiralın nazarı dikkatini celbetti. Bir müddet sonra ne yazık ki Napoléon Elbe adasından firar etti ve yüz günlük saltanat başladı. Kiral maiyetile birlikte Gand şehrine kaçtı. Chateaubriand da oraya gitti. Waterloo'dan sonra tekrar Parise döndükleri zaman muharrir mükâfaten Devlet Nazırlığına tayin edildi, ve kendisine âyân âzalığı rütbesi verildi. Fakat bütün bu rütbelere muharriri tatmin etmedi, ve (Kanunu esasiye göre monarşi) adlı eserini yazmak suretile bu sefer muhalefetin reisi mevkiine geçti. Kiral bu harekete Mukabele etmekte gecikmedi. 1816 eylülünde bir gün bir emirname ile Chateaubriand bütün vazifelerinden azledildi.

Bu hâdisenin için yeni bir sefalet devresinin başlangıcı oldu. Hatta Vallée - aux - Loups'yu bile satmak mecburiyetinde kaldı. Fakat bu aşk sihirbazının ıstırabını azaltmak için daima yetişen mukadderat karşısına Juliette Récamier'yi çıkardı. Resmî ve ihtişamlı bir hava içinde cereyan eden aşk macerası 1821 yılına kadar sürdü. Çünkü bu tarihte Chateaubriand affedilerek Berlin elçiliğine tayin edildi. Diplomasi hayatına bu dönüş, kiralın hoşnutsuzluğunun son izlerini de sildi. Böylece Chateaubriand tekrar devlet nazırlığına tayin edildi ve Légion d'Honneur madalya-

sile taltif edildikten sonra, Londra büyük elçiliği gibi en mühim siyasî vazifeye münasip görüldü.

Vaktile sefalet içinde yaşadığı, hatta aç kaldığı bu diyarda, 1793 firarisinin bugün muzaffer olarak dönüşü ne büyük bir şerefti! Chateaubriand her sahada muvaffak olmak istedi. Sefarethanede verdiği ziyafetler meşhurdu. Chateubriant denilen kızarmış et hâlâ çok rağbet görmektedir. Pudding - Diplcmate denilen yemek te evvelâ Pudding - Chateaubriand adını taşıyordu.

Bu ziyafetler ve ev sahibinin şöhreti kendisine bir çok kadın perestiş-kâr celbediyordu. O kadar ki, Juliette Récamier tâ Paristen bu vaziyetle alâkadar oluyor ve eski sevgilisini kıskanıyordu. Diplomat ne dereceye kadar becerikli bir adam olduğunu göstermek istiyordu. Fırsat da yok değildi. Vérona kongresi açılmıştı. İspanya meselesinde müdahale edilip edilemeyeceği kararlaştırılacaktı. Chateaubriand bir çok entrikalardan sonra kendisini Fransız murahhas heyetinin reisliğine tayin ettirmeğe muvaffak oldu. Fakat bu da onun sonsuz ihtirasına doyuramadı. 1823 de Hariciye Nazırlığını elde etti. Artık bu vazifeyi kendisine münasip görüyordu. Bir devlet adamı olduğunu ispat etmek için Fransayı İspanyaya karşı harbe sürükleyenler arasına katıldı.

Chateaubriand'ın edebî hayatının en verimli devri artık geçmişti. Siyasî hayatının da şerefle dolu devresini gözden geçirdik. Dinleyicilerimizi fazla yormamak için şimdi muharrir hayatının son kısmına geçiyoruz.

1828 - 1829 yıllarında Roma sefirliğinde bulunduktan sonra nihayet Chateaubriand itibarının yavaş yavaş azaldığını görmeğe başladı. En mühim eserlerini artık yazmıştı. Güzel vicomte bir kaç zamandanberi ihtilârlığın da başgösterdiğinin farkındaydı. Fakat ruhunda ebedî bir bahar taşıyan bu adam bu yaşta bile âşık olmaktan çekinmiyordu. Bir müddet muhalefet gazetelerinde makaleler yazdı. Sonra (Ahret hatıraları) nı yazmağa koyuldu ve artık denilebilir ki başka hiç bir şeyle uğraşmadı. Hele 1830 ihtilâlinden sonra siyasî hayattan tamamilе uzaklaştı. Bu sahadaki kabiliyetini şimdi karısı Céleste ile Juliette Récamier'yi idare edebilmek için kullanıyordu.

1847 şubatında ölen karısını melankolik ve mağrur bir hava içinde mezarına götürdü. Kendisi de 4 Temmuz 1848 de Pariste öldü. Bir kaç gün sonra 1848 ihtilâli patladı, merkezi hükûmette kan gövdeyi götürüyordu.

Bilâhare Saint - Malo'da yapılan muazzam cenaze alayı Parislilerin yaptığı mütevazı cenaze merasimini telâfi etti.

Üzerinde ne isim ve ne bir işaret taşıyan bir mezar taşı olan, tezyinat-sız ve muhteşem bir sadelikteki mezar Saint - Mola sahiline çok yakın kalınlıklı bir adacığın üstünde yükseliyor.

Chateaubriand'ın yer yüzünde bir an bile sükûnet bulamıyan coşkun ruhu, artık dalgaların gamlı nağmeleri ortasında istirahat edebilir.

Paristen Kuduse kadar seyahat

Paristen Kuduse kadar seyahat adlı) adlı eser üzerinde biraz durulum ve dinleyicilerimize birlikte piloresk bir uslubla vücade gelen hercümerce biraz çeki düzen verelim. Fakat muharririn bin bir vaka ile dolu hayatını etraflıca anlattıktan sonra, bu eser hakkında kısaca bir kaç söz söylemek mecburiyetindeyiz.

Kitabın ilk tabında intişar eden mukaddemesindeki ifadesine bakılacak olursa, muharririn gayesi (Hıristiyanlığın kurbanları) adlı epopesi için imajcar toplamaktı. O kadar ihtimamla toplanan bu imajcar bir çok sayıyı dikkat mülâhazalarla süslenmiştir.

İtalyayı yukardan aşağıya kadar kattettikten ve karısını güç hal ile kandırıp Venedikte bıraktıktan sonra, nihayet büyük seyyah (1 Ağustos 1806 da Triestede vapura bindi. Böylece Chateaubriand, şark güneşinin berrak ziyası altında manzara'lar arasında adeta bir yalnızlık kürüne başladı. Yunan mabedlerinin sadeliği, yüksek dağların haşmetli güzellikleri, yeşilliklere bürünen Türk mezarlıklarının sukûneti, ve saire. Seyahati esnasında rasladığı muhtelif manzaraların her biri için başka terkipler ve cümleler kullanmıştır. Fakat 30 Mart 1807 de Alegerisas limanına vasıl o'duktan sonra, karadan Cadixe kadar gittiği zaman, orada hiç beklenmediği bir şeyle karşılaştı. Bütün Akdenizi dolaşıp öteden-

beri tahayyül ettiği İspanyadaki aşk macerasını yaşamak için buralara kadar bulmak üzere geldiği kadın Madame de Noociees orada yoktu.

Eser beş kısımdan ibarettir. Korfuyu Sefaloniyi, Peloponezi ve Atınayı anlattıktan sonra, muharrir bize adaları, Anadoluyu ve İstanbulu tasvir ediyor. Üçüncü kitap Rodos, Yafa ve Kudüse seyahatinden bahsediyor. Altıncı kısımda Chateaubriand bize Mısırdan ve Tunustan bahsetmektedir. Yedinci ve sonuncu kitapla, Kartacada bir müddet kaldıktan sonra Fransaya dönüyoruz.

Chateaubriandın İstanbuldaki ikametine gelince, muharrir eski merkezi hükümete ayak basışını şöyle anlatıyor: «Ortalıktan sis kalktı. Önümde Boğaz içi bir yılan gibi kıvrıla kıvrıla şirin tepeler arasında uzanıyordu. Sağda, Asya kıtası, Üsküdar, solda Avrupa. Büyük vaporların deniz attığı koy Beyoğlunu ve İstanbulu birbirinden ayırıyor.

Beyoğlu İstanbul ve Üsküdar de minarelerle serviler birbirine karışıyor, sağdan soldan vapor direkleri yükseliyor. Ağaçların yeşillikleri beyaz ve kırmızı evler. Deniz bu eşyanın altında ufka doğru mavi eteklerini yayıyordu. Gök, yukarda başka bir mavilik arz ediyordu. İşte temaşa ettiğim manzara. Demekki, İstanbul dünyanın en güzel yeridir, dendiği zaman mubalağa edilmiyormuş.»

Bundan maada, meşhur seyyah ilk intibalarını şu satırlarla anlatıyor: «Hemen hemen hiç kadın yok denilebilir. Araça hakeza. Her tarafta köpek sürüleri. Bu fevkelâ de ehirde evvelâ nazarı dikkatimi celbeden bu üç şey oldu.

Kadın buhranı, İstanbulda tam bir yeniçeri isyanının patladığı sırada ayak basan bu kadın avcısının pek tabiidir ki bu noksanlık nazarı dikkatini celbedecektir. Esasen gururunu okşıyan resmî ziyafetlerden başka bir yere gitmiyen Chateaubriand, züppe ve etrafını tetkik etmesini bilmeyen seyyahları andırıyordu. Muharrir Boğaziçinin incisi dediği İstanbulda tam beş gün kaldı. Bu müddet zarfında, uzaktan o kadar özlediği meğhul güzellikleri görmek için şimdi zahmet bile etmek istemiyordu. Eserinde bu boşluğunu hisseden Chateaubriand kitabın bir yerinde: «İstanbulda o

kadar çok ahpaplarım var ki bu şehirden etraflıca bahsetmek istemem delilik olur.» diyerek sıvışıyor.

Fakat tarihe karışmış bir mazî hakkında yazılan bir seyahat notundan bize ne. Bir çoklarının pitoresk diye hayran oldukları bu sefalet bu intizamsızlık bu eski âdetler hepsi, hepsi artık tarihe karışmıştır.

Sultanların (hasta adam) ı yerini, muzaffer yaratıcı Atatürk'ün çizdiği yol hür ve başı yukarda ilerleyen genç Türkiye Cumhuriyetine terketti. Eğer bu büyük adam, heyhat! kendisini çok seven milletinden ayırdıysa onun silâh arkadaşı ve en yakın mesai arkadaşı milleti mukaddes gayeye doğru yürütmek vazifesini üzerine aldı. Böyle eller arasında kaldıkça Türkiye istikbalinden hiç bir zaman korkmamalıdır. Milletin tam bir güvenle başına getirdiği Reiscümhur İsmet İnönü'nün büyük selefinin idame ettireceğini esasen mukadderat çoktan tayin etmişti.

Buddhislik ve Şamanlık

Yazan: Dr. Walter Ruben

Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fa. İndoloji Profesörü

Buddhislik ve Şamanlık

Hint medeniyetinin en mühim tezahürlerinden biri Budhistliktir. Budhistliğin, bir taraftan Hindistana, Tibete, Türkistana; diğer taraftan Arka Hindistana ve Cenubu şarkî adalarına ve hatta Asya kıt'asının şarkına ve şimaline kadar yayılması, onun tarihi kıymetini arttırır.

Budhistlik câmiası içerisinde ehemmiyetle zikre değer Yoga mesleği vardır. Yoganın ehemmiyetini şurada aramak lâzımdır: Yoğa mesleği, diğer Hint dinlerinde olan muhtelif merasimlere nazaran kendine has ve enteresan bir karakter taşır. Yoga muntazam talim ve metodik terbiye ile şakirtlere mekteplerde tedris edilen bir san'attır. Yoga ile istiğraka dalan kimsenin muhit ile olan taciz edici bütün alâkaları kesilir ve mutlak bir sükûnete, ve sevince erişir. Yoga ile meşgul olan kimseye Yogi denir. Hint Yogisi, yoga yaparken kendinden geçer ve vecde gelir. Yalnız Müslüman dervişlerden Yogileri ayıran bazı noktalar vardır. Yogiler dervişler gibi toplu olarak, müzikle, dansla ve içkile değil, merasimlerini yalnız başlarına ve hücre köşelerinde istiğrakla yaparlar. Bu inzivada, Yogi bütün havasını ve duygularını bir yere temerküz ederken safi bir zihniyetle Allaha yaklaşmayı düşünmez ve onun için çabalamaz, belki bütün dünyayı ve varlığı bizzat kendi nefsinde görmek için gayret sarfeder.

Budhistlerin sâlik oldukları bu Yoga mesleğinin bir hususiyeti vardır. Kadim Hint tarihini ve Hindistanın Orta - Asya ile olan prehistorik alâkalarını aydınlatmak yolunda büyük imkânlar verdiğinden, bir tarihçi için bu hususiyet çok ehemmiyetlidir. Biz bu noktaya dayanarak, bugün dünya tarihinde en dikkate değer bir bahis açabiliriz.

Bugüne kadar, Hint tarihini Aryalardan kalma edebiyat âbidelerinden öğrenebiliyorduk. Aryalar, Hindistana Milâttan evvel ikinci bin yılın nihayetlerine doğru hicret etmiş kavimlerdir. Daha Buddhanın zuhuru-

dan evvelki zamana ait olan edebiyatta, yani Milâttan evvelki altıncı asrın mebzul edebî eserlerinde Yoga kaydine hiç tesadüf edilmez. Öyle ise acaba Y o g a nereden neş'et eder? Gerek Buddhanın gerekse onun muasırlarının Yogayı icat etmiş olmaları acaba varidi hatır mıdır? Buddha zamanından sonra Hindistanda bir çok Yoga mektepleri teessüs etmiş ve muhtelif metodlar ve sistemler dahilinde talabeler yetiştirmiştir. Ve bu muhtelif mektepler, istiğrak sistemi ve talimleri hakkında birbirleriyle bir çok münakaşalar ve mücadeleler yapmışlardır. Hint edebiyatında ânî olarak karşımıza çıkan bütün bu olup bitenler acaba Hindistanda birdenbire mi zuhur etmiştir? Hayır: Bu noktada bizim edebiyat tarihi ile kültür tarihini birbirinden ayırmamız lâzımdır. Şuna inanılmalıdır ki Buddha yeniden bir din bânisi değildir. Buddha, kendisinden evvel de mevcut olan bir dini devam ettirmekten başka bir şey yapmamıştır. Alelûmum bu devirde birdenbire meydana çıkmış gibi görünen diğer Hint tarikatları da aynı şekildedirler. Muhakkak ki kendilerinden evvel mevcut olan bir esas üzerine kurulmuşlardır. Buddhanın da bir hocası olduğunu eskiden yani o zamanlardan kalma eserler isbat ederler. Hele Buddhistlerin yaptıkları Y o g a için muhakkak ki kendinden evvel gelmiş olan bir merhale kabul etmek lâzımdır.

Öyle ise Hint edebiyatında karşımıza birdenbire çıkan bu Yogi bahsini bir takım vasıtalarla tevil etmemiz ve bu mesleğin zuhurunabasamaklık eden unsurları ikmal ve tebarüz ettirmemiz lâzımdır. Bu vasıtalar da ancak Etnolojinin yardımı ile ve elimizde bulunan metinleri inceden inceye tetkik etmekle elde edilebilir. Göreceğiz ki bu metinleri okumakla çok mühim materyaller elde etmek mümkündür.

Hindistanda üç nevi istiğrak ve vecde dalma temrinleri vardır:

1 - B a s i r e t

Aryalılar zamanına ait olan metinlerde bu sahaya mütaallik birçok tasvirler mevcuttur. Arya rahiplerinin salık oldukları bu temrinler şöyle idi:

Büyük kurbanlar icra edildiği zaman rahip vecde gelir, ilâhları çağırır ve kurulan debdebeli sofraya onları davet ederdi. Rahip, etrafını saran halk tabakasının göremediği ilâhları manevî bir basiret kuvvetile görürdü. Zira etrafında toplanan avam tabaka, kurbanın dünyevi hazırlayıcılarından başka birşey değildi. Bu basiret ile rahip ilâhların nasıl onun davetini kabul ettiklerini, nasıl gelip te kurban yerine konarak yiyüp içtiklerini görürdü. Bu tasvirler yalnız Aryalara mahsus olan Vedalarda değil, kadim İran edebiyatı abidelerinden olan A v e s t a hymnlerinde de buna benzer tasvir ve kayıtlar mevcuttur. Avestanın Ari olan bir İran din kitabı olduğunu biliyoruz. Öyle ise bu basiret meselesi yalnız Hint malı değil belki İndo - İran kültürünün daha birbirinden ayrılmadığı zamanlara ait bir meseledir. Bahsettiğimiz buzaman ne kadar eskidir? Bilmiyoruz. Yalnız pek eski olması gerektir... Bu Basiret meselesine biz Orta Asyada da raslıyoruz. Bu nevi temrinler Orta Asya Şamanları nezdinde caridir. Bugün dahi Hintistanda iptidai bir hayat geçiren ve esasen Arya olmayan birtakım kavim boyları vardır. Bu kavimler bu nevi temrinleri yaparlar. Ben bizzat kendim, Chota-Nagpur'da yani Orta Hint Dağları boyunda gördüğüm A s u r kabilesinde bu nevi ameliyeye rasladım: Büyücü bir rahip, zeytin yağı ile yanan bir kandilin başına çömelerek ilahları çağırır; bu lambanın alevinde ilahlar birer birer görünürler. Bu ilahlarıyanlız rahip kendisi görür. Rahip onları yakalar ve külâh şeklinde bükülmüş bir yaprak içersine toplar. Böylelikle yakalanan ilahlar kurbanın icra edildiği yere getirilir ve artık bundan sonra ilahların kurbandan hissedar oldukları kanaati hasıl olur.

11 - Ç a r p ı l m a k

Bir de çarpılmak şekli ile yapılan temrinler vardır. Bu şekilde yapılan temrinler sayesinde ermiş olan bir kimsenin içine bir şeytan veyahut bir peri ruhu girer ve onu teshir eder. Onun bütün benliği elinden çıkmıştır. Perinin ruhu o kimsenin vasıtasıyla harici alemde temastadır ve konuşur. Bu hale ermek için muayyen talimlerin yapılması gerektir. Pek tabii ki ruhların maddi vucutları yoktur. Binanaleyh eğer ruh insanlarla konuşmak isterse elbette ki bir vasıtaya ihtiyaç gösterecektir. Bu vasıta da bir insan-

dır ve yapılan temrinler ise ruhun bedene girmesi için bir yardımcı vasıta-
dır. Çarpılan kimsenin kekeliyerek söyledideği abuk sabuk sözler, ruhun
söyledideği sözlerdir. (Busaçmaları tefsir etmek ve bir mana çıkarmak ta ayrı
bir marifetti).

Bu nevi çarpılma sahneleri eski Hint rahiplerinin yazılarında yani
Buddhadan evvelki zamana ait Upanishad larda tasvir edilmiştir. Bu-
gün dahi Hindistanda yaşayan iptidai kavimler arasında, meselâ Weddal
arda bu nevi temrinler mevcuttur. Bu temrinlerin çok eski ve primitif ol-
duğuna hiç şüphe yoktur. Acaba bu meslek Aryalara mı mahsustu? Bunu
bugün elimizde bulunan metinlerden anlamak imkân haricindedir. Orta
Asya Şamanlarında da bu temrin mevcuttur. Fakat Şamanlara da has bir
meslek olmaması lâzımdır.

III — M i r a ç

Şamanlara en fazla mal edilebilecek olan bir şey varsa o da miraçtır.
Bir hastalık vukuunda şaman bir doktor sıfatiyle hastanın evine gelir: Has-
tanın ruhu cinler tarafından çalınmıştır ve götürülmüştür. Doktor sıfa-
tıyla gelen Şaman hastanın ruhunu gidip getirmeğe hizmet edecektir. Ru-
hu gidip te getirmek için Şamanın yaptığı işler ve takip ettiği merasim her
memlekette ayrı ayrıdır. Fakat ana hatlar itibariyle onu biz şu şekilde mü-
talâa edebileceğiz:

Hastanın evinde ve yahut Yurta denilen çadırında geceleyin bir top-
lantı yapılır. Çadırın ortasında ucu dışarıya çıkmak üzere bir ağaç gövdesi
dikilir. Bu ağaç gövdesi üzerine dokuz girinti oyulur. Bu işler bittikten
sonra Şaman bu gövdenin dibinde bulunan bir keçe parçasının üzerine
bağdaş kurar. Ondan sonra elindeki davula muntazam darbelerle vurarak
şarkılar söyler. Köyün diğer erkekleri de onun etrafında çömelirler, ba-
zan susarak bazan da darpları taklit ederek merasimi takip ederler.. Şaman
ruhu çağırır ve bir de kendine diğer bir yardımcı ruh çağırır. Ve ona sorar
Gittikçe şamanın vecdi arta ve coşar; ta ki semaya yükselir. Böylece kendi
ruhunu vücudundan çıkararak semaya kendisi de sema tabakalarını çıkı-
yormuş gibi taklit yaparak ayaklarını birer birer çadır içindeki ağaçtaki
girintilere basar. Ağaç gövdesinin her girintisi bir gök tabakasıdır. Gök

tabakalarını bu şekilde tayyeden Şaman her girintide kedisini diğer bir âlemde ve başka bir tabakada hisseder. Gördüklerini etrafındakilere anlatır ve tasvir eder. Şaman bu seyahatinde dinleyicilerine çok korkunç şeylerden ve nasıl tehlikeli manialar atlattığından ve yollarda nasıl düşmanlarla mücadeleye mecbur kaldığından bahseder. Gide gide ayın semasına sonra güneşin semasına ve nihayet de bizzat sema ilâhının yanına varır. Bu anda her şaman onu göremez. Fevkalâde basireti olmıyan kimseler onun ancak sesini duyarlar. Nihayet yukarıda hastanın ruhunu çalmış olan perinin yaşadığı tabakaya gelir. Orada bu eşkiya ruhlarla bir çok muameleler geçirdikten sonra ve onlara bir çok kurbanlar vadettikten sonra hastanın ruhunu alır ve geriye döner. Nihayet terler içinde bitkin bir halde bitap keçe parçasının üzerine düşer ve derin bir uykuya dalar.

Biz bunları kendi gözleri ile görmüş kimselerin anlattıklarından öğreniyoruz. Bu nevi miraç yalnız Orta Asya Şamanlarına has değil aynı zamanda Şimali garbî Amerikada ve Cenubî - Şarkî Adalarında da mevcuttur. Bu neviden olmak üzere ben de Hindistanda bir takım hallere şahit oldum. Yukarıda da zikrettiğim Chota - Nagpur da yaşıyan iptidaî kavimlerden Oranlarda da aynı şekilde büyü yapan rohiplerin vecde gelme seremonileri vardır. Burada da rahip hasta bir kimsenin çalınmış ruhunu İgidip geri getirmek için vecde dalar. Yalnız şu farkla ki Oran rahibi ağaç gövdesi kullanmaz. Ve Şamanlarda olduğu gibi sarahaten semaya seyahat yoktur. (Halbuki Orta Asya Şamanlarında semaya seyahat esastır.) Burada yalnız ruh bedenden ayrılarak seyahata çıkar ve çalınan ruhu bir çok tehlikeler arasında bularak kurtarır ve geriye getirir. İşte böyle seyahat tasvirlerinin bu şekilde birbirine uyması bana şu kanaati veriyor ki şamanlık (kablettarihi ve) iptidaî Hindistanda mevcut imiş fakat Hindistanın şimaline göç edip gelen Arya kültür dalgası tesiri altında erimiştir. Cenubî Hindistanda ise Şamanlık zaten mevcut değildi.

Şamanlığın Aryalardan evvel Şimalî Hindistanda mevcut olduğunu biz Aryaların en eski edebiyat belgeleri olan Vedalardan anlıyoruz. Bize bu malûmatı bahşeden Pigvedaların nisbeten yeni olan kısımlarıdır. Bu kısım Vedalar da tabii ki Aryalara ait olmıyan kısımdır. Zira o zamanlar Aryalar bir çok tesirler altında kalmışlardı. Rikvedaların bu kısmında

geçen kayıt şöyledir: Vecde gelmiş ve kendinden geçmiş bir kimsenin ruhu başı boş rüzgârlarla seyrederek. Vücudu ise fânî insanların gözü önünde yerde yatar ve kalır.... Yalnız burada şu fark vardır ki yapılan seyahat bir menfaat için değil ve yahut bir hastayı tedavî için olmuyor yalnız ruhun istirahatı için yapılan bir haldir. (Zira bu zamanlara ait olan Atharvedalarda hastalık tedavisi için tamamilen başka bir takım büyü ameliyaları mevcuttu.) Onun için şamanlık sihiri bir mahiyetten ziyade, Buddha zamanı Yoga'sına benzer bir karakter taşır.

Şamanlık Buddha Yogasile en muazzam mertebeye varmıştır. Ve Buddhist metinlerde bu böyle tasvir edilir. Muhtelif seremoniler ve talimlerden sonra Buddhist bir Yogi kendisini bütün muhitinden azat edebilir ve fânî sevinç ve neşe dünyasından bütün alâkalarını kesebilir.

Buddhistlerin icra ettikleri Yogada, Şamanlık tesiri en büyük bir varlık halinde kendisini gösterir. Bunu biz elimizde bulunan metinlerden öğreniyoruz. Buddhist Yogada da Yogi, (Yoga ile meşgul olan kimse) bir çok ruhî ve bedenî faaliyet ve âyinlerden sonra kendisini hava ve heves dünyasından azat kılar. Çünkü bir buddhist nazarında bizim üzerinde yaşadığımız dünya bir sevinç ve keder yuvasından başka bir şey değildir. Buddhist bir kimse haddi zâtında tariki dünyadır ve bütün dünyevî sevinçleri lânet ile yadeder. Onun ermek istediği, daha yüksek tabakadaki bir âlemdir ve bu âlem zevâhir âleminden tamamilen başka bir âlemdir. Tani bu yüksek âlemde bizim her gün görmeğe alışmış olduğumuz şeyler bulunmaz. Bir buddhist çektiği riyazette dört muhtelif devre geçirir. Bu devreler «şekil dünya» sının dört muhtelif tabakasıdır. Çektiği rizetlerin kuvvetile erimiş olan yogi bu dört tabakayı aşar ve daha yükseklerdeki «şekilsizlik dünyasına» varır. Bununla da kalmaz burada da buddhist yogi daha dört tabaka geçer ve Ather tabakasına (esir tabakasına) varır. Hint zihniyeti bu kelime ile her ne kadar boş bir fezâ kastediyorsa da gene de gayet ince bir maddenin heyeti mecmuasını ifade eder. (Onun için bu kelimeyi modern zihniyetle esir olarak tercüme ediyoruz). Bu tabakayı da buddhist yogi aşar ve bizim havsalamızın alabildiği ve şuurumuzun işleyebildiği tabakaya varır. Burada «şuur» tabii

ki Ather (esir) den çok daha ince bir şeydir. Fakat buna rağmen gene de tahayyülü mümkün bir hakikattir. Bundan sonra buddhist yogi daha iki tabakaya yükselebilir. Fakat bu tabakaların müsbet bir şekilde tahayyül edilebilmeleri gayri mümkündür. Ancak bu tabakaları menfi bir şekilde düşünebiliriz. Şöyle ki: «Her hangi bir şeyin artık bulunmadığı tabaka» ve «ne şuurun ve ne de şuursuzluğun erişemeyeceği tabaka».. Saydığımız bu tabakaları tedricen seyretmek ve her birinde ayrı ayrı yaşiyabilmek her buddhist yogi için mümkündür. En son tabakaya ermiş olan bir yogi derin bir istiğraka dalar ve şuurun bağlarından kendini azat etmiş olur. Böylece sekiz tabakaya galebe çalmak şekli ile bu maniaları aşan ve yükselmeye muvaffak olan yogi kendisini bütün hislerinden ve şuurundan kurtarır; bütün düşünce sahaları biter, ve nihayet mutlak bir sükûnete yani Nirvanaya erişir. İşte bu dokuz istiğrak devresi şamanlıktaki dokuz tabakalı sema seyahatının aynıdır.

Buddhistlerin bu dokuz tabaka tasavvurları aynı zamanda kâinatı da temsil eder. Şöyle ki: Arz Okyanoslar üzerinde yüzmekte olan bir satıh olarak kabul ediliyor. Bu daire şeklindeki satıh etrafında dağ silsilesi mevcuttur. Arzın ortasında da bir merkez dağ silsilesi mevcuttur. Bu merkez dağı «dünya dağıdır. Aynı tasvir şamanlarda da vardır. Bu arz sathının üst tarafında yarım küre şeklinde olan hava tabakası, yerin altında ise bir cehennem, tabakası vardır. Bu üç tabaka (hava, yer ve cehennem) yuvarlak bir küre şeklindedir. Bu küreyi dört bir taraftan nihayetsiz bir Ather tabakası ihata eder, onun da üstünü şuur tabakası örter, şuur tabakasının üstünü de hiç bir şeyin bulunmadığı tabaka kaplar. Bu tabakayı da ne şuurun ne de şuursuzluğun erişemeyecekleri tabaka örter. Nihayet halâs tabakası olan ve menfi bir şekilde de tasvirine imkân olmıyan bir tabaka gelir. Aynı zamanda bu tabakalarda muhtelif ilâhlar da yaşarlar. Her tabakada bir ilâhın yaşaması Şaman tasavvuruna çok müşabihdir. Buddhistliğin scholastik zihniyetiyle yazılmış elimizde bir çok tasvirler mevcuttur; burada ilâhların cesametini, ömürlerini ve hangi tabakada hangi ilâhın yaşadığını teferrüatle beraber izah eder.

Bu tasvirlerde de Şamanlıkla bir muvazat göze çarpar. Pek tabii ki aradaki farkı da her zaman göz önünde tutmak lâzımdır. Buddhaya bir şa-

man diyemeyiz. Zira o kendi dünyevî maksadı için sema seyahatı yapmış değildir. Buddha Rigveda gaşyleri gibi ruhunun zevki ve neşesi için havalarda uçmak istemiyordu. O bütün sevinci, hattâ semadaki neşeyi de yenmek istiyor. Onun bütün gayesi, bütün tahayyülü kabil olan şeylerden alâkasını mutlak bir şekilde kesmek ve bütün duygu ve hassalarını söndürmek ve felce uğratmaktı. Acaba insanda ruh denen bir şey mevcut oldukça bu «sönüş» nasıl mümkün olur? Buddha der ki, eğer ruh denen bir şey varsa muhakkak ki ebedî ve ölmez bir şey olması lâzımdır. Ve bu da bütün hislerden alâkayı kesmek için bir engeldir. Görüyoruz ki Buddha bütün bir cesaretle ruh diye bir şeyin bulunduğunu inkâr ediyor. Felsefe için ve dünya hakkındaki nazariyeler için bu tasavvurun yani ruhu inkâr edişin muhakkak ki büyük ehemmiyeti vardır. Ruh böyle inkâr edilince tabîî ki semaya seyahat keyfiyetinin bambaşka bir mahiyet arzemesi icabeder. Şöyle ki 9 tabakayı seyredecek olan ruh esasından inkâr edilince buddhist Yoga ruhla muhtelif sema tabakalarını seyredecektir.... Böylece Buddhistlikte ilâh tasavvuru da çok değişiklik arzeder. Buddha bütün metanetile insanın ilâhtan çok daha yüksek olduğunu iddia eder. Onca bir ilâh semavî bir ruhla yaşar ve aynı zamanda ilâhın ruhu fânidir. Bir ilâh uzun bir semavî hayat geçirdikten sonra ölecek ve tekrardan insan olarak doğacaktır. Bütün emeklerin say ve gayretin mahsulü olan «mutlak kurtuluş» ancak insan oğlunun erişebileceği bir mertebedir.... İşte Buddhist Yogada Şamanlığa uymıyan nokta budur: Buddhist bir Yogi için ilâh, yalvarılan, kendisine kurban kesilen, lütuf ve merhamet denilen bir varlık değil, bilâkis Yogi kendi Yoga'sile ilâhlara saadet ve onlara bir insan gibi yaşayabilmeleri için fırsat verir. Bir insan kendi sevgisile ilâha nur saçar ve onu tenvir eder. Bir insanın, bir ilâhın bulunduğu sema tabakasına çıkması ve onunla beraber bulunması ilâh için büyük bir şereftir... Buddhist zihniyet için ilâhlar bir Yogiden başka bir şey değildir; burada ilâhların binlerce senelik zamandanberi yaşamak istedikleri Yogayı insanlar kısa bir zaman içinde yapabilirler. İnsan bu Yogasını ilâhların yaşadıkları semaya benzeyen «miraçlarla sema tabakalarında» yapar. Bunun içindir ki bir Buddhist öldüğü zaman hayatında erebildiği tabakalara tekebül eden sema tabakasında ve o tabakanın ilâhı olarak tekrar doğar. Böylece Buddha, insanı vahidi kıyasî alarak ta eskidenberi devam edegelen

dünya hakkındaki zihniyeti altüst etmiştir. Yalnız şu kadar var ki her zaman için Buddhanın Şaman dininden olduğunu her yerde görürüz.

Hindistanda Şamanlığın kablettarih bir zamanda zuhur edip yayıldığını isbat eden yalnız bu sema seyahatı değildir. Daha bir çok materyallerle Hindistanda Şamanlığın vaktile icra edilen bir dinin olduğuna hüküm verebiliriz. Eski Upanishad'lardan birisinde bunu isbat edecek bir rüya tasviri vardır. Buradaki tasvirde uyuyan adamın ruhu vücudundan çıkar ve rüya âleminde bir seyahat yapar ve rüya âlemini görür. Bunlardan maada bu eski metinlerde biz «gölge hayâleti» gibi, «ayna hayâleti» gibi tipik Şamanlığa ait tasvirlerle rastlayorz. Bu metinlerde dünya telâkkisi de Şamanlığinkine bir muvafakat arzeder. Kâinat hakkındaki tasvirde de bir tevafuk mevcuttur. Bu şekilde kâinat telâkkisi Totemcilikte de aynıdır.

Şamanlıkla tevafuk gösteren bir tasvir daha vardır: Yeni doğan bir çocuğun ruhu gökten gelir ve onun gövdesine girer. Daha buna benzer bir takım tasvirler vardır. Meselâ: Gökte bir hayat ağacının bulunduğuna ve bu ağacın dalları üzerinde bir çok doğmamış ruhlar bulunduğuna ve doğan çocuğun ruhu doğrudan doğruya bu ağaçtan geldiğine inanırlardı. Bu tasvirin diğer bir akide ile de alâkası vardır: Çok eski zamanlarda ölü kimseler ağaç koğuklarına ve gövdelerine gömülürdü ve böylelikle ölüünün ruhunu, tekrar dünyaya gelinceye kadar o ağaçta yaşayabilmesini temin ederlerdi.

Bu materyallerin verdiği kanaat bizi şuraya sürükler: Bu malzemelerle bizim vazifemiz yalnız Hindistanın kablettarihini (préhistoire'ını) kurmağa uğraşmak değildir. Üzerlerinde uzun uzun düşünülmesi lâzım gelen bu umdelerin, uzun senelerdenberi Asyadan menşeiini alan ve çok geniş yerlere yayılan büyük bir kültür dalgasının birer ana hatları olduğunu kabul ederek Hindistanı dünya tarihi için büyük ve mühim bir unsur olarak tetkik etmemiz icabeder. Bu muazzam Şaman kültürü yalnız Altay Türk Kollarına mahsus bir kültür değildir. Bütün Orta ve Şimal Asya, yani tâ Lappenden Behring Boğazına oradan Eskimu diyarına ve Şimalî Amerika'nın şimali garbî sahili ahalisi nezdinde bu Şamanlığa rastlıyoruz. Bu kadar geniş bir sahada Şamanlığın yayılmış bulunduğu görüyoruz. Şa-

manlık izlerine Cenubi Şarkî Adalarında da rastgeliyoruz. Kat'î olarak diyebiliriz ki çok eski zamanlarda bu uzak ve hücre memlekete Şamanlık Orta Asyadan gelen bir kültür dalgası vasıtasile olmuştur. Meşhur Yunan müverrihi Herodotun bize verdiği malûmata göre İskitler Karadeniz civarında oturdukları zaman Şaman kültürüne mensup idiler. Ve aynı zamanda Ön Asyadaki Mithra dini de aynı kültürden müteessirdir.

Şimdi Hindistandaki Şamanlığın tarihini tesbite uğraşalım. Bu çok mühim bir meseledir. Şamanlığın tarihini Mithra dininden kabul edenler olmuştur. Lâkin bu dinin ana hatları Mithra dininden çok daha eski zamanlara aittir. Mithra dini Milâttan takriben 400 sene evveline tesadüf eder. Hele Milâttan 600 evvelinde revaçta bulunan Buddhistliğin, bu elemanları Orta Asya Mith dininden almış olması hiç mevzuubahis değildir. Öyle ise Şamanlık Hindistana tâ Aryalardan evvel gelmiş olması gerektir ki; takriben Milâttan evvel 2000 evveline tekabül eder. Hindistan ülkesi bu kültürün tarihini bu şekilde en eski olarak bize takdim eder. Bu şekilde eski bir tarih elbette ki bahası biçilemeyecek bir kıymettir.

Kürreiarzın hemen hemen yarısının tesiri altında kaldığı Şamanlık elbette ki nev'ibeşer tarihinde büyük bir rol oynar. Onun beşeriyete bahsettiği şeylerden yalnız ikisini zikretmek istersek: Tababet ilminin temel taşları Şamanlık üzerine kurulur. Ve Hind ve Yunan tababet ilmi Şamanlıktan kalma miraslardır. Bugünkü nazım san'atının yuvası gene Şamanlıktır. Şamanlara has olan manzumelerde: Hârikalar yaratan kahramanlar, sonra bu kahramanların yer altından ve yahut çok uzak cennetlerden çalıp getirdikleri genç kadınlar ve yahut muazzam hazineler vardır. Bu kahramanların yollarında tesadüf ettikleri bir çok maceralar ve sergüzeştler vardır. İşte bütün dünya masallarına unsur bahşeden Şamanlık bu şekilde dünya şiirine hizmet eder. İkinci bir Şaman mirası da dünyanın her yerinde yayılmış bir şekilde olan Asya süvari Edebiyatıdır. Bütün dünyaya bu süvari masalları yayılmıştır. Bizzat Şamanlık ise mahdut bir derviş zaviyelerinde ve hususî şekillerde icra edilen bir tarikat hilinde bugün de ömür geçirmektedir. Şamanlığın bir şekli de - Avrupada da izleri-

me tesadüf edilen - Spirtizm meslekleri halinde bulunur. Gerek Hindistanda gerekse İslâm tasavvufunda (ve yahut ta Hristiyan dinine Mithra dininin tesiri ile Hristiyanlıkta) eski sihri Şamanlık artık yüksek bir din halinde tekâmül etmiş bulunuyor. Son 1000 yılın din teşekkülünde böylece Şamanlık hakikî bir yardımcı rolünü oynar. Bu noktai nazardan ona Beşer tekâmülünün pek ehemmiyetli bir bahsi gözü ile bakmak gerektir.

Dilin ve Dillerin Kaynağı Sorumu Üzerine Teoriler

Yazan: İbrahim Necmi DİLMEN

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fa. Dil Profesörü

Dilin ve Dillerin Kaynağı Sorumu Üzerine Teoriler

Yazan: İbrahim Necmi DİLMEN

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fa. Dil Profesörü

Arkadaşlarım,

Bugün üzerinde konuşmayı üstüme aldığım konu, belki de insanlığın kuruldu kurulalı üzerine kafa yorduğu bir sorumdur. Bu sorumu iki yolda anlatabiliriz:

1. — Dilin kaynağı nedir?

2. — Dillerin kaynağı nedir?

İlk bakışta her iki sorgu, bir gibi görünür. Ancak birbirinden çok ayrıdır.

1. — Dilin kaynağı demek, duygu ve düşünceleri izaretle, yahut sesle anlatmak işinin ilk doğuşu ve bunun sebebi veya sebepleri üzerinde incelemeler ve araştırmalar yapmak demektir. Burada bir yandan bütün hayvan cinslerinin, hattâ son zamanlarda ileri sürülen bir takım görüşlere göre nebatların bile enstenktif olarak meram anlatmakta kabiliyetlerinden işe başlamak gerektir. Ancak, bizim asıl «dil» adını verdiğimiz şey, yaşamanın hiç bir zorluğa meydan vermeden ortaya attığı tabii anlatışlar değildir. Bir köpeğin havlamasındaki ses değişimleri, onun sevinç, kızma, korku, istek, üzüntü.... gibi duygularını anlatır. Fakat bu, bilerek kurulmuş ve şuurla işler bir makine değildir.

Asıl kaynağını aramak kaygusunda bulunduğumuz dil, «şuurlu insan dili» dir. Burada dil, düşünce ile el ele yürür. Düşünce genişledikçe dilde de ona uygun bir genişleme, bir yayılma, bir söz artması kendini gösterir.

Hayvan ve nebat dillerinin kuruluşu, doğrudan doğruya hayvanî ve nebatî enstenktler ile bunların uzvî anlatış kudretleri arasındaki bir iş

birliğinden doğar. Karnı acıkan hayvan açlığını bir sesle, yahut bir işaretle anlatır. Fakat hayvan dimağının işleme hudutlarına göre, bunlarda abstraksiyon ve jeneralizasyon denilen işlevlerden bugüne kadar eser görülememiştir. Bunun için bu diller, yalnız eenstenktif duyguların bir anlatımından ibaret kalmıştır.

Hayvan cinslerinin dilleri üzerinde yapılan araştırmalar, hattâ en ileri ve insana en yakın olanlarda bile, bundan daha yukarı bir verime varamamış bulunuyor. Cenup Afrikasında maymunların dili üzerine ses alıcı plçk'larla çalışan bir İngiliz bilgini bir aralık bu maymun seslerinden birini «süt» manasına olarak saptamış olduğunu sanmıştı. Çünkü beslediği maymun yavrularının her süt verişte çıkardıkları sesi sütün adı diye almıştı. Fakat sonra yapılan denemeler gösterdi ki bu ses, maymunların yalnız «süt» diye anlamlandırdıkları bir ses değildir. Herhangi açlık giderici nesneyi gördükleri zaman yine o haz sesini çıkarmaktadırlar.

Hayvanla insan arasında da ortaklaşa kullanılan enstenktif işaret ve seslerden bir derece daha yükselince şuurlu dilin başlangıcı kendini gösterir.

İşte bu dilin kaynağını aramak üzere yapılan incelemeler «dil kaynakı» sorumunu ortaya koyar.

2. — Dillerin kaynağı sorumu ise, bugün yer yüzünde kullanılan, yahut eskiden kullanılmış olup da izlerine raslanan dillerin aslında bir, yahut birkaç kök dilden geldiğini ve bu kök dilin veya dillerin hangisi veya hangileri olduğunu araştırmak demektir.

Dilin kaynağı bahsinde en uzak ve en eskiden günümüze doğru geldiğimiz halde, dillerin kaynağı bahsinde bugünden geriye doğru yürüyoruz demek olur.

Bugün yeryüzünde kullanılan dilleri, aşağı yukarı 900 kadar tahmin ediyorlar. Eski ölü diller ve lehçeler de hesaba konulursa bu sayının 3000 e varacağını söyleyenler de vardır.

Bütün bu dil lehçelerinin hep birbirinden ayrı varlıklar olduğunu ileri süren kimse yoktur. Bir dilin türlü lehçeleri arasındaki sıkı yakınlık

ve benzerlikler bunların bir kökten doğduğuna şüphe bırakmaz. Meselâ bizim Anadolu şivelerinin bir çoğunda baştaki (k) ler (g) olarak söylenir; «kalmak» yerine «galmak», «kanun» yerine «ganun» gibi... Buna karşı (g) yi (k) gibi söyleyen şiveler de vardır: «galiba» yerine «kaliba» gibi.

En basit örnekten başlayarak, şive ve lehçeler arasındaki benzerlikleri inceledikçe, her bir dilin bir takım söyleyiş farkları ile lehçelere ve şivelere ayrıldıkları, fakat bütün bunların bir tek dilin türlü şekilleri olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Bir dille onun lehçe ve şiveleri üzerinde yapılan karşılaştırmalar, daha geniş olarak, türlü diller üzerinde de yapılabilir. Bı yoldaki karşılaştırmalar, diller arasındaki benzerlikleri ortaya çıkardıkça, bir takım dillerin bi dil familyasında birleştikleri kanısı da kendini göstermiştir.

Diller arasındaki bu karşılaştırmalar ileri götürüle götürüle, hemen bütün dillerin birbirine yakın ve benzer noktaları olduğu görülmüştür. Bu görüş, dillerin kaynağı bahsinde üç büyük ve önemli mesleğin kurulmasına yol açmıştır.

Bu mesleklerden birincisi, bütün dilleri bir tek ana kaynağa bağlamak istiyen Monojenizm okuludur. Monojenistler, bütün dillerin aslında bir tek dilden çıktığına kanarlar. Dinler ve mukaddes kitaplar da, «Bâbil Kulesi» efsanesiyle, bu esası kabul etmektedirler. Bu efsaneye göre, Nemrut devrine kadar insanların hepsi de bir tek dille konuştukları halde, göksel bir ceza olarak dilleri Tanrı tarafından değiştirilmiş, böylece diller çoğalıp gitmiştir. Bütün efsaneler gibi bunun da, masal unsurları sonradan katılmış bir aslı olacağı şüphesizdir.

Monojenistler, bütün dillerin bir ana kaynaktan geldiğinde birleştikleri halde, o ana kaynağın hangi dil olduğunu belirtmekte ayrılmışlar ve her biri bir yana çekmek suretiyle mesleklerini de zayıflatmışlardır.

Ana kaynağın belirtilmesindeki güçlükler önünde kalan bir kısım bilginler, bunun yerine Olojenizm denilen ikicni bir meslek leri sürmüşlerdir. Bunlara göre dillerin hepsindeki benzerlik, bunların mutlaka bir tek ana kaynaktan doğduğuna hükmettiremez. Türlü yerlerde türlü in-

san kömeleri ayrı ayrı olarak şuurlu dile geçmişler, fakat ilkel insan şuurunun ve ilkel ses varlıklarının birbirine yakınlığı yüzünden türlü yerlerde ayrı ayrı kullanılan diller arasında esaslı benzerlikler kendiliğinden vücut bulmuştur.

Bu meslek, monojenismmin uyandırdığı güçlükleri ortadan kaldırmak için ortaya çıkarılmış, fakat ondan daha büyük başka bir güçlüğü yol açmıştır. O da, şuurlu dillerin yakınlık ve benzerliklerini şuarsuz bir tesadüfe bağlamasıdır. İkel insan şuurunun her yerde bir olması ve ses unsurlarının da her kömede ve her sahada birliği veya yakınlığı başlangıçta bu kadar uygunluk göstermiş olsaydı, sonradan vücuda gelen ayrılıkların izleri bu kadar derin olabilir miydi?

Her iki mesleğin bütün dilleri bir ana kaynağa, yahut birbirinin çok yakını olan birden çok kaynaklara bağlamak yolunda uğradıkları güçlükler, klâsik diltiliği başka bir yola doğru götürmüştür. Bu da dilleri ana kuruluşuna göre bir takım familyalara ayırarak her familyaya bir ana kaynak aramak yoludur. Buna da Polijenizm adı verilir.

Polijenistler işe dillerin bir sıralamasıyla girişirler. Dilleri sıralamak için türlü yollara baş vurulmuş, fakat en çok Max Muller'in üçüzlü sıralaması klâsik bir değer almıştır.

Max Muller, dillerin sıralanmasında esas olarak kelime kuruluşlarını ele almıştır. Buna göre bugün yeryüzünde varlığı bilinen diller üç büyük tipe bağlanır:

1. Tek lehçeli diller. — Her bir düşünceyi anlatmak üzere bir hece kullanan, bu düşüncedeki türlü değişimlerin her birini bir başka hecenin anlamıyla karşılayarak heceleri yan yana getirmek suretiyle cümleler kuran dillere «Tek Heceli Diller» derler. Bunların en tanınmış örneği Çince'dir. Siyam, Birman, Tibet dilleri de bu takım içindedir.

Bütün bu takım dillerde kelimenin sınıfları ayrı şekiller göstermez. Yalnız cümle içindeki yerine göre aynı kelime isim, sıfat, fiil..... gibi sınıflardan birindenmiş gibi kullanılır. Kelimenin anlamındaki değişimler de başka kelimelerr katılmasıyla olur.

Meselâ Çin dilinde bir tek Şang kelimesi, isim olarak «yüksek şahıs, imparator», sıfat olarak «yüksek, üstün, iyi» fiil olarak «yükselelmek, yüksek yere çıkmak», binmek zarfı olarak «yukarı, yukarıya, yukarıda» gibi anlamlara gelir. Cümlede kullanılışına ve yerine göre bu anlamlardan biri veya öteki anlaşılır.

Uzun bir tekâmülden sonra, bir takım heceler kendi asıl anlamlarında kullanılmıyarak yalnız başka hecenin anlamını tadil işine yarar şekil almışlardır. Bunlara sinologlar «boş hece» adını veriyorlar. Bu boş heceler anlamını tâdil ettikleri «dolmuş hece» ye bitişmezler; yalnız bir «birleştirme çizgisi» ile bağlanırlar.

Bu tek hecelilik şeklinin dil evriminde en ilk safha olduğunu ileri sürenler olmuştur. Ancak iyice incelenirse bu mekanizmanın da oldukça ileri bir şekil gösterdiğini görmek güç değildir.

Türk dilciliği «tek hece» devrinden daha eski ve daha ilkel olarak «tek ses» devri bulunduğu kanısındadır. «Tek ses» devri hep bir vokal ile onun okuttuğu bir konsondan ibaret seslerin anlam aldığı devirdir. Tek hece devri ise, tek seslerin kaynaşarak bir vokalle okunur bir veya birkaç konsondan kurulmuş heceler yarattığı zamandır.

Bugün «tek ses» dilini canlı olarak bulamıyoruz. Fakat dillerin analitik incelenmesi neticesinde bunun varlığına inanmak zarureti kendini göstermektedir. «Tek hece» dili de, yalnız uzak doğu diyarının bir hususiyeti gibi kalmıştır. Japon dili daha ziyade bitişkenleştiği gibi, Amerika ve Avusturalyanın totemik hayat süren kabilelerinde bile daha çok bitişken dil tipi kendini göstermektedir.

Tek hecelilikten bitişkenliğe doğru geçiş, boş hecelerın ek mahiyeti almasıyla kolayca izah olunur. Çünkü bu boş heceler doğrudan doğruya asıl heceye bitişir ve sesçe de onunla uyuşursa bitişken dil kurulmuş olur.

II. Bitişken diller. — Bu tipi anlamak bizim için çok kolaydır. Çünkü kendi dilimiz de bunlardan biridir.

Bu dillerde yine ana anlamı gösteren tek heceli bir söz vardır. Fakat bu söze, o anlamı zaman, mekân, büyüklük ve küçüklük, şahıs, azlık

ve çokluk... gibi türlü kavramlarla tâdil eden düşünceler de birer ek şeklinde katılarak birbirine bitişmiş ve kaynaşmış hecelerden kelimeler kurulur. Bu bitişme ve kaynaşma, asıl anlamı taşıyan hecenin vokal hâkimliği altında bir «ses âhengi» de yaratır.

Türkçe, bütün lehçeleriyle, bu zümreye dahil olduğu gibi, Maloyo - Polinez dil familyası ile Hindistanın Tamul ve Kanare dilleri ve bir takım Afrika lisanları da bu takımdandır.

Bitişken dillerde kelime kuruluşunun başlıca unsuru olan ekler, asıllarında yine kendi başına anlam taşıyan birer kelimedir. Fakat bitişme ve kaynaşma ile bu rolü kaybetmiştir.

Meselâ dilimizde bir (eş) kelimesi vardır ki doğrudan doğruya anlam taşımaktadır. Fakat bu (eş) - vokali bitiştiği kelimeye göre türlü şekiller alarak - fiillerin ortaklık, yani eşlik gösteren şekillerini yarattığı gibi, isimlere de - bir (- t) elemaniyle birlikte - gelerek onlarda da ortaklık anlatmaktadır. «Sevişmek» iki kişinin sevmeye eş olduğu, yani birbirini karşılıklı olarak sevdiği anlamını verir ki, burada «sev» sözüne katılan ve bu karşılık anlamını veren «iş» eki «eş» sözünün ekleşmiş bir şeklinden başka bir şey değildir. «Yurttaş» sözünde de «yurt» ta «eş» olan anlamı göz önündedir.

Bugün «bilirim» dediğimiz sözün en eski eserlerde görülen ve bazı lehçelerde hâlâ kendini gösteren şekli «bilürmen» dir ki bunun sonundaki «men» in «ben» şahıs zamirinden başka bir şey olmadığı besbellidir. Sonradan bu «men» kısalarak «im» eki şeklini almıştır. Nitekim ikinci şahısta hâlâ bugün de «sen» olarak yaşamakta, yalnız vokali değişerek «sin, sın, sun, sün» şekillerine girmektedir: «Bilirsin, kalırsın, durursun, görürsün» gibi.

Bitişkenlik, bir ana heceye bir çok kelimeyi ek halinde katarak, çok heceli ve geniş anlamlı kelimeler yaratmakta pek yararlıdır. Meselâ bizde her zaman kullanılan «görüşemediğimizden» sözünde asıl anlam «gör» tek hecesindedir. Buna, ortaklık anlatan bir «üş» (eş), kudret ifade eden bir «e» (hareket ve tahrik manasına olan eğme), menfilik gösteren bir

«me» (aslında süje gösteren bir «m» ve uzak saha gösterip burada düşmüş olan bir «z» elemanlarından kurulmuştur), yapılmış olmak anlatan bir «di» (idi), hal gösteren bir «gi» (iğiğ), birinci şahsın çokluğunu gösteren «miz» (biz) ve nihayet sebep anlatan «den» ekleri katılmıştır. Böylece altı ekle bir asıl heceden kurulan kelimeyi başka bir dile tercüme edecek olursak bir çok kelime kullanmak zaruretinde kalırız.

Bütün bu faydalarıyla beraber, bitişkenlik, kelimeleri pek çok ekler doldurarak uzunlaştırmak gibi bir zarar da vermektedir. Ses âhenginin sıkı birliği de uzun kelimelerde youcu bir monotonluk yaratmaktadır.

Uzun bir evrimden sonra bu güçlükleri duymıya başlayan insanlık bu eklerden bir takımını başa almak, yahut önde veya arkada müstakil kelime şekline sokmak yoluna baş vurmuş, bundan da «bükülgenlik» denilen dil devresi çıkmıştır.

III. Bükülen diller. — «Bükülgenlik» denilen hali tam olarak anlatmakta klâsik dilciler de güçlüğe uğramaktadırlar. Bunun en büyük güçlüğü, bükülgen dillerin ayrıldığı iki büyük dil familyasında bunun ayrı ayrı görünüşler yapmasından ileri gelir.

En geniş bükülgenlik gösteren diller, «Hamî - Sâmi» dil familyasındandır. Bunların bizlerce en çok bilinen örneği arapçadır. Arap dilinde bir kelime üç konsonla yazıldığı halde yalnız okunuş şeklinin - yani vokalin - değişmesiyle türlü anlam değişimleri gösterir. Mes'lâ «K, t, l» konsonları yan yana konularak yazılan bir söz şu şekilde okunur ve şu anlamları verir:

Katele = Öldürdü,

Kutile = Öldürüldü,

Kattele = Öldürttü,

Kuttile = Öldürtüldü,

Katlün = Öldürmek.

Hamî - Sâmi dillerdeki bu hususî bükülgenlik, kelimedeki imlâ ve konson değişmediği halde, okunuş tarzı değişmekle mananın değişmesi şeklinde ifade olunabilir.

Fakat bu bükülgenlik, bükülen dillerin öteki ve daha geniş familyası olan Hint - Avrupa dillerinde bu şekilde görülmez. Onlardaki bükülgenlik soneklerin büyük bir kısmının rolünü örnek, araek, önedat, sonedat denilen unsurlara yüklemek şeklinde görünür.

Samî diller Âramî, Süryanî, Keldanî, Âsurî, İbranî dilleriyle Arap dilinin türlü lehçelerini içine alır.

Hamî diller, eski Kopt, Habeş, Berber dilleriyle bir takım Afrika lehçelerinden ibarettir.

Hint - Avrupa familyasının Asyakolu, başlıca olarak Hindin eski Sanskrit ve İranın eski Zent dillerinden kaynak almaktadır. Avrupa kolu da eski Yunan ve eski Lâtin dilleri esas olmak üzere yeni Lâtin dilleri (Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Valonca), Cermen veya Anglo-Sakson dilleri (İngilizce, Almanca, Flâmanca, Danimarka, İsveç ve Norveç dilleri), Slav dilleri (Rusça, Çekçe, İsllovakça, Hırvatça, Sırpça, Bulgarca) kısımlarına ayrılmaktadır.

Bükülgen dillerin bu familyalarına karşı bitişken diller arasında da bir büyük familya vardır ki, o da Ural - Altay familyası adını almaktadır. Bunun Ural kolu, gittikçe Fin - Uğriyen adıyla daha çok tanınmaktadır ki Fin, Lâpon, Samoît ve Macar dilleri başlıca unsurlarıdır.

Altay kolu ise Türk, Mogol, Tonguz, Mançu kısımlarına ayrılmaktadır ki, bunların en önemlisi de - bütün lehçeleriyle birlikte - Türkçedir.

Bu sıralamaları yapan klâsik dilciler, büyük dil familyalarından her biri için birer «Ana kaynak» ta aramaktadırlar.

İşte bu araştırma, polijenistleri de, hiç olmazsa monojenistler kadar, güçlüğü sokuyor. Çünkü onlar da araştırdıkça bu «Ana kaynak dilleri» bulamıyorlar.

Avrupa dilcileri, kendi dillerinin bulunduğu Hint - Avrupa dil familyasının ana kaynağını ararken, nihayet Şarkta Lituvan ve Garpte Selt ve İber dilleri gibi eski dil varlıklarına yürümekte ve bunlarla Asya kolunun Sanskrit ve Zent şubeleri arasındaki benzerlikleri göz önüne

alarak en eski Ârî'lere Orta Asya yaylâsına yakın bir ilk yurt aramağa mecbur olmaktadır. Elenlerden önce Yunanistanda, Lâtinlerden önce İtalyada söylenen diller üzerindeki araştırmalar, kendilerini daha çok zorluğa sokmaktadır. Bask ve Etrüsk dilleri üzerinde incelemeler yapıldıkça, bunların da Şarktan gelme olduğu kanaati yayılmaktadır. Eski Seltlerin Türk Kalaç kabilesinden, eski İber'lerin Türk Avar'lardan başka bir şey olmadığını gittikçe anlamaktadır.

Hint - Avrupa dillerinin farazî olarak kök kelimelerini toplamak üzere Walde'nin büyük himmetler sarfederek ortaya koyduğu Kamus, bu farazî kök kelimelerden bir çoğunu Türkçede canlı olarak yaşıyan kelimelerden başka bir şey olmadığını meydana çıkarmaktadır. Meselâ «burun» anlamına olarak Almanca «nase» ve Fransızca nez kelimelerinin delâletiyle bulunan nas kök kelimesi Türkçenin «geniz» kelimesinde yaşamaktadır. «Ateş» anlamının kök kelimesi denilen, okunması bile güç «ngni» kelimesi, Türkçe «yangın» sözünün bozuk bir şekli gibi görünür.

Samî diller familyasının ana kaynağını aramak yolundaki çalışmalar da vara vara nihayet Sümer kaynağına varmış, fakat Sümercenin Orta Asyadan gelme bir Altâyik dil olduğu görülmesiyle burada durmuştur.

Ural - Altay dilleri ve bilhassa Türk dili üzerinde Avrupa klâsik dilcilerinin şimdiye kadar pek az durmuş olmaları, bu güçlüklerin en büyük sebebidir. Bir kaç dilcinin Türk dili yardımıyle Hint - Avrupa ve Sâmi dil familyalarını izah yolundaki denemeleri ise, birdenbire karanlığı yaran bir ışık tesiri yapmıştır. Alman dili filolojisini araştıran Profesör Edlinger bu hususta pek iyi bir misal teşkil eder.

Türk dilciliği, işte bu esaslara dayanarak, dilin ve dillerin kaynağı meselelerinin, Türkçe hesaba katılmaksızın halledilemeyeceğine kanmış bulunuyor.

Türkçenin şimdiye kadar değeri bilinmemiş dil varlıkları incelendikçe, yalnız dilimizin eskiliği, zenginliği, kelime yaratma kabiliyeti ortaya çıkmakla kalmıyor. Tarihten önceki devrin, bilhassa neolitik medeniyet devresinin başlıca kültür dili ve Türkçe olduğu, bu medeniyeti Orta Asyada eski Türk İçdenizinin kıyılarında yaratan eski dedelerimiz

brakisefal Türklerin yeryüzüne yaydıkları ve her götürdükleri yere bu medeniyeti - onu ifadeye yarıyan kültür kelimeleriyle birlikte - aşıladıkları da meydana çıkıyor.

Arkadaşlarım,

Tarihin ve dilin bu yeni görünüşü, şimdi ebediyete karışmasına ağladığımız, en büyük Türk Dehasının güneş kadar parlak buluş ve sezileriyle ortaya konmuştur.

Birbirini tamamlayan bu görünüşler, dilin ve dillerin kaynağı üzerindeki teorileri âdeta hiçe indirmiş bulunuyor.

Bu esk teorilere kısaca bakalım:

Dilin kaynağı üzerindeki teorilerin en eskisi, dinlerin de kabul ettiği gibi, sözün ilâhî bir varlık olduğu ve Allhın bunu yaratarak insanlara öğrettiği yolundadır. İnsan bilgisinin dar devirlerinde her şey Allahın hikmetine bağlandığı gibi, dil muamması da onunla izah edilmek istenilmişti.

Allah yaratması sözünün bir izah olamayacağı anlaşıldığı zamanlarda bunun yerine dilin insanlar için fitrî ve hilkî bir vasıf olduğu teorisi geçmiştir.

Biri teolojik, öteki metafizik olan bu iki izah tarz ını kâfi görmeyen pozitivistler ise, başka şeylerde de yaptıkları gibi, dilin kaynağı halledilmez bir muammadır demekle iktifa etmişlerdir.

Dilin kaynağını insanın dışında arıyan bu teorilere karşı, rasyonalistler dilin insanlar tarafından icat edildiği, âdeta içtimai bir mukavele mahsulü olduğu yolunda bir teori ileriye sürmüşlerdir.

Buna mukabil, evolüsyonistler, insan dilinin hayvan seslerinin bir tekâmülü olduğunu iddia etmişler, natüralistler de tabiat seslerinin dil yaratılışına esas olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bilinemiyen herhangi bir şeyi Allah böyle yaratmış, yahut bunun tabii vasfı bu imiş diye izah etmek bugünkü pozitif ilim görüşyle uygun

olmadığı meydandadır. Böyle bir izahtan ise bilmiyoruz demek elbette daha iyidir.

İnsanın kendi dilini kendi yarattığı yolundaki iddia ise, hayvanlar-
da da - velev ki pek iptidai derecede olsun - işaret ve sesle meram an-
latma kabiliyetinin bulunmasıyla ve yeni doğan yavruların bile ses çı-
karmalarıyla kuvvetten düşer.

İnsan seslerinin hayvanî seslerin tekâmülünden doğduğu meydanda-
dır. Fakat bu seslere, hayvanî devrede mevcut olmıyan, şuurlu anlamlar
verilmesinin kaynağını bununla izaha imkân yoktur.

Tabiat seslerinin bir takım taklidî kelimeler yaratmakta bir rolü
vardır. Gürültü, patırdı, fısıltı, hışıltı, şarıltı... anlatan sözlerin her dilde
bu tabii sesleri taklit yolundaki sadalarla ifadesi bunu gösterir. Fakat bu
kadarı, küçük çosukların kediye «miyav», köpeğe «havhav» adı takmala-
rını izaha kifayet ederse de, bütün bir şuurlu dil mekanizmasının kuru-
luşunu tenvir edemez.

Hayvanların enstenktif dilinden insanlığın şuurlu diline geçerken
ara yere yeni bir eleman kavuşmuş olmak lâzımdır. Bu elemanı ancak in-
sanlığın içtimai safhalariyle izah mümkündür.

İnsan cemiyetinin kuruluşu üzerine yapılan araştırmalar, bilhassa
totemizmin verimleri, bu elemanın daha çok içsel bir inan olması lüzu-
munu ortaya koymaktadır.

İşte bu bakımdandır ki dilin şuurlaşması ile insan cemiyetinin bir
inan etrafında toplanması birbirine bağlanır.

Bu bağlanış, insanlığın ilk totemiyle onu ifade için kullandığı ses
üzerinde toplanmak icap eder.

İşte, Ebedî Türk Dehâsının, bu ilk totemi, «güneş» olarak tesbit et-
mesi ve bunun adı olarak insanlığın, ilk kullandığı sesi de bir ana tekse
şeklinde göstermesi, Türk dilciliğine yeni ve geniş bir ufuk açmış bulu-
nuyor.

Bu teorinin hakikî hedefi, Türk dilinin geniş ve, yalnız tarihe değil, tarihten önceye de hâkim varlığını ve yeryüzü kültür dilleri üzerindeki hâkimliğini göstermektedir.

Bu kadar yüksek bir hedef üzerinde, o kadar parlak bir dehânın yarattığı yüksek görüşün önemi önünde saygı ve hayranlıkla eğilirim.

Eti Kùltürüne bir Bakış

Yazan: Prof. H. G. Güterbock

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fa. Hititoloji Profesörü

Eti Kùltürüne bir Bakış

Yazan: Prof. H. G. Güterbock

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fa. Hititoloji Profesörü

Eğer Eti kùltüründen bahsetmek istersek evvelâ «Eti» mefhumunu tahdit etmemiz lâzım gelir. Maksadımız İsadan evvel 2000 den 1200 yıllarına kadar devam eden devre ait Anadolu kùltürüdür. Bu Kùltür Pro-tohatti, Luvi, Hurri kùtùrleri gibi muhtelif elemanlardan terekküp et-miştir; fakat bunlar bir çok kùltür saha'larında henüz tefrik edilemedi-gindendir ki biz Eti kùltürünü bir vahdet olarak kabul ediyoruz. Bu kül-türün 700 yıllarına kadar muayyen tesiri görünür. Toros dağları, çanak, çömlek şekilleri bakımından bir hudut teşkil etmektedir. Din sanat ve yazı bu hududa dahil değildir. Bundan da anlıyoruz ki esas itibariyle muhtelif kavimler, vahdet arzeden bu kùltür vasıtasıyla kuvvetli bir şekilde birbir-lerine bağılı bulunmuşlardır.

Elimizde bulunan kaynaklar şunlardır: 1 — Çivi yazısı metinleri; 2 — henüz kâfi derecede anlaşılmıyan Hieroglif kitabeleriyle birlikte sa-nat âbideleri; 3 — Mısırlıların Etilere dair yaptıkları tasvirler; 4 — kazı yerlerinde meydana çıkarılan binalar ve küçük buluntular. Bütün bu kaynaklar bir taraflıdır; metinler idarî ve resmî mumamelâta aittir. Bu-na mukabil hususî vesaik mevcut değildir. Dinî metinler devlet kùltünü anlatıyor; halkuki halkın itikadına dair bir şey öğretmiyor. Abideler kıralları, tanrıları, ahiplei tasvir ediyor. Mısır tasvirlerinde ise yalnız harp sahnelei gözüküyor. Kazılarda evvelâ büyücek şehirler ve yine bu-rada ekseriya resmî binalar ortaya çıkıoyr. İşte bundan dolayıdır ki Eti-lerin günlük hayatlarının büyük bir kısmı bizce meçhul kalıyor.

Etiler mukîmdirler ve hayatlarını bilhassa çiftçilikle temin ederler-di. Şehirler ve köylere sahiptiler. Müstaki çiftliklerinin mevcut olup ol-madığı kat'î olarak bilinmemektedir. Başlıca ziraatleri arpa ve buğday-

dı. Bundan başka bağcılık ve bahçecilikle de meşgul olurlardı. Mer'a ve orman dahi çiftçilikten sayılırdı. Çiftçiliğin yanında hayvan ıslahı da görülüyor. O zamanlar Anadolu'da göçebeler mevcut olmasa gerektir.

Metinler göçebe olarak yalnız Suriyenin Aramî Bedevîlerini zikrediyor. En kıymetli hayvan sığırdı. Bunun yanında koyun, keçi, domuz, ve köpek de besleniyordu. At eski devlet zamanındanberi (1800-1600) bilinen bir hayvandı. 1500 tarihlerinde mühim bir yenilik oldu; o da iki tekerlekli av ve harp arabasının icadıdır. Bu gibi harp arabalarında kullanılan atların sureti mahsusada bakımlarını ve terbiyelerini Etilerin Mit-tannitilerden öğrendiklerini bir çivi yazısı metninde göyüyoruz. Mısırlıların harp sahnelerinde Etilere ait harp arabalarında üç kişi görülüyor: bir sürücü, bir mızrakçı, ve bir de kalkancı. Kargamış kabartmalarında görülen muahher (8 inci asır) harp arabalarında yalnız iki kişi vardır. Harp arabalarından başka iki öküz ve yahut dört at tarafından çekilen dört tekerlekli yük arabaları da mevcuttur. Eşek, beygir ve katır nakil vasıtası olarak kullanılmıştır. Bir memurun Babil'e seyahat etmek için kiralın ahırından atlar ve katırlar aldığını tesadüfen öğreniyoruz.

Devletin bünyesi «feodalist» tir. Kiralın yanında bir zadeğân meclisi bulunurdu. Evvelce bu meclisin kiral intihap etmek salâhiyetini haiz olduğu kabul ediliyordu; fakat bilâhare metinlerin daha anlaşılması sayesinde bu cihetin doğru olmadığı meydana çıktı. Kiral kendi halefini tayin edip zadeğân meclisine takdim etmek hakkını haizdi; fakat bu meclisin tayin edilen kiral halefini reddetmiye hakkı yoktu. Kiral Telepinu (1550 yıllarında) veraset teakübü için sabit bir usul vazetti: kiralın en büyük oğlu halef olacak; eğer baş kadının oğlu yoksa, ikinci kadınlardan birinin oğlu, eğer bunların erkek çocuğu yoksa, o zaman damad halef olacak. - Yukarıda zikredilen takdim âdeti uzun müddet devam etti.

Kıraliçenin kiralın yanında kendine has bir mevkii vardı. Kıraliçenin makamı kırala bağlı olmaksızın tevarüs edilirdi. Eğer meselâ kiral ölürse, onun dul kalan zevcesi ölünceye kadar kıraliçe olarak kalır ve ancak kendinin ölümünden sonra yeni kiralın zevcesi o makama geçebilirdi.

Devlet, yeni fethedilen sahalarda «Vazal» hükûmetleri tesis etmek suretiyle teşkilâtlandırılmıştır. Vazallığa ya fethedilen ülkenin evvelki prensi, ve yahut da yeni bir prens getirilirdi. Her halde vazalın vazifesini tamamen tayin eden bir muahede yapılırdı. Mümkün olduğu takdirde vazal bir izdivaç yoluyla kiral ailesine daha sıkı bir şekilde bağlı bulundurulurdu. Meselâ Halep, Kargamış ve Hakmiş gibi birkaç öлке «Küçük kiralık» namı altında kiral hanedanına menşup kimseler tarafından idare edilirdi.

Arazi mülkiyeti şu şekilde elde edilebilirdi: ya halî araziyi işletmek, ya istifade edilmeyen araziyi kabili istifade bir hale getirmek şartıyla almak, ya timar zaamet, ve yahut da kiralın hediyesi. Timar zeamete ait olan hukukî teferruatın anlaşılması henüz pek güçtür. Timar zeamete bağlı vergiler ve mükellef hizmetler vardı. Mabede ait emlâk ve müstesna ahvalde timar zeamet arazisi bu mükellefiyetten muaf tutulabilirdi. İsimleri zikredilerek ve aralarında bir sürü sanat erbabı bulunan sakinleriyle birlikte evlerin hediye edildiğini çok kerre görüyoruz. Bundan, hür olmıyan bir çiftçi ve sanat erbabı sınıfının mevcut olduğu anlaşılıyor. Kanunlara yalnız hür ile köleler arasında tefrik yapılıyor. Sanat erbabı köleden sayılmıyor. Adı geçen meslekler şunlardır: inşaat ustalığı, dokumacılık, terzilik, dericilik, cercilik, demircilik. Buluntulardan bu meslekî faaliyete dair bir fikir elde etmeye çalışalım.

İnşaattan bundan kısa bir müddet evvelisine kadar bilinen yalnız mabet ve saraylardı; bu son zamanlardaki kazılarda ise bir çok hususî evler dahi meydana çıkarılmıştır. Bunlar köy evleri olmayıp şehir evleridir. Hafriyattaki muhtelif tabakalarda bir tekâmül göze çarpmaktadır. En eski ev şekli, uzunlamasına birbiri arkasında bulunan iki odadan ibarettir. Ocak ihtimal öndeki odada bulunuyordu. Dışarıya bakan pencereler vardı. Muahher zamanlarda buna bir kaç oda daha ilâve edilmiştir. Tam son zamanlarda bir takım caddeler de ortaya çıkarılmıştır. Mabed ve sarayların vasiyetinden burada bahsetmiyeceğim. Son Asur'lerin «Eti tarzı Hilani» diye tesmiye ettikleri bir bina tipinin şimdi hakikaten yeni Eti devletinin olduğu yerde ele geçmiş olması son senelerin ehemmiyetli bir buluntusunu teşkil eder. Evlerin kaidesi taştan yapılmıştır.

Takriben zemin kattan itibaren divarların yukarı tarafı kerpiçten-
dir. Damlar düz olmuş olsa gerektir. Resmî binalarda bir kaç kata tesa-
düf ediyoruz.

Ev eşyasının büyük bir kısmı mahvolmuştur; yalnız mukavim mal-
zemedен yapılanları kendilerini muhafaza etmişlerdir. Değirmen ve so-
ku taşları, taştan yapılmış kaplar, bilhassa tabakaların tarihlerini tesbite
yarayan çanak çömlek parçaları fazla miktarda ele geçmiştir. Eti sera-
miklerinin hususiyeti, şeklinin zarif ve boyasının az oluşudur. Her evde
amtar vazifesi gören büyük kaplar ve bir de ihtimal ki banyo olarak
kullanılan dört köşeli şayanı dikkat derin bir kap vardır. Anadolunun
maden eşyası daima son derecede mükemmel ve dünyanın her yerinde
meşhurdu. Metinler, bakır, tunç, altın ve gümüşten bahsediyorlar. Demir
Eti devrinde nisbeten kıymetli olmakla beraber kullanılan eşyanın bir
kısmı yine bundan yapılmıştır. Madenlerin nereden geldiğini tamamiyle
bilemiyoruz. Bir yerde bakırın Kıbrıstan ithal edildiği zikrediliyor; ma-
mafih Anadolu bakırlarından istifade edilmiş olması da muhtemeldir.
Tuncun da adı geçiyor; kalay halitasına ve kalayın menşesine dair yapı-
lan araştırmalara devam ediliyor.

Melbusattan tabîi halde ele geçen olmamıştır. Metinlerde muhtelif
elbise isimlerine tesadüf edilmekle beraber bunların hakikî manaları he-
nüz tayin edilememektedir. Tasvirlerde kemer'li kısa eteklikler görüyo-
ruz, ve bunlardan mada uzun mantolara rastgeliyoruz. Kadınlar yelek ve
pilli eteklik giyiyorlar. Mısır tasvirlerinde Eti muhاریpleri manto taşı-
yor. Kısa etekliler sırf tanrı tasvirlerinde görüldüğüne nazaran bunların
eski çağa ait olması kabul edilebilir; dinî metinler bazı âyinde rahibin
çıplak olduğunu söylüyor. Ayakkabıya gelince, bugün hâlâ malûm olan
şekildedir: burnu yukarı doğru sivri ve kıvrıktır.

Eti hukukuna dair malûmatımız yalnız nâtemam bir vaziyettedir.
Gerçi elimizde bir kanun mecmuası bulunuyorsa da eşhasa ait hukukî
vesikalar noksandır. Hukuk bakımından zabıtların ve rahiplerin vazife-
lerini gösteren talimatname'ler pek ehemmiyetlidir. Bundan başka mah-
keme zabıtları da aynı derecede ehemmiyeti haizdir.

Aile teşkilâtı pederşahi idi, yani baba ailenin reisi bulunuyordu. Mâdersâhiliğin bakiyesini diğer kavimlerde görüyoruz; meselâ Anadolu'nun şarkında bulunan Hayaşa'da. İzdivaç tesisinde âdet, zevce mübayaası tâbir edilen şekildir: güveyi gelinin ebeveynine gelin parası (ara parası) verir. Bundan mada kız kaçırmak suretile de izdivaç tesis edilirdi. İç güveyiliği de Etilerin bir âdeti idi. Ta'akta servet taksim edilir; çocuklardan biri anaya, diğerleri de kabaya düşerdi. Bir köle ara parası verebilirdiği takdirde hür bir kadınla evlenebilirdi.

Ceza kanunundaki maddeler malın ve canın muhafazasına mütealliktir. Cezada tazminat fikri birinci derecede gelir; meselâ bir katil vukunda katil maktulün ailesine tazminat olarak muayyen adette adam verir. Katilin tazmin ettiği eşhas kendi çocukları mıdır, yoksa akrabası ve yahut da köleleri midir, bunu bilmiyoruz. Daha yeni olması muhtemel olan birkaç maddede para tazminatı da mevzuubahs oluyor. Ölüm cezaları pek enderdir. Sakat cezaların kölelere tatbik edildiği görülüyor.

Din, edebiyat ve ilim birbirinden tefrik edilmez. Çünkü edebiyat ve ilim dine bağlıdır. Bu sahalarda Etiler üzerine Sümer ve Babilin pek kuvvetli tesiri olmuştur. Bunun sebebi yazı sisteminde kendini gösterir. Çivi yazısı baya hurufat sistemi gibi iktibas edilemez. Bunun öğrenilmesinde edebiyatla muayyen bir şekilde meçhul olmak zarureti vardır. Yazının iktibas tarihini tam tesbit edemediğimiz gibi teferrüatını da takip edecek vaziyette değiliz. Anadolu'nun şarkında ve şimalî Mezopotamyada Hurri namındaki kavim birkaç edebî eserin alınmasına vasıta olmuş olsa gerektir. Yazı da doğrudan doğruya Babilonlardan alınmayıp başka kavımlar vasıtasıyla Etilere gelmiş olmalıdır. Yeni bildiğimiz bir şey vardır ki, o da Hammurabi zamanında (19 uncu asır) Kargamış'ta Babilce yazı yazılmış olmasıdır. Bu bize çivi yazısının Etilere ne şekilde geldiği hakkında tahmini bir fikir verebilir.

Sayırsız Eti tanrıları arasında muhtelif tanrı tabakalarını birbirinden ayırdedebiliriz. Bu ayırdetme keyfiyeti hususî tanrıların takdis edildiği kavımlara göre yapılabilir. Bir Protohatti, yani yerli Anadolu tabakası; bir Luvi, belki cenubi Anadolu'da yaşamış kavımlara ait bir tabaka; bir Hurri, ki biraz evvel zikredilen Hurri'lerin tabakası; ve netice itibarile

Babillilerin tanrı grubu, Babil tanrılarını tanımak çok kere kolay bir şey değildir. Çünkü çivi yazısının bir hususiyeti vardır; o da, bazı kelimelerin ve bu meyanda tanrı isimlerinin bir tek çivi yazısı şekliyle yazılmış olmasıdır. Bir metinde yazılı olan bu kelime işareti Sümerce mi, Akkadçamı, Etice mi, yoksa başka bir dilde mi okunacak, bunu kestirmek güçtür. Şimdi Akkatçada tanıdığımız bir çok mühim tanrılarının isimleri bu tarzda yazıldığı için, bütün bu gibi tanrılar Akkad tanrıları olarak kabul edilebilirdi. Bu neticenin yanlış olduğunu bir misal ile hemen öğrenebiliriz. Diğer bir müşkülât da mukaddemde zikredilen bütün metinlerin resmî karakter taşımış olması ve halkın itikadâtının bu metinlerden anlaşılamamasıdır. Şimdi mevzuubahs olan ciheti bir misal ile izah etmek isterim.

Etilerin ilâheleri arasında en yüksek ilâhe Arinna şehri Güneş ilâhesidir. Bu ilâhenin adı Sümerlerde ve Akkadlarda Güneş ilâhine mahsus kelime işaretiyle yazılır. Şu halde görüyoruz ki, aynı şekil Akkadlara nazaran Etilerde bambaşka bir tanrıya ait bulunuyor. Güneş ilâhesi tanrılarının ve insanların üstünde hüküm süren bir kralıçedir. Mezkûr ilâhe Etilerin payitahtı olan Boğazköy civarındaki Yazılıkayada ilâheler safının başında kabartma halinde tasvir edilmesidir. Bunu takdisen yazılmış bir ilâhî vardır ki, bu ilâhî Akkad Güneş ilâhisi tarzında yazılmış ve kısmen Akkad Güneş tanrısının vasıfları burada zikredilmiştir. Diğer cihetten klâsik edebiyatta büyük Anadolu Ana ilâvesini tanıyoruz. Yunanlar bu ilâheye Kübele ve yahut da Kübebe adını veriyorlardı. Çivi yazısı metinlerinde Kubaba isminde bir ilâhe adı geçiyor. Aradaki bu isim iltibası âlimlerin derhal nazarı dikkatini celbetti. Yalnız şayanı dikkat olan, ilâhe Kubaba'nın bir maiyet ilâhe oluşu ve bunun isminin tanrı isimlerinin en sonunda zikredilişidir.

Bu ilâhe, yalnız Kargamış şehrinde büyük bir rol oynuyor. Orada doğrudan doğruya şehir ilâhesidir ve şehrin kralıçesidir. Klâsik devrin kübelesi hayvanların ilâhesi olarak tasvir ediliyor. Çok kere ellerinde öldürülmüş hayvan taşıyan bir avcı vaziyetinde görünür. Bundan kısa bir müddet evvel Boğazköyünde derin tabakaların birinde dökme küçük bir figür ele geçti. Bulunan bu figür aynı Cesuir'in ifadesi olan bir ilâhe

figürüdür. Mezkûr figürün «Hayvan İlâhesi» olması pek muhtemeldir. Resmî metinlerde zikredilmemiş olmasına rağmen, Halk kültüründe bu ilâheye daima hürmet edildiğini görüyoruz.

Etilerde iki nevi tedfin usulü görmekteyiz. En eski devirlerde ölümlerin evin zemin katına defnediliyordu. Bu gibi mezarlara müteaddit evlerde rast gelinmiştir.

Yeni devlet zamanının ise, ölümlerin yok edildiğini metinlerden vazihan anlamaktayız. Metinlerde mevzu bahis olan bu tedfin usulü Boğazköyün haricinde meydana çıkarılan bir «küp mezarlığı» (ölülerin küllerini ihtiva eden küpler) sayesinde isbat edilmiştir. Bu tedfin usulü farkının zaman bakımından izah edilip edilemeyeceğini katıyetle söyleyemez.

Acaba yeni devlet zamanında yeni bir âdet mi kurulmuştur, yoksa yeni bir kavim elemanının tesiri mi olmuştur ve yahut da her kavim kendi muhtelif âdetlerini mi tatbik etmiştir bunları bir türlü kestiremiyoruz.

Hakikî manasiyle edebiyatta, yani epupeler ve mitolojilerde yabancı tesir kuvvetle hissedilir. Edebî tesir Akkadlardan Etilere Hurriler vasıtasıyla gelmiştir. En meşhur Akkad poezisi olan Gilgames efsanesinin Boğazköyünde Akkadça, Hurrice ve Etice nüshaları bulunmuştur. Hâkimiyet için birbirleriyle mücadele eden Tanrılar jenerasyonunun Akkadlardaki tasavvur şekli Hurrilere, Hurrilerden Etilere ve bunlardan da Finikelilere tesir yapıyor ve aynı tesir Yunanlılara kadar geliyor. Hurriceceden Eticeye tercüme edilmiş olan edebî parçalardan birinde aynen Yunanlıların Krunus efsanesini hatırlatan bir fasla rast gelinir. Anadolu'nun yerli Epupesi, Furtona Tanrısının yılan demonu ile yaptığı mücadeledir. Aynı metin Yunanlılarca da malûmdur. Yunanlılar buna müthiş Typhon adını vermektedirler.

Typhon, Yunan an'anesine göre Mersinle Silifke arasındaki Karykik mağarasında yaşardı. Binaenaleyh bundan da anlaşılıyor ki, bu edebî eser doğrudan doğruya bir Anadolu mitolojisidir.

Şu halde Etiler, Sümer kültürünün garbe kadar tesir etmiş olmasında bir âmil olarak görmekteyiz.

Ege'nin İktisadi Coğrafyasına bir Bakış

Yazan: Doçent Danyal BEDİZ

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Coğrafya Doç.

Egenin İktisadî Coğrafyasına bir Bakış

Yazan: Doçent Danyal BEDİZ

Ankara Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Coğrafya Doç.

Ege mıntakası Türkiyenin ziraat ve maden bakımından çok zengin olan İzmir, Manisa, Aydın, Muğla ve Denizli vilâyetlerini tamamiyle ihtiva ettiği gibi mücavir olan bir kaç vilâyetin bir çok kazaları da bu mıntakaya dahildir. Bu mıntakanın tahdidinde esas; ticaretinin (% 50) sinden fazlasının Ege limanlarına müteveccih olmasıdır. Bu itibarla Egenin iktisadî hududlarını kısaca şöyle zikredebiliriz. Şimalde Edremitten başlar, Balıkesir üzerinden Simav'a oradan da Kütahyaya oradan da Afyonkarahisarın şarkından Eğridir gölüne oradan da garba doğru kıvrılarak cenupta Fethiye limanında nihayet bulur. Mıntakanın garp hududunu deniz sahili teşkil eder.

Bu hudutlar dahilinde Ege mıntakasının işgal ettiği saha takriben (94000) kilometre murabbıdır. Nüfusu takriben 3 milyona yakındır. Kilo-metre başına (27) kişiden fazla isabet etmekle Türkiyenin en kalabalık mıntakalarından birini teşkil eder.

Egede nüfus bütün Türkiyemizde olduğu gibi günden güne artmakta bulunuyor. Bu sevinçli hâdiseyi tevlit eden sebepleri kısaca şöyle bir zikredebiliriz:

1 — 1877 Rus harbinden 1922 de Güzel İzmirin kurtuluşu ile nihayet bulan İstiklâl Mücadelesine kadar Türkiye hemen 45 sene fasılasız harplerle nüfusunu kaybediyordu. Halbuki bu son 17 senelik sulh devresi nüfusun artmasına sebep olmuştur.

2 — Ege nüfusunun artmasının diğer bir sebebi de yurdumuza hicret eden ırkdaşlarımızın mühim bir kısmının Egede iskân edilmesidir.

3 — Cumhuriyet idaresinin sarî hastalıklara karşı açtığı mücadelenin iyi neticeler vermesidir.

4 — Dördüncü mühim bir sebep de Cumhuriyet idaresinin bir çok iktisadî teşebbüsleri yalnız Türklere inhisar ettirmesi ve bilhassa köylüye açtığı kredi ve asrî vesait sayesinde umumî refahın artması da nüfusun çoğalmasında bir âmil oluyor.

Bugün 3 milyon, belki bundan da fazla olan Ege nüfusunun coğrafi yayılışını şu şekilde tesbit ediyoruz:

En kalabalık vilâyet ve kaza merkezleri ve en büyük nüfus kesafeti Egenin sahilde yakın olan mıntakalarındadır. Egenin iç Anadoluya bakan şark kısımlarında ise bu nisbet azalmaktadır. Çok dağlık olan cenubî şark Ege mıntakasinda ise nüfus kesafeti diğer mıntakalara nazaran daha azdır.

Egenin umumî nüfusu; şehirler, kasabalar ve köyler dahil olmak üzere 4,779 iskân yerine dağılmıştır. Bu 4.779 meskûn yerin yalnız 146 sı şehir ve kasabaları teşkil eder. Geriye ise 4.653 köy kalıyor. Bu netice bize Egenin ziraatle olan büyük alâkasını çok bâriz bir şekilde göstermektedir.

Umum nüfusun, meskûn yerlerin adedine taksimi ile elde edeceğimiz rakam Ege mıntakasinda bir meskûn yerin vasatî nüfusunu verir. Türkiye de bir meskûn yerin vasatî nüfusu takriben 300 dür. Halbuki Ege mıntakasinda 371 dir. Bu netice de bize gösteriyor ki Ege mıntakası Türkiye nin diğer mıntakalarına nazaran daha büyük köylere maliktir. Bu da ancak toprağın verimli olması ve umumî refah ile mümkündür.

Hepiniz bilirsiniz ki Ege mıntakası toprak mahsulleri itibariyle Türkiye mizde müstesna bir mevki işgal eder. Bu cihetin coğrafya bakımından sebeplerini araştıralım:

Anadolu Jeoloji, Fizikî Coğrafya; yöre ve bilhassa iklim bakımından çok büyük teadlar gösteren bir ülkedir.

Anadolunun şimal cenup hudutlarını sahiller teşkil eder. Bu sahillere müvazî olarak uzanan Karadeniz ve Toros silsileleri sahillerin büyük bir kısmının dik ve sarp olmasını intaç ediyor. Bu sebepten dolayı Ak ve Karadeniz sahilleri tabii limanlara sahip değildir.

Anadolunun garp sahilleri ise tamamen başka bir manzara göstermektedir. Sahillerin girinti çıkıntısı pek çoktur. Yüzlerce adalar, yarımada-lar, burunlar, karaya sokulmuş derin körfezler, denize geniş ovalar şek-linde açılan vâdiler garbî Anadolunun müstesna bir tabiî teşkilâta malik olduğunu gösteriyor. Bütün bunlar bu mıntakanın jeolojik bakımdan en genç yani 4 üncü zamanda tektonik hareket, inşikaklar ve umumî bir ara-zî çöküntüsü neticesinde husule gelmiştir.

Şarkî Anadoludan ayrılan iki dağ silsilesi 2-300 metrelik yükseklikleri ile âdeta şimal cenup sahillerini muhasara etmişlerdir. Bu itibarla Orta Anadolu vasatî (1000) metrelik irtifaina rağmen âdeta bir kapalı havuza manzarasını arzeder. Bu yüksek silsileler denizin itidal verici tesirinin iç Anadoluya girmesine mani olurlar. İşte bu sebepten dolayı deniz ikliminin tesiri ancak sahile münhasır kalır ki bu da iç ile kıyı Anadolu arasında iklim, nebat ve arazi yöreleri bakımından büyük tezaadların husulüne sebebiyet verir.

Halbuki Anadolunun garp sahillerinde ise başka hâdiselerle karşılaş-ıyoruz. Şark - Garp istikametinde uzanan geniş ve uzun vâdiler denizin ratıp rüzgârlarının Anadolu yaylâsının yahut yüksek arazisinin garp ya-maçlarına kadar gelmesine müsaittir. Bu itibarla Garbî Anadoluda deniz ikliminden kara ve istep iklimine tedricî bir intikal sahasına şahit oluyo-ruz.

İşte Egeyi müstesna bir mevkiye yükselten tabiî sebeplerden biri bu hâdisedir.

Garbî Anadoludaki dağ ve dağ silsilelerinin dahilî bünye ve iltivaları-na tâbi olmıyan bir istikamette bulunuşları pliyosen veya 4 üncü zaüanda husule gelen ve Şark Garp istikametinde uzanan çöküntüler sayesinde-dir. İşte Gediz, büyük ve küçük Menderes nehirlerinin vâdileri ve bunları bir-brinden ayıran dağ silsileleri münavebeten yüksek ve alçak arazi şeraitleri halinde uzanırlar.

Çöküntü ile hasıl olmuş bulunan bu genişve uzun vâdiler Egenin mü-nakalât, iskân ve iktisadî coğrafyaları üzerine tesir icra eder.

Egede yağmur ile sıcaklığın aynı mevsime isabet etmesinden ziraat için çok elverişli olan türabı nebatı, yamaçlarda güçlükle teşekkül eder. Kışın yağın şiddetli yağmurlar bu nevi itikâl maddelerini yamaçlardan sürükleyerek nehirler vâdî tabanlarına terketmektedirler. İçinde bulunduğumuz Jeolojik devre izafeten alluviyon toprakları dediğimiz bu çok münbit topraklar geniş nehir vâdilerini doldurmaktadır. İşte bu münbit vâdiler Egenin âdeta hayat damarlarını teşkil eder.

Ege mintakasının cenup taraflarını teşkil eden dağlık saha içinde de bu nevi çöküntüler mevcuttur. Fakat sahile amut olmadıklarından müsait bir vaziyet ihdasından çok uzaktırlar. Netekim bir hinterland ile münasebet tesisine imkân bulunmadığından burada ehemmiyetli limanlara da rastgelinmez.

Kısaca diyebiliriz ki Garbî Anadolu en genç jeolojik devirde çöküntüler ile parçalanmış bir dağlık arazidir.

Bu tektonik hareketler hâlâ sükûn bulmuş değildir. Sık sık vukua gelen zelzeleler bunu isbat etmektedir.

Ege mintakası Akdeniz iklimine dahildir. Kışları yağışlı, ve mutedildir. Tabiî nebat örtüsünün büyük bir kısmı bu sebepten dolayı yapraklarını kışın muhafaza etmektedir.

Yazları ise sıcak, güneşli ve kuraktır. Nebatların bir çoğu fazla tahhura mani olmak için yapraklarını sertleştirmiş veya sathını küçültmek suretile kuraklığa karşı bir istihale yapmışlardır. Kış yağmurlarının fazlalığı sayesinde Ege mintakasının nebat örtüsü istep veya intikal sahasına nazaran daha zengindir.

Kısa fakat şiddetli yağmurlar türabı nebatiyeyi sürükleyip götürdüklerinden geniş sahaları kaplıyan ormanlara sık rastlanmaz. Yalnız yüksek mintakalarda rutubetin fazla bulunduğu yerlerde ormanlar nisbeten kesif olup 3.5 milyon hektar orman vardır.

Yağmur miktarları Egenin sahillerinden içeri doğru gidildikçe azalır.
Meselâ:

Urla	799 mm.
İzmir	615 »
Bayındır	594 »
Kula	548 »
Uşak	409 »

Bu da bize gösteriyor ki sahilden uzaklaştıkça denizin tesiri azalmakta ve iklim tedricen istep iklimine bir intikal sahası ile yaklaşmaktadır. İşte Egenin toprak mahsullerinin büyük tenevvü arzemesinin en mühim sebebini teşkil eden hâdise budur. Çünkü senelik suhnet vasatileri yüksek olan sahillerde kış ve ilkbahar donları ve karlı yağışlar azdır. Bu itibarla sahil mıntakasında Akdenize has olan nebatlara rastgeliriz. Sahilden uzaklaştıkça kara iklimi evsafı yani yaz kış suhnet farklarının büyümesi, rutubetin azalması gibi keyfiyetler yüzünden nebat örtüsü cinslerini değiştirmektedir.

Ege iktisadiyatının tabii coğrafya bakımından esaslarını böyle kısaca zikrettikten sonra Egenin iktisadî faaliyetine bir nazar atfetmek icap ediyor.

Egenin iktisadî faaliyetinin temelini hiç şüphesiz ziraat teşkil etmektedir. Esasen Ege sâkinlerinin % 70 den fazlasını ziraatle meşgul olanlar teşkil etmektedir.

Cümhuriyetin tesisindenberi Egede kurulmuş olan Endüstri Türkiye'nin umumî iktisadî çerçevesinde çok mühim bir mevki işgal etmektedir. Ege Endüstrisinin karakteristik vasfı mahalli toprak mahsullerinin tasfiyesi veya işlenmesidir. Meselâ Hububat ve palamut değirmenciliği, panc arşekeri ve pamuk mensucatı fabrikaları; zeytinyağ istihsal ve tasfiye fabrikaları; Gülyağı fabrikaları ve yahut ihracat eşyasının anbalâjı için lâzım olan kutuları hazırlayan büyük marangozhaneler gibi..

Egeye şöhrat kzandıran halıcılık fabrika manasına olmayan bir ev endüstrisi halinde hemen bütün köylere kadar yayılmıştır. Gülyağı Uşak Şe-

ker ve Nazilli Mensucat Fabrikaları istisna edilmek üzere mevzu bahis olan endüstriyi hemen kâmilan İzmir şehri kendisinde cemetmiş bulunuyor.

Müstesna iklim, toprak ve avâırızsayesinde Egenin toprak mahsulleri hem mütenevvi hem de cins itibarile dünya şöhretine maliktir. İzmir Üzümü, İzmir tütünü, İzmir inciri başlı başına bir ticaret garantisi teşkil eder.

Normal senelerin vasatı esas tutulmak şartıyla Ege mıntakasının toprak mahsullerinin vasatı miktarı ton olarak şöyledir:

Buğday	350 000 Ton	İncir	30-40 000 Ton
Arpa	250 000 »	Tütün	20-30 000 »
Üzüm	70-80 »	Zeytinyağı	15-20 000 »
Palamut	50-60 »	Pamuk	10 000 tondur.

Hububat iklim şartlarına kolaylıkla intibak ettiğinden Ege mıntakasının her tarafında ekilir. Diğer mahsuller ise ancak hususî iklim şartları altında yetişebileceklerinden Ege mıntakası dahilinde dağılışları biraz tehâlüf gösterir.

Meselâ haddızâtında bir Amerika sıcak mıntaka nebatı olan ve 17 inci asırda Türkiyeye gelen tütün oldukça ratıp ve sıcak bir iklimdeki topraklarda yetiştiği için Ege mıntakasının Akdeniz iklimi tesiri altında bulunan Muğla, Aydın, İzmir ve Manisa vilâyetlerinde yetişir.

Pamuk da tütün gibi sıcaklığı, neşvünema zaamında rutubeti fakat kemâl devresinde kuraklığı sevdiği için yine Manisa ve Aydın civarında yetişmektedir.

Bir Akdeniz nebatı olan zeytin soğuga ve bilhassa dona karşı çok hassas olduğundan ancak Ege mıntakasının sahillerinde ve serin şimal rüzgârlarına karşı mahfuz ova ve yamaçlarda yetişmektedir. Bu itibarla Zeytin Aydından maada bilhassa Edremit, Ayvalık ve Bürhaniyede yetişmektedir.

Üzüm ile İncirin Ege mıntakası dahilinde coğrafi yayılışı nazarı dikkati celbedecek şekildedir. Çünkü Büyük Menderes vâdisi incir Gediz ile Küçük Menderes vâdileri üzüm istihsalı ile temayüz etmiş bulunuyorlar.

Bu ayrılışın başlıca sebebini iklim ve toprak nevilerinde aramak lâzımdır. Soğuktan çabuk müteessir olan incir cenupta daha sıcak yerleri ve ağır toprakları tercih etmektedir. Halbuki iklim şartlarına daha çabuk intibak kabiliyetini ihtiva eden ve kumlu, mesamatlı hafif topraklardan hoşlanan üzüm Gediz vâdisinde temerküz etmiş bulunuyor.

Bir çok meyvelerin menşei ve vatani Anadolumuzdur. Bu meyanda incirin hiç şüphesiz vatani Ege mıntakasıdır. Ege mıntakasinda incir istihsalâtında dünyada İtalyadan sonra ikinci mevkii muhafaza etmektedir.

Ege yalnız toprak üstü mahsulleri ile değil toprak altı verimleri bakımından da çok zengindir. Bugün imtiyazı alınmış 250 den fazla maden damarı mevcuttur. Fakat maalesef bunlardan ancak 55 i faaliyette bulunmaktadır.

Bu madenlerin coğrafi yayılışlarında Muğla vilâyeti müstesna bir zenginliğe maliktir. Meselâ Krom, Manganez, zımpara madenleri burada mebzul ve zengindir. Türkiyenin ihracatında zikre şâyân bir mevki kazanmaktadır. Bu zikrettiğimiz madenlerden maada linit kömürü ve İzmir civarındaki civa madenleri de zikre şâyândır.

Egenin toprak üstü ve altı zenginliğinden maada denizden ettiği istifade de büyüktür.

İklim hususiyetleri iktisadî faaliyet üzerinde mühim tesirler icra eder.

Ege mıntakasının yazları sıcak ve kurak olduğundan deniz suyunun tabahhura sevkı ile İzmir civarında denizden senede 200 000 ton tuz istihsal edilmektedir. Bu yekûn Yunanistanın senelik tuz ihtiyacının 3 misline tekabül eder.

Bu izahattan sonra Ege mıntakasını karakterlerine göre 3 kısma ayırmak mümkündür. Garbî tarafı Akdeniz ziraat kültürü kısmı, şark taraf-

ları tarla ziraatı ve hayvan besleme, cenup tarafları da madencilik ile temin edilmeyenlerdir.

Ege mintakasının mütenevvi ve kıymetli olan iktisadî faaliyetinin ticaret merkezi hiç şüphesiz İzmir şehridir. Çünkü bu şehir hinterland ile olan münakalâtını en tabiî yol demek olan ve Şark - Garp istikametinde uzanan geniş vâdiler ile temin etmektedir. Görülüyor ki bu vâdiler yalnız ziraate ve iskâna elverişli olmakla kalmayıp bilhassa münakalâtı kolaylaştırmaları itibarile çok mühimdir. Hinterlanddan gelip İzmir'e açılan bu tabiî yollar sayesinde İzmir şehri Ege mintakasının en mühim ticaret merkezi halini almış bulunuyor.

İzmirin, Garbî Anadolu'nun ortasında ve sahilde bulunması; derin ve emin bir körfezin karaya sokulmuş bir noktasında tesis edilmiş olması bu şehrin mühim bir liman vazifesini görmesini de temin ediyor.

İzmir yalnız Türkiye'nin değil bütün Asyanın en garbî yâni Avrupa'ya en yakın büyük bir limanını teşkil eder.

Bu itibarla tarihî devirlerde olduğu gibi iki kıta arasındaki mübadelelere yine vasıta olması ihtimali mevcuttur. Fakat artık kervan yollarının bir durağı değil tayyare seferleri ve trenleri bile deniz aşırı taşıyan asrî nakil vasıtalarının bir limanı vazifesini görebilecek coğrafi meziyetlere maliktir.

İzmirin Türk iktisadiyatında oynadığı rol çok mühimdir. Çünkü Türkiye'nin bütün ihracatının yarısından fazlası İzmir limanı vasıtasıyla dünyaya yayılmaktadır. İşte bu sebepten dolayı İzmir'e vereceğimiz ehemmiyetin esasını ticaret mallarının en emin ve az masraf ile gemilere tahmil keyfiyetidir. Bunu da ancak asrî tertibata malik yeni ve büyük bir liman temin edebilir.

İzmiri komşu ve rakip limanlarının üstünde görmek hem millî arzumuz hem de sağlam Türk iktisadiyatının bir borcudur.

İşgali takip eden senelerde bir köylü ile Manisanın harap haline ağlar-
ken o bana: Beyim; bu zengin ova varken sırtımız yere gelmez, yıkılanı ye-
ni baştan yaparız. Demişti. Ben de bundan ilham alarak diyebilirim ki:

Egenin bu zengin ovaları Türk kaldıkça Türk iktisadiyatının sırtı hiç
bir zaman yere gelmiyecektir.

Milletlerin Terakkisi üzerinde Kadınların Tesiri

Yazan: Salih ŞENDİL

Mülkiye Mektebi Fransızca Muallımı

Milletlerin Terakkisi üzerinde Kadınların Tesiri

Yazan: Salih ŞENDİL

Mülkiye Mektebi Fransızca Muallimi

İnsanlar, dağları, mağaraları bırakıp toplu bir halde yaşamağa başladıkları zamanlardan itibaren aile, kılan, aşiret, kabile reislikleri hep erkeklerin uhdesinde bulunmuş ise de, kadın içtimâî heyetlerde daima hürmete lâyık görülmüştür. Bu söz, bittabi bugünkü telâkkiler anlamında değil, her devirdeki görüş ölçüsü ile mütenasip olarak anlaşılmalıdır. Meselâ Asyadan gelerek Avrupayı istilâ etmiş olan kavimler kadınlarını beraber getirirler, ve bunlar cenkten yüz çeviren erkeklerinin üzerine ok yağmuru yağdırırladı. Araplar da muharebeye girdikleri zaman kabilelerinden, aşiretlerinden bir kadını deve üzerinde kasideler, zemzemler okuyarak muhariplerin cesaret ve şecaatlerini arttırmağa gayret ederlerdi. Afrikanın (Somalı) denilen kıtasında bugün bile genç bir kız kendisine bir arslan kafası ve yahut döğüşerek öldürdüğü bir adamın bazı âzasını getirmeyen bir erkeğe varmaz. Kadının her hususta hâkim, âmir, erkeğin de âdetâ esir gibi itaata mecbur olduğu yerler de yok değildir. Bu misaller iptidâî hattâ vahşiyâne olmakla beraber yine içtimâî heyetlerde kadının bir yer tutmuş olduğuna delâlet eder.

Böyle olmakla beraber cehâlet, yahut ta hased sevgiyle kadınlara lâyık oldukları mevkii vermekten çekinen milletler olmamış mıdır? Maatteessüf olmuştur. Hattâ bizde bile yakın zamanlara kadar kadına ne nazarla bakılıyordu? Annelerimiz hakkında beslediğimiz hörmet ve minnet duyguları müstesna olmak üzere kadınlarımıza nihayet evin bir zineti nazarile bakmaktan daha ileri giden aileler pek azdı. Kızlarımızın biraz okumak bilmesini kâfi, fazlasını tehlikeli gördüğümüz henüz çok uzak değildir.

Garp medeniyetinin seyir ve terakkilerini takip edecek olursak görürüz ki kadının ilim, irfan sahibi olması bir milletin yükselmesi için bir ih-

tiyacı mübrem, bir zaruret telâkki edilmiştir. Napolyon Bonapart, bir gün Fransanın (Légion d'honneur) denilen nişanını memleketlerine büyük hizmetler ederek kazananların yetim çocuklarını yetiştirmek maksadile açılmış olan bir mektebin müdürü Madam «Kampan» ile görüştüğü sırada demişti ki:

«Madam, eski terbiye usulü bir şeye yaramıyor, gençlerimizi iyi yetiştirmek için ne lâzımdır?» Madam Kampan:

«İyi anneler lâzımdır» cevabını vermiş. Napolyon bu cevabı çok beğenmiş. «Hakikaten güzel fikir, o halde çocuklarını iyi yetiştirecek anneler vücade getirmeğe çalışınız» demiş. Zaten Napolyon, «bir çocuğun istikbali daima anasının elindedir» fikrini güder, bizzat vardığü mertebeyi anasının sayesinde bulduğunu söyler, ve bunu tekrar etmekten zevk duyardı. Fransa Krallarından Saint Louis, ikinci Louis, Dördüncü Henri Blanche'ın, Marie Claire'in, Jean d'Albert'in irfan şâkirdleri sayılırlar. Aimé Martin adında bir muharire göre Fransa tacını taşımış olan 6 hükümdardan yalnız üçü milleti hakikaten sevmiş ve bunların üçü de hep analarının terbiyesi altında büyümüştür.

Fransız tragédie'sinin babası sayılan Corneille ile kardeşi fazlî irfanları, ciddiyetleri, yüksek fikirlerle temayüz etmiş kimselerdi. Onlar ise analarının terbiyesi altında yetişmişler, fazilet derslerini analarından almışlardır. Muasırları bu kadını Roma tarihinde nam bırakmış olan Grak'ların analarına benzetirlerdi.

Fransanın ana yasasını hazırlamış olan kurultayda meşhur Mirabeau'nun rakibi Barnau idam edilmek üzere siyaset meydanına götürülürken son duygularını beşûş bir çehre ile yazıyor, kalbine saçığı cesareten dolayı anasına teşekkür ediyor ve bir ananın oğluna bundan daha kıymetli bir ihsanı olamayacağını söylüyor ve kız kardeşine şu vasiyette bulunuyor: Kardeşim, çocuklarını annem büyütsün, annem onlara erkekce yaşamağa öğretir diyor.

Şimdi de Alman filozoflarından Kant'ı dinliyelim:

«Ben her şeyi annemin şefkatine borçluyum. Bütün bilgilerden üstün olan fazileti, ahlâk güzelliğini ondan öğrendim. Gezintilerimiz esnasında

bana tabiatı öğretmiş yaradana muhabbet ve ibadeti bana o telkin etmiştir.»

Diğer bir âlim, Küvie, hatıraları arasında anasından aldığı derslerden bahsederken bütün ilim sermayesini anasına borçlu olduğunu söyler, yaptığı keşiflerin şerefini hep anasına atfeder.

Bu misaller annelerin çocukların üzerindeki güzel tesirleri gösterir. Meş'um tesirler hakkında da misaller zikrolunmaz değildir. Meselâ şair Lamartine'in genç, güzel, açık fikirli bir anası vardı, evlâdına muhabbetin bütün nurlarını saçmış, fazilet telkin etmiş, o koca şairi şefkatle dolu bir muhit içinde büyüttü. Onun en yüksek şâhikalara çıkan dehâsı anasının kanadile yükselmişti. Öbür tarafta ise, diğer bir şair, İngiliz şairi Bayron hoppa, alaycı, kibirli bir ananın elinde idi. Oğlunun zafile eğlenir, onu hırpalar, gücendirir, ondan âdeta nefret ederdi. Kadının bu huysuzlukları Bayron'un kalbinde de yer tutmuş, kin, gurur, şiddet ve hiddet ve istihfaf onun kalbinde de mayalanmıştı.

Bu misaller arasında kendi büyüklerimizin analarından bahsedememiş olduğuma çok müteessifim. Bu sükûtumu kadınlarımız arasında evlâdlarının yükselmesi üzerinde tesirleri olmuş yüksek ruhlu analar bulunmamış olduğu yolunda bir mâna verilmemelidir, bu sükûtum olsa olsa büyüklerimizin anaları hakkında belki de tarih sahifesine geçmiş tafsilâta vukufsuzluğuma bir delil addolabilir. Kaldı ki bu gibi misaller ne kadar çoğaltılsa yine annelerin evlâtları üzerindeki tesirleri hakkında tam bir fikir verilmiş olmaz. Bir anne evlâdına nasıl ki kendi bedeninin eczasile vücut veriyorsa, manevî tesirleri ile de fikrî tekâmüllerini vücuda getirir. Bir mürebbinin, bir öğretmen nazarında çocuk sadece tâlim ve tedrise mühtaç bir cahildir, ana nazarında ise teşekkül halinde bir ruhtur. Hem de öyle bir ruh ki en azametli başlar bile bu ruhun önünde eğilerek onları öpmek ister. Bunun içindir ki tabiat çocuğu doğduğu dakikadan itibaren daima vefakâr bir muhabbetin, ancak hayat şulesile beraber sönen fedakâr bir şefkatin eline teslim etmiştir. İyi öğretmenler iyi talebe yetiştirebilirler, fakat iyi adamları, büyük adamları ancak anneler yetiştirir.

Lâkin iyi analar nasıl yetiştirilir? İşte mütefekkirleri durduran asıl nokta bu olmuştur. Bâzıları kadınlar lüzumsuz tettebbulara sevk etmekten

sakınmalıdır. Onlar ne hükûmet idaresine karışacak ve ne de harp edecektir, demişler ve hükûmet idaresini ele alacak erkeklerin ancak onlar sayesinde yetişeceklerini düşünememişlerdir. Diğer bazı mütefekkirler ise bu fikri müdafaa etmişlerdir. «Kadınların terbiyesi ihmal olunuyor. Kızlara dikişten, teganniden, güzel giyinmekten, nâzikâne söz söylemekten, zerâfetle selâm vermekten gayri şeyler öğretmek lâzımdır. Kadının ruhu erkeğin ruhundan farklı değildir. Onların da idareye muhtaç fikirleri, iradeleri, zabıt ve tâdili lâzım ihtiaşları vardır. Binaenaleyh, kadınlar da tahsilde, tettebbua teşvik edilmelidir.»

Bu fikri teyiden denebilir ki, Fransa edebiyatının en şa'saalı devrini kadınlara borçludur. O devrin kadınları, salonlarını şairlere, âlimlere açık bulundururlar, onları himâye etmeği kendilerine şeref sayarlardı, kadın salonları birer irfan meclisi idi. O meclislerde hep edebiyattan, şiirden, ulûm ve fünundan bahsolunurdu. Yeni yazılan eserler evvelâ orolarda okunur elden ele dolştırılırdı.» Böylece kadın salonları ahlâk ve âdetlerin değışmesi üzerinde âmil olmuş, erkekler bu sayede evvelâ kadınlara daha ziyade hürmet etmeğe bşaladıkları gibi kendi aralarında da daha nezih bir surette hareket etmeği itiyat edinmişler, ve böylece kendi şahıslarına da hürmet etmek yolunu tutmuşlardır.

Fakat kadının içtimâî heyetler üzerindeki kuvveti, en ziyade Jan Jak Russo sezmişti. Son kıralların devri meşum bir devirdi. Kralda hüküm ve iktidar, zâdegânda haysiyet, papaslarda fazilet kalmamıştı. Dükler, markiler velhasıl sırmalara bürünmüş bir takım derebeyleri ırk bozukluğunu bir sanat, zevk ve sefahatı bir meziyet sayarlardı. Elleri geçen kitapları sansör memurları gibi anlamadan okurlar. Hezeliyattan yüksek fikirler edinmeğe yeltenirlerdi. Bu debdebe ve dârât sürüsünün aşağısında bir millet vardı, sokakta unutulmuş bir millet. Fakat bu milletin gözü görüyor, asıl geçinen yüksek sınıfın temiz ve saf bir ırka mensup olmadıklarını fark ediyor, yırtıcı bir arslan, şikâyetin karşısında nasıl serbest davranırsa millet de mâfevklerinin karşısında öyle duyuyordu.

Milletin medeniyet içinde geri bırakıldığını, bilgi içinde cahil, servet içinde sefil kaldığını gören Russo, milletin kurtuluşu için bir inkılâp yapmak lâzımgeldiği fikrini görüyordu. Tasavvur ettiği inkılâbı yapmak için

lâzımgelen kuvveti en ziyade kadında aradı. Ana südü, hürriyet gıdası olmak gerekti. Onun fikrince ferdî hürriyet fikri, millî hürriyet fikrini doğuracaktı. Russo biliyordu ki, kadının kalbinde kadınları kahramanlığa, nefisten feragata sevkedici bir kuvvet vardır. Öyle iken kadınlara ağır vazifeler yükletmedi. O sadece bir beşiğin yanı başında yavrusunu bağrına bir kadını kocasının muhabbetle dolu gözlerinin önünde pür şetaret dururken tasvir etti ve bu güzel tasviri cihanın hayranlığına arzetti. Bu güzel levha ile kadınları zevce ana olmağa; çocukları da vatan evlâdı olmağa teşvik etti. Garipti ki, Russo bu kuvveti sezdiği ve «bu kuvvetle neler yapılır.» da dediği halde daha ileri gitmedi, gidemedi. Bundan dolayı nazariyesi icra kuvvetinden mahrum kalmış olmakla beraber daha müşkül nazariyeler doğurmaktan hâlî kalmadı: erkeklerin terbiyesi kadınların eseriymi, bunun için kadınların terbiyesi, erkeklerin terbiyesinden daha mühimdir, fikri yol aldı. Kadınlar iyileştikçe, yükseldikçe bizim de kadrimiz artar, onlar biz erkekleri ıslah ettikçe hepimiz daha mesut oluruz, demeye başlandı. Büyük İngiliz şairi Şekspir Koriolan'ın anasına şu sözleri söyler: Ben, oğlumu doğurduğum günden ziyade onun insanca hareket ettiğini gördüğüm gün sevindim. Oğlu da anası için şu sözleri söyler: Bana şan ve şerefi sevdiren cihet anamın bu yüzden duyduğu gurur ve mefharettir. Ne yüksek karşılıklı duygular değil mi? İşte bunun gibi yüksek duyguları evlâtlarının kalbinde uyandırmak kabiliyetini kazandırmak ve erkekleri o faziletlere iriştirmek içindir ki kadınların erkeklerden farklı olduğu hakkındaki bâtil fikirleri kökünden söküp atmak, fikir denilmeğe bile lâayık olmıyan yanlış zannın yerine hakikatı koymak âdeti boynumuzun borcudur.

Kadın ilim ve irfan sahibi oldukça vatan evlâdını nasıl büyötmek lâzımgeldiğini de öğrenmiş olur. Biz erkeklerin bu hususta onlar kadar tesir yapmamıza esasen imkân yoktur. Hayat dağdagaları, maişet dertleri, yahut sadece sanat, ticaret meşgaleleri, memurluk vazifeleri çocuklarımızla meşgul olmamıza manidir. Ancak akşamları yorgun, argın yuvalarımıza döndüğümüz zaman çocuklarımızı sevmeye, okşamağa vakit bulabilirsek ne mutlu.... Hem de bahsettiğim imkân hasıl olsa bile acaba biz de, kadınların gösterdiği sabır ve tahammöl var mıdır? Bu ayrıca düşünüle-

cek bir meseledir. Velhasıl çocuk hep annesinin terbiyesine mevdudur. Onun ruhanı, fikren tekâmülünü adım adım takip eden, bu tekâmüllerin doğurduğu ihtiyaçları sezen, hep annedir. Bu sözleri söylerken tabiidir ki müdekkik, faziletkâr ve açık fikirli anaları kasdediyorum. Yoksa her ana bu şerefli ada hakkıyla lââyık değildir. Meselâ, çocuk eline bir makas geçirmiş, oynuyor. «Kızım, yahut oğlum makasla oynama bozulur, körlenir, senin bir tarafını kesmek ihtimali vardır.» diyecek yerde «aman makasla oynama, muharebe olur.» demekte ne faide var? Hiç. Bilâkis çocuğun zihnine makas gibi bir şeyin muharebeyi davet edeceği yolunda sakim bir fikir yerleştirilir. Buna göre süpürge ile oynama, gece fena rüyalar görürsün diyecek yerde «Evlâdım, süpüğe her yere sürülür, kirlidir, mikropludur, hem insanın üstünü pisletir, hem de hastalık bulaştırabilir.» yollu bir ihtarla çocuğun fikrini uyandırmak, temizliğe riayet etmek lüzumunu anlatmak daha münasip olmaz mı? Bâhusus çocuk daima öğrenmeğe heveslidir. Her gün daha ziyade tekemmül eden dimağı bilgiye muhtaçtır. Bu ihtiyacı sakim fikirlerle tatmine kalkışacak yerde onun körpecik zihnini hakikatlerle süslemek elbette evlâdır.

Hele çocuğun aynı ihtiyaç sevgiyle sorduğu sualleri hiddetle karşılamak hiç doğru bir hareket değildir. O sualleri rıfk ile, hattâ zekâsına delâleti itibarile sevinçle, iftiharla karşılamalı, güzel, güzel cevaplar vermeli ve bu vesilelerle çocuğu irşad etmelidir.

Bu suretle hareketi itiyad edinen anne, yalnız bu güzel vazifeyi ifa etmiş olmakla kalmaz, kendini de yükseltmiş olur. Çünkü çocuğun bu yolda dilekleri insanın canı sıkılmış olduğu zamanlara tesadüf edebilir. Bu zamanlarda hiddete daha kolay kapılmak ihtimali vardır. Kadın bu duyguya galebe çalmak suretiyle kendi nefesine hâkim olmak faziletini kazanır. Hiddet, tekdir, ceza çocukta daima fena izler, elim hatıralar bırakır. Çocuğu huysuz, isyankâr yapmasa bile her halde anası hakkında beslemesi lâzımgelen hörmet ve minnet duyguları arasına acıklı intibalar karıştırır, hem de çocuk taklide meyyaldir. Hattâ iyi şeylerden ziyade fenalarını daha çabuk kapar. Onun içindir ki, ona kendi hareketlerimizle nümune olmak, fazilet yollarını göstermek lâzımdır. Bu fazilet yollarını bizzat bilmeyen, görmeyenlerden arzettiğim surette hareket beklenemeyeceği ap

açıktır. Ve bu da gösterir ki, kadının ilmüirfan sahibi olması inkâr kabul etmez bir hakikattir.

İşte muhterem vatandaşlarım, ebedî Şefimiz Atatürk, bütün cihanın hayranı olduğu dehâsı ile bu hakikatleri, ancak bir nebze işaret ettiğim bu hakikatleri çok derin gördüğü içindir ki milletin istiklâlini kurtardıktan sonra istikbalini de en metin esaslar üzerine kurmak, millete en müterakki milletler arasında bir mevki temin etmek gayesile kadınlarla erkekler arasındaki farkı kaldırdı. Siyasî inkılâptan sonra kadın inkılâbını da yaptı. Daima onunla beraber yürümüş olan Millî Şefimiz İsmet İnönü başta olduğu halde bugün de aynı şահrah üzerinde yürümekte olan mesâi arkadaşları büyüklerimiz bu hakikatleri çok derin nüfuzu nazarla görmüşler «Bir milletin seviye mizanı kadınların irfanıdır.» sözünü düstur ittihaz etmişlerdir. Bu maksatla Cümhuriyet Hükûmetimiz kız mekteplerini çoğaltmakta, yabancıların bile gıpta ettikleri yeni, yeni irfan müesseseleri vücud getirmektedir. Kadın, erkek bütün evlâdı vatana, maarif kapıları seyyanena açıktır. Milleti en yüksek mertebelere çıkaracak olan bu ilim ve irfan kaynaklarını iftiharla görerek onlardan istifadeye biz erkekler ne kadar severek koşuyorsak kızlarımız, hattâ ev bark sahibi kadınlarımız da o kaynaklardan aynı sevgi ile feyiz alıyorlar. Hiç şüphe yok ki, maârifin bol, bol saçtığı nurlarla bezenen yarının anaları, vatan evlâtları üzerinde daha güzel tesirler yapacak, beşikten itibaren terbiyeleri altında büyüyen yeni nesil kemâle erdiği zaman yüksek fikirleri, faziletleri ile millet ve memlekete daha iyi hizmet edecekler, milleti terakki yolunda en yüksek şâhikalara çıkaracaklarıdır.

Ulu hâtırası şükrânı mahmeded hafızamızda daima yaşıyacak olan Atatürk'ün ruhu ancak bu suretle şâdedilmiş, Şefimiz İsmet İnönü ile mesai arkadaşları da durmadan, dinlenmeden millet uğruna masruf emeklerinin zayi olmadığını görmüş olurlar.

Bu gayeye irişmek için kızlarımızın var kuvvetleriyle çalışacaklarında derin inanım vardır. Milletin ikbal ve saadeti namına kendilerine en parlak muvaffakiyetler temennisinden daha güzel bir hâtime bulunamayacağı için sözümü bu temenni ile bitiriyorum.

GAZETE

Yazan: **Ercüment Ekrem TALU**

Mülkiye Mektebi Fransızca Muallimi

GAZETE

Yazan: Ercüment Ekrem TALU

Mülkiye Mektebi Fransızca Muallimi

Sayın dinleyicilerim,

Ankara ve İstanbul postası gelir gelmez, yahut ki - posta buraya vaktisiz geldiği için - sabahleyin gözünüzü uykudan açar açmaz dört elle sarıldığınız gazetenizin üzerinde kaç kişinin emeği, kaç kişinin göz nuru bulunduğunu hiç hatıra getirdiniz mi?

Her günkü ihtiyaçlarınızı karşılayan çeşit eşya arasında, beş kuruş gibi çok mütevazı bir bedel mukabilinde edindiğiniz bu gazetenin, en çok, en ezici, en yıprandırıcı külfetlerin mahsulü olduğunu bilir misiniz?

Bir gazete nasıl çıkar? Onun tertibinde, o sahifelerin bilâistisna her gece muayyen saatlerde, ve her defasında yepyeni, bambaşka münderecatle çıkmasında hangi feragatkâr işçilerin, gönüllerinde kökleşmiş meslek heyecanından kuvvet alarak nasıl âmil olduklarını düşündünüz mü?

İşte ben sibe bugün burada, otuz küsur senelik bir gazeteci sıfatile bütün bunları anlatmağa, gazetenizi size bir kat daha sevdirmeğe, onu vücudaya getiren mütevazı yurttaşlarınıza karşı sizlerde sempati uyandıрмаğa geldim.

Beni lûtfen dinledikten sonra, artık siyasî baş makalenin, bir içtimâ bendin, bir tarihi ve yahut ki edebî tefrikanın, bir heyecanlı haberin üzerinde duracak kıymetli nazarlarınız, alâkanızı celbeden o mevzu'â beraber, onu sizin zevkinize arzeden, - tâbir caizse - pişirip kotaran yurttaşları da işlerinin başında hayâlen takip edecektir.

Medenî ve modern hayatın en mübrem ihtiyaçları meyanında, hattâ onların ön safında, hakkile kazanılmış bir mevki tutan gazete, ekseriya

günlük hayat başlarken, yani sabahleyin okuyuculara arzedilebilmek için geceleyin tertip edilir.

Bir gazete idarehanesinde çalışma hayatı ikindiye doğru başlar. O saat kadar tatsız, perişan bir uyku ile, sonu gelmeyecek olan yorgunluklarını gidermeye çalışmış fikir amelesi birer birer vazife başına gelirler.

Bunlar, sırasile: Başmuharrir, fırka muharriri, yazı işleri müdürü, istihbarat şefi, yazı işleri müdürünün yadımcısı, aşiv ve kütüphane memuru, muhbirler, fotoğrafçı, ressam, radyocu, musahhihler, başmürettip, Entertip işçileri, mürettipler ve bunların çıraklarıdır. Bunlar böylece fikir mücadelesinde, ileri safta küçük fakat mütecanis bir müfreze teşkil ederler.

Başmuharririn de makalesi dahil olduğu halde, bütün yazılar, neşriyattan kanunen mesul bulunan yazı işleri müdürünün ve muavininin masalarında birikir, onların kontrolundan geçtikten sonradır ki mürettiphaneye gider.

Bu vazifenin ağırlığını takdir buyurursunuz! On iki, on altı sahifelik bir gazetenin, mesuliyeti idareye ait ilânları istisna edecek olursak, lâakal on sahifelik münderecatını okumak, hem de çok defa yamru yumru, kargacık burgacık, özenilmemiş, belki de imlâ ve şive yanlışlarla dolu muhtelif el yazılarından okumak, okurken de kanunî mevzuata, devletin iç ve bilhassa dış siyasasına, umumî ahlâk ve âdaba, her hangi bir şahsın şeref, haysiyet ve itibarına dokunacak, aykırı gelecek fıkra, ibare ve kelimeden salim bulunduğuna dikkat etmek, teslim buyurursunuz ki, nihayet, maddî ve manevî tesirlere tabiatile tâbi bir insanın değil, ancak bir efsaneler kahramanının başaracağı bir iştir.

Buna mukabil, bir yazı işleri müdürünün maddeten ihya olduğunu sanırsınız, değil mi? Hayır: Gazetecilikte yüksek kazanç denilen şey yoktur. Gazeteciyi, kutu lâyemut denecek kadar bir istifade ile vazifesine bağlayan meslek aşkıdır.

O aşk, o iptilâ başka bir şeydir. Tarif edilemez. Dünya yüzünde bu mesleğe intisap edenlerden bir çoklarının itiraf eyledikleri gibi, o matbaa denilen rutubet, küf, ıslak kâğıt ve mürekkep kokulu ve fakat bütün bun-

lara rağmen çekici, kavrayıcı muhit insanı zamanla öyle benimser ki, bir daha koyvermesine hemen hemen imkân yoktur.

Büyük bir Fransız mütefekkeri, gazeteciliğin insanı her şeye ulaştıran bir meslek olduğunu, ancak bu meslekten de ayrılmak imkânını bulmak lâzımgeldiğini söylemiştir.

Gazeteciliğin bu câzibesi nedendir? İzahı çok kolay! Düşünün ki, her gün ortaya yepyeni bir eser koyuyorsunuz. Ve bu eser binlerce, on binlerce kimsenin gözleri önüne arz ediyor. Fikirlerinize, heyecanlarınıza on binlerce kişiyi ortak ediyorsunuz. Askerini harba, zafere sürükleyen bir kumandan gibi efkârı umumiye peşiniz sıra muayyen bir ideale sevk etmeniz. İsminiz, hüviyetiniz her gün dillerde dolaşıyor. Şahsen tanımadığınız on binlerce insan her gün sizi bekliyor. İmzanızı görmedikleri vakit özlediklerini tahmin ediyorsunuz. Böylece, bir çok hemcinsleriniz üzerinde manevî bir nüfuz sahibi olduğunuzu biliyorsunuz.... Hülâsa, insanların zayıf tarafı olan teferrüt ve tahakküm hissitaibleri tatmin edilmiş oluyor. Bu, az mazhariyet midir?

İşte gazeteciliğin en büyük hazzı.... Hattâ yegâne hazzı budur: Filân haberi ben verdim!.. Filân fikri ortaya atan ben im!.. Ve yine falan davayı ben müdafaa ettim ve hakikata ben ulaştırdım!..

Bu hazzı başmuharrirden, zabıta muhbirine kadar bütün gazete müntesipleri hemen her gün duymakta ve bununla tutunmaktadırlar. Zira bir insanın hayatta en büyük desteği muvaffakiyetlerin verdiği heyecandır.

Yevmî bir gazete idarehanesinde, sabaha karşı, sokakta kaynaşan müvezziler, nihayet içerdend kendilerine uzatılan deste deste ıslak gazeteleri koltuklayıp ta uzaklaşırlarken, pencereden bu manzarayı seyreden gazetecinin gözleri gayriihtiyarî nemlenir. Biraz sonra okuyucuların kapışacakları yirmi dört saatlik emeğinin mahsulünü, kızını gelin gönderen bir babanın muhabbet ve gurur dolu nazarlarile okşar.

Frenkler, gazeteyi, pişirilen ve kotarılan bir yemeye benzettikleri için midir? Ona ait işleri Cuisine = Mutfak adile anarlar.

Bu mutfak nasıl işler? Gazeteciliğin aşısı olmayanlara bir fikir verebilmek için kısaca arzedeğim.

Bir gazete, münderecatını muhtelif menbalardan alır. Evvelâ, makaleler. Bunlar siyâsî, içtimâî, İktisadî, zirâî, askerî ve tarihîdir. Gazete bu makalelerin mümkün mertebe zemin ve zamanla az çok mutabık olmasına itina eder. Meselâ İtalya Arnavutluğa taarruz etmiş. Siyâsî makale bu taarruzun mahiyetini ve avakibini tahlil edecek olursa şüphesiz ki, okuyucunun alâkasını daha çok çeker ve onun aydınlanma ihtiyacını karşılamış olur. Keza, aynı günlerde en selâhiyetli bir kalemden çıkacak askerî mütalâaların pek büyük kıymeti vardır. Tarihî makale muharriri de Arnavutluk hakkında malûmat verecek olursa gazete günün en mühim hâdisesi etrafında okuyucularının merakını tatmin etmiş ve vazifesini yapmıştır.

Bu saydığım muhtelif mevzuların mutahassısları ve bu mutahassıslar içerisinde de imzası efkârı umumiyeye sevilmiş, tutulmuş olanlar vardır. Bunları seçmek hünerini gösteren gazete daima muvaffak olur ve halktan haklı bir rağbet görür.

Makalelerden sonra tefrika gelir. Eskiden, gazeteler, o vakit biraz da sahifeleri mahdud olduğu için, bir tek tefrika dercederlerdi. Bu, bir mahzurdu; çünkü o bir tek tefrikayı okuyucuların hepsine birden zorla beğendirmek, zorla takip ettirmek abes bir iddia idi. Şimdi, mümkün olduğu kadar, muhtelif mizaçlarla zevkler gözetilmekte ve böylece daha makul ve pratik bir yol takip olunmaktadır. Her gazetede bir edebî, bir de meraklı zabıta romanından başka tarihî ve siyâsî tefrikalar bulundurmamak bugün artık terkedilemez bir an'ane haline gelmiştir. Bunun için de, belli başlı gazetelerimiz memlekette tanınmış, halkça sevilmiş imza sahiplerini kendilerine bağlamak, onların eserlerini kendi sütunlarına hasretmek sevdasıyla birbirlerine rekabet etmektedirler.

Gazetenin başlıca istihbarat menbaı devletin nim resmî ajansıdır. Bu, her gün muntazaman neşrettiği bir kaç bültenle dünya havadis'lerinden bizzat istihbar edebildiklerini gazetelere verir. Lâkin gazeteler bununla iktifa edemezler. Modern gazetecilik dünyanın her tarafındaki sesleri duy-

makla ve duyurmakla kendi kendini mükellef addetmektedir. Bunun için en mühim merkezlerde, para bakımından gücü yetiyorsa, muhabirler bulundurur ve onlarla daimî temas halinde kalır. Bunu yapamazsa, radyonun kıymetli yardımından istifade eder. Bilirsiniz ki, muhtelif dünya istasyonları günün muayyen saatlerinde haricî ve dahilî havadis neşrederler. İşte gazete, kuvvetli bir alıcı âletile bu havadisleri dinler ve kaydederek, içinden en değerli bulduklarını sahifelerine geçirir. Aynı zamanda bazı gazeteler, garbî Avrupada ve Balkanlarda, oranın bir gazetesile havadis mübadelesi hususunda bir anlaşma yapmışlardır. O memlekette önemli bir hâdise mi cereyan ediyor? Yahut ki her hangi bir dünya hâdisesi hakkında o memleket efkârı umumiyesinin ne düşündüğü mü bilinmek isteniyor?... Muhabir gazeteye telefon edilir ve sorulur.

İşte istihbaran menbalarının başlıcaları bunlardır. Bunların üzerine, geceli gündüzlü dolaşan muhbirlerin ve fotoğrafçının mesaî mahsulleri de ilâve edilince her gün seve seve okuduğunuz gazetenizin nasıl doldurulduğu ve size câzip görünmek için ne türlü çalıştığı anlaşılmış olur.

Ve düşünün ki bu, her gün baştan başlanan, her an yepyeni malzeme isteyen ve bir türlü sonu gelmeyen bir iştir. Tıpkı Deccalın Çulu gibi...

Deccal, Kafdağının arkasında bir mağarada oturur ve her gün insanların karşısına çıkmağa hazırlanmış... Fakat çıplak olduğundan hayâ ettiği için, sırtına giymek üzere bir çul dokurmuş ve bunun bitmesini beklemiştir. Halbuki asırlardanberi bunu dokumağa başladığı halde, bir türlü bitiremezmiş. Çünkü sabahtan akşama kadar dokunan kısım, gece derhal uykuda iken sökülür ve zavallı, ertesi sabah yeni baştan dokumağa başlamış....

İşte Deccal bir, gazetesi ki!.. Çulumuzun tamam olduğunu görmemeğe mahkûmuz. Teşbihte hata olmayacağından, aziz meslekdaşlarımın bu tâlî benzerliğini kaydettim diye bana gücenmiyeceklerinden eminim. Zaten gazeteci kolay gücenmez. O, bunca emeklerinin çok defa nankörlükle karılanmasına, kendisine ekseriya sebepsiz hakaret edilmesine ve Benî İsraîl'in keçisi gibi bütün günahların - vaziyet sıkışınca - kendi sırtına yükletilmesine alışmıştır. Verdiği haberlerin binde biri, maazallah yalan çık-

tı mı idi, dokuz yüz doksan dokuzunun doğruluğunu unutan efkârı umumiye bilâtereddüt onun alnına (yalancı) damgasını basıverir.

Yine kazârâ bazılarının hoşuna gitmiyere bir fıkra neşretmiş olsa, onun oldukça uzun bir mâzideki dürüstlüğü bir anda unutuluverir.. Hâlâ, bazı zihniyetler gazeteciyi korkunç bir mahlûk, bir fesat kumkuması, tehlikeli bir boşboğaz telâkkî ederler. Yanında serbest söz söylemekten çekinenler vardır.

— Nasıl? Yazar mısın?.. derler.

Ve tuhaf değil mi? Bu çekingenliği gösterenlerin ekserisi de, sözlerinin gazeteye geçmesini şiddetle arzu edenlerdir:

Maamafih, tâ Meşrutiyete gelinceye kadar gazetecilik hem daha hakir, hem de daha tehlikeli bir meslekti. Hakirdi... Çünkü efkârı umumiyeye o vakitki şekle terceman olamayan matbuat ile halk arasında bugünkü güzel ve mesut kaynaşma yoktu. Gazetecinin şahadeti şüpheli olduğu gibi, gazeteciye, muharrire kızını verecek âile de pek bulunmazdı. Öyle yâ: Ef-kârı umumiye, gazeteciyi serseri ayyaş, yalancı.... Hasılı bütün kötü huy-larla âlûde bellemişti. Niçin? Çünkü bütün serbest meslek erbabına, ev-lâtlarını kapı kulu yetiştirmeye alışık vaktin zihniyeti kötü nazarlarla bakardı. Devlet hazinesinden maaş almağa tenezzül etmeyen adamdan hayır mı gelir, diye düşünürlerdi.

Tehlikeli idi.... Çünkü saray, fikir erbabına, fikir amelesine düşmandı. Onların halk üzerinde tesir yapmasından korkardı. Ve onun için sansör koymuştu. Yani, gazetenin bütün münderecatı, rızai âliye muvafık olup olmadığını takdir etmek üzere, neşredilmeden evvel Dahiliye Matbuat Müdürlüğüne gönderilir, oranın izni olmadıkça tek satır neşredilemezdi. Ve iş bununla da kalmazdı. Musahhihin gözünden kaçan ufacık bir tertip hatası, bir harfin baskı esnasında ezilmesi adamın başına belâ getirebilirdi. Meselâ bir gün, Abdülhamid'in cülûsu yıldönümünde İkdam gazetesi bir bent neşretmişti. Bunda «Leylei Mes'ude» tâbiri geçiyordu. Fakat gazete basılırken her nasılsa mesu'de kelimesindeki «v» ın başı ezilmiş ve ibare «leylei medvede yani «kara gece» şeklinde çıkmıştı. Pâdişahın sansörü gazeteyi bilâmüddet kapattı ve sahibi Fizana sürülmekten yakayı zor kurtardı..

Bugün bu gibi tehlikelerden çok uzağız, Hamdolsun!

Bir defa gazeteye ve gazeteciliğe devlet te, millet te lâıyk olduğı mev-
kii vermiş, matbuatın bütün dünyaca müsellemlen olan «dördüncü kuvvet»
sıfatı Türk efkârı umumiyesinde de tasdik ve teyit olunmuştur.

Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz mucibince matbuat serbesttir.. Fakat
kanun dairesinde.

Bu kanun dairesinde kaydı çok tabiidir. Esasen bizâtihi hürriyet bir
takım örfi, içtimaî, adlî kanunlar, nizamlarla mukayyet değil midir? Gay-
rin haklarına, menfaatlarına, şeref ve haysiyetine riayetkâr olmıyan
hürriyet şüphesiz ki muzurdur. Matbuatın da hürriyetini takyit eden
eğer bu şekilde, takyit tâbiri yerinde ise - kanunlarda, vatanın, câmianın
ve fertlerin deminden saydığımız şeylerini korumak maksadile vazolun-
muştur.

Şüphesiz ki, matbuat için hürriyet asıldır. O, müsbet veya menfi kuv-
vetini bütünlüğüle ancak hürriyet içerisinde inkişaf ettirebilir. Matbuat
hür olursa, karilerini hâdiselerden günü gününe ve sahih olarak haberdar
edebileceğı gibi, hâlihazır tarihini yazacak olanlara kıymetli bir vesika
menbaı, bir me'haz vazifesini görür.

Zaten her matbuat günün hâdiselerini kaydetmekle kalmaz. Siyasî ve
içtimaî inkilâpları, islâhatı hazırlar. Kusurları tashih, fenalıkları mene-
der. O, halkın ruhuna, idealine, duygularına tercemandır. Fikirlerin
neşri için ondan güzel bir vasıta olamaz. Bir devlette, matbuat muhtelif
kuvva arasında âdetâ nazımlık vazifesini görür. Medenî memleketlerde
ve hassaten demokrasilerde matbuata verilen ehemmiyet bundan ötürüdür.

İngiltere ve Felemenk gibi bazı memleketler, matbuatın ehemmiye-
tini en önce takdir etmişler ve ona daha o zamandan, geniş bir hürriyet
vermekte beis görmemişlerdir. Buna mukabil, daha geçen asırda, Alman-
ya matbuatının serbest mütalâada bulunmalarını imparatorluk hoş görme-
mekte idi. Fransada matbuat hürriyeti 1793 ihtilâlinden çok evvel mev-
cuttu. İhtilâlcilerden ve konvansiyon erkânından Brissot, 1789 da şu söz-
leri söylemişti: «Eğer gazeteler olmamış olsaydı, Amerika ihtilâli olmaz-

dı.... İrlândayı İngiliz boyunduruğundan kurtaran ve canlandıran gazeteler olmuştur. İngilteredeki siyasî hürriyeti muhafaza eden de yine gazetelerdir.»

Ve ilk cumhuriyet parlamentosunun açılışında meşhur hatip ve devlet adamı «Mirabeau» kürsüden şöyle haykırmıştı: — İlk neşredeceğiniz kanun, matbuatın hürriyetini ebediyen teyit eden bir kanun olmalıdır. Öyle bir hürriyet ki, hudutsuz.... her türlü tecavüzlerden masun olsun; tâ ki, bunun sayesinde diğer bütün hürriyetler de müebbeden emniyet altına girsin!..

1840 da, İngiliz matbuatı hakkında fikir beyan eden bir fransız: «İngilterede matbuat, o memleket için İngiliz kömürü, İngiliz donanması ve İngiltere bankası ayarında, önüne geçilmez bir kuvvet olmuştur...» diyordu.

İftiharla diyebilirim ki, bugünkü Türk matbuatı da, şuurlu neşriyatile, Türk İnkılâbının, Türk idealizminin ve sevgili Partimizin en kıymetli, en kuvvetli yardımcılarından biri olmuştur. En büyüklerimizin muhtelif vesilelerle teyit etmek lûtfunda bulundukları bu hakikatla, hepimizin göğsümüz iftiharla kabarmaktadır. Türk matbuatının Türk milletile gösterdiği tesanüt manzarası, dünyada çok nadir görülmüş manzaralardandır ve bu da ancak Kemalizmin kendine mahsus muvaffakiyetlerinden biridir!

Arkeologlar gazetenin menşeiini pek eski zamanlarda aramışlardır ve aramaktadırlar. Belki bir kaç bin yıl önceki cedlerimiz hâdiselerin yayımını temin için evvelâ pişmiş topraktan tebletlere, sonra da el yazmasına müracaat etmişlerdir. Fakat «gazete» deyince göz önüne mutlaka baskı gelir ve asıl gazetede matbaanın icadından sonra intişar etmek imkânını bulmuştur. Ve az çok bugünkü manasile ilk matbu gazete 1702 yılında İngilterede çıkmaya başlamıştır. Bunu 1777 de Fransa ve 1784 te de Amerika Birleşik Devletleri takip etmişlerdir.

Yevmî gazete ise 1789 senesinin yeniliklerindendir.

Bu ilk gazeteler bilhassa fikir ve ilim adamlarının nazarı dikkatlerini celpten uzak kalmış, şöyle bir göz gezdiirdikten sonra buruşturulup atılmağa mahkûm bulunan bu fânî varakpârelere lâayık oldukları ehemmiyet

verilmemiş, bunlar saklanmamış; ve onun içindir ki, bir çoklarının bugün izini dahi bulamıyoruz. Halbuki, gazeteciliğin tarihi için bunların tam bir koleksiyonu değilse bile, perakende nüshaları elimizde mutlaka bulunmalı idi. Şimdiki noksan malzeme ile bu tarihi yazmak çok güçtür. Adeta muhaldir. Medeniyetin umumî tarihinden gazetecilik tarihi tecrit edilemez. Siyasî, fikrî, içtimâî ve fennî yeniliklerin hepsi de gazetenin üzerinde müessir olmuştur. Beşerde tekâmül hasıl oldukça, onun tecessüs merakı artmış ve bu merakı tatmin için de o, gazeteden başka vasıta bulamamıştır. Hele ana yurttan ve medeniyet merkezlerinden uzak bölgelerde, aralık aralık sevkedilen postaların getirdikleri gazeteler daima gökten düşen birer nimet yerine geçmişlerdir.

Siyasî tahavvüllerin de gazetenin inkişafında çok önemli tesirleri inkâr edilemez. Demokrasinin günden güne milletler arasında intişarile ilk tahsilin umuma teşmil edilmesi ve halkın medenî vazife ve haklarını öğrenip bizzat korumağa azmetmesi her memlekette gazetelerin sürümünü arttırmağa yardım etmiştir. İdealist memleketlerde ise, matbuat, o idealin neşrine, takviyesine, müdafaasına yarayan vasıtaların en başında gelir.

Bizde ilk gazete 1825 te, ikinci Mahmut zamanında ve Fransızca olarak İzmirde çıktı. Adı önce Spectateur de L'Orient yani Şark Müşahidi idi. Sonra Courrier de Smyrne, İzmir Postası ve nihayet journal de Smyrne = İzmir gazetesi oldu. Bunun imtiyazını Bâbıâ'î bilâhare tabiiyetimize geçip Beyoğlu Belediye Müdürü olan Blaque Bey namında bir Fransıza vermişti.

Blâk Bey 1831 de İstanbula geldi. Ve yine Fransızca olarak yarı resmî bir gazete çıkardı. Bunun da adı Moniteur Ottoman = Osmanlı öğütçüsü idi.

İlk Türkeç gazetenin, (Takvimi Vekayi) in intişarı ise bir yıl sonra 1832 dedir. Takvimi Vekayi devletin resmî gazetesi idi. Adı Takvimhane olan Devlet Matbaasında ve Takvimhane Nazırının idaresi altında gayrimuayyen günlerde çıkardı.

Takvimi Vekayiın çıkışı memlekette gazeteciliğe heves uyandırdı ve 1833 yılında, İstanbulda muhtelif dillerde tam on üç gazete çıkıyordu. Bun-

lardan Türkçe ilk hususî gazete Agâh Efendinin Ceridei Havadisidir. İlk matbuat kanunu da o devrin yâdigâridir.

Gazetecilik mesleğinin her bakımdan inkişafı on dokuzuncu asırda ve bu asrın da ikinci yarısındadır. Bu inkişafın âmilleri ise hem teknik, hem iktisadî ve hem de içtimâî mahiyettedir.

Matbaa tekniği, gazetecilikte tam iki yüz sene yerinde saymış gibi idi. Mürettepler teker teker harfleri dizip bir satır teşkil ederler, sonra da bu satırları alt alta getirip sütun ve sahife haline koyarlardı. Ve bu müretteplerin mahareti ne derecelerde olursa olsun başardıkları iş laşey hükmünde kalırdı. Üç bin, dört bin satışın müstesna bir muvaffakiyet sayıldığı o devirlerde bunun mahzuru pek büyük değildi. Fakat gazete medenî ihtiyaçlar sırasına girer girmez, okuyucuların da sayısı gittikçe artınca el ile dizilen ve basit bir ayak makinesile basılan gazete halkın talebine kifayet etmemeye başladı. 1814 te, İngilterenin meşhur Taymis gazetesi ilk buharlı baskı makinesini tatbik mevkiine koydu. Bu makinede basılan ilk nüshasında, bir saat içerisinde 1100 gazete basmağa muvaffak olduğunu iftiharla ilân ediyordu.

Şimdi bu rakkam bizlere gülünç geliyor. Zira son sistem rotatif makinelerimizde, aynı müddet zarfında on bin gazete basmak imkânını kolayca buluyoruz. Ve bir daktilo makinesinden farksız olan Entertayp makinelerinde tek bir işçi, bir saat içerisinde kolayca iki sahifelik yazı diziıyor.

Matbuatın inkişafındaki iktisadî âmil, modern ticaret zihniyetinin, rekâmın lüzum ve muhassenatını takdir ederek gazetelere ticarî mahiyette ilânlar vermeye başlamış olmasıdır. Bu ilânlar çoğaldıkça, gazeteler de sahifelerini arttıрмаğa başlamışlar ve bununla beraber fiatlarını da ucuzlatmak imkânını bularak yayım sahalarını genişletmişlerdir.

İlân, bugün de, gazeteyi yaşatan ruh sayılır. Yoksa, henüz kendi memleketimizde istihsal edilemeyen kâğıt fiatının bahallılığı ile, yazı çeşidinin ve muharrir çokluğunun istilzam eylediği yüksek masraf ile, maliyet fiatı bazan dört kuruşu bulan, bazan da hattâ geçen 12, 16 sahifelik İstanbulda çıkan bir gazeteyi beş kuruşa sizlere vermek imkânı olur mu idi?

İşte matbuat ile iktisadiyatın el ele vermiş olmaları, üç taraf için de hayırlı bir netice doğurmuştur. Tüccar, fabrikatör, müstahsil... metalleri-
nın sürümünü arttırmak için en nâfi reklâm ve propaganda vasıtasını bul-
muşlar, gaezteler masraflarını çıkarmış okuyucu da hem ucuz, hem de
münderecatı bakımından zengin bir gazeteye kavuşmuştur.

İçtimâî âmile gelince, bu da, medeniyetin ve onun doğurduğu ihtiyaç-
ların insanlar arasında inkişaf etmesidir. Yirminci asrın ferdi, her türlü
ef'al ve harekâtını ona göre uydurmak için bir rehber, bir nevi barometre-
ye muhtaçtır. Bu vazifeyi de ona, gazete görür. Tüccar, ticaretini ilgile-
yen iktisadî haberleri, maliyeci borsa tahavvülâtını, siyasî, dünya politi-
ka âleminde esen havayı memur kendi muhitine ait havadisi, halk ta içe-
ride olan biten işleri orada bulur, öğrenir; hem merakını tatmin eder, hem
de ekseriya kendi işinin istikametini ona göre tayin eder.

Gazete, yirminci asır ferdi için bir sağdıç, bir mürebbi, bir arkadaştır.
«Ben gazete okumuyorum» diye tefahur edenler, içinde yaşadıkları sosye-
teye bigâne olanlar, yahut ta teferrüt daiyesinde bulunan «snob»lardır.

Gazeteler icat edildi edileli bunların lüzumu, faydası hakikata ne de-
receye kadar uygun olduğu ve manevî bir kıymeti haiz bulunup bulunma-
dığı mütemadiyen münakaşayı mucip olmuş, leh ve aleyhte söylenmedik
söz bırakılmamıştır. Ve matbuatın nüfuz ve kudreti ziyadeleştikçe bu mü-
nakaşalar da hararetlenmiştir. Lâkin mesleğim namına iftiharla diyebili-
rim ki, en büyük aleyhtarlar bile gazetenin medenî bir ihtiyaç olduğunu ve
câmiaya hizmet ettiğini nihayet teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Edebî ve siyasî hayatının ilk günlerinde: «Gazete hakikatın katilidir!»
diyen Ahmet Mithat Efendinin bir kaç yıl sonra «Tercemanı Hakikat»
adında bizzat bir gazete neşretmesi bunun delillerinden biridir.

Tenkide tahammül edemeyenler de matbuatın en büyük düşmanları-
dır. Fakat işte bu da, matbuatın, câmiaların ve fertlerin kusurlarını gör-
mek, teşhir etmek ve tashihe mecbur kılmakla ifa eyleyebileceği hizmetle-
rin ehemmiyet ve kıymetine delil sayılır. Ve bu âmiyâne teşbih eğer caiz
ise çomarsız köyde çomak oynatmağa alışmış bulunanlara karşı matbuat
çomar vazifesini görür.

Halkın gazetelere karşı bir vakitler beslediği haksız husumet, değerli kalem sahiplerini gazetelerden uzun müddet uzaklaştırdı. Vaktâ ki, gazetenin ehemmiyeti, kıymeti ve hakikata hizmeti anlaşıldı, o vakit bu kudretli kalemler halkın baha biçilmez teveccühünü ve şöhretin sonsuz hazzını matbuat âleminde aramağa can attılar.

Sade bizden misal göstermiş olmak için Şinasi'nin Tasviri Efkarı, Namık Kemal'in İbrette, Ahmet Mithat'ın Tercemanı Hakikatta Sami Paşa Zade Sezai'nin Şûrâyı Ümmette, Hüseyin Cahidin de Taninde kurdukları şöhrat âbidesini zikredebilirim.

Müvacehenizde tashih eylemeyi meslek borcu bildiğim yanlış bir zehap daha vardır: Gazetecilerden bazılarının şu veya bu zümre tarafından satın alınmış olduklarını, menfaat mukabilinde partizan eylediklerini iddia edenlere çok defa rastgelmişizdir.

Aziz dinleyicilerim:

Bu suizannı, bu ittihamı şu kürsüden, bütün nezih ve şuurlu Türk matbuatı namına kemâlişiddetle reddederim. Türk vatanında, bugün sayısı bir iki yüzü geçen yevmi, haftalık, aylık gazete ve mecmuaların hepsi de bilâistisna, Atatürk inkılâbının idealist hâdimidir. İçinden doğdukları ve efkârına terceman oldukları asıl millet gibi onlar da bu inkılâba, bu inkılâbı telhis eden mukaddes altı ok prensiplerine ezelden iman etmişler ve o prensipler uğruna can tüketerek çalışmağa and içmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyetinin hür matbuatı halkın sesini aksettirmek ve yine o halka inkılâbın sesini duyurmak için kurulmuş ve hürmetinize lâyık bir müessesedir. Ondaki noksanları, tarihinin henüz pek yeni olmasına bağışlayınız. Elimizde, Atatürk'ün yüce eserine imandan başka sermayemiz yoktur. Fakat bu sermaye ile iftihar ederiz. Sizleri her gün muhtelif dünya işleri hakkında bir parça daha aydınlatmak için kullandığımız meşaleyi ebedi Şef'in nurundan ateşledik. Biz nasıl sizlere güveniyorsak, siz de bize itimat edin. Vahdet manzarasile cihanı titreten, düşmanları bize teca-

vüzden alıkoyan Türk bütünlüğü ayrı, seçi kabul etmez mucizevî bir varlıktır. Türk matbuatı da işte o varlığın içinde, o vahdetin husulüne çalışmış, ve o vahdetin devamına vakfinefsetmiş, nâîcz bir cüzüdüdür.

Gazete bugün dünyanın her tarafına yayılmıştır. Günden güne ziyadeleşen, bir okuyucu kitlesi bu yevmî fikir gıdasından müstağnî kalamaz olmuşlardır. Her tarafta, hükûmet adamları matbuattan yalnız istifade etmekle kalmıyor, ona fikirleriyle, kalemlerile iştirak etmeyi iftiharî mucip addediyorlar. Her memlekette hükûmet matbuat müdüriyetleri vasıtasile, gazetelerle sıkı münasebette bulunuyor ve karşılıklı istifade ediyorlar. Dış ve iç politikada matbuat devletlerin en büyük yardımcısı olmuştur. Edebiyatçılar, gazetecilerle kendi aralarında fark gözetmez oldular iyi bir gazete muharririnin makaleleri edebiyat antolojilerinde yer buluyor. Türkiye Cumhuriyeti, ileri gelen müntesiplerine Kamutayda yer vermekle, matbuata karşı sevgi ve saygısını gösterdi.

Bu suretle gazete halkın her tabakasında sevilen ve sayılan bir unsur olmuştur. Atisi ne olacaktır? Hürriyetini ve hususî mahiyetini ilânihayê muhafaza edebilecek midir? Yoksa İtalyada ve Sovyet Rusyasında olduğu gibi resmî devlet hidematına mı dahil olacaktır? Ticarî mahiyeti gitgide artarak, siyasî mahiyetini kayıp mı edecektir? Yoksa bugünkü şeklinde, bittabi zamanın tekâmüllerine ayak uydurarak, devam edecek midir?

Diğer taraftan, matbuatın varlığını tehdit eden kuvvetli rakipler de var: Bunların başlıcaları telefonla radyodur. Bunlar gazeteyi nihayet öldürmeye muvaffak olacaklar mı?

Biz bu sualleri şimdilik, kendi kendimize sormakla iktifa ediyoruz. Bunların cevabını ancak zaman verecektir.

Sayın dinleyicilerim!

İşte size, sevdiğinizden emin bulunduğum gazeteleriniz hakkında mücmel bir fikir vermeye çalıştım. Bu müsahabenin noksan cihetlerini ve ifa

dedeki kusurlarımı, büyüklüğüne itimat ettiğim müsamahanıza ve ulüvvü-
cenasabınıza havale ederim.

Maksadım velinimetimiz olan efkârı umumiyenin siz, muhterem mü-
messillerine, bir nevi hesap vermek, gazetecilik mesleğinin hususiyetleri-
ni izah etmek ve matbuatınızı size bir parça daha sevdirmektir.

Bunda muvaffak olabildi isem, bahtiyarım. Ve beni dinlemek lûtf ve
nezaketinde bulunduğunuz için de hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim.

L

